

**XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
AFYONKARAHİSAR ŞEHİRİ:
Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi**

Mustafa KARAZEYBEK
Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

Haziran, 2011
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
AFYONKARAHİSAR ŞEHİRİ:
Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi

Hazırlayan
Mustafa KARAZEYBEK

Danışman
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

AFYONKARAHİSAR 2011

Bu Tez Çalışması BAPK'ya Desteklenmiştir. Proje No: "08.FENED.11"

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2011

Mustafa KARAZEYBEK

TEZ JÜRİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

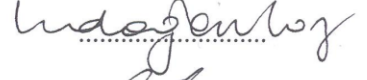
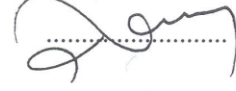
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Erdoğan BOZ

: Doç. Dr. Mustafa GÜLER

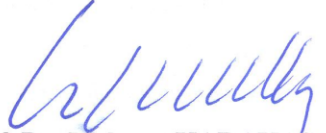
: Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ

: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

İmza

Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Mustafa KARAZEYBEK' in "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 01.07.2011 günü saat 10:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AFYONKARAHİSAR ŞEHİRİ: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi

Mustafa KARAZEYBEK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Haziran 2011

Danışman: Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

Osmanlı şehirlerinin muhtelif yönleriyle incelendiği detaylı çalışmalar her geçen gün biraz daha artmakta, yeni tespitler ile yeni yorumlar yapılmaktadır. Bu çalışmada da XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri, fiziki, sosyal ve ekonomik yönleriyle incelenmiştir. Çalışma önsöz ve üç bölümden meydana gelmiştir. Kaynak olarak büyük ölçüde şer‘iyye sicili defterleri kullanılmıştır. Aynı zamanda arşiv belgeleriyle de desteklenmiştir.

Kale merkezli olarak kurulan ve bilhassa XV. yüzyılda önemli ölçüde gelişme gösteren şehrin XVII. yüzyıldaki mahalleleri, demografik durumları, sosyal tabakalaşma ile zümreler arası ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca, şehirdeki mahkemenin rolü, asayiş, gündelik hayatta aile, kadın ve çocukların durumu yaşanmış olaylar merkezli olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte sosyal hayat idaresindeki etken müesseseler ile şehrin ekonomik yapı özellikleri, ticaret hayatı ve esnaf teşekkülleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, şehir hayatı, fiziki yapı, sosyal yapı, ekonomik yapı.

ABSTRACT
CITY of AFYONKARAHISAR in THE SECOND HALF of
EIGHTEENTH CENTURY: A Research on Physical, Social and
Economic Structure

Mustafa KARAZEYBEK

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT of HISTORY

June 2011

ADVISOR: Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

New studies and researches have been conducted about the Ottoman cities and new findings and interpretations add new perspectives to our vision of Ottoman Cities. In this study, city of Afyonkarahisar examined with physical, social and economic aspects in the second half of 18th century. This study consists of a preface and three chapters. The Court Records and the Archive Documents were used as sources.

The city that built around the castle of Afyonkarahisar had been developed in fifteenth century. Demographic conditions, neighborhoods, the relationships between social stratifications and classes have been examined in eighteenth century. Besides, the role of courts, security, the daily life in the family, the conditions of women and children with the examples from daily life had been studied. In addition, the effective institutions in the administration of social life, the features of economic institutions and artisan organizations were evaluated.

Key Words: Afyonkarahisar, City Life, Physical Structure, Social Structure, Economic Structure.

ÖNSÖZ

Günümüzde Osmanlı tarihi araştırmalarında gittikçe detay alışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bilhassa detaydan yola çıkarak, Osmanlı toplumunu, devletin yapısını, sistemin işleyişini, sistem içerisinde yöneticiler ile halk ilişkilerini, sosyal ve ekonomik durumlarını gerçekleşen olaylar üzerinden ortaya koymak önem kazanmaktadır.

Osmanlı tarih araştırmaları içerisinde yakın zamanda şehir tarihçiliği ve sosyal tarih alanlarındaki araştırmalar artmış ve her geçen gün bu araştırmalara dayalı yeni yorumlarla ufumuz biraz daha genişlemiştir. Özellikle klasik dönem Osmanlı şehir tarihçiliği, tahrir defterleri verilerine dayalı yapılan başarılı çalışmalarla belli bir düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Bu alt yapının üzerine sonraki dönemlerle ilgili çalışmalar da her geçen gün biraz daha gelişme göstermektedir.

XVII. yüzyılı, Osmanlı Devleti'nde ciddi değişimler yüzyılı olarak nitelendirsek herhalde yanlış olmaz. Bu yüzyıl, bir nevi değişim ve dönüşüm yüzyılıdır. Devlet bir taraftan eski ihtişamı ve gücünü kaybetmeye başlarken, diğer taraftan klasik dönem sistemlerinde de ciddi bir değişim sürecine girmiş, aynı zamanda toplumsal çalkantılar içerisinde önemli sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Devlet sistemindeki değişimlerin, bir taraftan sınırlı kaynaklar ve bazı hususların henüz yeterince vuzuha kavuşturulamaması nedeniyle yeterince anlaşılamamasına ve çalışmalar sırasında birtakım sıkıntılar çekilmesine sebep teşkil etmektedir.

Böylesi bir durumda, Afyonkarahisar gibi bölgelerin buluştuğu noktada yer alan bir şehri, yaşanmışlar merkezli olarak detaylı bir şekilde incelemek sanırım devlet düzeninin işleyişi ve toplumun içerisinde bulunduğu, ekonomik ve sosyal sıkıntılarını anlamaya önemli katkı sağlayacaktır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar'ın fizikî, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alındığı bu çalışma üç bölümden müteşekkildir.

Birinci Bölümde, Afyonkarahisar şehri'nin fiziki yapısı, mahalleleri ve nüfusu ele alınmıştır. şehrin bulunduğu konum, zaman içerisinde ortaya çıkan gelişme evreleri, mahalleleri ve demografik yapıları incelenmiştir.

İkinci Bölümde ise şehrin sosyal hayatı ele alınarak, şehirdeki zümreler, zümreler arası ilişkiler, adalet ve asayişin sağlanması, gündelik hayat ve sosyal hayat üzerinde etken müesseseler üzerinde durulmuştur.

Şehrin ekonomik yapısı ve ticaret hayatının ele alındığı Üçüncü Bölüm'de ise şehir halkının geçim kaynakları, ticari durum ve esnaf teşekkülleri irdelenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkması aşamasında yaptıkları katkılar dolayısıyla Prof. Dr. Mustafa ERAVCI ve Prof Dr. Erdoğan BOZ'a teşekkür ederim. Bilhassa danışmanlığı kabul etme lutfunda bulunan, engin bilgi ve tecrübe birikimiyle bana yapmış olduğu her türlü katkı ve kılavuzluk nedeniyle hocam Prof. Dr. Feridun M. EMECEN'e samimi saygı, hürmet ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her zaman çalışmalarımız sırasında gösterdikleri anlayış ve yardımları sebebiyle de Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına minnettarlığımı belirtmek isterim.

Mustafa Karazeybek

Afyonkarahisar, 2011

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR ŞEHRİNİN

FİZİKİ YAPISI MAHALLELERİ VE NÜFUSU

1. COĞRAFYA VE İKLİM.....	10
1.1. COĞRAFİ KONUMU	10
1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ	12
1.3. ULAŞIM İMKÂNLARI VE YOLLAR.....	13
2. NÜFUS VE YERLEŞİM.....	16
2.1. TARİHİ SÜREÇTE AFYONKARAHİSAR ŞEHRİ (FİZİKİ GELİŞME EVRELERİ).....	16
2.2. YERLEŞİM SİSTEMİ	22
2.2.1. Kale Merkezli Yerleşim	22
2.2.1.1. Kalede Yerleşim	26
2.2.1.2. Kalede Hazine Korunması ve Değerli Eşyaların Emanet Bırakılması	28
2.2.1.3. Kalenin Hapishane Olarak Kullanılması.....	29
2.2.2. Mahalleler ve Demografik Durumları.....	35
2.2.2.1. Mahalleler.....	35
2.2.2.2. Mahallelerin Demografik Durumları	40

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR ŞEHİRİNDE SOSYAL HAYAT

1. SOSYAL HAYAT	62
1.1. ŞEHİRDEKİ SOSYAL TABAKALAŞMA VE ŞEHİRLİLER	62
1.1.1. Sivil Halk (Müslüman ve Gayrimüslimler).....	63
1.1.2. İdareci Zümre	75
1.1.2.1. Sancakbeyi ve Mütessellimler	76
1.1.2.2. Kadılar	78
1.1.2.3. Subaşılar	80
1.1.3. Zümreler Arası İlişkiler	82
1.1.3.1. Yönetici Halk İlişkileri	82
1.1.3.2. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri	92
1.1.4. Mahkeme	97
1.1.5. Asayiş	104
1.1.5.1. Afyonkarahisar'da İsyân ve Mütessellim Sarayının Basılması .	104
1.1.5.2. Şehirde Âsâyîşin Sağlanması	107
1.1.5.3. Hırsızlık, İçki Âlemleri, Tecavüz Vakaları, Fâhişelik ve Pezevenklik	113
1.2. GÜNDELİK HAYATTAN KESİTLER.....	119
1.2.1. Afyonkarahisar'da Aile, Nişan, Evlenme ve Boşanma	119
1.2.1.1. Aile	119
1.2.1.2. Nişan ve Nikâh	121
1.2.1.3. Evlenmeler	124
1.2.1.4. Mehir	129
1.2.1.5. Boşanmalar	137
1.2.2. Sosyal ve Ekonomik Hayatta Kadınlar	145
1.2.2.1. Sosyal Hayatta Kadın	145
1.2.2.2. Ekonomik Hayatta Kadın	157
1.2.3. Çocuklar	160
1.2.3.1. Çocukların Hâmîsi Vasiler	162
1.2.3.2. Çocukların Nafakaları	164
1.2.3.3. Öksüz ve Yetim Çocukların Mallarının İdaresi	167

2. SOSYAL HAYAT İDARESİNDE ETKEN MÜESSESELER.....	170
2.1. CAMİLER-MESCİTLER VE ŞEHİR HAYATINDAKİ YERLERİ	170
2.2. KİLİSELER	175
2.3. TEKKE VE ZAVİYELER.....	177
2.4. MEDRESE, MEKTEP VE MUALLİMHANELER.....	178
2.5. HAMAMLAR.....	183

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI VE TİCARET

1. GENEL EKONOMİK YAPI ÖZELLİKLERİ	186
2. TİCARET HAYATI.....	189
2.1. GENEL TİCARİ DURUM	189
2.2. TİCARET MAHALLERİ	195
2.2.1. Hanlar ve Kervansaraylar	195
2.2.2. Bedestenler	199
2.2.3. Pazar Yerleri.....	201
3. ESNAF.....	202
3.1. ESNAF GURUPLARI.....	202
3.2. PARA VAKIFLARI-ESNAF İLİŞKİSİ VE KREDİ MÜESSESESİ OLARAK DEĞERİ	217
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA	224
EKLER.....	233

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 : XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicilleri.....	6
Tablo 2 : XVI. Yüzyılda Karahisâr-ı Sâhib Şehri'nde Mevcut Mahalleler.....	21
Tablo 3 : XVII. yüzyıl mahalle isimleri.....	37
Tablo 4 : Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzincan Örneğine Göre Hesaplanmıştır).....	47
Tablo 5 : Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilemeyen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzincan Örneğine Göre Hesaplanmıştır).....	48
Tablo 6 : Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzurum Örneğine Göre Hesaplanmıştır).....	49
Tablo 7 : Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilemeyen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzurum Örneğine Göre Hesaplanmıştır).....	49
Tablo 8 : Kazalardan ve Köylerden Şehre Göçler.....	53
Tablo 9 : Sancak Dışından Şehre Göçler.....	55
Tablo 10 : Sancaktan Dışarıya Göçler.....	56
Tablo 11 : Muhallefat Kayıtlarına Göre Eş Sayıları.....	120
Tablo 12: Muhallefat Kayıtlarına Göre Çocuk Sayıları.....	161

KISALTMALAR DİZİNİ

AŞS	: Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicili
Bkz	: Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edit	: Editör
EÜFTİD	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
Haz	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler
MD	: Mühimme Defteri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını
s	: Sayfa Numarası
S	: Sayı

GİRİŞ

Afyonkarahisar yöresi, Ö. 3000-2000 yıllarını kapsayan Eski Tunç Dönemi'nden itibaren yoğun yerleşim izlerini taşıyan bir bölgedir¹. Bölge bundan sonra sırayla Hititler ve Frigler'in hâkimiyetinde kalmasının ardından Pers ve İskender ordularının istilasına uğramıştır. Müteakıben Roma İmparatorluğu idaresinin ardından uzun süre Bizans İmparatorluğu elinde kalmıştır. Bu dönemde birçok zaman Arap ve Türk akınlarına maruz kalmış ve nihayet Türklerin eline geçmiştir.

Malazgirt ve Pasinler muharebelerinden sonra Anadolu'da birçok şehir Türklerin eline geçer iken Afyonkarahisar bölgesinde, Amorium (Emirdağ yakınlarında eski bir kale) 1068'de ve Honas (Sandıklı yakınlarında eski bir kale) 1069'da Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir². Ancak bölge Türklerde fazla kalmamış ve bundan sonra Türkler ile Bizanslılar arasında sürekli el değiştiren bir mücadele alanı olmuştur³.

XIII. asır ortalarında Afyonkarahisar, Bizanslılarla Türkler arasında hudut konumuna gelmiştir⁴. Karahisâr-ı Sâhib ile yakınlarında birkaç kazadan teşekkül eden ve Selçuklu Veziri Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin torunları tarafından kurulmuş bulunan küçük beyliğe Sahib Ata Oğulları Beyliği adı verilmiştir⁵. Karahisar, Moğol döneminin başlangıcında Vezir Fahreddin Ali'nin ailesine verilmiş⁶, Fahreddin Ali de ailesi yararına Karahisar çevresinde özerk bir bölge kurmuştur⁷. Sahip Ata'nın evlatları ve sonra torunları da Karahisar'da hüküm sürmüş ve beğliklerinin merkezi yapmışlardır⁸.

Sahib Fahreddin Ali'nin torunu Şemseddin Mehmed'den sonra Karahisâr-ı Sâhib'e onun oğlu Nusretüddin Ahmed emir olmuştur. Nusretüddin Ahmed, Germiyan hükümdarına damad olarak onun yüksek hâkimiyeti altına girmiş ve

¹ Ahmet İlaslı, "İlk Yerleşimden Roma Dönemine Kadar Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 83.

² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 20.

³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 56-57.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 4. Baskı, Ankara 1982, s. 33.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 150.

⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev: Erol Üyepazarıcı), 2. baskı, İstanbul 2002, s. 203.

⁷ Aynı eser, s. 336.

⁸ O. Turan, *Aynı eser*, s. 535, 565.

Nusretüddin Ahmed'in vefatından sonra da Karahisar, Germiyan Beyliği'ne ilhak olunmuştur⁹.

II. Murat döneminde Osmanlılarla ilişkilerini iyi tutan II. Yakup Bey, ihtiyarlık döneminde, yerine geçecek erkek çocuğunun da olmaması nedeniyle. Bu beyliğin kendinden sonraki durumunu, akrabası olan Osmanlı Sultanı'yla görüşmek için Edirne'ye gitmiştir. Burada yapılan görüşme sırasında Yakup Bey, ziyaretinin sebebini anlatarak ölümünden sonra memleketini Sultan'a vasiyet etmiş, daha sonra da törenle memleketine dönmüştür. Yakup Bey, Kütahya'ya dönüşünden bir yıl sonra 832/ Ocak 1429'da ölmüştür¹⁰. Böylece Germiyan topraklarıyla birlikte Karahisar ve çevresi de kesin olarak Osmanlı idaresine dahil olmuştur.

Osmanlılar elinde Anadolu Eyaleti sancakları arasında yer alan Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Germiyan, Karaman, Hamid, ve Osmanlı Beyliği gibi, Anadolu Türk beyliklerinin en güçlülerinin kesişme noktasında bulunduğundan dolayı, XIV. ve XV. yüzyılda devamlı mücadeleye sahne olmuştur. Dolayısıyla bölge tarihi aynı zamanda bu beğliklerin tarihini ve nüfuz mücadelelerini ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıl başlarında, Karamanoğulları'nın ortadan kalkmasıyla beraber Karahisar, Memlûk ve İran'a yapılan seferlerde ordugâh menzili olarak kullanılmış ve yüzyıl boyunca Celali isyanlarına sahne olmuştur¹¹.

XVII. yüzyılın yarısına gelindiğinde Anadolu Eyâleti'ne bağlı olan Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda, 1056/ 1646-1647 tarihli hâne-i kürekçiyân defterine göre, Karahisâr-ı Sâhib, Sincanlı, Sandıklı, Şuhud, Çola-âbâd, Karamık, Çay, Nevâhî-i Barçınlu ve Bolavadin olmak üzere dokuz kaza vardır¹². Ancak 1071/ 1660-1661 tarihli bedel-i mütekâidîn defterinde bu kazalara Barçınlı Kazası da eklenerek kaza sayısı ona çıkmıştır¹³. Daha sonraki 1082/ 1671-1672 tarihli¹⁴ ve 25 Rebiü'l-âhir 1095/ 11 Nisan 1684 tarihli bedel-i sürsat¹⁵ defterlerinde de aynı şekilde on kazanın devam ettiği görülmektedir. Evliya Çelebi ise "*Karahisâr-ı Sâhib Sancağı iki tuğluya*

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 59-60, 63-64; O. Turan, *Aynı eser*, s. 647-648.

¹⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 61-62. Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 290-292.

¹¹ Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 49.

¹² BOA, MAD 3832, s. 119.

¹³ BOA, MAD 2001, s. 70-94 (1071/ 1660-1661).

¹⁴ BOA, MAD 3451, s. 5.

¹⁵ BOA, MAD 3909, 18b-19a (25 Rebiü'l-âhir 1095).

ihşan olunur. Paşanın hassı 240.299'dur. Sefer sırasında paşası hassına göre bin asker ile sefere gider. Sancakta 612 timar ve zeamet sahibi olup, sefer sırasında üç bin silahlı asker olurlar. Şehirde, kethüdayeri, Yeniçeri serdarı, dizdar ve iki yüz kale neferatı vardır. Kadısı üç yüz akçe pâyesıyla atanırdı. Yüz yirmi köyü olup, kadısının yıllık on kese, sancak paşasının yüz kese geliri vardır. Şehrin ulemâsı gâyet çoktur. Sancakta dokuz kaza vardır. Bunlar, Şehir, Sandıklı, Sıçanlı, Şuhut, Çola, iki kaza Barçınlar, Karamık ve Çay'dır" demektedir¹⁶. Evliya Çelebi'nin verdiği kaza isimleri arasında Bolavadin Kazası atlanmış görünmektedir.

Osmanlılar döneminde, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın merkez kazası her zaman Karahisâr-ı Sâhib Kazası olmuştur. Diğer taraftan, Karahisar-ı Sahib Şehri ya da diğer ismiyle Afyonkarahisar şehri de sancağın ve Karahisâr-ı Sâhib Kazası'nın merkezi olma özelliğini her zaman taşımıştır.

Afyonkarahisar ve Karahisâr-ı Sâhib Sancağı hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle doktora bazında yapılmış beş çalışma bulunmaktadır. Bunlar; "XVI. Asırda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı"¹⁷, "Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdârî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)"¹⁸, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı (Şer'iyeye Sicillerine Göre)"¹⁹, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer'iyeye Sicillerine Göre Karahisâr-ı Sâhib Sancağı"²⁰, "Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisâr-ı Sâhib Sancağı"²¹ isimlerini taşımaktadır. Doktora çalışmaları haricinde özellikle şer'iyeye sicilleri merkezli, tek defter üzerinde yapılmış muhtelif yüksek lisans tezleri de vardır.

Tezler dışında, genel olarak Afyonkarahisar tarihine hasredilmiş iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri, öğretmenlik ve Afyonkarahisar'da Arkeoloji Müzesi

¹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizin*, (Haz. Yücel Dağlı -Seyit Ali Kahraman-Robert Dankof), 9. Kitap, İstanbul 2005, s. 19.

¹⁷ Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

¹⁸ M. Zahit Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdârî, Sosyal, ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

¹⁹ Mehmet Güneş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

²⁰ Zübeyde Tiryakioğlu Kazak, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer'iyeye Sicillerine Göre Karahisâr-ı Sâhib Sancağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

²¹ Naci Şahin, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisâr-ı Sâhib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

müdürlüğü yapan Süleyman Gönçer'e aittir. Söz konusu çalışma, Afyonkarahisar tarihini bütün dönemler için her yönüyle incelemeye yönelik iki ciltlik bir eserden oluşur. Uzun bir mesai ve emekle hazırlandığı anlaşılan, *Afyon İli Tarihi* isimli bu çalışmanın ilk cildi yazarın bizzat kendisi tarafından bastırılmıştır²². İkinci cildi ise yazarın çalışma notlarının Ahmet İlaslı tarafından düzenlenmesi ile yazarın vefatından sonra yayımlanmıştır²³. Afyonkarahisar tarihine hasredilen diğer bir çalışma; Afyon Lisesi'nin eski öğretmen ve müdürlerinden Ömer Fevzi Atabek'e aittir. Yazar, Osmanlının yıkılışı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş ve yapılanma dönemini yaşamıştır. Afyonkarahisar tarihi ile alakalı genel bilgilerin yanısıra bilhassa Afyonkarahisar'da yaşadığı dönemde gerçekleşen olayları bir nevi günlük mahiyetinde kaleme almıştır. Bilhassa milli mücadele sonrası Afyonkarahisar tarihi hakkında verdiği bilgiler yönüyle önemlidir. *Afyon Vilâyeti Tarihçesi* isimli bu eser, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olup Turan Akkoyun tarafından transkribe edilerek yayımlanmıştır²⁴. Afyonkarahisar'la ilgili son yıllarda Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin desteği ile ortaya çıkan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların içerisinde *Afyonkarahisar Kütüğü* ismiyle basılan iki ciltlik eseri zikretmek gerekir. Söz konusu eser, birçok araştırmacı tarafından, Afyonkarahisar'ı çeşitli yönleriyle inceleyen makalelerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan önemli bir eserdir.

Afyonkarahisar tarihiyle ilgili çalışmalar yönüyle mutlaka *Taşpınar* dergilerinden bahsetmek gerekir. Afyon Halkevi tarafından çıkarılan bu dergi uzun süre yayımlanmış, Afyonkarahisar tarih ve kültürüne ilişkin pek çok makaleyi barındırmaktadır. Ayrıca son yıllarda düzenlenen *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu* adı altında düzenlenen sempozyumlarda sunulan bildiriler de Afyonkarahisar tarih ve kültürüne önemli katkıda bulunmuştur.

Çalıştığımız dönemle ilgili yani, XVII. yüzyılın ikinci yarısı Afyonkarahisar tarihine ilişkin doktora çalışması bulunmamaktadır. Yüksek lisans tezi olarak, 554 numaralı Afyonkarahisar şer'iyeye sicili esas alınarak yapılmış "*Karahisâr-ı Sâhib'de Sosyo-ekonomik Yapı (1684-1686)*"²⁵ isimli bir çalışma bulunmaktadır.

---

²² Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, İzmir 1971.

²³ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, II, (Düzenleyen: Ahmet İlaslı), Afyon 1991.

²⁴ Ömer Fevzi Atabek, *Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, (Haz. Turan Akkoyun), 2. fasikül, Afyon 1997.

²⁵ Gürsoy Şahin, *Karahisâr-ı Sâhib'de Sosyo-ekonomik Yapı (1684-1686)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2001.

Dotora çalışması olarak yapılan bu çalışmada hedefimiz, öncelikle şehrin fiziki yapılanma evrelerini ve buna kalenin etkisine göz atmak, aynı zamanda mahallelerin ortaya çıkışını ve bu mahallelerdeki demorafik yapıyı ortaya çıkarmaktır. Arkasından mahallelerde yaşayan zümreler ve zümreler arasındaki ilişkiler ile günlük yaşamlarıyla buna tesir eden amillerin neler olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışmaktır. Diğer taraftan şehirdeki sosyal hayatın oluşmasında etken olan müesseselerin neler olduğunu ve bunlarla ilgili gelişmeleri ortaya çıkarmak . Aynı zamanda şehirdeki ekonomik ve ticari hayat ile şehirde yaşayan insanların geçim kaynakları, uğraşları ve refah düzeylerini anlamaya çalışmak olacaktır. Kısaca hedefimiz, Afyonkarahisar kesitinden yola çıkarak XVII. yüzyılın ikinci yarısında, coğrafi olarak bağlantı noktası konumda bir Osmanlı şehri nasıl oluşur, hangi evrelerden geçer, bu süreçte belirleyici etkenler nelerdir, toplumu oluşturan tabakaların özellikleri nelerdir, insanlar nerelerde yaşar, nerelerde ve hangi işlerde çalışır, neler yer, neler giyer, çevrelerindeki insanlar, devlet ve idareciler arasındaki ilişkiler nasıl cereyan eder vb. soruların cevabını aramaktır. Aynı zamanda uygulamalardan yola çıkarak devlet merkezi ile taşra ilişkileri ve yönetici halk ilişkilerini temel kaynak niteliğinde olan şer‘iyye sicilleri ağırlıklı olarak irdelemek ve ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme

“XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi” isimli tez çalışmamızın ana kaynağı şer‘iyye sicil defterleri oluşturmuştur. Bununla birlikte arşiv belgeleriyle de sicillerdeki bilgiler desteklenecektir. Ayrıca literatür taranarak konumuzla ilgili çalışmalardan gerektiğinde istifade edilecektir.

Afyonkarahisar Şer‘iyye Sicilleri

Afyonkarahisar Şer‘iyye sicilleri uzun yıllar Afyon Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edildikten sonra Ankara'daki Milli Kütüphane'ye devredilmiş ve yakın zamanda Milli Kütüphane'den Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne nakledilmiştir.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'na ait 173 şer'iyeye sicil defteri bulunmaktadır. Sözkonusu defterlerin Milli Kütüphanedeki kayıt numaraları 497'den başlayıp 669'a kadar devam etmektedir.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'na ait elimizdeki en eski tarihli sicil defteri, Karahisâr-ı Sâhib Kadısı İbrâhim bin Mehmed tarafından 1 Ramazan 1044/ 18 Şubat 1635 tarihinde tutulmaya başlanan ve 497 numara ile kayıtlı bulunan defterdir.

XVII. yüzyıla ait defterler 497 numaradan başlayıp 526 numaraya kadar devam etmektedir. Bunlardan başka 554 numaralı defter de bu yüzyıla aittir. İçermiş olduğu hükümler XVII. yüzyıla ait olmasına karşılık XVIII. yüzyıl defterleri arasında numaralandırılmıştır. Bu itibarla XVII. yüzyıla ait 31 şer'iyeye sicil defteri bulunmaktadır. Sözkonusu defterlerden beş defter (497-501 numaralı defterler) 1044-1057/ 1635-1647 tarihli kayıtları içermektedir. Yani yüzyılın ilk yarısına aittir. 502 numaralı defterden itibaren geri kalan 26 defter ise XVII. yüzyılın ikinci yarısına, yani bizim çalışma dönemimize âit hükümleri içerisinde barındırmaktadır. 26 defter, yaklaşık olarak toplam 4428 sahife, 9191 hükümden oluşmaktadır.

Tablo 1: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicilleri

Defter Numarası		Sahife Sayısı	Hüküm Sayısı	Defterde bulunan hükümlerin başlangıç tarihleri	Defterde bulunan hükümlerin olduğu yıllar	Defteri tutan kadının ismi
Yeni No	Eski No					
502	20	92 v.	574	15 Muharrem 1061/ 8 Ocak 1651	1061, 1066/ 1651, 1655-1656	1) Abdullah Efendi ibn-i Merhûm Hamza Efendi 2) Mehmed Efendi ibn-i Behmen Çavuş
503	23	82 v.	524	1 Ramazan 1061/ 18 Ağustos 1651	1046/ 1636-1637, 1063/ 1652-1653	İbrâhim bin Mehmed el-İmâm
504	-	23 v.	131	Zilhicce 1064/ 1654	1065/ 1654-1655	?
505	52	129 v.	295	Receb 1065/ 1655	1065-1081/ 1655-1671, 1103-1104/ 1691-1693	1) Ahmed 2) Mehmed Efendi
506	-	56 v.	303	1 Rebîü'l-evvel 1068/ 7 Aralık 1657	1067/ 1656-1657, 1069-1070/ 1658, 1660	1070/ 1660'de Abdullah Efendi

507	55	115 s.	388	1 Zilhicce 1070/ 8 Ağustos 1660	1069/ 1658-1659, 1072/ 1661-1662	Müftî-zâde Ahmed
508	36	18 v.	43	Şevvâl 1074 (1664)	1073, 1074, 1075/ 1662-1665,	?
509	11	55 s.	98	1 Zilhicce 1076/ 4 Haziran 1666	1077/ 1666-1667, 1084/ 1673-1674	Seyyid Receb ibn-i Seyyid Ali
510	31	75 v.	351	Rebîü'l-âhir 1078/ 1667	1079/ 1668-1669	Mehmed
511	-	100 v.	573	20 Safer 1079/ 30 Temmuz 1668	1078, 1079, 1080, 1081/ 1667-1671	Hasan ibn-i el-Hâc Veli
512	33	94 v.	458	1122/ 1710-1711	1067/ 1656-1657, 1077, 1078/ 1666- 1667-1668, 1083,1084/ 1672- 1674, 1108/ 1696- 1697, 1122/ 1710- 1711	?
513	56	24 v.	92	23 Şaban 1084/ 3 Aralık 1673	1085/ 1674-1675	Karahisâr-ı Sâhib Kadısı Ahmet Efendi'nin naibi Tokâtî Hasan bin Mustafa
514	28	142 v.	440	1 Rebîü'l-evvel 1085/ 5 Haziran 1674	1086/ 1675-1676	?
515	5	87 v.	338	Zilka'de 1086/ 1676	1087, 1088/ 1676- 1678, 1090/ 1679- 1680	?
516	34	32 v.	111	1090, 1091/ 1679-1681	1091/ 1680-1681	?
517	16	255 s.	287	1093/ 1682	1094/ 1682-1683	Şeyh Ahmed Efendi
518	22	173 s.	260	1094/ 1682-1683	1094, 1095/ 1682- 1683	Abdurrahman bin el- Hâc Abdussâh
519	29	284 s.	735	1098/ 1686-1687	1099, 1100/ 1687- 1689	Atâullâh
520	48	210 s.	398	1097, 1098/ 1685-1687	1098/ 1686-1687	?
521	-	202 s.	469	1 Receb 1100/ 21 Nisan 1689	1101/ 1689-1690	Halil
522	1	116 v.	481	1102/ 1690-1691	1103/ 1691-1692	?
523	-	115 v.	323	1105/ 1693-1694	1106/ 1694-1695	Mürtezâ Efendi ibn-i İbrâhim
524	9	106 v.	368	1 Muharrem 1107/ 12 Ağustos 1695	1106/ 1694-1695, 1108/ 1696-1697	Feyzullah bin Şaban Efendi
525	30	71 v.	214	1108/ 1696-1697	1109, 1110/ 1697- 1699	?

526	25	83 v.	329	1 Muharrem 1111/ 29 Haziran 1699	1112/ 1700-1701	?
554	12	244 s.	608	1 Zilhicce 1095/ 9 Kasım 1684	1097/ 1685-1686	Ahmed Efendi ibn-i Mecdî-zâde Tokâtî

XVII. yüzyıl Afyonkarahisar şer‘iyye sicilleri muhteva bakımından çok zengindir. Bu defterler bize, şehir ve bölgeyle ilgili çok geniş çaplı bilgi sunmasının yanısıra aynı zamanda merkezden gelen yazıların da kaydedilmiş olması nedeniyle merkezle bölge arasındaki ilişkiler ile devletin genel durumuna ışık tutacak bilgiler de içermektedir. Bu dönem kayıtlarının ilgili olduğu birtakım önemli konu başlıklarını ifade etmek gerekirse şunları söyleyebiliriz:

Vakıflar, cami, mescit, medrese, zaviye vb. kurumlar ve görevlileriyle ilgili kayıtlar, nişan, evlenme ve boşanma, karı-koca anlaşmazlıkları, miras, alım-satım ve hibe kayıtları, öksüz ve yetimlerin işleriyle ilgili kayıtlar, askerî sınıfla ilgili çeşitli işlemler, seferler sırasındaki yazışmalar, zeamet ve timarlarla ilgili kayıtlar, derbendci, menzilci, piyade ve müsellemlerle ilgili kayıtlar, kale ve kale görevlileriyle ilişkili kayıtlar, memuriyetlerde tayin, azil ve terfiler, toplumda âdâb-ı mu‘âşeret kaidelerine uymayanlarla ilgili kayıtlar, asayiş, iftira davaları, eşkıyâlık hareketleri, avarız, nüzul ve benzeri vergi kayıtları, sahipsiz ve kayıp mallarla alakalı işlemler, mukataalar, narh, esnaflar ve ticaretle ilgili kayıtlar, para râyicileri ile ilgili kayıtlar, kalpazanlıkla ilgili kayıtlar, gayr-i Müslimler ile ilgili kayıtlar, köleler, reaya-yönetici ilişkileri, seyyid ve şeriflerle ilgili kayıtlar, konar-göçerlerle, çeşitli hastalıklar, mevsim değişimlerinde gerçekleşen ilk olayların tespiti ve afetlerle ilgili kayıtlar.

Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların kaydedildiği defterlerdir. Çalıştığımız döneme ilişkin defterler 92-111 numaralar arasında kayıtlıdır. Ayrıca 11 ve 16 numaralı Mühimme Zeyli defterleri de aynı döneme ait hükümleri içermektedir.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

1945 yılında Maliye Bakanlığı'ndan yığın halinde devralınan ve 26000 küsür defterden müteşekkil tasniftir. Muhtelif Maliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi, arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevâcib²⁶, timar ruzmançe, hâne-i kürekçi, hâne-i avâriz ve bedel-i nüzül, bedel-i mütekâidîn vb. çok farklı defter türlerini içerisinde barındırmaktadır. Tasnifin yapılmasında da herhangi bir kriter yoktur. Bu tasniften kullanılan defterler şunlardır:

MAD 2001: 1071/ 1660-1661 tarihli mütekâid tahriri defteridir.

MAD 3451: 1082/ 1671/1672 tarihli bedel-i sürsat defteridir.

MAD 3909: 25 Rebiü'l-âhir 1095/ 11 Nisan 1684 tarihli bedel-i sürsat defteridir.

MAD 3832: 1056/ 1646/1647 tarihli hâne-i kürekçiyân defteridir.

MAD 15383: 1031/ 1621-1622 tarihli avâriz defteridir.

Kâmil Kepeci Tasnifi

Osmanlı Arşivi'nde uzun süre görev yapmış Kâmil Kepeci'nin başkanlığında bir ekip tarafından oluşturulmuştur. Genellikle Maliye kalemlerine ve Bab-ı Âsafî'ye ait defterler yer almaktadır²⁷. Çok farklı defter türlerini içerisinde bulunduran bir başka tasniftir. Bu tasniften kullanılan defter:

KK 2567: 1 Şaban 1032/ 1 Mayıs 1623 tarihli bir avâriz devteridir.

---

²⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 296.

²⁷ *Aynı eser*, s. 293.

BİRİNCİ BÖLÜM
AFYONKARAHİSAR ŞEHRİNİN
FİZİKİ YAPISI MAHALLELERİ VE NÜFUSU

1. COĞRAFYA VE İKLİM

1.1. COĞRAFİ KONUMU

Afyonkarahisar İli, Ege Bölgesi-İçbatı Anadolu Bölümü sınırları içinde yer almaktadır. Doğu kesimi İç Anadolu Bölgesi'nin, güneybatıdaki daha küçük kesimi ise Akdeniz Bölgesinin sınırları içinde kalır²⁸. İç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşiği, bir geçidi durumundadır. Kuzeydoğudan Güneybatıya uzanan il toprakları, orta bölümünde yüksek yaylaları, Doğuya ve Batıya uzandıkça alçalan ovaları ile hem Orta Anadolu'dan, hem de Ege Bölgesi'nden sayılır²⁹.

Afyonkarahisar İli'ne, kuzeyde Eskişehir, kuzeybatıda Kütahya, doğusunda Konya, güneyinde Isparta, güneybatısında Denizli ve batısında Uşak illeri komşu olur. Ayrıca, güneybatıdaki küçük bir sınırla Burdur İli'ne komşudur³⁰.

Ege Bölgesi'nin doğusunda, bir eşik konumunda yer alan Afyonkarahisar yöresinde jeomorfolojik açıdan en fazla göze çarpan özellik, dağlık alanları ve bu dağlık alanlar arasında yer alan ovalardır. Ancak toprakların büyük bir bölümü, akarsu vadileri ile yoğun biçimde yarılmış plato görünümündedir. Dağlık alanların yükseklikleri 1600 m. ile 2600 m. arasında değişir³¹. Bu yöre güneyde Akdeniz bölgesinin Göller yöresine komşu olur ve Afyonkarahisar İli'nin bir ilçe merkezi olan Emirdağ kenti doğusunda İç Anadolu'nun Konya ve Yukarı Sakarya bölümleri arasına sokulur. Kuzeyde ve batıda Kütahya yöresine, güneybatıda ise Dumlupınar Beli ve Burgaz Dağı üzerinden Uşak yöresine komşu olur. Yörenin en yüksek dağı hafif dalgalı yaylalar üzerinde geniş bir tabanla yükselen Emirdağı kütlesi (2307 m.)'dir. Afyon, güneybatısında Ahırdağı (1915 m.), Sandıklı doğusunda Kumalar Dağı (2247 m.) ve nihayet Çivril Ovası üzerine bir dik yamaçla inen heybetli Akdağ (2446 m.) başlıca yüksek kütlelerdir. Bu dağların etrafında yükselti 1100-1200 m.

²⁸ Özer Yılmaz, "Afyonkarahisar İli Genel Coğrafya Özellikleri", *Afyonkarahisar Kültürü*, I, Afyon 2001, s. 3.

²⁹ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 5.

³⁰ Özer Yılmaz, *Afyon ve Çevresinin İklim Özellikleri*, Afyon 1999, s. 1.

³¹ Ö. Yılmaz, "Afyonkarahisar Coğrafya Özellikleri", s. 4.

arasında oynayan yüksek düzlükler yer alır. Bunların arasına da zemini 1100 metreden alçak ovalar girer³².

Afyonkarahisar il sınırları içerisinde dağlar arasında yer alan ve genelde tektonizma ve karstik kökenli olaylar sonucunda oluşmuş ovalar bulunmaktadır. Ovalar genelde Kumalar Dağı çevresinde büyüklü ve küçüklü bir biçimde yer almışlardır. Bunlardan tektonik kökenli ovalar; Afyonkarahisar Ovası, Sandıklı Ovası, Büyük ve Küçük Sincanlı Ovası, Dombay Ova, Gül Ovası (Haydarlı Ovası), Çamur Ovası (Karadilli), Şuhut Ovası'dır. Karstik kökenli ovalar ise; Dinar-Çöl Ovası polyeleri olarak adlandırılan Güngörmez, Çukurkuyu ve Karabedir polyeleridir³³.

Sınırları içerisinde büyük ırmak olmayan Afyonkarahisar İli'nin başlıca akarsularını, Sakarya ve Büyük Menderes ırmaklarını besleyen küçük akarsular oluşturur. Afyonkarahisar İli'nin en önemli akarsuyu Akarçay'dır. Gerek kolları ile gerek açılan kanallarla Eber Gölü'ne dökülen Akarçay, buradan iki gölü birleştiren Eber Akarı vasıtasıyla Akşehir Gölü'ne dökülür³⁴.

Afyonkarahisar, doğal göller bakımından oldukça zengindir. Bu göller, ilin doğu ve güneybatı bölümünde toplanmışlardır. Bunlar; Eber Gölü, Karamık Gölü (Bataklığı), Acı Göl ve Emre Gölü'dür³⁵.

Kır yerleşimlerinde olduğu gibi şehirlerde de birçok hallerde topoğrafik mevkii, bu merkezlerin kurulması ve gelişmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu hususta ilk önce müdafaa fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. Özellikle asayişin bozuk olduğu devrelerde şehirlerin kurulduğu mevkiler daima dikkati çekmektedir. Gerçekten Eski Dünyada tarihi eskiye inen şehirlerin mevki seçimlerinde müdafaa âmili büyük rol oynamış ve tabiat şartları çok etkili olmuştur. Asayişin bozuk olduğu ve istila tehlikesinin hüküm sürdüğü devirlerde ve yerlerde yüksek mevkiler özellikle tercih edilmiştir³⁶. Afyonkarahisar Şehri'nin kuruluş ve gelişmesinde en etkili olan unsur da, içerisinde bulunan, sıra dışı özelliklere sahip, nâ-mütenâhi denilebilecek kalesidir.

³² Besim Darkot-Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995, s. 87.

³³ Ö. Yılmaz, "Afyonkarahisar Coğrafya Özellikleri", s. 11.

³⁴ Aynı makale, s. 16-17.

³⁵ Aynı makale, s. 17-20.

³⁶ Süha Göney, *Şehir Coğrafyası*, I, 3. Baskı, İstanbul 1995, s. 258.

Afyonkarahisar Şehri, Ege Bölgesi'nin doğuya doğru en fazla sokulduğu noktada³⁷, tektonik kökenli ovalardan biri olan ve deprensellik bakımından ileri gelen bölgeleri arasında yer alan³⁸, kendi adını taşıyan ve ana hatları ile kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan, kuzeyi ve güneyi dağlık alanlarla çevrili³⁹, aynı zamanda suyunu Akarçay vasıtası ile Eber ve Akşehir göllerine boşaltan bir ovanın güney-batı kenarı yakınında, deniz seviyesinden 1020-1040 m. yükseklikte kurulmuştur. Koyu renkli ve sathı tamamiyle çıplak bir trakit kayası, şehrin evleri arasından dik yamaçlar ile 1220 m. irtifâa kadar yükselir ve zirvesinde, şehre ismini vermiş olan hisar bulunur. Yine buna benzeyen birkaç kaya düz ova üzerinde birer ada gibi yükselir. Müdafaaya elverişli bir mevki hazırlayan Karahisar kayası, buranın epeyce eski bir devirden beri insanlar tarafından iskân mahalli olarak seçilmesine vesile olmuştur⁴⁰.

1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ

Afyonkarahisar ve çevresi, Türkiye iklimi içerisinde "Karasal Geçiş Tipi" içerisinde yer alır ve bu tipin karakterlerini yansıtır⁴¹. Afyonkarahisar, mıntika taksimatı haritasında Ege Bölgesi'ne dâhil edilmesine karşılık, bölgenin iklim hareketlerini göstermez. Burada, Ege'nin mutedil iklim karakteri yerine kuru ve sert iklimin hâkim olduğu, kar örtüsünün uzun müddet devam ettiği ve daha ziyade kara ikliminin hüküm sürdüğü müşahade edilir⁴². Bu nedenle Afyonkarahisar, iklim şartları yönüyle İç Anadolu bölgesi içerisinde değerlendirilir. Bu bölgede kışlar soğuk geçmekle beraber, soğukların sertliği ve sürekliliği doğuya doğru artar; İlbahar erken gelir, fakat kısa sürer; yazın geceler serin geçmekle beraber gündüzleri sıcak olur. Sonbaharın hiç değilse ilk kısmında gündüzler yaz gibi sıcak olur, fakat geceleri gittikçe daha serinler, donlar başlar⁴³.

Afyonkarahisar bütün yıl boyunca belli bir hava kütesinin etkisi altında kalmaz. Kışın az yağış, kar örtüsü, çok küçük sıcaklıklar, kuvvetli günlük sıcaklık

³⁷ Ö. Yılmaz, *Afyon İklim Özellikleri*, s. 1.

³⁸ Mehmet Ardos, *Türkiye Ovalarının jeomorfolojisi*, C. I, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 11.

³⁹ Ö. Yılmaz, *Afyon İklim Özellikleri*, s. 1.

⁴⁰ Besim Darkot, "Karahisar", *İA*, VI, MEB. Yayını, İstanbul 1977, s. 277.

⁴¹ Ö. Yılmaz, *Afyon İklim Özellikleri*, s. 72.

⁴² Umran Emin Çölaşan, *Türkiye İklimi*, Ankara 1960, s. 221.

⁴³ Besim Darkot, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, 5. Baskı, İstanbul 1972, s.25.

farkı, nispeten zayıf hava hareketleri; yazın ise, yüksek sıcaklık derecesi, mavi gökyüzü görülür. Denizden içerilerde olmasından dolayı büyük ölçüde karasal iklim özelliklerini gösterir. Coğrafi faktörler, Afyonkarahisar ve çevresinin diğer bölümleri arasında farklılıklar yaratır. Bu durum özellikle dağlık kesimlerle ovalar arasında dikkat çeker⁴⁴. Konum olarak Afyonkarahisar ve çevresinin, ülkenin iç kısmında yer alması, yükseltisinin fazla olması (Afyonkarahisar 1034 m.) gibi faktörler, sahada sıcaklık ortalamalarının düşmesinde önemli olmuştur. Özellikle kış aylarında yağışlara ve sıcaklık düşüşüne neden olan cephesel etkilerin egemen olması burada yağışların zaman zaman kar şeklinde düşmesine neden olmaktadır⁴⁵. Eylül-Mayıs döneminde yılın dokuz ayında don olayı görülür. Yağış durumu açısından, kıyı kesimlere oranla oldukça az, İç Anadolu Bölgesi'ne göre fazla yağış almaktadır⁴⁶. Afyonkarahisar'da en kurak mevsim yaz, en yağışlı mevsim ise ilkbahardır. Sıcaklığın en yüksek olduğu devre, yağışların en az olduğu aylara rastlar. En yağışlı ay Mayıs, en kurak ay ise Ağustos'tur⁴⁷.

1.3. ULAŞIM İMKÂN LARI VE YOLLAR

Yerleşmelerin konumları, onların gelişmeleri açısından belirleyici olmaktadır. Bu durum, yani sözü edilen yerleşmenin jeopolitik açıdan önemli bir konumda olması sosyo-ekonomik yapının da gelişim göstermesine neden olmaktadır. Verimli nehirlerin kıyılarında veya geniş denizlere ya da dış dünyaya açılacak büyük deniz kıyılarında bir yerleşmenin tesisi, peşinen büyük avantajlar sağlamaktaydı. Böylece, bu yerleşmeler ekonomik, kültürel ve sosyal açılardan çevre bölgeler ve hinterland için büyük bir etki unsuru konumuna ulaşmaktaydı⁴⁸.

Tarih boyunca Afyonkarahisar, bir tarafta İzmir ve Manisa tarafından, diğer yandan Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'dan, aynı zamanda İstanbul, Bursa Eskişehir ve Kütahya yönünden ve nihayet Ankara yönünden gelen yolların Batı

---

⁴⁴ Meral (Döngel) Şahin, *Afyonkarahisar ve Çevresinin İklimi*, (İÜ Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992, s.29.

⁴⁵ Ö. Yılmaz, *Afyon İklim Özellikleri*, s. 66.

⁴⁶ M. (Döngel) Şahin, *Aynı tez*, s. 30.

⁴⁷ Ayşe Aktaş, *Afyon, Akşehir ve Konya Dolaylarının İklim Özellikleri*, (İÜ Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s.4.

⁴⁸ Özdemir Koçak, *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya 2004, s. 26.

Anadolu, Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu ve Marmara Bölgesi arasında gidip gelen yolların birleştiği ve yeniden dağıldığı noktada konuşlanmıştır.

Roma yol sisteminde Afyonkarahisar bölgesinin stratejik pozisyonu, Roma ve geç antik dönemler boyunca, Apameia ve Synnada gibi şehirlerin önemini ve zenginliğini garanti altına almış olmalıdır. Fakat yeni yollar yapıldıkça, eskiden daha önemsiz olan diğer şehirler, daha mühim bir pozisyon kazanmaya başladılar. Amorium da, şüphesiz ki böyle bir şehirdir. Bu yol daha sonra, Orta Anadolu'nun en müstahkem yolu oldu. Amorium'un içinden geçen anayol, Afyonkarahisar İli'nin kuzeydoğu köşesini keser. Bizans dönemi boyunca, burasının imparatorlar, azizler, hacılar ve Arap orduları tarafından devamlı olarak kullanılması bölgenin tarihinde son derece etkili olmuştur. Aynı şekilde Amorium şehri de bu yol üzerinde istihkâm edilmiş bir konaklama yeri olarak, Bizans tarihi sayfalarında önemli bir yer tutar. Bunun aksine antik çağın sonunda Afyonkarahisar bölgesindeki diğer şehirlerde büyüklük ve önemlerinde düşüşler olmuştur. Karışıklık içindeki Bizans'ın Karanlık Devri boyunca (7. ve 8. yy), bu şehirlerin yerine yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Kurulan şehirler arasında en dikkati çeken Akroinon ve Kedrea, doğal savunma konumları açısından önem kazanmıştır⁴⁹.

Târihî, meşhur Kral Yolu da bu bölgeden geçmekte idi. Hatuşaş (Boğazköy)'den Ankara yanında Gavurkale'den Sakarya doğusunda Spalya (Sivrihisar) üzerinden Afyonkarahisar İli'ne giren bu yol; Hisarköy, Yedikapı, Bolvadin, Karamık Karacaören, Çulovası'ndan Haydarlı Belkavak yolu ile Dinar Kızılören Köyü Durucasu deresine girerek Düzbel geçidini aşmakta ve Homa, Sundurlu yolu ile Çal Ovası'nda Bekilli (Bekirler) Güney Kasabası üzerinden Alaşehir, Salihli Kemalpaşa'da Karabel geçidi ile Ege kıyılarına inmekte idi. Ege'de o günlerin önemli bir limanı ve Arzava Krallığı başkenti Apassa (Selçuk)'ya ulaşmakta idi⁵⁰.

Anadolu Ege limanlarından iç Asya'ya doğru giden ünlü kervan yolu yine eski Kral Yolu'nu izlemekte idi. Gelene (Dinar) bu kervanların ve tüccarların konak yeri olarak önemini sürdürmekte idi. Darios, bu kervan yolunun uzunluğunu görerek

⁴⁹ C. S. Lightfoot, "Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 113-114.

⁵⁰ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 40.

başkenti Sus(Akbatan)'tan Sart'a kadar kestirme bir yol yaptırdı. Bu yol bile 2400 kilometre olup güneyden Toros dağları geçidi Gülek Boğazı'ndan geçerek Konya, Akşehir üzerinden Afyonkarahisar İli'ne girmekte ve İpsos (Çay)'ta diğer eski Kral Yolu ile kesişerek, Prymnessus (Süglün-Söğütölük), Kidyessus (Küçük Hüyük)'a ve oradan Keremon ağura (Banaz'da Susuz Köyü), Uşak, Kula yolu ile Sart'a gidiyordu. Bu yolun yapılması karakol ve posta–konak yerlerinin düzenlenmesi işi M.Ö. 515 yılında bitirildi⁵¹.

Anadolu'yu bir harabe halinde ele geçiren Türkler, Anadolu'nun tabii durumundan faydalanarak yeniden ticaret ve kervan yolları, limanlar kurmaya başladılar. I. Alaeddin Keykubat devrinde hızlanan ilerleme hamleleri ile bilim sanat ve ticarete büyük gelişmeler kaydedildi. İzmir-Konya ticaret yolu üzerinde İshaklı Kervansarayı'nın yapılması bu gelişmenin önemli göstergelerinden birisidir. Büyük Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahrettin Ali'nin yaptırdığı kervansaray, Selçuklu kervansarayları içerisinde Sultanhanı'ndan sonra gelen birinci sınıf eserlerden biridir. Sahip Ata Fahrettin Ali bu kervansarayı 647 (1251) yılında yaptırmıştır⁵².

Osmanlı döneminde menzil teşkilatı açısından Anadolu coğrafyası sağ kol, sol kol ve orta kol olmak üzere üç kol olarak yapılandırılır iken, Karahisâr-ı Sâhib de orta kolun sağında ulakların ve hacıların gelip geçtiği güzergah üzerinde idi. Bu yol Eskişehir tarafından gelip Emirdağı civarında Hüsrev Paşa Hanı Menzili, Bolvadin Menzili ve İshaklı Menzili'nden Konya tarafına devam etmektedir⁵³.

Afyonkarahisar'ın demiryolları bakımından da iyi durumda olduğu söylenebilir. Eskişehir-Kütahya tarafından gelip Konya'ya devam eden hat buradan geçer iken aynı zamanda İzmir-Manisa-Uşak tarafından gelen hat da Afyonkarahisar'da diğer hatta bağlanır.

---

⁵¹ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 129.

⁵² Süleyman Gönçer, "İshaklı Kervansarayı", *Taşpınar*, (Afyon Halkevi Dergisi), Sayı: 159, Ekim 1948, s. 474-476.

⁵³ Mehmet Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisâr-ı Sâhib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, Aralık 2008, s. 35-63.

2. NÜFUS VE YERLEŞİM

2.1. TARİHİ SÜREÇTE AFYONKARAHİSAR ŞEHİRİ (FİZİKİ GELİŞME EVRELERİ)

Şehrin bulunduğu yerde şu âna kadar varlığı bilinen ilk yerleşim, Eti İmparatoru II. Murşil tarafından Arzava Seferi'nde oluşturulan, Hapanova Kalesi (Afyonkarahisar) çevresinde, Frigler eliyle kurulmuş, yüksek tepe anlamına gelen *Akroniom* (Akroenos) isimli bir köydür⁵⁴. Bu köyün gelişmeye başlamasında, İslam orduları ile Bizans orduları arasında yapılan savaşlar sırasında, Afyonkarahisar yakınındaki Süğlün Ovası'nda bulunan Prymnessos⁵⁵ kentinin, halkı tarafından terk edilerek savunmaya elverişli, büyük bir kaya kütlesi olan Akroenos'a sığınması⁵⁶ önemli rol oynamıştır.

Ortaçağ savaşları sırasında Akroenos, önce Bizans ordusu, daha sonra Selçuklular için önemli bir kent ve askeri üs olmuş⁵⁷ ve hızla gelişmeye başlamıştır.

Roma ve Bizans dönemlerinde, sarp, yalçın kayalık anlamına gelen Akronium yerine, Bizans'tan sonra kaleye hâkim olan Türkler, yine aynı anlamı içeren *Karahisar* ismini koyarak bir nevi aynı adı Türkçeleşmiş haliyle söylemişlerdir⁵⁸.

Karahisar ismi, şehrin ortasında yükselen kayalığın renginden ve üstünde bulunan hisardan gelir. Sâhib ise, Anadolu Selçuklularının son devirlerinde yaşayan ve Moğol istilasını sırasında buraya sığınan Sâhib Ata Fahreddin Ali Bey'in adıyla ilgilidir⁵⁹. Karahisar'ın, Fahreddin Sahib Ata'nın ve sonra oğullarının iktâ'ı olmasından ve aynı zamanda kendisi çok servet sahibi olup bütün hazinelerini burada muhafaza altına almasından dolayı sonraları buraya Sahib'in Karahisar'ı demek olan *Karahisâr-ı Sâhib* denilmiştir. Diğer taraftan, Fahreddin Ali'nin torunu Şemseddin

⁵⁴ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 185-186.

⁵⁵ Prymnessos, merkez ilçe Sülün Köyü'nde Frigler tarafından kurulmuş büyük kentlerdendir. Hellen döneminde özerk, Roma döneminde yarı özerk konumdaydı (Mevlüt Üyümez, "Antik Dönem Afyon Bölgesi Şehir Sikkeleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000 Afyonkarahisar)*, İstanbul ty., s. 213.)

⁵⁶ Thomas Drew-Bear, "Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I Afyon 2001, s. 100; S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 227.

⁵⁷ Aynı makale.

⁵⁸ Ahmet İlaşlı, "Afyonkarahisar Yer Adları", *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10-11 Ekim 2002 Afyonkarahisar)*, Ankara 2003, s. 268.

⁵⁹ Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 443.

Mehmed'in oğlu Muzafferüddin Devle'nin adına istinaden *Karahisâr-ı Devle* ismiyle de anılmıştır. Karahisâr-ı Sâhib ismi yirminci asır başlarına kadar kullanılmaya devam etmiştir⁶⁰.

Şehre, kendisini diğer karahisarlardan ayırmak üzere, eklenmiş olan Afyon adı, civarında öteden beri geniş ölçüde yapılmakta olan haşhaş ziraatinden gelir⁶¹. Afyon sözcüğü, haşhaş bitkisinden gelmekte olup, 2200 yıl önce basılmış olan, Synnada (Şuhut) şehir sikkesi üzerinde motif olarak kullanılmış, Hititlerce tarımı yapılan, 4000 yıldır bilinen ve Latince özsu anlamına gelen Opium sözcüğünün, Ofion, Afion'a dönüşmüş halidir⁶².

Osmanlılar döneminde sancağın ismi ile ilgili ilk kayıtlar tahrir defterlerinde bulmak mümkündür. Sancakla ilgili elde mevcut en eski timar tahrir defteri II. Bâyezid döneminde tutulan eksik bir defterdir. Söz konusu defterde sancağın ismi *Karahisar* olarak geçmektedir⁶³. Kânûnî dönemi ve sonrasında kayıtlarda çok büyük ölçüde *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı* olarak kullanılmıştır. Ancak nadir de olsa farklı kullanımlarına rastlanmaktadır. *Afyonkarahisar Sancağı*⁶⁴, *Karahisar-ı Afyon Sancağı*⁶⁵ veya *Karahisâr Sancağı*⁶⁶ gibi. Sancağın merkez kazası ve şehrin ismi de sancağın ismi ile aynıdır. Yani, önce Karahisar, sonra Karahisar-ı Sâhib ve zaman zaman Afyonkarahisar. Bunlar içerisinde büyük ekseriyetle Karahisâr-ı Sâhib ismi ön plandadır.

Afyonkarahisar isminin tespit edebildiğimiz kadarıyla sicillerde ilk kullanılışı, 19 Şevval 1045/ 27 Mart 1636 tarihli İstanbul'dan Afyonkarakisar kadısına gelen bir emirdedir⁶⁷. Bundan sonra fazla sık olmasa da bazı belgelerde Afyonkarakisar isminin kullanıldığı görülmektedir⁶⁸.

⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 150; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 63; O. Turan, *Aynı eser*, s. 535.

⁶¹ B. Darkot, "Karahisar", s. 277.

⁶² Ahmet İlaşlı, "Afyonkarahisar Yer Adları", s. 268.

⁶³ Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde İdari Yapı", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 187.

⁶⁴ AŞS, *Defter 504*, 19a/107 (17 Receb 1065); *Defter 506*, 11a/63 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1068); *Defter 508*, 13b/33 (26 Zilkade 1074).

⁶⁵ AŞS, *Defter 511*, 82b/488 (8 Şevval 1079).

⁶⁶ AŞS, *Defter 505*, s.4/5 (Receb 1065).

⁶⁷ AŞS, *Defter 497*, s. 134/493.

⁶⁸ AŞS, *Defter 502*, 12a/80 (30 Cemâziye'l-evvel 1061/ 21 Mayıs 1651), 70b/441 (Zilhicce 1058/ Aralık 1648); *Defter 503*, 34b/226 (Evâhir-i Receb 1063/ 1653); *Defter 507*, s. 59/208 (Evâil-i Şevvâl 1070/ 1660), 209 (Evâhir-i Ramazân 1070/ 1660); *Defter 524*, 66b/ 265 (1104/ 1692-1693); *Defter 558*, 72a/189 (2 Zilkade 1224/ 9 Aralık 1809); BOA, *MD 94*, s. 176/349.

Afyonkarahisar, Roma devrinde daha ziyade askeri özelliği ile ön planda iken Türklerin eline geçmesinden sonra şehirleşerek önemini artırmaya başlamıştır. Türkler döneminde gelişmeyi sağlayan önemli olaylardan biri, Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın tahta çıkmasının ardından başladığı kalelerin tamiri çalışması sırasında Afyonkarahisar Kalesi'ni tamir ettirmesi olmuştur. I. Alâeddin Keykubat, 1231-1233 yılları arasında kaleyi tamir ettirerek, yukarı kalede bir mescit, bir saray ve şehir kenarında bir medrese (Alâeddin Medresesi) yaptırmıştır⁶⁹.

Afyonkarahisar'ın Türklerin elindeki gelişme seyrini ortaya koymak için cami ve mescitler, tekke ve zaviyeler, çeşmeler, çarşı ve pazar yerleri gibi târihî eser ve mekânları incelemek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere, Selçuklu ve Osmanlı şehirlerinde mahallenin oluşması için önce söz konusu unsurlardan bir veya birkaçı inşa edilir, ardından bunların etrafında konutların eklenmesi ile mahalle oluşurdu. Özellikle cami ve mescitler bu konuda ön plana çıkmakta idi. Çoğu zaman önce cami veya mescit yapılırdı, daha sonra bunların etrafına konutlar ilave edilerek mahalleler oluşurdu. Genellikle cami ve mescidin ismi mahallenin de adı olurdu. Bu çerçevede Afyonkarahisar'ın asırlara göre gelişme evrelerini yaklaşık olarak ortaya çıkarmak da mümkün olmaktadır. Her şeyden önce Afyonkarahisar kale merkezli kurulan ve kale merkezli gelişen bir yerleşim merkezi olmuştur. Özellikle güvenliğin ön planda olduğu erken dönemlerde bu hâl çok daha belirgindir. Dolayısıyla şehrin ilk oluştuğu noktayı kalenin hemen dibinde aramak gerekir. Gerçekten şehirdeki en eski tarihli eserlerin de bu bölgede olduğu görülmektedir. Meselâ, en eski kilise olan Meryem Ana Kilisesi, kalenin çıkış kapısının hemen doğusunda, birinci kademe surların dışında yer alır.

Afyonkarahisar'da Selçuklu döneminde inşa edilen en eski cami olarak da; Ulu Cami'nin yerinde bir mescidin varlığına dair bilgilere ulaşılmaktadır⁷⁰. M.1272'de inşa edilen, Hoca Bey veya Câmî'-i Kebîr olarak da anılan Ulu Cami de kalenin çıkış yolunun önünde bulunmaktadır. Şehrin en eski çeşmelerinden biri olan 1250 tarihli Hüdâlı Çeşmesi de Ulu Cami yakınındadır⁷¹. Ayrıca, şehirdeki en eski

---

⁶⁹ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 255.

⁷⁰ Ömer Fevzi Atabek, Sivrihisarlı Attar Yusuf Efendi'nin bir mescit, bir mezarlık ve kırk dükkan yaptırdığını ve Ulu Cami'nin bu mescidin genişletilmesi suretiyle inşa edildiğini rivayet olarak nakletmektedir (Ö. F. Atabek, *Aynı eser*, s. 155).

⁷¹ Mustafa Karazeybek-Zelkif Polat-Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri I. Cilt Merkez*, Afyonkarahisar 2005, s. 360.

kaynak suları olan Olucak, Taşpınar, Yağacak, İbik, Ballıpınar vb. çeşmeler de kalenin batı kesiminde ve Hıdırlık eteklerinde yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında, şehrin ilk mahallelerinin kalenin çıkış yolu çevresinde kurulduğunu ve daha sonra kalenin batı kesiminde ve Hıdırlık eteklerinde Olucak, Çavuşlar, Bedrik, İbik ve Kara Kâtip mahalleleri civarında gerçekleştiğini ileri sürebiliriz. Herhalde bu dönemde kale çevresinde yerleşen insanların herhangi bir saldırı durumunda kaleyi sığınak olarak kullanma düşüncesi, ilk iskânın bu şekilde oluşmasını gerektirmiştir.

Hisarardı Alâeddin Medresesi'nin 630/ 1232-33 yılında⁷² ve Mevlevihane'nin XIII. yüzyıl sonlarında yapıldığı⁷³ dikkate alındığında; şehrin XIII. yüzyılda kapladığı alan yaklaşık olarak Ulu Cami çevresinden başlayarak kalenin batısında Olucak Mahallesi'nde Hisarardı Alâeddin Medresesi'nin bulunduğu alana ve kalenin güneyinde Mevlevihanenin bulunduğu mevkiye kadar uzandığı söylenebilir.

XIV. yüzyılda yapılan mescitler ise Kubbeli Mescit (Kubbeli Mahallesi'nde), Arasta Mescidi (Yemeniciler, bakırcılar ve kasaplar çarşısı yakınında), Tâc-Ahmed (Tahtalı) Mescidi (Tâc-Ahmed Mahallesi'nde), Akmescit (Akmescit Mahallesi'nde) ve Çavuş oğlu (Kâbe) Mescidi (Çavuş oğlu Mahallesi'nde)'dir⁷⁴. Söz konusu mescitlerin bulunduğu mahalleler dikkate alındığında, bu yüzyılda bir önceki yüzyıldaki şehrin yayıldığı alanda yerleşim yoğunlaşır iken aynı zamanda şehir, Kale ile Hıdırlık arasında doğuya doğru yayılmaya devam ederek Akmescit Mahallesi'ne kadar ulaşmıştır.

Afyonkarahisar Şehri'nde en önemli gelişme, XV. yüzyılda şehrin Osmanlılar'ın eline geçmesinden sonra gerçekleşmiştir. Afyonkarahisar Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra; önce Karamanoğlu üzerine yapılan seferlerde, sonra II. Bâyezid'in Cem Sultan ile mücadelesinde ve nihayet Mısırlılarla olan mücadelelerde önemli bir askeri üs olarak kullanılmıştır⁷⁵. Bu dönemde şehir hızla gelişmeye başlamış ve kale ile Hıdırlık Dağı arasındaki sıkışmışlıktan kurtularak, bir taraftan doğuya Hıdırlık eteklerine doğru genişlemeyi sürdürür iken aynı zamanda ovaya doğru inmeye başlamış ve diğer taraftan kalenin doğu eteklerine yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmede en önemli pay; Umur Bey Külliyesi (1455), Gedik Ahmet

---

⁷² Aynı eser, s. 283.

⁷³ Aynı eser, s. 202.

⁷⁴ Aynı eser, s. 283.

⁷⁵ Özer Küpeli, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 134.

Paşa Külliyesi (1475) ve Kasım Paşa Külliyesi(1478)'nindir⁷⁶. Ayrıca XV. yüzyılda pek çok mescit ve caminin yapıldığı ve bunlar etrafında çok sayıda mahallelerin oluştuğu görülmektedir. Bu yüzyılda inşa edilen cami ve mescitler şunlardır: Fakih Paşa Mescidi (1433?), Sinan Halife Mescidi (1453), İmad Dede Mescidi (1453'den önce), Yukarı Pazar Mescidi (1465), Ayas Dede Mescidi (1474-75), Efecik Mh. Baş Çeşme Camii (1495-96), Şehreküstü Mescidi (XV. yüzyıl ikinci yarısı), Abdi Kadı Mescidi, Abdurrahim Efendi Camii, Arapmescidi, Karaman Mescidi ve Karamanoğlu Mescidi⁷⁷.

XV. yüzyılın bilhassa ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri'nde yapılan imar faaliyetleri, Fatih'in bu şehri geliştirmeye özel bir önem verdiği düşüncesini akla getirmektedir. Bu dönemde yapılan eserlerin buldukları yerler gözönüne alındığında; XV. yüzyılda şehrin, kalenin güneyinde Hıdırlık dağı eteklerinden İmaret Külliyesi'nin üst taraflarına, Otpazarı Camii civarından Belediye meydanına ve oradan kalenin doğu eteklerini içine alarak kuzey doğu cihetinde Karaman Mahallesi ve Mısırî Camii civarına kadar yayıldığı anlaşılmaktadır⁷⁸.

Afyonkarahisar'ın mahalleleri hakkında teferruatlı bilgi sahibi olduğumuz ilk dönem ise XVI. yüzyıldır. Tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında (1528) Karahisar şehrinde 34 mahalle bulunmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısında (1572) ise mahalle sayısı 35'e çıkmıştır. Her iki dönemdeki mahalle isimleri karşılaştırıldığında 1528 tarihindeki *Ermeniyân Mahallesi*'nin 1572 tarihinde *Kilise* adıyla iki mahalleye ayrıldığı, *Bahşî Mahallesi*'nin *Mevlâ Bahşâyîş Mahallesi*, *Eksürde Mahallesi*'nin de *Öksüzce* olarak kaydedildiği görülmektedir. Diğer taraftan, 1528 tarihinde gördüğümüz *Bedrik*, *Hacı Yahyâ*, *Karlağuş* ve *Kazgancı* isimleri 1572 tarihinde bulunmamaktadır. Buna karşılık 1572 tarihinde, yüzyılın ilk yarısındaki isimlerden farklı mahalle isimleri yer almaktadır. Bunlar; *Hacı Ali*, *Karamanlu(Esb)*, *Mustafa Ağa* ve *Tezriük* isimleridir. Bu farklılığın sebebi muhtemelen aynı mahallelerin farklı isimlerle kaydedilmesinden olmalıdır. Bunların dışındaki bütün mahalleler aynı isimlerle varlığını devam ettirmişlerdir⁷⁹.

⁷⁶ Külliye hakkında geniş bilgi için bkz. M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 9-70.

⁷⁷ *Aynı eser*, s. 255.

⁷⁸ Yusuf İlgar-Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar'da Cami ve Mescitler", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 297.

⁷⁹ Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*", Afyon 2004, s. 87.

Tablo 2: XVI. Yüzyılda Karahisâr-ı Sâhib Şehri'nde Mevcut Mahalleler⁸⁰

XVI. Yüzyılın İlk Yarısındaki Mahalle İsimleri (935/ 1528)	XVI. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Mahalle İsimleri (980/ 1572)
Ak-mescid	Ak-mescid
Arab	Arab
Ardıç	Ardıç
Bahşî	Mevlâ-Bahşâyîş
Bedrik	
Burmalu	Burmalu
Cami'-i kebîr	Câmi'-i kebîr
Doğancı	Doğancı
Dolar (<i>Kâhil</i>)	Dolar (<i>Kâhil</i>)
Efecik	Efecik
Ekstürde	Ökstüzce
Ermeniyân	Kilise
	Kilise
Fakih Paşa	Fakih Paşa
	Hacı Ali
Hacı Abdül	Hacı Abdül
Hacı İsmail	Hacı İsmâil
Hacı Mahmud	Hacı Mahmud
Hacı Yahya	
İbik	İbik
İmâret-i Ahmed Paşa	İmâret-i Ahmed Paşa
Kara-katip	Kara-kâtib
	Karamanlu (Esb)
Karlağuş	
Kasım Paşa	Kâsım Paşa
Kazgancı	
Kemer (<i>Yukarı-pazar</i>)	Temür (<i>Yukarı-pazar</i>)
Kethüda (<i>Çavuş</i>)	Kethüda (<i>Çavuş</i>)
Kuplu-mescid	Kubbelü-Mescid
Mahkeme	Mahkeme
	Mustafa Ağa
Sinan Halife	Sinan Halîfe
Sinan Paşa	Sinan Paşa
Şehre-küstü	Şehre-küstü
Tâc Ahmed	Tâc Ahmed
Taş-pınar	Taş-pınar
	Tezruk
Yahudiyân	Yahudiyân
Zâviye	Zâviye

⁸⁰ Aynı makale, s. 89.

Afyonkarahisar'da, XVI. yüzyıldaki mevcut mahallelerin buldukları mevkilere bakıldığında; XV. yüzyıla göre fazla bir değişiklik olmadığı, daha ziyade XV. yüzyılda yayıldığı alanlardaki boşluklarda yerleşimin giderek yoğunlaştığı söylenebilir.

XVI. yüzyıldaki mevcut mahallelerin buldukları konumlar dikkate alındığında Afyonkarahisar, kalenin batısında, Çavuşbaşı Mahallesi'nden başlayarak güney ve güney doğuya doğru Kara-kâtip, Taşpınar, Kubeli, Zâviye, Akmescit, Hacı Yahya ve Nakilci mahallelerine doğru genişlemesini tamamlamıştır. Bundan başka şehir, kalenin doğusunda; İmaret çevresinden Otpazarı, Umur Bey ve Hacı Mahmut mahallelerine, kuzeyinde; Burmalı ve Efecik mahallelerine, kuzey doğusunda ise; Hacı Mahmut, Karaman ve Hacı Alioğlu mahallelerine kadar genişlemiş ve oradan Sarıkız Tepesi eteklerine Kasımpaşa ve Şehreküstü Mahallesi'ne kadar ulaşmıştır⁸¹.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Ermeni ve Yahudi mahallelerinde adlarından anlaşılacağı üzere genel itibariyle gayrimüslimler, geriye kalan 32 mahallede ise Müslümanlar oturmaktadır. Yüzyılın II. yarısında ise Kilise isimli iki mahallede Ermeniler yaşarken Yahudiyân Mahallesi'nde de Yahudiler oturmaktadırlar. Geriye kalan 32 mahallede de müslümanlar meskûndür⁸².

2.2. YERLEŞİM SİSTEMİ

2.2.1. Kale Merkezli Yerleşim

Afyonkarahisar, sıra dışı kalesi dolayısıyla kale merkezli kurulan ve kale merkezli gelişen bir yerleşim merkezi olmuştur. Her dönemde kalesi hep ön planda bulunmuş ve coğrafi konumunun da katkısı ile zamanla bölgelerarası bağlantı noktası olma konumuyla hep önem taşımıştır.

Kale olarak adlandırılan merkezdeki doğal kayalık, jeolojik III. zaman sonlarında oluşmuş volkanik bir oluşumdur. İlk yerleşim izleri Hitit sur izleridir⁸³.

---

⁸¹ Aynı makale, s. 87.

⁸² Aynı yer.

⁸³ Ahmet İlaşlı, "Afyonkarahisar Yer Adları", s. 268.

Hitit Kralı II. Murşil tarafından Arzava Seferinde kurulan Hapanova Kalesi burasıdır⁸⁴.

Hitit Kralı II. Murşiliş tarafından üs olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bir kaya kütlesi olan kale üzerinde, Frig tanrıçası Kibele tapınım yerleri bulunmaktaydı⁸⁵.

Afyonkarahisar Şehri'nin ortasında, bir trahit kitlesinden ve onun üzerindeki yapılardan meydana gelen Afyonkarahisar Kalesi, metâneti, tarihte gördüğü hizmetler dolayısıyla mühim bir eserdir. Ovadan 226 metreye yükselen kaya yığını üzerine yapılan surlarla, buraya çıkan kesme yolu koruyan daha iki kat sur ve birçok burçlardan ve bir de kuleden ibarettir. Kalede sakinlerin su ihtiyacını karşılamak üzere sekiz büyük sarnıç olup, bunlardan beş-altısı doğrudan doğruya kayalara oyularak yapılmıştır. Kayalara düşen yağmurlar hususi yollarla bu sarnıçlarda toplanırdı. Kale, üç kat kaleden mürekkep olup üç kapısı bulunmakta idi. En yukarı ve aşağı kalelerin kapıları batıya, orta kalenin kapısı ise güneye bakıyordu. Afyonkarahisar Kalesi, ilk defa Frigler tarafından kurulmuş ve adına da Akronym denilmiştir. Bizanslılar devrine gelinceye kadar fazla şöhret kazanamayan kale, Arap akınları sırasında etraftaki halkın burada toplanmasıyla nüfusu artarak mühim bir müdafaa merkezi haline gelmiştir. Arap ve Selçuklu akınları sırasında harap olan kale, Bizanslılar tarafından tekrar imarına imkân kalmadan Selçukluların eline geçmiştir. Türkler tarafından iskân olunarak Karahisar denildi. Büyük Selçuklu Hakamı I. Alaettin Keykubat tarafından tekrar imar ve tahkim edilmiştir⁸⁶.

Kale Bizanslılar zamanında Müslüman Arap ve Türk akınlarına hedef olmuştur. Hatta Seyyid Battal Gazi'nin bu kale önlerinde şehit düştüğü rivayet edilir⁸⁷.

Bizanslılar döneminde, Arap saldırıları sırasında sığınak olarak kullanılmış, aynı zamanda garnizon görevinin yanısıra Afyonkarahisar bölgesindeki önemli yolları koruma amaçlı kullanılmıştır⁸⁸.

---

⁸⁴ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 185.

⁸⁵ Ahmet İlaşlı, "Afyonkarahisar Yer Adları", s. 269.

⁸⁶ Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihi Mevkii", *Taşpınar* (Afyon Halkevi Yayını), C.1, Sayı: 3, 19 İkinci Kanun 1933, s. 57-58.

⁸⁷ F. Emecen, "Afyonkarahisar", s. 444.

⁸⁸ C. S. Lightfoot, Aynı makale, s. 114.

İlhanlı tehlikesinin baş göstermesi sebebiyle Anadolu'daki şehir kalelerini tahkim ettiren I. Alaaddin Keykubat, bu maksatla, Karahisar Kalesi'ni de tahkim ettirmiştir⁸⁹.

I. Alaaddin Keykubat tahminen 1231 yılında lalası Mimar Bedrettin Gevhertaş'ı kale dizdarı olarak buraya göndermiştir. Gevhertaş, kaleyi, burç ve bedenlerini onardıktan başka yukarı kalede, güneye bakan en yüksek yerinde, küçük minareli, mozaik çini mihraplı bir mescit ve onun doğu yanında bir saray yaptırmıştır. Bir de şehir kenarında bir medrese yaptırmış ve bunlar tamamlandınca 1233 yılında açılış törenleri yapılmıştır⁹⁰.

I. Alaaddin Keykubat'ın tamir kitabesi mermere hakk edilerek, yukarı kale kapısının sağ tarafına konulmuş olup hâlen mevcuttur.

Kelenin kitabesi şöyledir:

*"Emera bi-imâreti hâzihi'd-dâri'l-âliyeti fi
Eyyâmî'd-devleti's-sultânî'l-mu'azzami Alâüddünyâ
Ve'd-dîn ebi'l-feth Keykubad bin Keyhusrev burhâni emîri'l-mü'minîn"*⁹¹.

Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin nakit servetinin hazinesi de burada muhafaza edilmiştir⁹².

Afyonkarahisar Kalesi Osmanlılar eline geçince, Sahiboğulları'nın elinde kalmış olmasından dolayı Anadolu'daki diğer karahisarlardan ayırt etmek için Sahib'in Karahisarı demek olan Karahisâr-ı Sâhib adını aldı. Babadan evlâda geçen bir kale muhafızlığı (dizdar) vardı. Dizdarlar, kendilerine verilegelen Belkaracaören ve Sandıklı'nın Kırkpınar Köyü arpalıklarının hâsılatını alırlardı. Kale dizdarları, 1224/ 1809-1810 senesine kadar muntazaman tayin edilmişlerdir⁹³.

Kale, Osmanlılar döneminde Sultan Selim II tarafından da tamir ettirilmiş ve bununla ilgili bir kitabe konulmuştur. Ancak söz konusu kitabe mevcut olmayıp

⁸⁹ Ü. Bulduk, *Aynı tez*, s.92.

⁹⁰ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 255.

⁹¹ Ö. F. Atabek, *Aynı eser*, s. 66-67; Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihi Mevkii", s. 58; S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, I, s. 259. Evliya Çelebi de bu kitabeyi şöyle nakletmektedir: " *Emera bi-imâreti hâzihi li'd-dâri'l-aliyye fi devleti Sultânü'l-mu'azzam Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Sultan Keykubâd bin Keyhusrev ve ebbedallâhu saltanatahû.*" (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19.).

⁹² O. Turan, *Aynı eser*, s. 564-565; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 17.

⁹³ Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihte Mevkii", *Taşpınar* (Afyon Halkevi Yayını), C.1, Sayı: 5, 19 Mart 1933, s. 119.

dolaylı olarak haberdar olabilmekteyiz. Bu kitabenin sureti Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde⁹⁴ yer almasının yanı sıra Ömer Fevzi Atabek ve Süleyman Gönçer tarafından da nakledilmiştir⁹⁵. Selim II döneminde yapılan tamiratın kitabesi şöyledir:

Eyletüp lutf u kerem devletlü şâh

Ya 'nî Sultân Selim Şâh-ı gayûr

*Emr edüp ta'mîr için bu hısnının*⁹⁶

Mîr mahmûd yine etdi böyle sûr

Dedi ta'mîrine Târî târihin,

Oldu bu sedd-i metîn ma'mûr Sene 981/ 1573-1574⁹⁷

"Oldu bu sedd metîn ü ma'mûr" ebced hesabıyla 985/ 1577'e tekabül etmektedir. Kitabede adı geçen Mahmut Bey, Karahisar Sancakbeyi'dir⁹⁸.

Ömer Fevzi Atabek, bu kitabenin 1302/ 1884 tarihinden evvel aşırılmış olduğunu belirtir iken⁹⁹, Süleyman Hilmi, istibdat devrinde Ermeniler tarafından aşırılmış olduğunun söylendiğini ifade etmektedir¹⁰⁰. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde ise işgal zamanında İngilizler tarafından götürüldüğü belirtilmektedir¹⁰¹. Kapı kemerindeki bu kitabe yeri hâlâ gedik olarak durmaktadır.

Evliya Çelebi Afyonkarahisar Kalesi'ni görmüş ve etkilenmiştir. Her ne zaman sıra dışı özellikleri bulunan bir kale görse, onunla birlikte Afyonkarahisar Kalesi'nden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Mesela; Rodos'ta bulunan Lindos Kalesi'nden bahseder iken, yeryüzünde benzeri olmayan beş kalenin bulunduğunu belirtmekte ve Van Kalesi, Mardin Kalesi, Şebîn Karahisar Kalesi ile birlikte Afyonkarahisar Kalesi'ni de bunlar arasında zikretmektedir¹⁰². Ayrıca, Şebîn

⁹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19.

⁹⁵ Ö. F. Atabek, *Aynı eser*, s. 90; Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihte Mevkii", s. 119-120.

⁹⁶ Ömer Fevzi Atabek ve Süleyman Hilmi bu satırı biraz farklı nakletmektedir. Bkz. " *Emr idüp ta'mîri için bu hisârın*" (Ö. F. Atabek, *Aynı eser*, s. 90; Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihte Mevkii", s. 119-120).

⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19.

⁹⁸ Ü. Bulduk, *Aynı tez*, s. 93.

⁹⁹ Ö. F. Atabek, *Aynı eser*, s. 90.

¹⁰⁰ Süleyman Hilmi, "Afyon Kalesi ve Tarihte Mevkii", s. 120.

¹⁰¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1926-1927, s. 491.

¹⁰² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 133.

Karahisar'dan bahsederken de "*Afyon Karahisârî'yla bu Şebîn Karahisârî'nin edîm-i arzda nazîri yok bî-bedel kal'ateyindir*"¹⁰³ demektedir.

2.2.1.1. Kalede Yerleşim

Kalede meskenlerin varlığı ve bu meskenlerde insanların oturmasına ilişkin muhtelif kayıtlar mevcuttur¹⁰⁴. 26 Rebîü'l-âhir 1068/ 31 Ocak 1658 tarihli bir kayıтта, palangada sakin Hasan oğlu Kulu'nun duvarı dibinden geçen bir kişinin, duvarın yıkılması ile vefatı hakkındaki kayıтта; şahitlerin isimleri zikredilir iken meskûn oldukları yerler ile alakalı olarak, "*palangada*", "*orta kalede*", "*kalede*" şeklinde ifadeler kullanılmıştır¹⁰⁵. Bu ifadelere göre kale üç kısımdan oluşmakta ve bu üç bölümün tamamında meskenler olup insanlar oturmaktadır. Evliya Çelebi de kaleden bahseder iken üç kısımdan bahsetmektedir. En yukarıdaki bölme için İç Kale, bir alt bölüm için Orta hisar ismini kullanır iken; Orta hisardan sonra aşağıya doğru bir bölme hisarın daha bulunduğunu belirtmektedir¹⁰⁶.

Kalenin en alt bölümü Palanga Mahallesi olup bu mahallede iskânın olduğuna ilişkin çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Mesela; Evâil-i Zilhicce 1079/ 1669 tarihli bir kayıтта, bir kişinin Karahisâr-ı Sâhib Kalesi'nde Palanga Mahallesi'ndeki evini oğluna sünnetlik olarak hibe ettiğinden bahsedilmektedir¹⁰⁷. Ayrıca Palanga Mahallesi'nde anbarlar ile harabe haline gelmiş evler de bulunmakta idi¹⁰⁸.

Kalenin ikinci bölümü Orta Kale olarak anılmakta olup burada bir zindan ve bir fırın bulunmaktadır¹⁰⁹. Zindanın burada yer aldığı dikkate alındığında, kayıtlarda geçen Zindan Mahallesi'nin¹¹⁰ Orta Kale'deki yerleşim için kullanıldığı söylenebilir.

¹⁰³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizin*, (Haz. Zekerîya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), II. Kitap, İstanbul 1999, s. 199.

¹⁰⁴ Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1061/ 1651 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Hacı Ahmet kızı Kamer Hatun kale içinde bir evde oturmaktadır (*AŞS, Defter 502, 7b/45, Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1061/ 1651*). Ayrıca Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651 tarihinde vefat eden Mehmet kızı asiye Karahisâr-ı Sâhib Kalesi sakinlerindedir (*AŞS, Defter 502, 17b/118, Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651*). Yine aynı tarihte Mehmet oğlu Abdi ile Ahmet oğlu Mehmet de kalede oturmaktadırlar (*AŞS, Defter 502, 17b/121, Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651*).

¹⁰⁵ *AŞS, Defter 506, 4b/24*.

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19-20.

¹⁰⁷ *AŞS, Defter 511, 17b/113*.

¹⁰⁸ *AŞS, Defter 502, 17b/121 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651)*.

¹⁰⁹ *AŞS, Defter 502, 7b/45 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1061/ 1651), Defter 507, s. 26/95 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661)*.

¹¹⁰ *AŞS, Defter 503, 28b/185 (Evâsıt-ı Muharrem 1063/ 1652)*.

1 Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655 tarihli kayda göre, orta kalede, müstemilatı; Bir fevkânî beyt, bir mahzen ve bir köşkten oluşan ev kale dizdarı Abdülbaki Ağa tarafından oğluna hibe edildiği görülmektedir. Kale duvarı dibindeki bu evin sınırında ise başka kişilerin mülkleri görülmektedir¹¹¹. Ayrıca, 9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637 tarihli Orta Kale'de satılan bir harabe ev yerinin sınırları zikredilirken bir tarafında Kale Mescidi'nin bulunduğu belirtilmektedir¹¹².

Kale dizdarları ve mustahfizları da kalede bulunan evlerde oturmakta idiler¹¹³. Mustahfiz timarları verilir iken zaten mustahfizların kalede oturmaları da şart koşulurdu¹¹⁴.

Evliya Çelebi yukarı kalede küçük ancak sanatlı bir caminin bulunduğu bahsetmektedir. "*İç kalenin içinde tâ zirve-i a'lâda Sultân Keykubâd Câmî'i küçükdür, ammâ gâyet musanna' ve şîrîn câmî'dir. Bir ibret-nümâ mihrâbı vardır. Sâfî lâcüverd ve müzehheb halkârî kâşî-i çîn bir mihrâb-ı nûr-ı mübîndir. Ve minberi kezâlik sihr-i nigîndir. Lâkin minaresi yokdur, zelzeleden münhedim olmuşdur.*" demektedir¹¹⁵. Bu cami daha sonraki yıllarda yıkılarak tamamen yok olmuştur. Mescidin mihrabındaki mozaik çinilerin ise XVII. yüzyıldan sonra Mısırî Camii'nin mihrabına monte edildiği ileri sürülmektedir¹¹⁶.

Evliya Çelebiye göre; iç kalede üç buğday anbarı, cebehane hazineleri ve yedi sekiz adet su sarnıçları vardır. Bunların dışında bina yoktur. Daima kapıları kapalı olup içeride kimse bulunmazdı. Orta hisarda kırk-elli kadar avlusuz, kat-kat kale neferlerinin evleri vardır. Dizdar da burada oturmaktadır. Gelen ve gidenler için bir dîvân-hâne ve bir camii vardır. Han, hamam veya dükkân yoktur. Orta hisarın kapısı kible tarafına bakar. Kapı yanında kulenin taşları üzerinde beyaz mermerden heykeller vardır. Orta hisardan sonra aşağıya doğru bir bölme hisar daha vardır. Bunun kapısı da batıya doğrudur. Bu kalelerin halkı sularını aşağıdan eşekler ile taşırlar¹¹⁷.

¹¹¹ AŞS, *Defter 504*, 13b/70 (1 Cemâziye'l-evvel 1065/ 9 Mart 1655).

¹¹² AŞS, *Defter 503*, 70b/456 (9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637).

¹¹³ AŞS, *Defter 503*, 70b/456 (Şaban 1046/ Aralık 1636-Ocak 1637); *Defter 505*, s. 7/15 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1081/ Ekim 1670).

¹¹⁴ AŞS, *Defter 506*, 21b/112(2 Rebiü'l-âhir 1066/ 29 Ocak 1656).

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19.

¹¹⁶ Ali Osman Uysal, *Afyon'da Üç Eser*, Ankara 1992, s. 13, 49.

¹¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 19-20.

Evliya Çelebi kalede, "*Dizdâr ve iki yüz kale neferâtı vardır*"¹¹⁸ demesine karşılık, Evâyil-i Receb 1107/ 1696 tarihli bir sicil kaydında; Karahisâr-ı Sâhib Kalesi'nde 46 nefer muhafız olup bunlardan 33'ünün sefere çağrıldığı belirtilmektedir¹¹⁹.

2.2.1.2. Kalede Hazine Korunması ve Değerli Eşyaların Emanet Bırakılması

Kale; emniyetli bir yer olması hasebiyle, İstanbul'a gidecek olan devlet hazinesine ait veyahut devlet tarafından el konulan paraların zaman zaman geçici olarak muhafaza edildiği bir yer olarak dikkati çekmektedir.

1 Zilkade 1061/ 16 Ekim 1651 tarihinde dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Mehmet Ağa tarafından, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Dizdarı Mustafa Ağa'ya, korunmak üzere mâl-ı pâdişâhîden sekiz sandık içinde mühürlü yirmi dört kese kuruş teslim edilmiştir ve altı mustahfızın şahitliğinde kadı tarafından bu durum kayda alınmıştır¹²⁰. Evâsıt-ı Zilkade 1061 tarihli ferman ile söz konusu olan, kalede korunan hazinenin İstanbul'a güvenli bir şekilde gönderilmesi emredilmiştir¹²¹. Kıbrıs hazinesinden kaleye emanet bırakılan hazinenin İstanbul'a götürülmesi için İstanbul'dan Kapıcıbaşlarından Hamza Ağa gönderilmiştir. Hazine, Hamza Ağa'ya teslim edilecek, aynı zamanda yanına kale nefaratından ve lazım gelenlerden yeteri kadar adam verilerek acele olarak gönderilecektir¹²².

20 Zilkade 1061/ 4 Kasım 1651 tarihli fermanın anlaşılacağına göre; Kıbrıs hazinesiyle Karahisâr-ı Sâhib'e gelen hazine mübaşiri Sipahi Mehmet, katl olunan Bektaş'ın parasıdır diyerek üç bin sekiz yüz kuruşu kalede emanet bırakmıştır. Bu paranın Kıbrıs hazinesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹²³.

Bunların yanı sıra kale, şahıslar tarafından özel eşyalarının bazen kısa, bazen uzun süreliğine emanet bırakıldığı yer olarak da kullanılmıştır.

¹¹⁸ *Aynı eser*, s. 19.

¹¹⁹ *AŞS, Defter 524*, 68b/271 (Evâyil-i Receb 1107/ 1696).

¹²⁰ *AŞS, Defter 503*, 38a/245 (1 Zilkade 1061/ 16 Ekim 1651).

¹²¹ *AŞS, Defter 503*, 40a/256 (Evâsıt-ı Zilkade 1061/ 30 Ekim 1651).

¹²² *AŞS, Defter 503*, 40a/257 (Evâsıt-ı Zilkade 1061/ 30 Ekim 1651)).

¹²³ *AŞS, Defter 503*, 40a/258 (20 Zilkade 1061/ 4 Kasım 1651).

Evâsıt-ı Receb 1080/ 1669 tarihli kayda göre, aslen Rumeli sakinlerinden olan Mehmet Ağa'nın Karahisâr-ı Sâhib Kalesi dizdarı olan Mehmet Ağa'ya emanet olarak bıraktığı eşya, Rumeli'den Mehmet Ağa'nın vekili olan oğlu Mahmut ve kölesi tarafından teslim alınmış ve bu durum kadı tarafından kayıt altına alınmıştır¹²⁴. Ayrıca, Çay Kazası köylerinden bir kişi Karahisâr-ı Sâhib Kalesi İmamı Şeyh Murat oğlu Mustafa Halife'ye kilitli ve mühürlü iki sandık eşya teslim etmiş ve on beş yıl geçtikten sonra bunları teslim almış, kadı da bunu sicile kaydetmiştir¹²⁵.

Evliya Çelebi, kalenin şehir halkı tarafından eşyalarını tehlikelere karşı muhafaza mekânı olarak kullanılmasına ilişkin şu bilgileri vermektedir. "*İç kalede ev olmayıp boş durur, ancak şehir ayanının veraset yolu ile intikal etmiş yerleri ve şehrin önde gelenlerinin mahzenleri ile mağaraları vardır. İçlerinde kıymetli eşyalar kefile bağlanmış ve mühürlü şekilde durur. Burayı gece ve gündüz kale neferlerinden onar kişi nöbet ile bekçilik ederek korurlardı. Muhasara zamanı ve eşkiya korkusundan herkes mal ve erzaklarını bu kale mağaralarında gizlerlerdi. Onun için daima kapısı bekçiler kontrolünde kapalı durur idi*"¹²⁶.

2.2.1.3. Kalenin Hapishane Olarak Kullanılması

Kale, daha Selçuklular döneminde zaman zaman hapishane olarak kullanılmıştır¹²⁷. XVII. yüzyılın ikinci yarısında kaledeki hapishanenin özellikle sıra dışı önemli şahıslar ve olaylarla ilgili durumlarda kullanılması dikkati çekmektedir.

Kale ağasına gelen bir buyruhduda yörükân taifesinden yirmi dört nefer boy kethüdasının kalede alıkonulup, İstanbul'dan haber gelinceye kadar tutulması emredilmektedir¹²⁸.

¹²⁴ AŞS, *Defter 511*, 38a/249 (Evâsıt-ı Receb 1080/ Aralık 1669).

¹²⁵ AŞS, *Defter 503*, 69b/452 (Evâsıt-ı Şaban 1046/ Ocak 1637).

¹²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 20.

¹²⁷ Bir örnek verecek olursak; Büyük uç gazisi Mehmet Bey'in damadı Ali Bey'e ait olup Denizli ve çevresinde kurulan İnançoğulları Beyliği (Denizli Beyliği) 1262'den 1277 yılına kadar Selçuklulara tabi kalmış iken bu tarihte Karamanlıların Selçuklulara ve Moğollara karşı ayaklanması ve Konya'yı işgalleri sırasında Ali Bey de bu fırsattan faydalanarak tâbiyyetini bırakıp istiklâlini ilan etmiştir. Selçuklu-Moğol ordusu, Karamanlıları ve diğer Türkmenleri tenkîl ederken Ulu-borlu ovasına varınca Denizli ve Honas ileri gelenleri, artık mukâvemet imkânı kalmadığı için, Selçuklulara sadâkatlerini arzetmişlerdir. Bu durumda ordugâha getirilen Ali Bey de Karahisar(Afyon) Kalesi'ne hapsedilmiş ve orada ölmüştür (O. Turan, *Aynı eser*, s. 517).

¹²⁸ AŞS, *Defter 507*, s. 80/275 (1071/ 1660-1661).

Kalede hapsedilenlerle alakalı dikkat çeken bir husus, büyük Yörük cemaatleriyle ilgili önemli kişilerin kalede tutulmasıdır. Meselâ, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Dizdarı'na gelen buyruldu, Dânişmendlü Cemâati'nden Şahin Bey'in kardeşi Bektaş, Ahmet, amcaları Ömer ve beraberinde dokuz kişi olmak üzere toplam on iki kişinin kalede muhkem hapsedilerek muhafazasında üst düzey özen gösterilmesi istenmektedir. Ayrıca bu kişilerin sair mahpuslara kıyas olunmaması, çünkü İstanbul'a getirilmesi için padişah emri olduğu belirtilmektedir¹²⁹. Yine Dânişmendli Türkmenlerinden eşkıya Kelleci Ahmet'in kalede muhkem hapsedilmesi için buyruldu gelmiş ve ferman gelmediği sürece kaleden serbest bırakılmaması emredilmiştir¹³⁰. Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080 tarihli bir başka kayıta ise, Bozulus Türkmen taifesinden bazı kişilerin, ağaları tarafından bakâyâ alacağı iddiasıyla Karahisâr-ı Sâhib Kalesi'nde zindanda haps edildiklerinden bahsedilmektedir¹³¹.

Karahisâr-ı Sâhib'de önemli bir olay olarak dikkati çeken, Mütesellim Mehmet Ağa'nın sarayının basılması olayıyla alakalı olarak da Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Hapishanesi'nin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Önce, Mütesellim Mehmet Ağa'nın sarayı basıldıktan sonra kendisi, kethüdası ve bazı adamları kaleye hapsedilmişlerdir¹³². Daha sonra, Karahisâr-ı Sâhib'de bazı eşkıyanın fesat çıkardığına dair yapılan şikâyet üzerine, Anadolu Eyaleti'ne müfettiş tayin olunan Vezir Mehmet Paşa bir mübaşir göndermiştir. Mübaşire, fesat çıkaranlar ortaya çıkarılıncaya kadar, Karahisâr-ı Sâhib'de dergâh-ı âlî yeniçerileri serdarı olan Yakup Beşe'nin kalede hapsedilmesine dair buyruldu verilmiştir¹³³. Aynı zamanda Mehmet Paşa Karahisâr-ı Sâhib Kadısı ve Karahisâr-ı Sâhib Kalesi dizdarına gönderdiği buyruldu ile mütesellime saldıranlar her kim olursa olsun tutulup kalede hapsedilmesini emretmiş ve bu iş için Mustafa Ağa'nın mübaşir olarak görevlendirildiğini bildirmiştir¹³⁴. Mehmet Ağa'nın sarayını basıp yağma ve fitne

¹²⁹ AŞS, *DeFTER* 508, 15b/38 (25 Zilhicce 1075/ 9 Temmuz 1665).

¹³⁰ AŞS, *DeFTER* 511, 68b/408 (1080/ 1669-1670).

¹³¹ AŞS, *DeFTER* 511, 24b/153 (Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080).

¹³² AŞS, *DeFTER* 511, 73b/433 (1080/ 1669-1670).

¹³³ AŞS, *DeFTER* 511, 41a/264 (1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669).

¹³⁴ AŞS, *DeFTER* 511, 75a/438 (Şaban 1080/ 1669).

çıkaranlardan bazıları kalede hapsedilmiş ve daha sonra Tersane-i Âmire'ye gönderilmiştir¹³⁵.

2.2.1.4. Kale Görevlileri

Kalede ilk akla gelecek görevli kale dizdarıdır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında uzun bir süre Afyonkarahisar Kalesi dizdarlığı Abdülbaki Ağa ile Mustafa Ağa arasında münâzaa konusu olmuş ve sık sık el değiştirerek uzun süre ikisinin elinde kalmıştır.

Kumardaş Köyü ve saireden üç bin akçe tîmâr ile bi'l-fi'l Karahisâr-ı Sâhib Kalesi dizdarı olan Abdülbaki görevine devam eder iken Mustafa bir şekilde dizdarlığı kendi üzerine kaydettirmiştir. Sâbık Anadolu Beğlerbeğisi Mehmet aracılığıyla devlet merkezine yapılan müracaatın ardından söz konusu Mustafa'nın maaş kaydı tashih edilerek dizdarlık tekrar Abdülbaki'ye verilmiştir¹³⁶. Buna mukâbil, Bihleşteli Mustafa devlet merkezine müracaat ederek sebepsiz yere kendisinden dizdarlık ve tîmârın alındığını iddia ederek şikâyette bulunarak eski beratının yenilenmesini istemiştir. Devlet merkezinden gelen yazı ile kale dizdarlıklarının yeniçerilere mahsus olduğu, Bihleşteli Mustafa'ya dizdarlık verilir iken Bağdat seferinde tasarruf ettiği yeniçerilik maaşının hazineye bırakılarak verildiği belirtilerek söz konusu tîmâr ve kale dizdarlığının eskisi gibi Bihleşteli Mustafa'ya ait olduğu teyid edilmiştir. Aynı zamanda, Abdülbaki veya başka birinin müdahalesine izin verilmemesi de emredilmiştir¹³⁷.

Diğer taraftan Abdülbaki, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi dizdarlığının "*eban ancedd*" yani babadan oğula üzerinde bulunmasına karşılık Mustafa'nın dizdarlığa müdahale ettiği iddiası ile Anadolu Kâimmakâmlığı'na şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine sözkonusu olan Mustafa'nın davanın görülmesi için gönderilmesi ve kimin haklı olduğu açığa çıkıncaya kadar tîmâr gelirlerinin mevkuf konulması ve kim haklı çıkarsa ona verilmesi emredilmiştir¹³⁸.

¹³⁵ AŞS, *DeFTER 511*, 48a/299 (Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670).

¹³⁶ AŞS, *DeFTER 502*, 69b/439 (4 Muharrem 1061/ 28 Aralık 1650), 90a/558 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1061/ 1651).

¹³⁷ AŞS, *DeFTER 502*, 30a/196 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1061/ 1651), 90b/563.

¹³⁸ AŞS, *DeFTER 503*, 37a/237 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651).

Daha sonraki birçok kayıta dizdar olarak Mustafa Ağa'nın ismi geçmektedir¹³⁹. Diğer taraftan 27 Zilhicce 1061/ 11 Aralık 1651 tarihli kayıta Abdülbaki Ağa'nın ismi Sâbık Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Dizdarı olarak kullanılmaktadır¹⁴⁰.

1066/ 1655-1656 tarihli bir diğer kayıta ise Abdülbâki Ağa'nın ismi zikredilir iken Sâbık Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Dizdarı ifadesinin kullanılması ve dirliği olmaması nedeniyle talebi üzerine ibtidâdan kendisine zeamet verilmesi¹⁴¹, artık dizdarlık görevinin olmadığını göstermektedir. Dizdar Abdülbaki Ağa ismine daha sonraki dönemlerde de zaman zaman rastlanmaktadır¹⁴². Ancak bunlar, önceki dizdarlığından dolayı kullanılıyor olmalıdır.

Evâsıt-ı Receb 1080/ 1669 tarihli bir hükümde, "*hâlâ Medîne-i Karahisâr-ı Sâhib Kal'ası'nın Dizdarı olan Mehmet Ağa*" şeklinde kayıt bulunmaktadır¹⁴³. Ancak aynı dönemde Mustafa Ağa'nın dizdar olduğuna ilişkin kayıtlar da mevcuttur¹⁴⁴. 21 Muharrem 1084/ 8 Mayıs 1673 tarihinde de Dizdar Mehmet Bey oğlu Dizdar Hasan Beşe kaydı vardır¹⁴⁵.

Karahisâr-ı Sâhib Kalesi dizdarları Kumardaş ve saireden üç bin akçe tîmâr tasarruf ederlerdi¹⁴⁶. Diğer taraftan, Kumardaş Köyü'nde gayr-i menkullerinin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Meselâ, kale dizdarlığı yapan Abdülbaki Ağa, Kumardaş Köyü'nde muhtelif yerlerde toplam altmış bir dönüm tarlanın tasarruf hakkını ve aynı köydeki evinin mülkiyetini oğlu Merdan Ali'ye hibe etmiştir¹⁴⁷. Yine uzun süre Karahisâr-ı Sâhib Kalesi'nde dizdarlık yapan Rüstem oğlu Mustafa Ağa'nın da Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668 tarihinde Hacı Yahya Mahallesi'nden Uruz oğlu Memi'den Kumardaş Köyü'nde bulunan mülk evini satın aldığı

¹³⁹ AŞS, *Defter 503*, 38a/245 (1 Zilkade 1061/ 16 Ekim 1651), 29a/188 (Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652), 61b/409 (Evâil-i Safer 1063/ 1653); *Defter 506*, 21b/112 (2 Rebiü'l-âhir 1066/ 29 Ocak 1656), 45b/261 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660); *Defter 510*, 49a/254 (12 Safer 1075/ 4 Eylül 1664), 31a/203 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668).

¹⁴⁰ AŞS, *Defter 503*, 42b/275 (27 Zilhicce 1061/ 11 Aralık 1651).

¹⁴¹ AŞS, *Defter 511*, 79a/463 (1066/ 1655-1656).

¹⁴² AŞS, *Defter 504*, 13b/70 (1 Cemâziye'l-evvel 1065/ 9 Mart 1655), 16a/83 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655); *Defter 511*, 4a/22 (Evâhir-i Şaban 1079); *Defter 512*, 33b/180 (Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080).

¹⁴³ AŞS, *Defter 511*, 38a/249 (Evâsıt-ı Receb 1080/ Aralık 1669).

¹⁴⁴ AŞS, *Defter 511*, 41b/268 (1 Ramazan 1080/ 23 Ocak 1670), 48a/299 (Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670).

¹⁴⁵ AŞS, *Defter 512*, 48b/275 (21 Muharrem 1084/ 8 Mayıs 1673).

¹⁴⁶ AŞS, *Defter 502*, 30a/196 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1061/ 1651), 69b/439 (4 Muharrem 1061/ 28 Aralık 1650), 90a/558 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1061/ 1651). 90b/563.

¹⁴⁷ AŞS, *Defter 504*, 16a/83 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655).

görülmektedir¹⁴⁸. Söz konusu kayıtlar, dizdarların ziraat ile de uğraştıklarına işaret etmektedir.

Kale görevlileri denildiğinde dizdarlardan sonra asıl akla gelmesi gerekenler ise kale mustahfizlarıdır. Muhtelif kayıtlar, mustahfizların şehirde çeşitli iş kollarında esnaflıkla uğraştıklarını göstermektedir. Mesela, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfizlarından Ebûtalip oğlu Hamza'nın Gön Pazarı'nda faal durumda bir derici dükkânı vardır¹⁴⁹. Mustahfizlardan Mehmet oğlu Aydoğmuş ise Gön Pazarı'nda bulunan, arsası Ebulhasan Evkâfi'na ait mülk dükkânını 4700 akçeye satmıştır¹⁵⁰.

Evâil-i Ramazan 1046/ 1637 tarihli bir diğer hükümde ise, kale mustahfizlarından Hüseyin oğlu Sefer Bey'in Molla Bahşi Mahallesi'nde bulunan yağhane dükkânını bütün alet ve edevatıyla birlikte Yusuf Ağa oğlu Mehmet Ağa'ya on bin akçeye sattığı görülmektedir¹⁵¹. Evâhir-i Muharrem 1078/ 1667 tarihli bir başka kayıta da, kalede mehter olan Hüseyin oğlu Ramazan'ın neccarlık yaparken düşerek yaralanmasından bahsedilmektedir¹⁵². Bütün bu kayıtlar, kale mustahfizlarının belirgin bir şekilde şehirde esnaflık ve ticari faaliyetler içerisinde yer aldıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kale mustahfizları arasında âdâb-ı muâşerete aykırı hareketlere tevessül edenlere de rastlanmaktadır. Meselâ, kale mustahfizlarından Ali oğlu Hacı Ahmet, kale mustahfizlarından Bayram oğlu Saka Hasan'ın eşine fi'1-i şeni kasdıyla, evinin kapısını zorlamış, kadının feryadı üzerine mahalle halkının müdahalesi üzerine firar etmiştir. Mahalle halkı ve diğer kale mustahfizları da Hacı Ahmet hakkında olumsuz halleri dolayısıyla şahitlik etmişler ve mahalleden gönderilmesini istemişlerdir¹⁵³.

Bir diğer olayda ise, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfizlarından Aydoğmuş oğlu İbrahim'in üç yaşındaki oğlunu, kale mustahfizlarından Mustafa oğlu Mehmet ile Osman oğlu Hasan'ın tasarruf ettikleri ortaya çıkmaktadır¹⁵⁴.

¹⁴⁸ AŞS, *Defter 510*, 31a/203 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668).

¹⁴⁹ AŞS, *Defter 510*, 3b/14 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

¹⁵⁰ AŞS, *Defter 511*, 30b/188 (Rebîü'l-evvel 1080/ 1669).

¹⁵¹ AŞS, *Defter 503*, 71a/457 (Evâil-i Ramazan 1046/ 1637).

¹⁵² AŞS, *Defter 512*, 34a/183 (Evâhir-i Muharrem 1078/ 1667).

¹⁵³ AŞS, *Defter 510*, 31b/208 (Evâil-i Recep 1079/ 1668).

¹⁵⁴ AŞS, *Defter 512*, 48b/275 (21 Muharrem 1084/ 8 Mayıs 1673).

Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfızlarından olup vefat eden Hüseyin oğlu Ramazan'ın küçük çocuklarının mallarını korumak ve işlerini takip için Ebûtalip oğlu Hamza vasi tayin olunmuştur¹⁵⁵. Ebûtalip oğlu Hamza da kale mustahfızlarındandır¹⁵⁶.

Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfızlarının tasarruf ettikleri muhtelif timarlar bulunmaktadır¹⁵⁷.

Mustahfızların kaleyi ve hizmetlerini terk etmeleri, timarlarının kendilerinden alınarak bir başkasına verilmesi sonucunu doğururdu. Meselâ, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, Şehrâbâd Nâhiyesi'nde Sarık Köyü ve sâireden sekiz yüz iki akçe gedik tîmâr ile Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfızlarından Mehmet kaleyi ve hizmeti terk etmesi nedeniyle, tîmârı kale dizdarı Mustafa'nın arzıyla 2 Rebîu'l-âhir 1066/ 29 Ocak 1656 tarihinden itibaren diğer Mehmet'e verilmiştir¹⁵⁸.

Bazı durumlarda mustahfızlık timarları ile alakalı anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu konuda en fazla rastlanan durum, mustahfızın görevini terk etmesi gerekçe gösterilerek timarının bir başkasına verilmesini müteakip itiraz edilmesi üzerine timarın eski mutasarrıfına iade edilmesi ve bundan sonra sık sık timarın el değiştirme durumudur. 20 Muharrem 1061/ 13 Ocak 1651 tarihli bir kayıta böylesi bir vakayı görüyoruz. Söz konusu kayda göre; Kale dizdarı, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi kuloğullarından olup çilingirlik hizmeti yapan Mahmut'un, tîmârı tarihinden beri kaleyi terk edip tîmârı boş kaldığı iddiasıyla söz konusu tîmârın Eyyûb isimli kişiye verilmesine dair arz sunmuştur. Bunun üzerine, Şehr-âbâd Nâhiyesi'ne bağlı Sarık Köyü'nden sekiz yüz akçelik tîmâr, kale çilingirliği hizmeti karşılığında adı geçen Eyyûb'a verilmiştir¹⁵⁹. Daha sonra yeni kale dizdarı Mustafa'nın ricası ile söz konusu tîmâr Mahmut'a geriye verilmiştir¹⁶⁰. Bunun ardından Eyyub Anadolu Dîvânı'na arz göndererek kendisine haksızlık yapıldığına dair şikâyette bulunmuş ve gelen yeni emir ile tîmâr tekrar Eyyûb'a iade edilmiştir¹⁶¹.

¹⁵⁵ AŞS, *DeFTER* 510, 7b/38 (Evâil-i Rebîu'l-âhir 1078/ 1667).

¹⁵⁶ AŞS, *DeFTER* 510, 3b/14 (Evâhîr-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

¹⁵⁷ Kale mustahfızlarının timarları için bkz. Ek Tablo 2.

¹⁵⁸ AŞS, *DeFTER* 506, 21b/112 (2 Rebîu'l-âhir 1066/ 29 Ocak 1656).

¹⁵⁹ AŞS, *DeFTER* 502, 28b/187 (20 Muharrem 1061/ 13 Ocak 1651).

¹⁶⁰ AŞS, *DeFTER* 503, 42b/275 (27 Zilhicce 1061/ 11 Aralık 1651).

¹⁶¹ AŞS, *DeFTER* 503, 43a/278 (Evâsıt-ı Muharrem 1062/ 1651).

Kale ile ilgili görevliler arasında dizdar ve kale mustahfizlarından başka, kayıtlarda zaman zaman rastladığımız bir görevli de Kale Kethüdâsı'dır. Bu görevi uzun süre yürüten Ahmet oğlu Hacı Hüseyin Ağa'dır. Hüseyin Ağa'nın ne zaman kethüda olarak görevlendirildiğine ilişkin kayda ulaşamadık. Ancak Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652 tarihinden itibaren¹⁶², Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660¹⁶³, Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661¹⁶⁴, Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668¹⁶⁵ ve 1 Ramazan 1080/ 23 Ocak 1670¹⁶⁶ tarihli kayıtlarda kale kethüdâsı olarak adı geçmektedir. Ancak Evâhir-i Receb 1080/ 1669 tarihli bir kayıтта, "Ahmet Ağa, kethüdâ hâlâ" şeklinde ifade bulunmaktadır¹⁶⁷.

Kethüda haricinde kalede görev yapan; Kale Topçusu Üstat Osman¹⁶⁸ ve kalede mehter olan Hüseyin oğlu Ramazan isimlerine ulaştık¹⁶⁹.

Muhtelif emirlerle; Kalede hizmetlerini yapmayan, kaleyi terk eden ve yerleri boş kalanların tespitine yönelik olarak; zaman zaman kalenin teftiş edilerek yoklamasının yapılması, mevcut ve nâ-mevcutların defterlerinin tutularak defterinin Dîvân-ı Anadolu'ya gönderilmesi istenmektedir¹⁷⁰.

2.2.2. Mahalleler ve Demografik Durumları

2.2.2.1. Mahalleler

Anadolu kentlerinde mahalle dendiğinde genel olarak, birbirini tanıyan, belirli ölçüde tutum ve davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içindeki kişilerin yaşamlarını geçirdikleri evlerin oluşturduğu, sınırları kesin çizgilerle ayrılmamış, bir

¹⁶² AŞS, *Defter 503*, 29a/188 (Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652).

¹⁶³ AŞS, *Defter 506*, 45b/261 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹⁶⁴ AŞS, *Defter 507*, s. 24/95 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

¹⁶⁵ AŞS, *Defter 510*, 31a/203 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668).

¹⁶⁶ AŞS, *Defter 511*, 41b/268 (1 Ramazan 1080/ 23 Ocak 1670).

¹⁶⁷ AŞS, *Defter 511*, 39b/255 (Evâhir-i Receb 1080/ 1669).

¹⁶⁸ AŞS, *Defter 503*, 11a/61 (Evâil-i Safer 1062/ 1652).

¹⁶⁹ AŞS, *Defter 512*, 34a/183 (Evâhir-i Muharrem 1078/ 1667).

¹⁷⁰ AŞS, *Defter 506*, 54b/297 (12 Cemâziye'l-âhir 1060/ 12 Haziran 1650); *Defter 502*, 85a/528 (Evâil-i Şevvâl 1060/ 1650); *Defter 503*, 61b/409 (Evâil-i Safer 1063/ 1653); *Defter 506*, 10b/60 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1068/ 1658); *Defter 511*, 64a/391 (3 Rebîü'l-âhir 1081/ 20 Ağustos 1670).

veya birkaç sokağı olan, camisi ya da mescidi bulunan bir meskun alan anlaşılmalıdır¹⁷¹.

Anadolu'nun Türkleşmesinden önce var olan şehirler, genelde surların içine sıkışmış, genişleme imkânı olmayan ve ancak belli bir zümrenin yaşadığı, bir yerleşmeden çok, savunma amaçlı idari bir birim olarak hayatiyetini sürdürmekte idi. Bu şehirlerde, Türklerin idaresine geçişle surların etrafında (genelde bitişik nizamda) yeni yerleşim alanları kurulmuştur. Bu suretle şehirler surların dışına çıkmış ve genişleme imkânı bulmuşlardır. Surların etrafında kurulan bu yerleşmeler, mahalleler şeklinde idi. Bu alanlara yerleşen insanlar, çeşitli meslek gurupları veya çeşitli topluluklara mensup olanlar genelde bir arada yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir¹⁷².

Osmanlı şehrinde mahalle, ya bir cami, ya bir imaret veya tekke, bazen de bunların hepsini içine alan bir külliye etrafında oluşmuştur. Bu sistemin odağını oluşturan cami, dinsel bir işlevi yerine getirmenin ötesinde üstlendiği diğer fonksiyonlar ve çevresinde barındırdığı hizmetlerle sosyal bir kurum, mahallenin yönetim merkezi ve oturma bölgelerinin temel mekânsal ögesidir. Mahallenin odağını oluşturan küçük mahalle camilerinin, mahalle meydanlarının, çeşmelerin ve kahvelerin izleri günümüze kadar ulaşmıştır¹⁷³.

Bir caminin, mescidin, imaret ya da zaviyenin çevresinde yapılan evlerin giderek çoğalması, yeni mahalleler oluşturduğu gibi var olanların sınırlarının genişlemesi, nüfus artması nedeniyle bölünerek yeni mahallelerin doğmasına yol açtığı da iyi bilinmektedir. Mahalle halkının birbirleriyle akraba olmalarının yanı sıra, aynı işi yapanların bir arada yerleşmeleri de söz konusudur. Aynı inancı paylaşanların bile tek mahallede birlikte oturdukları, bunun önemli bir sorun olmadığı görülmektedir. Bunun için mahalleyi yönetsel ve toplumsal bir birim olarak algılamak daha doğru bir yaklaşımdır¹⁷⁴.

---

¹⁷¹ M. Çadircı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective*, İstanbul ty., s. 257.

¹⁷² Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s. 97.

¹⁷³ Aynı makale, s. 99.

¹⁷⁴ M. Çadircı, Aynı makale, s. 257.

XVII. yüzyıl Afyonkarahisar Şehri'nde mevcut olan mahallelerin tespitinde vergi kayıtları önemli katkı sağlamaktadır. Avâriz, nüzül ve sürsat kayıtlarında mahallelerin isimleri toplu halde kaydedilmekte olup mahallelerin tespitinde öncelikle bu listeler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra sicillerdeki dava kayıtlarında dolaylı olarak verilen bilgiler de vergi kayıtlarındaki noksanların tamamlanmasında katkı sağlamaktadır.

XVII. yüzyıl avarız kayıtlarında Afyonkarahisar Şehri'nde genel olarak 31 mahallenin ismi geçmektedir. Bunlardan Çavuşbaşı (nâm-ı diğer Otpazarı) Mahallesi iki kayıt haricinde¹⁷⁵ avarız ödemekten muaf olarak kaydedilmiş¹⁷⁶, bunun dışında otuz mahalle için avarız hanesi tespit edilmiştir. Avarız kayıtlarında yer almayan, bunun dışındaki sürsat ve sâir vergi kayıtlarında ilaveten Hisarönü Mahallesi'nin ismi geçmektedir¹⁷⁷. Kısaca, vergi kayıtlarındaki mahalle listelerinde zikredilen toplam mahalle sayısı 32'dir. Ancak Şer'iyeye Sicili Defterlerinde, muhtelif dava kayıtlarında çok daha fazla mahalle ismi geçmektedir.

Tablo 3: XVII. yüzyıl mahalle isimleri

Avarız, nüzül, sürsat, kürekçi vb. vergi kayıtlarında geçen mahalle isimleri ¹⁷⁸	Şer'iyeye Sicillerinde Muhtelif Dava Kayıtlarında Geçen Mahalle İsimleri
Akmescit	Akmescit
Arap	Arap (Arap Dede, Arap Mescidi, Arap Mescit)
Ardıç	Ardıç
Bedrik	Bedrik
Burmali	Burmali
Câmi-i kebîr	Câmi-i Kebîr
Çavuşoğlu	Çavuşoğlu (Çavuş, Çavuşlar)
Doğancı	Doğancı (Doğancılar)
Efecik	Efecik
Egeste	Egeste

¹⁷⁵ Çavuşbaşı Mahallesi için avarız takdir edilen kayıtlar için bkz. BOA, MAD 15383, s. 4-5; AŞS, Defter 511, 84b/498 (1079/ 1668-1669).

¹⁷⁶ Çavuşbaşı Mahallesi'nin avarızdan muafiyetiyle ilgili kayıtlar için bkz. BOA, KK 2567, s. 1; 2568. AŞS, Defter 514, 100a/341 (1 Safer 1085/ 7 Mayıs 1674), 125b/403 (7 Muharrem 1086/ 3 Nisan 1675), 128b/410; Defter 517, s. 243/269 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1094/ 1683); Defter 520, s. 34/54 (1 Safer 1098/ 17 Aralık 1686); Defter 519, s. 145/442 (10 Muharrem 1100/ 4 Kasım 1688).

¹⁷⁷ AŞS, Defter 514, 102a/347 (9 Safer 1085/ 15 Mayıs 1674); 105b/357 (20 Safer 1085/ 20 Mayıs 1674); Defter 519, 110/25 (9Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1100).

¹⁷⁸ BOA, MAD 15383, s. 4-5; BOA, KK 2567, s. 1; 2568; AŞS, Defter 511, 84b/498 (1079/ 1668-1669); AŞS, Defter 514, 100a/341 (1 Safer 1085/ 7 Mayıs 1674); AŞS, Defter 514, 125b/403 (7 Muharrem 1086/ 3 Nisan 1675); AŞS, Defter 514, 128b/410 (Evâil-i Safer 1086/ 1 Mayıs 1675); AŞS, Defter 517, s. 243/269 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1094/ 1683); AŞS, Defter 520, s. 34/54 (1 Safer 1098/ 17 Aralık 1686); AŞS, Defter 519, s. 145/442 (10 Muharrem 1100/ 4 Kasım 1688).

El-Hâc Evtal	El-Hâc Evtal (Hacı Evtal)
El-Hâc İsmail	el-Hâc İsmail (Hacı İsmail)
El-Hâc Yahyâ	El-Hâc Yahyâ
Fakih Paşa	Fakih Paşa
Hacı Mahmut	Hacı Mahmut (El-Hâc Mahmut)
İbik	İbik
İmâret	İmâret
Kâhil	Kâhil
Kara Kâtip	Karakatip
Karamanlı	Karamanlı, Karaman
Kasım Paşa	Kasım Paşa, Sofular
Kubbeli	Kubbeli
Molla Bahşî	Molla Bahşî
Nasârâ (Ermeniyân)	Nasârâ, Ermeni, Kilise
Sinan Halife	Sinan Halife (El-Hâc Sinan ¹⁷⁹)
Sinan Paşa	Sinan Paşa
Tâc Ahmet	Tâc Ahmet
Yahudi	Yahudi (Yahudiyân)
Yukarı Pazar	Yukarıpazar
Zâviye	Zâviye
Çavuşbaşı (nâm-ı diğer Otpazarı) ¹⁸⁰	Çavuşbaşı ¹⁸¹ nam-ı diğer Otpazarı ¹⁸²
Hisarönü ¹⁸³	Hisarönü ¹⁸⁴
	Başçeşme ¹⁸⁵
	Çarşı ¹⁸⁶
	Demirciler ¹⁸⁷
	El-Hâc Hızır ¹⁸⁸
	Kabaklı ¹⁸⁹

¹⁷⁹ AŞS, *DeFTER 509*, s. 42/75 (1077/ 1666-1667)

¹⁸⁰ Ayrıca, 1085 senesine mahsup olmak üzere Karahisâr-ı Sâhib Kazası'ndan toplanacak katırlar için Abdurrahman Ağa'ya verilen defter ile bedel-i sürsat defterinde, avarız defterlerinden farklı olarak ilaveten adı geçen bir mahalledir (*AŞS, DeFTER 514*, 102a/347, 9 Safer 1085/ 15 Mayıs 1674; 105b/357, 20 Safer 1085/ 20 Mayıs 1674).

¹⁸¹ AŞS, *DeFTER 502*, 35b/231 (Evâhir-i Safer 1060/ 1650), *DeFTER 503*, 7a/36 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651), *DeFTER 507*, s. 30-2/118 (Evâhir-i Zilhicce 1071/ 1661), *DeFTER 507*, s.36/140 (1072/ 1661-1662), *DeFTER 510*, 13b/80 (1078/ 1667-1668), *DeFTER 510*, 23b/138 (1079/ 1668-1669), *DeFTER 511*, 23b/145 (1080/ 1669-1670), *DeFTER 512*, 23b/123 (1083/ 1672-1673), *DeFTER 514*, 1b/9 (1085/ 1674-1675), *DeFTER 512*, 74a/403 (1108/ 1696-1697).

¹⁸² AŞS, *DeFTER 512*, 74a/403 (1108/ 1696-1697).

¹⁸³ 1085 senesine mahsup olmak üzere Karahisâr-ı Sâhib Kazası'ndan toplanacak katırlar için tutulan defter ile bedel-i sürsat defterinde, avarız defterlerinden farklı olarak ilaveten adı geçen bir mahalledir (*AŞS, DeFTER 514*, 102a/347, 9 Safer 1085/ 15 Mayıs 1674; 105b/357, 20 Safer 1085/ 20 Mayıs 1674). Ayrıca, Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1100/ 1689 tarihli bir kayıta mahalle isimleri belirtilir iken Hisarönü ismi de kaydedilmiştir (*AŞS, DeFTER 519*, 110/259).

¹⁸⁴ AŞS, *DeFTER 507*, s.7/24 (Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660), *DeFTER 511*, 56a/343 (1081/ 1670-1671), *DeFTER 513*, 5b/24 (1084/ 1673-1674).

¹⁸⁵ AŞS, *DeFTER 502*, 35b/232 (Evâhir-i Safer 1060/ 1650), *DeFTER 512*, 26a/131 (1083/ 1672-1673), 52b/294 (1084/ 1673-1674), *DeFTER 514*, 4b/28 (1085/ 1674-1675)

¹⁸⁶ AŞS, *DeFTER 502*, 69b/437 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

¹⁸⁷ AŞS, *DeFTER 506*, 10b/61 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1068/ 1658), *DeFTER 507*, s. 25/95 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661)

¹⁸⁸ AŞS, *DeFTER 502*, 61b/386 (Evâhir-i Zilkade 1060/ 1650).

¹⁸⁹ AŞS, *DeFTER 502*, 68a/432 (27 Şevvâl 1057/ 25 Kasım 1647).

	Kurşuncu ¹⁹⁰
	Mahkeme ¹⁹¹
	Mektep ¹⁹²
	Palanga ¹⁹³
	Zindan ¹⁹⁴

Şer'iyeye Sicili defterlerinde muhtelif dava kayıtlarında geçen isimlerden bir kısmı, vergi kayıtlarında geçen mahalle isimlerinin nâm-ı diğeri veyâhut farklı şekillerde kaydedilmiş hâlidir¹⁹⁵. Bazen mahallenin isim değiştirmesi de söz konusu olabilmektedir¹⁹⁶. Bunları çıkardıktan sonra geriye kalan mahalle sayısı toplam 42'dir. Vergi kayıtları dışında kalan mahalle isimleri; Başçeşme, Çarşı, Demirciler, El-Hâc Hızır, Kabaklı, Kurşuncu, Mahkeme, Mektep, Palanga ve Zindan'dır. Bu mahalleler, diğer mahallelerin farklı isimleri midir? Yoksa müstakil mahalleler midir? Bu soruların cevabını vermek güçtür. Bununla birlikte, bazı mahalleler hakkında elde edilen bilgiler çerçevesinde bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Meselâ, zindanın orta kalede bulunduğu düşünüldüğünde, Zindan Mahallesi'nin orta kaledeki yerleşim için kullanılmış olduğunu ileri sürebiliriz. Yine Palanga isminin aşağı kalenin giriş kapısının bulunduğu yer için kullanılmasını dikkate alarak Palanga Mahallesi'nin de aşağı kaledeki yerleşim için kullanılmış olması gerekir. Bunların dışında, Başçeşme Câmii'nin Efecik Mahallesi'nde bulunması, Başçeşme Mahallesi'nin Efecik Mahallesi'nin halk arasında bir başka kullanılışı olabileceğini veyahut aynı bölgenin bir kısmının halk arasında farklı bir mahalle olarak bilinmesi ihtimalini akla getirmektedir. Kabaklı Mahallesi'nde de benzer bir durum olduğu söylenebilir. Kabaklı Mescidi, Hacı Evtal Mahallesi'nde olup Kabaklı Mahallesi ismine tek bir kayıta rastlanmıştır¹⁹⁷. Bu durum, Kabaklı isminin Hacı Evtal Mahallesi'nin farklı bir ismi olarak kullanılma ihtimalini güçlendirmektedir. Vergi kayıtlarında zikredilmeyen Mahkeme ismi ise XVI. yüzyıl mahalleleri arasında

¹⁹⁰ AŞS, *Defter 511*, 8b/52, 9a/55 (1079/ 1668-1669)

¹⁹¹ AŞS, *Defter 503*, 7b/38 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

¹⁹² AŞS, *Defter 502*, 10a/61 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1061/ 1651).

¹⁹³ AŞS, *Defter 507*, s. 20/71 (29 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Mart 1661), *Defter 510*, 9b/59, 17b/113 (1079/ 1668-1669)

¹⁹⁴ AŞS, *Defter 503*, 28b/185 (Evâsıt-ı Muharrem 1063/ 1652).

¹⁹⁵ Çavuşbaşı Mahallesi'nin nâm-ı diğeri Otpazarı; Nasârâ Mahallesi'nin diğer isimleri Ermeni, Ermeniyân, Kilise; Arap Mahallesi'nin diğer kullanımları Arap Dede, Arap Mescidi, Arap Mescit; Doğanlı Mahallesi'nin farklı kullanımı Doğanlılar ve Karamanlı Mahallesi'nin farklı kullanımı Karaman'dır.

¹⁹⁶ Meselâ, önceleri sürekli olarak Kasım Paşa ismiyle geçen mahalle, isim değiştirerek Sofular Mahallesi ismiyle kullanılmaya başlanmıştır. Karşılaştırın (AŞS, *Defter 517*, s. 243/269 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1094/ 1683); *Defter 520*, s. 34/54 (1 Safer 1098/ 17 Aralık 1686); *Defter 519*, s. 145/442 (10 Muharrem 1100/ 4 Kasım 1688).

¹⁹⁷ AŞS, *Defter 502*, 68a/432 (27 Şevvâl 1057/ 25 Kasım 1647).

geçmesine karşılık araştırdığımız dönemde sadece tek bir kayıta karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁸. Bu mahalle muhtemelen isim değiştirmiş olmalıdır. Ancak bu konuda elimizde açık bir bilgi yoktur. Bunlardan başka; Çarşı¹⁹⁹, Demirciler²⁰⁰, Hacı Hızır²⁰¹, Kurşuncu²⁰² ve Mektep²⁰³ mahalleleri dönem kayıtlarında bir veya birkaç defa rastladığımız isimlerdir. Nadiren rastlanmaları, söz konusu isimlerin bilinen diğer mahallelerin farklı kullanımı ihtimalinin son derece yüksek olduğuna delil olsa gerektir. Ancak burada bir hususa dikkat çekelim ki, Evliya Çelebi şehir hakkında bilgi verir iken "*Kırk iki mahalle ve kırk iki mihrâbdır. Minarelerin on ikisi kârgîr, geri kalanı tahtadır*"²⁰⁴ demektedir. Bizim vergi kayıtları dışındaki hükümlerden tespit ettiğimiz mahalle isimlerini müstakil farklı mahalle olarak kabul eder isek, Evliya Çelebi'nin verdiği mahalle sayısı ile örtüşmektedir.

2.2.2.2. Mahallelerin Demografik Durumları

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda, daha önce nüfus tespitinde kullanılan klasik timar ve vakıf tahrir defterlerinin tutulmaması nedeniyle nüfus tespitinde sıkıntı çekilmektedir. XVII. yüzyılda timar ve vakıf tahrir defterlerinin yerine nüfus tespitinde avarız defterlerinin kullanılması ağırlık kazanmıştır.

XVII. yüzyılda ortaya çıkan avârız-nüzül sistemi XVI. ve XVIII. yüzyıllarda eyalet işlerinde büyük bir rol oynamıştır. 1640 ilâ 1834 tarihleri arasında uzun bir seri oluşturan mevkufat icmal defterleri, Osmanlı eyalet işlerini aydınlatacak çok önemli bir tarihi kaynağı teşkil etmektedir²⁰⁵. Nüfus açısından, mufassal avarız defterlerinde, tahrir emirlerinde sözü edilen bütün kişi ve gruplar, müslim-gayrimüslim, askerî reâyâ, evli-bekâr, zengin-yoksul, sağlıklı-özürlü, yerli-yabancı (göçmen) ve nihâyet vergiden muaf veya vergiye tâbi olup olmadıkları gibi özellikleriyle tek tek kaydedilmişlerdir. Bu yönüyle, 15-16. yüzyılın tahrir defterlerinin kaydettiği nüfusun tamamını, hatta askerîler de katıldığı takdirde daha

¹⁹⁸ AŞS, *Defter 503*, 7b/38 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

¹⁹⁹ AŞS, *Defter 502*, 69b/437 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

²⁰⁰ AŞS, *Defter 506*, 10b/61 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1068/ 1658), *Defter 507*, s. 25/95 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661)

²⁰¹ AŞS, *Defter 502*, 61b/386 (Evâhir-i Zilkade 1060/ 1650).

²⁰² AŞS, *Defter 511*, 8b/52, 9a/55 (1079/ 1668-1669)

²⁰³ AŞS, *Defter 502*, 10a/61 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1061/ 1651).

²⁰⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 20.

²⁰⁵ Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s. 1331.

fazlasını kapsadığı söylenebilir²⁰⁶. Mufassal avâriz defterleri, bilhassa nüfus ve yerleşim birimlerine dair verdiği bilgiler, XVII. yüzyılın demografi ve iskân tarihi için oldukça önemli ve bugünkü bilgilerimiz ışığında, şimdilik en kapsamlı veriler durumundadır²⁰⁷.

Ancak avâriz icmal kayıtlarının nüfus tespitinde veri olarak kullanılması oldukça sıkıntılıdır. Hatta gerçeğe yakın sonuçlara ulaşmak oldukça güçtür. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Önemli birtakım sıkıntılardan bahsetmek gerekirse; Öncelikle bir yerleşim biriminde herkes avarız vergisi ödemekle yükümlü değildir. Başta, mütekâid reâyâsının avarız tahriri dışında ayrı tahrirleri yapılırdı²⁰⁸. Her şeyden önce bir kişinin avarız vergisine tabi olabilmesi için kendisine ait mülk ve arazisinin bulunması gerekirdi. Önemli problemlerden biri, avarız hanelerinin oluşturulmasında belli bir standardın olmamasıdır. Avarız haneleri belirlenir iken kişilerin zenginliklerine göre çok farklı sayıda gerçek hane bir araya getirilebilmektedir. Mufassal avarız defterlerinin bulunduğu yerlerde bu husus fazla problem teşkil etmemektedir. Çünkü hanelerin tespiti sırasında kişilerin isimleri teker teker kaydedilmektedir. Ancak birçok yerde mufassal avarız defteri bulunamamakta ve icmal kayıtları kullanılmak mecburiyetinde kalınmaktadır. İcmal kayıtlarının kullanılması sırasında, her bir avarız hanesinin²⁰⁹, kaç gerçek haneye karşılık geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Problem de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü aynı şehirde mahalleler arasında bir avarız hanesine karşılık gelen gerçek hane sayıları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Afyonkarahisar mahallelerinde avâriz hânesi belirlenmesinde çok farklı nefer sayıları bir araya getirildiği görülmektedir. Kasım Paşa Mahallesi'nde 2,8²¹⁰, Ardıç'ta 3,5²¹¹, Karamanlı'da 4,5²¹², Sinan Paşa'da 4,5²¹³, Hacı Yahyâ'da 5,3²¹⁴ Egeste'de

²⁰⁶ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avâriz Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 1999, s. 740.

²⁰⁷ Aynı makale, s. 743.

²⁰⁸ Bir örnek için bkz. BOA, *MAD 2001*, s. 70-71 (1071/ 1660-1661).

²⁰⁹ Avâriz hânesi, 3, 5, 7, 10, 15 evden oluşan bir vergi birimidir. Devletin her yeri için standart bir avâriz hânesi birimi de yoktur. Her kazâ için farklı ölçüler esas alınmıştır (Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri", *EÜFTİD*, XII, İzmir 1997, s. 10).

²¹⁰ *AŞS, Defter 502*, 83b/520 (13 Safer 1060/ 15 Şubat 1650).

²¹¹ *AŞS, Defter 503*, 57b/380-2 (2 Cemâziye'l-âhir 1059/ 13 Haziran 1649).

²¹² *AŞS, Defter 503*, 62a/413-2 (29 Cemâziye'l-âhir 1062/ 7 Haziran 1652).

²¹³ *AŞS, Defter 502*, 85a/529 (24 Safer 1054/ 2 Mayıs 1644).

²¹⁴ *AŞS, Defter 502*, 85a/533 (1 Muharrem 1034/ 14 Ekim 1624).

5,3²¹⁵, Tâc Ahmet'te 5,5²¹⁶, Hacı Mahmut'ta 6,5²¹⁷, Câmî'-i Kebîr'de 9²¹⁸ ve Burmalı Mahallesi'nde 13²¹⁹ nefer bir avâriz hânesi olarak kabul edilmiştir.

Yani bir bölgede, avarız tahriri sırasında, bir avarız hanesine karşılık gelen standart belli bir gerçek hane sayısının bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir. Hatta aynı mahallede zaman zaman nefer sayılarında gerçekleşen birtakım farklılıkların avarız hanesinin değişimine sebep olmadığı da görülmektedir²²⁰.

Bir diğer problem mahallelerdeki gayrimüslim nüfusunun tespitinde karşımıza çıkmaktadır. Vergi kayıtlarında gayrimüslimlerin yaşadığı iki mahalle vardır. Bunlardan biri Nasârâ veya Ermeniyân isimli Ermenilerin yaşadığı bir mahalle, diğeri de Yahudiyân isimli Yahudi mahallesidir. Ancak mahalleler hakkında yaptığımız araştırmalarda bu iki mahalle dışında; Ardıç, Câmî-i Kebîr, Çavuşbaşı, Hisarönü, Karakatip, Karamanlı, Kubbelü, Molla Bahşi, Yukarıpazar ve Zâviye mahallelerinde de gayrimüslimlerin yaşadığını tespit etmiş durumdayız²²¹. Ancak bu mahallelerden mufassal avarız kayıtlarına ulaşabildiğimiz Ardıç, Câmî-i Kebîr ve Karamanlı mahallelerinde hiçbir gayrimüslim ismine rastlanmamıştır²²². Bu durum, Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin, avarız vergisini onlarla birlikte ödemedikleri kanaatini uyandırmaktadır. Dolayısıyla ortak yaşam olan mahallelerin avarız kayıtlarına göre tespit edilecek nüfus ancak Müslüman nüfus olmalıdır. Muhtelif mahallelerde Müslümanlarla beraber yaşayan gayrimüslimlerin Ermeniyân ve Yahudi mahallelerine dâhil edilip edilmediklerine dair herhangi bir veriye sahip olmasak da, avarız kayıtlarında gayrimüslimlerin kayıtları mahalle anlayışından ziyade cemaat anlayışı ile tutulmuş olmalıdır. Yani gayrimüslimler farklı mahallelerde yaşamış olsalar da avarız hususunda aynı mahallede oturuyormuş gibi birlikte kaydedilmiş olmalıdırlar.

²¹⁵ *AŞS, Defter 502, 81b/510-2 (1 Rebiü'l-âhir 1060/ 3 Nisan 1650).*

²¹⁶ *AŞS, Defter 502, 83b/521 (22 Cemâziye'l-âhir 1060/ 22 Haziran 1650).*

²¹⁷ *AŞS, Defter 502, 83a/518 (23 Zilkade 1059/ 28 Kasım 1649).*

²¹⁸ *AŞS, Defter 506, 21b/111 (11 Zilhicce 1068/ 9 Eylül 1658).*

²¹⁹ *AŞS, Defter 502, 67b/429 (22 Zilhicce 1060/ 16 Aralık 1650).*

²²⁰ Meselâ, Burmalı Mahallesi'nde 5 Ramazan 1059/ 12 Eylül 1649 ve 26 Safer 1060/ 28 Şubat 1650 tarihli kayıtlarda on nefer bir avâriz hanesi olarak kabul edilmesine karşılık (*AŞS, Defter 502, 68a/433; Defter 503, 42a/271; AŞS, Defter 502, 67b/429*), 22 Zilhicce 1060/ 16 Aralık 1650 tarihli kayıttta aynı mahallede nefer sayısı on üçe çıkmasına rağmen avarız hânesi yine aynı kalmıştır (*AŞS, Defter 502, 67b/429*).

²²¹ Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler için bkz. Sosyal Hayat.

²²² *AŞS, Defter 503, 57b/380-2 (2 Cemâziye'l-âhir 1059/ 13 Haziran 1649), 62a/413-2 (29 Cemâziye'l-âhir 1062/ 7 Haziran 1652); AŞS, Defter 506, 21b/111 (11 Zilhicce 1068/ 9 Eylül 1658).*

Çalıştığımız döneme ilişkin Karahisâr-ı Sâhib Şehri'nin nüfusu ile alakalı olarak avarız kayıtları ve mütekâid tahriri kayıtları kullanılmıştır. XVII. yüzyılda Karahisâr-ı Sâhib Şehri'ne ait mufassal avarız defteri bulunamamıştır. Ancak muhtelif mahallelerde kişilerin vergi meseleleri dolayısıyla ortaya çıkan problemlerini çözmek için mevfkufat kaleminden çıkartarak mahkemeye ibraz ettikleri mahalle avarız kayıtları suretlerinden, on mahallenin mufassal kayıtları tespit edilmiştir. Böylece, bu mahallelerin nüfusuna ilişkin daha gerçeğe yakın tahminlerde bulunmak mümkün olmuştur. Diğer mahallelerin nüfusunu tespitte avarız icmal kayıtları kullanılmak durumunda kalınmıştır. Bu mahallelerde kaç gerçek hanenin bir avarız hanesine karşılık geldiği bilinemediği için, mufassal kayıtlarına ulaşılan mahallelerin ortalaması alınarak kullanılması tercih edilmiştir. Karahisâr-ı Sâhib Şehri'ndeki mütekâid reâyâ ile alakalı olarak da bir mufassal tahrir sureti²²³ ve bir de icmal kaydına ulaşılmıştır²²⁴. Bu kayıtlardaki nefer sayıları birer gerçek hane kabul edilerek avarız haneleri ile birlikte nüfus tespitinde kullanılmıştır.

XVII. yüzyıl avarız kayıtlarında Karahisâr-ı Sâhib Şehri'nde avarız ödeyen mahalle sayısı genel itibariyle otuzdur. Bunlardan onu, avarız hane sayısı ile birlikte nefer sayıları tespit edilen mahallelerdir. Yani kaç gerçek hanenin bir avarız hanesine karşılık geldiği bilinen mahallelerdir. Söz konusu mahalleler; Burmalu, Ardıç, Karamanlı, Egeste, el-Hâc Mahmud, Kasım Paşa, Tâc Ahmet, Sinan Paşa, el-Hâc Yahyâ ve Câmî'-i Kebîr'dir. Bunların haricinde, İmaret, Arab, Sinan Halife, Kâhil, Fakih Paşa, Yukarı Pazar, Ak-mescit, Kara Kâtip, El-Hâc İsmail, El-Hâc Evtal, Molla Bahşî, Efecik, Çavuşoğlu, Bedrik, İbik, Kubbeli, Nasârâ (Ermeniyân), Yahudi, Zâviye ve Doğancı mahallelerinin avarız hane sayıları tespit edilmiş, ancak avarız hanelerinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği belirlenememiştir. Dolayısıyla, on mahallenin nüfusu hesaplanır iken doğrudan nefer sayıları birer gerçek hane olarak kabul edilmiştir. Geriye kalan yirmi mahallenin avarız hane sayısı belli olup, avarız hanelerinin kaç gerçek haneye karşılık geldiği belirlenememiştir. Bu sebeple, diğer on mahalledeki nefer sayılarının avarız hane sayılarına oranı hesaplanarak ortalaması bulunmuş ve diğer haneler bu ortalamaya göre değerlendirilmiştir.

²²³ BOA, *MAD 2001*, s. 70-71 (1071/ 1660-1661).

²²⁴ *AŞS, Defter 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1098/ 1687)

Bunların dışında, Çavuşbaşı (nâm-ı diğer Otpazarı) Mahallesi 1031/ 1621-1622 tarihli avarız defterinde²²⁵ kayıtlı olup 3 avarız hanesi ödemekle yükümlü olduğu görülmektedir. Ancak, 1 Şaban 1032/ 1 Mayıs 1623 tarihli avarız defterinde ise; "*Kadîmden avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf ve müsellemler olmak üzere ellerinde olan muafnâmeleri defter-i cedîde kayd olundu*"²²⁶ şeklinde kaydedilmiş ve avarız hanesi takdir edilmemiştir. Buna karşılık 1079/ 1668-1669 tarihli avarız kaydında²²⁷ Çavuşbaşı Mahallesi için 1 avarız hanesi takdir edilmiştir. Ancak bundan sonraki avarız kayıtlarında Çavuşbaşı Mahallesi hep avarızdan muaf tutulmuştur. Dolayısıyla Çavuşbaşı Mahallesi'nin nüfusu için belirlenen avarız haneleri dikkate alınmıştır.

Ayrıca avarız kayıtlarında ismi geçmeyen, fakat sürsat vs. vergi kayıtlarında ismi geçen Hisarönü Mahallesi'ne rastlanmaktadır. Her ne kadar bu mahallenin muafiyetine ilişkin herhangi bir kayda rastlanmasa da avarız hanesine ilişkin de bir kayıt yoktur. Dolayısıyla, Hisarönü Mahallesi'nin nüfusunu tespiti ilişkin herhangi bir veriye ulaşamamıştır. Ancak, bulunduğu mevki dikkate alındığında gayet küçük bir mahalle olabileceği söylenebilir.

Şehir nüfusunun belirlenmesinde kafa karıştıran bir başka problem daha vardır. Bu problem, avarız, nüzul, sürsat vb. vergi kayıtlarında bulunan mahalle listesinde yer almayan, ancak sicillerdeki muhtelif dava kayıtlarında isimleri geçen çeşitli mahalle isimlerinin bulunmasıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi; Söz konusu isimlerden bir kısmı listelerde adı geçen mahallelerin nâm-ı diğer, bir kısmı farklı şekillerde kullanımı, bir kısmı değişmiş hâli olarak görünmektedir. Ancak rastlanan bazı mahalle isimlerinin farklı müstakil mahalleler olabileceği kanaatindeyiz. Mesela Palanga ve Zindan mahalleleri bunlardandır. Daha önce de belirtildiği gibi Zindan Mahallesi orta kaledeki yerleşim ve Palanga Mahallesi de aşağı kaledeki yerleşimin adı olmalıdır. Fakat Hisarönü Mahallesi'nde olduğu gibi söz konusu mahallelerin avarız hane kayıtlarında olmadığı da bir gerçektir. Belki kale görevlilerinin oturması dolayısıyla vergiden muaf olmaları nedeniyle söz konusu vergi listelerinde adları geçmiyor olabilir. Ancak muafiyetlerine ilişkin bir kayda da rastlanmamıştır.

---

²²⁵ BOA, MAD 15383, s. 4-5.

²²⁶ BOA, KK 2567, s. 1; 2568.

²²⁷ AŞS, Defter 511, 84b/498 (1079/ 1668-1669).

Dolayısıyla bu mahallelerin nüfusu veya şehir nüfusuna nasıl dâhil edileceği hususunda bir veriye sahip değiliz.

Bunların dışında Başçeşme, Çarşı, Demirciler, el-Hâc Hızır, Kabaklı, Kurşuncu, Mahkeme ve Mektep mahalleleri hakkında herhangi bir yorumda bulunmak güçtür. Bunların da diğer mahallelerin farklı adları olabileceği akla gelebilir. Ancak bu yönde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Veyahut sözkonusu mahallelerin vergiden muaf olmaları dolayısı ile vergi kayıtlarında zikredilmediği düşünülebilir. Ancak böylesi bir durumda Çavuşbaşı Mahallesi'nde olduğu gibi muafiyetle ilgili kayıt bulunması beklenir. Diğer taraftan, reyanın vergi anlaşmazlıklarıyla ilgili davalarda da bu yönde herhangi bir veriye tesadüf edilmemiştir. Bir diğer ihtimal ise; vergi için tahrirlerin yapılması sırasında belli mahallelere bölünerek kayıtların yapılması ve daha sonraki işlemlerde de hep ilk tahrir esas alınarak işlemlerin devam etmesi nedeniyle farklı mahalle isimlerine rastlanmamasıdır. Ancak bu ihtimali destekleyecek herhangi bir bilgiye de sahip değiliz. Elimizde yeterli bilgi olmaması nedeniyle kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte kanaatimiz; söz konusu mahalle isimlerinin, kayıtlarda istisna denebilecek ölçüde az geçmesi dikkate alınarak diğer mahallelerin farklı isimleri olabileceği yönündedir.

Bu mahalle isimlerinin üzerinde durulmasının sebebi, şehrin nüfusunun tespiti sırasında sadece vergi kayıtları dikkate alınarak mı nüfus hesaplanacak, yoksa söz konusu mahalleler için ilave nüfus hesaplaması mı yapılması gerektiğini belirlemektir. Fakat bu konuda sağlıklı bir karar vermek güçtür. Sonuç olarak XVII. yüzyılda şehrin nüfusunu tespit sırasında birçok bilinmez mevcudiyetini sürdürmektedir. Dolayısıyla mevcut veriler çerçevesinde ortaya çıkarılacak nüfusun çok sağlıklı olacağını iddia etmek mümkün değildir. Hulasa, eldeki veriler çerçevesinde ancak tahmîni bir nüfus hesaplaması yapılması mecburiyeti hâsıl olmaktadır.

Afyonkarahisar'ın nüfusunun belirlenmesinde asıl olarak avarız icmal defterlerinin verilerinin kullanılması zorunluluğu vardır. Avarız icmal defterlerinin veri olarak kullanılmasında iki önemli problem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, avarız hanelerinin kaç gerçek haneye tekabül ettiğinin belirlenmesidir. İkincisi ise

şehirdeki muafların tespit problemidir. Yukarıda da belirtildiği gibi avarız hanelerinin kaç gerçek haneden oluştuğu nispeten belirlenmiştir. Ancak asıl problem şehirdeki muafların tespit edilememesidir. Çünkü Avarız icmal defterlerinde muaflar hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu eksikliği giderecek başka da veriye sahip değiliz. Şehirler arasında bu hususta çok büyük farklılıkların olacağı muhakkak olmasına rağmen, Afyonkarahisar Şehrinin büyüklüğü hakkında en azından biraz fikir verebilir düşüncesiyle başka şehirlerin verilerinin dikkate alınması yoluyla nüfus hesaplaması uygun bulunmuştur.

Şehirdeki muafların oranıyla ilgili olarak, Erzincan Şehri ile Erzurum Şehri üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alınmış ve bunların Afyonkarahisar'a uyarlanması suretiyle iki farklı nüfus hesaplaması yoluna gidilmiştir. Önce, 1642 tarihli Erzincan avarız defterine dayalı olarak verilen bilgiler değerlendirilerek, şehirdeki muafların avarız ödeyen hanelere oranı çıkarılmıştır. Bu bilgilere göre, Erzincan şehrindeki avarız ödeyen hanelerin % 38,6'sı kadar askeri, % 14,2'si kadar dîni görevli ve % 18,5'i kadar da fakir ve işsiz olduğu görülmüştür. Bu oranlar toplanarak, avarız ödeyen hanelerin % 71,3'ü kadar muaf olduğu ortaya çıkmıştır²²⁸. Afyonkarahisar'da aynı oranda muaf olduğu farzedilerek mahallelerin hane sayılarına dâhil edilmesi ve ulaşılan hane sayılarına mütekâid re'âyâsı nefer sayılarının da ilavesiyle mahallelerin toplam hane sayısının belli oranda tespiti mümkün olmuştur. Daha sonra her hanenin beşer kişiden oluştuğu kabul edilerek hane sayısının beşle çarpılması sonucunda da mahallelerin tahmîni nüfuslarına ulaşılmıştır.

İkinci olarak, 1642 tarihli mufassal avarız defterleri verilerine göre Erzurum şehri hakkındaki bilgiler dikkate alınarak ikinci bir nüfus hesaplaması yoluna gidilmiştir. Erzurum şehri'nde toplam gerçek hane sayısının % 28,5'lik kısmının avarız ödemekle mükellef olduğu belirtilmektedir²²⁹. Afyonkarahisar için de benzer bir durumun olabileceği düşünülerek Afyonkarahisar'da avarız ödeyen hanelere mütekaidler ilave edilerek ortaya çıkan rakamın şehrin toplam hanesinin % 28,5'ini oluşturduğu farzedilerek mahallelerin toplam nüfusu hesaplanmıştır.

²²⁸ Mehmet İbâş'ının Erzincan şehir merkezi hakkında verdiği bilgiler için bkz. Mehmet İbâş, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 198-199.

²²⁹ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, 69-70.

Tablo 4: Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzincan Örneğine Göre Hesaplanmıştır)

Mahalle İsmi	Avarız Hane Sayısı	Avarız Ödeyen Gerçek Hane Sayısı	Tahminî Askeri ve Dini Görevliler ile Fakir ve İşsizlerin Sayısı ²³⁰	Tekâüd Reayası Sayısı ²³¹	Toplam Tahminî Gerçek Hane Sayısı	Nüfus
Ardıç ²³²	2	7	5	0	12	60
Burmalu ²³³	1	13	9	2	24	120
Câmi'-i Kebîr ²³⁴	1	9	6	7	22	110
Egeste ²³⁵	1,5	8	6	6	20	100
el-Hâc Mahmud ²³⁶	2	13	9	8	30	150
el-Hâc Yahyâ ²³⁷	3	16	11	4	31	155
Karamanlı ²³⁸	2	9	6	11	26	130
Kasım Paşa ²³⁹	8	23	16	10	49	245
Sinan Paşa ²⁴⁰	2	9	6	1	16	80
Tâc Ahmet ²⁴¹	2	11	8	3	22	110
Toplam	24,5	118	82	52	252	1260

²³⁰ Avarız ödeyen hanelerin % 38,6'sı kadar askeri, % 14,2'si kadar dîni görevli ve % 18,5'i kadar fakir ve işsiz olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca hesaplamalar sırasında ortaya çıkan kesirli sayılar yakın oldukları tam sayıya çekilmiştir.

²³¹ AŞS, *Defter 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1098/ 1687).

²³² AŞS, *Defter 503*, 57b/380-2 (2 Cemâziye'l-âhir 1059/ 13 Haziran 1649).

²³³ AŞS, *Defter 502*, 67b/429 (22 Zilhicce 1060/ 16 Aralık 1650).

²³⁴ AŞS, *Defter 506*, 21b/111 (11 Zilhicce 1068/ 9 Eylül 1658).

²³⁵ AŞS, *Defter 502*, 81b/510-2 (1 Rebiü'l-âhir 1060/ 3 Nisan 1650).

²³⁶ AŞS, *Defter 502*, 83a/518 (23 Zilkade 1059/ 28 Kasım 1649).

²³⁷ AŞS, *Defter 502*, 85a/533 (1 Muharrem 1034/ 14 Ekim 1624).

²³⁸ AŞS, *Defter 503*, 62a/413-2 (29 Cemâziye'l-âhir 1062/ 7 Haziran 1652).

²³⁹ AŞS, *Defter 502*, 83b/520 (13 Safer 1060/ 15 Şubat 1650).

²⁴⁰ AŞS, *Defter 502*, 85a/529 (24 Safer 1054/ 2 Mayıs 1644).

²⁴¹ AŞS, *Defter 502*, 83b/521 (22 Cemâziye'l-âhir 1060/ 22 Haziran 1650).

Tablo 5: Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilemeyen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzincan Örneğine Göre Hesaplanmıştır)

Mahalle İsmi	Avarız Hane Sayısı ²⁴²	Avarız Ödeyen Gerçek Hane Sayısı ²⁴³	Tahmîni Askeri ve Dîni Görevliler ile Fakir ve İşsizlerin Sayısı ²⁴⁴	Tekâüd Reayası Sayısı ²⁴⁵	Toplam Tahmîni Gerçek Hane Sayısı	Nüfus
İmaret	8	48	34	11	93	465
Sinan Halife	0,5	3	2	4	9	45
Fakih Paşa	2,5	15	11	0	26	130
Ak-mescit	1,5	9	6	3	18	90
El-Hâc İsmail	0,5	3	2	0	5	25
El-Hâc Evtal	1	6	4	1	11	55
Bedrik	1	6	4	1	11	55
Efecik	1,5	9	6	9	24	120
Çavuşoğlu	1,5	9	6	4	19	95
İbik	1	6	4	2	12	60
Kubbeli	1	6	4	4	14	70
Zâviye	0,5	3	2	0	5	25
Nasârâ	4	24	17	0	41	205
Yahudi	1	6	4	0	10	50
Kara Kâtip	0,5	3	2	7	12	60
Arab	3	18	13	3	34	170
Doğancı	0,5	3	2	5	10	50
Kâhil	2	12	9	0	21	105
Molla Bahşî	1	6	4	0	10	50
Yukarı Pazar	0,5	3	2	0	5	25
Çavuşbaşı	1 ²⁴⁶	6	4	4	14	70
Toplam	34	204	142	58		2020

²⁴² AŞS, *Defter 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1098/ 1687),

²⁴³ Bir avarız hanesi ortalama olarak 6 gerçek hane olarak kabul edilmiştir.

²⁴⁴ Avarız ödeyen hanelerin % 38,6'sı kadar askeri, % 14,2'si kadar dîni görevli ve % 18,5'i kadar fakir ve işsiz olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca hesaplamalar sırasında ortaya çıkan kesirli sayılar yakın oldukları tam sayıya çekilmiştir.

²⁴⁵ AŞS, *Defter 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1098/ 1687).

²⁴⁶ Çavuşbaşı Mahallesi kayıtlarda genellikle avarızdan muaf olarak görünmekle birlikte 1079/ 1668-1669 tarihli bir kayıta avarız hanesi tespiti yapılmıştır (*AŞS, Defter 511*, 84b/498 (1079/ 1668-1669)). Biz söz konusu mahallenin nüfusunu tespit hususunda bu kaydı dikkate aldık.

Tablo 6: Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzurum Örneğine Göre Hesaplanmıştır)

Mahalle İsmi	Avarız Hane Sayısı	Avarız Gerçek Hane Sayısı	Ödeyen Hane	Tekâüd Reayası Sayısı ²⁴⁷	Şehirde vergi ödeyen ve ödemeyen tahmîni toplam hane sayısı ²⁴⁸	Nüfus
Ardıç ²⁴⁹	2	7		0	25	125
Burmalu ²⁵⁰	1	13		2	53	265
Câmi'-i Kebîr ²⁵¹	1	9		7	56	280
Egeste ²⁵²	1,5	8		6	49	245
el-Hâc Mahmud ²⁵³	2	13		8	74	370
el-Hâc Yahyâ ²⁵⁴	3	16		4	70	350
Karamanlı ²⁵⁵	2	9		11	70	350
Kasım Paşa ²⁵⁶	8	23		10	116	580
Sinan Paşa ²⁵⁷	2	9		1	35	175
Tâc Ahmet ²⁵⁸	2	11		3	49	245
Toplam	24,5	118		52	597	2985

Tablo 7: Mufassal Avarız Kayıtları Tespit Edilemeyen Afyonkarahisar Mahalleleri'nin Hane Sayıları ve Nüfusu (Muaflar Erzurum Örneğine Göre Hesaplanmıştır)

Mahalle İsmi	Avarız Hane Sayısı ²⁵⁹	Avarız Gerçek Hane Sayısı ²⁶⁰	Ödeyen Hane	Tekâüd Reayası Sayısı ²⁶¹	Tahmîni Askeri ve Dinî Görevliler ile Fakir ve İşsizlerin Sayısı ²⁶²	Nüfus
İmaret	8	48		11	207	1035
Sinan Halife	0,5	3		4	25	125
Fakih Paşa	2,5	15		0	53	265

²⁴⁷ AŞS, *DeFTER 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1098/ 1687).

²⁴⁸ Hesaplamalar sırasında ortaya çıkan kesirli sayılar yakın oldukları tam sayıya çekilmiştir.

²⁴⁹ AŞS, *DeFTER 503*, 57b/380-2 (2 Cemâziye'l-âhir 1059/ 13 Haziran 1649).

²⁵⁰ AŞS, *DeFTER 502*, 67b/429 (22 Zilhicce 1060/ 16 Aralık 1650).

²⁵¹ AŞS, *DeFTER 506*, 21b/111 (11 Zilhicce 1068/ 9 Eylül 1658).

²⁵² AŞS, *DeFTER 502*, 81b/510-2 (1 Rebiü'l-âhir 1060/ 3 Nisan 1650).

²⁵³ AŞS, *DeFTER 502*, 83a/518 (23 Zilkade 1059/ 28 Kasım 1649).

²⁵⁴ AŞS, *DeFTER 502*, 85a/533 (1 Muharrem 1034/ 14 Ekim 1624).

²⁵⁵ AŞS, *DeFTER 503*, 62a/413-2 (29 Cemâziye'l-âhir 1062/ 7 Haziran 1652).

²⁵⁶ AŞS, *DeFTER 502*, 83b/520 (13 Safer 1060/ 15 Şubat 1650).

²⁵⁷ AŞS, *DeFTER 502*, 85a/529 (24 Safer 1054/ 2 Mayıs 1644).

²⁵⁸ AŞS, *DeFTER 502*, 83b/521 (22 Cemâziye'l-âhir 1060/ 22 Haziran 1650).

²⁵⁹ AŞS, *DeFTER 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1098/ 1687).

²⁶⁰ Bir avarız hanesi ortalama olarak 6 gerçek hane olarak kabul edilmiştir.

²⁶¹ AŞS, *DeFTER 520*, s. 45/69 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1098/ 1687).

²⁶² Hesaplamalar sırasında ortaya çıkan kesirli sayılar yakın oldukları tam sayıya çekilmiştir.

Ak-mescit	1,5	9	3	42	210
El-Hâc İsmail	0,5	3	0	11	55
El-Hâc Evtal	1	6	1	25	125
Bedrik	1	6	1	25	125
Efecik	1,5	9	9	63	310
Çavuşoğlu	1,5	9	4	46	230
İbik	1	6	2	28	140
Kubbeli	1	6	4	35	175
Zâviye	0,5	3	0	11	55
Nasârâ	4	24	0	84	420
Yahudî	1	6	0	21	105
Kara Kâtip	0,5	3	7	35	175
Arab	3	18	3	74	370
Doğancı	0,5	3	5	28	140
Kâhil	2	12	0	42	210
Molla Bahşî	1	6	0	21	105
Yukarı Pazar	0,5	3	0	11	55
Çavuşbaşı	1 ²⁶³	6	4	35	175
Toplam	34	204	58	922	4605

Mevcut bilgiler çerçevesinde şehrin toplam nüfusu hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Yukarıda verilen iki hesaplama tarzına göre tahmînî birtakım sonuçlara ulaşmak sözkonusudur. Şehirdeki muaf oranının Erzincan örneğine göre hesaplanması sonucunda avarız verilerine göre ortaya çıkan sayı 3280'dir. Bu rakam Afyonkarahisar Şehri'nin nüfusu için çok düşük görünmektedir. Muaf oranı ile ilgili Erzurum örneği dikkate alındığında ise şehir nüfusu hakkında ulaşılan rakam 7590'dır. XVI. yüzyıl nüfus verileri incelendiğinde Erzurum örneğine göre elde edilen miktarın gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Tahrir defterleri verilerine göre Afyonkarahisar Şehri'nin nüfusu 1529'da 8500 kadar olup bunun 300'ü Hıristiyan, yetmiş Yahudi idi. 1572'de ise şehirde 8700'ü Müslüman, 500'ü Hıristiyan, 200'ü Yahudi olmak üzere toplam 9400 kişi yaşamaktaydı²⁶⁴.

²⁶³ Çavuşbaşı Mahallesi kayıtlarda genellikle avarızdan muaf olarak görünmekle birlikte 1079 tarihli bir kayıta avarız hanesi tespiti yapılmıştır (*AŞS, Defter 511, 84b/498 (1079/ 1668-1669)*). Biz söz konusu mahallenin nüfusunu tespit hususunda bu kaydı dikkate aldık.

²⁶⁴ F. Emecen, "Afyonkarahisar", s. 444.

XVI yüzyıl nüfusu ile bizim ulaştığımız rakamlar karşılaştırıldığında nüfusta bir azalma görülmektedir. Muhtelif araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda XVI. yüzyıla göre XVII. yüzyılda ciddi nüfus kayıplarının olduğu belirtilmektedir. Mesela; 1642 tarihli mufassal avâız defteri verilerine göre, Amasya Kazâsı'nda kent ve kasabalar nüfusunda, 1576-1642 arasında % 80'e yakın oldukça ciddi bir azalmanın olduğu belirtilmektedir²⁶⁵. Bunun yanı sıra, demografik dalgalanmanın Amasya bölgesi ile sınırlı olmayıp, Anadolu'nun birçok kısmı için de söz konusu olduğu ifade edilmektedir²⁶⁶. Diğer taraftan Bozok Sancağı'nda da, 1576-1642 arasında nüfusta hâne bazında % 75 civarında bir azalma olduğu kaydedilmektedir²⁶⁷.

Buradan hareketle, Afyonkarahisar Şehri'nde de benzer bir nüfus azalmasının olabileceği akla gelebilir. Ancak yaptığımız çalışmalar sırasında bunu destekleyecek herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bilgiye rastlanmaması yok olduğu anlamına gelmeyeceği açıktır. Çünkü Afyonkarahisar şer'îye sicilleri 1635'ten başlamaktadır. XVII. yüzyılın başında bu tür bir olayın gerçekleşmesine dair bilgiye ulaşılamayabilir. Sicillerin bulunduğu dönemde, XVII. yüzyılın sonuna kadar ciddi bir nüfus kaybına sebep olacak hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Tam tersine özellikle merkez kazaya bağlı köylerden şehre göçlerin olduğuna dair bilgiler mevcuttur²⁶⁸. Dönemin özellikleri dikkate alındığında güvenlik kaygısıyla köylerden şehre göçün olması da gayet tabiidir. Dolayısıyla, eğer yüzyılın başında bizim tespit edemediğimiz çok sıra dışı bir gelişme yok ise şehir nüfusunun bizim ulaştığımızdan yaklaşık olarak yüzde otuz civarında daha fazla olabileceği söylenebilir.

Evliya Çelebi ise şehir hakkında bilgi verir iken; "*Toplam dört bin altı yüz adet, toprak ve kireç ile örtülmüş kârgâr bina, saray ve evler vardır. Dört bin altı yüz Müslüman hanesi ile bin nasârâ hânesi bulunmaktadır.*"²⁶⁹ demektedir. Eldeki veriler dikkate alındığında bu verilen bilgilerin abartılı olduğu söylenebilir.

²⁶⁵ O. Özel, "'Mufassal' Avâız Defterleri", s. 741-742.

²⁶⁶ Aynı makale, s. 742.

²⁶⁷ Mehmet Öz, "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642)", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 1999, s. 792.

²⁶⁸ Bkz. Göçler konusu.

²⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 20.

2.2.2.3. Göçler ve Şehre Etkileri

Göçlerle ilgili bilgilere çoğu zaman vergi meseleleri nedeniyle ortaya çıkan davalar dolayısıyla sicillere yansıyan kayıtlardan ulaşabilmekteyiz²⁷⁰. Bunun dışında, bazı miras davaları²⁷¹, eşkıya²⁷² ve idareci zulümleri²⁷³, yaralama ve öldürme davaları²⁷⁴ gibi muhtelif kayıtlarda göçlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, mütekâid reyânın tahriri gibi birtakım tahrir kayıtlarında şahıs isimlerinin altında veya üstünde bulunan, kişilerin nereden geldiklerine ilişkin bilgiler de göçleri takip hususunda yardımcı olmaktadır. 1071/ 1660-1661 tarihli mufassal bir bedel-i mütekâidîn tahriri defterinde²⁷⁵ şahısların isimlerinin yanında bulunan birtakım kayıtlar, şehre dışarıdan gelerek yerleşenler hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu bilgilere göre şehirdeki mütekâidîn reyası arasında Kasım Paşa Mahallesi'nde Demirkale Köyü'nden gelen bir kişi; Karamanlı Mahallesi'nde Demirkale Köyünden gelen bir, Kumartaş Köyü'nden bir kişi; Sinan Halife Mahallesi'nde Bayram Gazi Köyü'nden bir, Altuntaş'dan gelen bir kişi bulunmaktadır. Ayrıca Karakâtip Mahallesi'nde beş kişinin ismi üzerinde Haymana kaydı vardır. Çavuşbaşı Mahallesi ile Hacı Mahmut Mahallesi'nde birer kişinin ismi altında ise Bozok kaydı bulunmaktadır. Bunların dışında Egeste Mahallesi'nde iki kişinin ismi altında kürt kaydı yer almaktadır.

Şehirdeki göçler, biri içeriye diğeri dışarıya olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. İçeriye göçleri de, sancak içinden ve sancak dışından olmak üzere yine ikiye ayırmak mümkündür. Sancak içerisinden şehre göçlerin büyük ekseriyeti köylerdendir. Kaza merkezlerinden şehre göçe pek rastlanmamaktadır. Merkez kaza haricindeki kazalara bağlı köylerden de Afyonkarahisar merkezine nadiren göç vardır. Kısaca, sancak içerisindeki göçlerin büyük çoğunluğu şehre yakın olan merkez kazaya bağlı köylerden olduğu görülmektedir. Şehirde en fazla göç alan mahalle Kasım Paşa (Sofular) Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra Kara

²⁷⁰ AŞS, Defter 503, 37b/241 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

²⁷¹ AŞS, Defter 503, 9b/52 (Evâhir-i Zilhicce 1061/ 1651).

²⁷² AŞS, Defter 503, 58a/382 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1036/ 1627).

²⁷³ AŞS, Defter 503, 32b/215 (Evâhir-i Receb 1063/ 1653).

²⁷⁴ AŞS, Defter 502, 35a/227, 35b/230 (Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650).

²⁷⁵ BOA, MAD 2001, s. 70-71 (1071/ 1660-1661).

Kâtip, Karamanlı, İmaret, Sinan Halife, Çavuşoğlu (Çavuşlar) ve Egeste mahalleleri gelmektedir²⁷⁶.

Sancak dışından şehre toplu halde veya münferit göçler olmuştur. Toplu göçlerde özellikle Ankara'nın Çukurcuk Nahiyesi'nden göçler dikkati çekmektedir. Sofya Beğlerbeğisi Hassı'na tâbi Ankara'da Çukurcuk Nâhiyesi'nin perâkende reâyâsından bir gurup Afyonkarahisar'da Kasım Paşa (Sofular) ve Kara Kâtip mahallelerine yerleşmişlerdir²⁷⁷. Ankara dışında münferit olarak Bursa, Bozok, Rumeli Vilâyeti, Bosna, Uşak, Isparta, Altuntaş, Kayseri ve Bayburt'tan da Afyonkarahisar'a göçerek yerleşenler bulunmaktadır²⁷⁸.

Afyonkarahisar'dan dışarıya göçlerle ilgili tespit ettiğimiz kayıtlara göre en fazla göç Bursa ve İstanbul'a olduğu görülmektedir. Bunlardan sonra Konya ve daha sonra Ankara, Kütahya ve Rumeli tarafı gelmektedir²⁷⁹.

Tablo 8: Kazalardan ve Köylerden Şehre Göçler

Göç Eden Kişinin Adı	Ayrıldığı Mahal	Yerleştiği Mahal	Belge Tarihi
Abdi ²⁸⁰	Boyalı Köyü, Sincanlı Kazası	Afyonkarahisar	Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1036/ 1627
Kurt oğlu Köçek ve kardeşleri Ali, İbrahim, Şah Bola ve Mazlûme ²⁸¹	Basra Seydi Köyü, Barçınlı Kazası	İmaret Mahallesi	Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650
Nuh (Nasuh oğlu) ²⁸²	Bayram Gazi Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Kasım Paşa Mahallesi	Evâsıt-ı Ramazan 1060/ 1650
Bahtiyar ²⁸³	Belce Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karahisâr-1 Sâhib	1 Safer 1061/ 24 Ocak 1651
Turali (Muharrem oğlu) ²⁸⁴	Harmanlı Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karahisâr-1 Sâhib	Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651
Ahmet (Ören oğlu) ²⁸⁵	Sarnıç Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Mollabahşi Mahallesi	Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651

²⁷⁶ Bkz. Tablo: 8, 9, 10.

²⁷⁷ AŞS, Defter 512, 16a/79 (10 Şaban 1083/ 1 Aralık 1672); BOA, MAD 2001, s. 70 (1071/ 1660-1661).

²⁷⁸ Bkz. Tablo: 9.

²⁷⁹ Bkz. Tablo: 10.

²⁸⁰ AŞS, Defter 503, 58a/382.

²⁸¹ AŞS, Defter 502, 35a/227, 35b/230.

²⁸² AŞS, Defter 502, 54a/343.

²⁸³ AŞS, Defter 502, 3b/13.

²⁸⁴ AŞS, Defter 502, 19b/129.

²⁸⁵ AŞS, Defter 502, 19b/131.

Hasan ²⁸⁶	Bavırdı Köyü, Barçınlı Kazası	Afyonkarahisar	Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651
Aydoğmuş ²⁸⁷	Bavırdı Köyü, Barçınlı Kazası	Afyonkarahisar	Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651
Mehmet bin Hüseyin ²⁸⁸	Eytemür Köyü, Barçınlı Kazası	Kâhil Mahallesi	Evâhir-i Zilhicce 1061/ 9 Aralık 1651
Arap bin İnebeyi ²⁸⁹	Bolhallı Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Kasım Paşa Mahallesi	Evâhir-i Recep 1062/ 1652 (17 sene önce)
Kurban ²⁹⁰	Bahtiyar Belcesi Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	İmaret Mahallesi	29 Şevvâl 1062/ 3 Ekim 1652 (30 seneden öce)
Mehmet ²⁹¹	Demirkale Köyü	Kasım Paşa Mahallesi	1071/ 1660-1661
Ali ²⁹²	Demirkale Köyü	Karamanlı	1071/ 1660-1661
Maden ²⁹³	Kumartaş Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karamanlı	1071/ 1660-1661
Cafer ²⁹⁴	Bayram Gazi Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Sinan Halife Mahallesi	1071/ 1660-1661
Oğulbeyi ²⁹⁵	Dinar Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Çavuşoğlu Mahallesi	Evâhir-i Recep 1073/ 5 Mart 1663, (50 seneden önce)
Mustafa (Timur oğlu) ²⁹⁶	Kızılkilise Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Çavuşlar Mahallesi	16 Zilkade 1076/ 20 Mayıs 1666 (Kırk yıl önce cediti göçmüştür)
Derviş Yusuf (Hasan oğlu) ²⁹⁷	Kiçibaşlı Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Sinan Halife Mahallesi	Receb 1077/ 1666- 1667 (Yetmiş sene önce babası göçmüştür)
Hacı Hamza, Süleyman ve Hasan (Hacı Memi Beşe oğulları) ²⁹⁸	Bayat Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Kasım Paşa Mahallesi	Evâil-i Rebîü'l-evvel 1078/ 1667 (On yıldan önce göçmüşlerdir)
Bâlî(Hızır oğlu) ²⁹⁹	Öyük Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Kasım Paşa Mahallesi	Evâil-i Şevvâl 1079/ 1669 (otuz kırk yıl önce)
Mehmet (Hızır oğlu) ³⁰⁰	Öyük Köyü, Karahisâr-1 Sâhib	Kasım Paşa Mahallesi	Evâil-i Şevvâl 1079/ 1669 (otuz kırk yıl

²⁸⁶ AŞS, Defter 503, 37b/241.

²⁸⁷ AŞS, Defter 503, 37b/241.

²⁸⁸ AŞS, Defter 503, 9b/52.

²⁸⁹ AŞS, Defter 507, s. 101/346.

²⁹⁰ AŞS, Defter 503, 60a/395.

²⁹¹ BOA, MAD 2001, s. 70.

²⁹² BOA, MAD 2001, s. 70.

²⁹³ BOA, MAD 2001, s. 70.

²⁹⁴ BOA, MAD 2001, s. 70.

²⁹⁵ AŞS, Defter 507, s. 101/344.

²⁹⁶ AŞS, Defter 509, s. 4/9.

²⁹⁷ AŞS, Defter 509, s. 43/77.

²⁹⁸ AŞS, Defter 510, 19b/109.

²⁹⁹ AŞS, Defter 511, 11b/68.

³⁰⁰ AŞS, Defter 511, 11b/68.

	Kazası		önce)
Hüseyin babası Mahmut ³⁰¹	Sarık Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karamanlı Mahallesi	Evâhir-i Rebû'l-âhir 1080/ 1669 (Elli-altmış seneden önce)
Halil Bey (Ahmet oğlu) ³⁰²	Süglün Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	İmaret Mahallesi	28 Cemâziye'l-evvel 1083/ 21 Eylül 1672
Şaban (Sinan oğlu) ³⁰³	İsmail Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karahisâr-1 Sâhib	26 Şaban 1083/ 17 Aralık 1672
Yusuf ³⁰⁴	İsmail Köyü, Karahisâr-1 Sâhib Kazası	Karahisâr-1 Sâhib	26 Şaban 1083/ 17 Aralık 1672
Ali (Seydî oğlu) ³⁰⁵	Ahiler Köyü	Karaman Mahallesi	8 Rebû'l-evvel 1084/ 23 Haziran 1673 (yirm seneden önce)

Tablo 9: Sancak Dışından Şehre Göçler

Göç Eden Kişinin Adı	Ayrıldığı Mahal	Yerleştiği Mahal	Belge Tarihi
Recep (İsa oğlu) ³⁰⁶	Uşak Kazası	İmaret Mahallesi	Evâsıt-1 Safer 1060/ 1650
Mustafa bin Hüseyin ³⁰⁷	Isparta, Fazlullah Mahallesi	Nefs-i Karahisâr-1 Sâhib	Evâsıt-1 Muharrem 1063/ 1652
Kaba Sakal Kosta zımmi ³⁰⁸	Rumeli Vilâyeti	Nefs-i Karahisâr-1 Sâhib	Evâsıt-1 Rebîü'l-evvel 1063/ 1653
Benayir veled-i Mavridi ³⁰⁹	Rumeli Vilâyeti	Nefs-i Karahisâr-1 Sâhib	Evâsıt-1 Rebîü'l-evvel 1063/ 1653
Hacı Ahmet (Süleyman oğlu) ³¹⁰	Mahzen Mahallesi, Bursa'da Subahşında	Karahisâr-1 Sâhib	Evâil-i Zilhicce 1068/ 1658
Mustafa ³¹¹	Altuntaş	Sinan Halife Mahallesi	1071/ 1660-1661
Hasan (Satılmış oğlu) ³¹²	Haymana, Ankara	Kara Kâtip Mahallesi	1071/ 1660-1661
Fazlı (Satılmış oğlu) ³¹³	Haymana, Ankara	Kara Kâtip Mahallesi	1071/ 1660-1661
Hasan (Eymir Bâlî oğlu) ³¹⁴	Haymana, Ankara	Kara Kâtip Mahallesi	1071/ 1660-1661
Satılmış (Dede oğlu) ³¹⁵	Haymana, Ankara	Kara Kâtip Mahallesi	1071/ 1660-1661

³⁰¹ AŞS, Defter 511, 33a/204.

³⁰² AŞS, Defter 512, 10a/39.

³⁰³ AŞS, Defter 512, 17b/87.

³⁰⁴ AŞS, Defter 512, 17b/87.

³⁰⁵ AŞS, Defter 512, 57a/317.

³⁰⁶ AŞS, Defter 502, 34b/225.

³⁰⁷ AŞS, Defter 503, 28b/184.

³⁰⁸ AŞS, Defter 503, 30a/198.

³⁰⁹ AŞS, Defter 503, 30a/198.

³¹⁰ AŞS, Defter 506, 40b/227.

³¹¹ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹² BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹³ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹⁴ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹⁵ BOA, MAD 2001, s. 70.

Halil (Mehmet oğlu) ³¹⁶	Haymana, Ankara	Kara Kâtip Mahallesi	1071/ 1660-1661
Turâbî ³¹⁷	Bozok	Çavuşbaşı Mahallesi	1071/ 1660-1661
Mahmut ³¹⁸	Bozok	Hacı Mahmut Mahallesi	1071/ 1660-1661
Mustafa ³¹⁹	Kürt	Egeste Mahallesi	1071/ 1660-1661
Ahmet ³²⁰	Kürt	Egeste Mahallesi	1071/ 1660-1661
Mehmet Beşe (Ebubekir oğlu) ³²¹	Bosna	Efecik Mahallesi	Evâsıt-1 Zilkade 1078/ 1668
Hasan Beşe (Mahmut oğlu) ³²²	Kayseri	Karahisâr-1 Sâhib	1080/ 1669-1670
İbrahim ³²³	Bursa	Balık Hanı, Karahisâr-1 Sâhib	16 Şaban 1083/ 7 Aralık 1672
Sâliha ³²⁴	Bayburt	Bedrik Mahallesi	9 Şevvâl 1083/ 28 Ocak 1673
Hacı Abdi (Ali oğlu) ³²⁵	Çukurcuk Nâhiyesi, Ankara	Sofular Mahallesi	10 Şaban 1083/ 1 Aralık 1672
Hızır (İlyas oğlu) ³²⁶	Çukurcuk Nâhiyesi, Ankara	Sofular Mahallesi	10 Şaban 1083/ 1 Aralık 1672
Osman (Ali oğlu) ³²⁷	Çukurcuk Nâhiyesi, Ankara	Sofular Mahallesi	10 Şaban 1083/ 1 Aralık 1672

Tablo 10: Sancaktan Dışarıya Göçler

Göç Eden Kişinin Adı	Ayrıldığı Mahal	Yerleştiği Mahal	Belge Tarihi
Kurd Çelebi (Ali oğlu) ³²⁸	Karahisâr-1 Sâhib	Bursa	Evâil-i Şevval 1046/ 1637
Sahak (Mardiyos oğlu) ³²⁹	Ermeniyan Mahallesi	Ankara	Evâil-i Ramazan 1061/ 1651
Muslu, Süleyman ve Ahmet (Şaban oğulları) ³³⁰	Kasım Paşa Mahallesi, Karahisâr-1 Sâhib	Bursa	Evâsıt-1 Receb 1062/ 1652
Kadri (İbrahim oğlu) ³³¹	Arap Mahallesi	Bursa	10 Zilkade 1064/ 22 Eylül 1654
Hüseyin (Muharrem) ³³²	Hacı Evtal Mahallesi	Kütahya	Evâsıt-1 Cemâziye'l-âhir 1066

³¹⁶ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹⁷ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹⁸ BOA, MAD 2001, s. 70.

³¹⁹ BOA, MAD 2001, s. 70.

³²⁰ BOA, MAD 2001, s. 70.

³²¹ AŞS, Defter 510, 19a/104.

³²² AŞS, Defter 511, 23a/144.

³²³ AŞS, Defter 512, 16b/81.

³²⁴ AŞS, Defter 512, 22a/114.

³²⁵ AŞS, Defter 512, 16a/79.

³²⁶ AŞS, Defter 512, 16a/79.

³²⁷ AŞS, Defter 512, 16a/79.

³²⁸ AŞS, Defter 503, 74a/480, 481.

³²⁹ AŞS, Defter 503, 3b/12.

³³⁰ AŞS, Defter 503, 21b/135.

³³¹ AŞS, Defter 504, 2b/10.

³³² AŞS, Defter 502, 39b/256.

Râbia bint-i Hacı Süleyman ³³³	Sofular Mahallesi	Mustafa Paşa'yı Afk, İstanbul	20 Rebiü'l-âhir 1071/ 23 Aralık 1660
Mustafa (Dâvud oğlu) ³³⁴	Sofular	Çerakçı Hasan Beşe Mahallesi, İstanbul	20 Rebiü'l-âhir 1071/
Mehmet Çelebi (Hacı Hızırşah oğlu) ³³⁵	İmâret	İstanbul	Evâhir-i Muharrem 1072/ 20 Eylül 1661
Münevvere (Hacı Ömer kızı) ³³⁶	Hacı Yahyâ Mahallesi	Bursa	Evâyil-i Şevvâl 1074/ 1 Mayıs 1664
Dönayir(?) (Toros oğlu) ³³⁷	Karahisâr-ı Sâhib	İstanbul	Evâil-i Muharrem 1080/ 1669
Maden (Sefer oğlu) ³³⁸	İmaret Mahallesi	Tuna Yalısı Kasabası, Rumeli'de	Safer 1081/ 1670
Ali Beşe (Hacı Süleyman oğlu) ³³⁹	Sofular Mahallesi	Konya	Safer 1081/ 1670
Hacı Ali Beşe (Hacı Süleyman oğlu) ³⁴⁰	Sofular Mahallesi, Karahisâr-ı Sâhib	Konya	8 Cemâziye'l-evvel 1083/ 1 Eylül 1672

Göçlerin Sebepleri

Kişileri göçe iten sebeplerden biri eşkiya zulmüdür³⁴¹. Bunun yanı sıra köylerde oturan reâyâ bazı idarecilerin zulmünden kaçarak başka yerlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Çalıştığımız defterlerde yer alan bilgilerde, bu kişilerin yerlerine döndürülmesine yönelik çaba gösterildiği dikkati çekmektedir. Evâhir-i Receb 1063 tarihli, Hasan Paşa tarafından Anadolu Eyâleti'nde bulunan kadılara gönderilen mektupta böyle bir çabayı görmekteyiz. Söz konusu mektupta; bazı köy ahalisinin eskiden beri oturdukları yerleri terk ederek başka yerlere gittiklerinin duyulduğu belirtilmekte, bu reayanın getirilerek eski köylerine iskân ettirilmesi hususunda ihtimam gösterilmesi emredilmektedir. Ayrıca, kimin zulmü nedeniyle yerlerini terk ettiklerinin tespit edilerek Anadolu Dîvânı'na arz etmeleri istenmektedir³⁴². 1 Zilkade 1061/ 16 Ekim 1651 tarihli, Anadolu Valisi Derviş Mehmet Paşa'nın Karahisâr-ı Sâhib Kadısına gönderdiği yazıda da aynı husus üzerinde durulmaktadır. Bu yazıda; Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı bazı köylerin

³³³ AŞS, Defter 507, s. 16/59.

³³⁴ AŞS, Defter 507, s. 16/59.

³³⁵ AŞS, Defter 507, s. 31/123.

³³⁶ AŞS, Defter 508, 1a/1.

³³⁷ AŞS, Defter 511, 22a/137.

³³⁸ AŞS, Defter 511, 54a/333.

³³⁹ AŞS, Defter 511, 54b/338.

³⁴⁰ AŞS, Defter 512, 11a/44.

³⁴¹ AŞS, Defter 503, 58a/382 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1036/ 1627).

³⁴² AŞS, Defter 503, 32b/215 (Evâhir-i Receb 1063/ 1653).

reâyâsının, içerisinde bulunulan yılda perakende olduklarının işitildiği belirtilerek, sözkonusu reâyânın eski yerlerine iskânı emredilmiştir³⁴³.

Eşkiya ve idareci zulmünden kaçanlar dışında, şehre ticaret amacıyla göç edip yerleşenler de vardır³⁴⁴. Bunun dışında birtakım yaralama ve öldürme olaylarından sonra bulunduğu yeri terk ederek göçenlere de rastlanmaktadır. Mesela, Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Barçınlı Kazası'na bağlı Basra Seydi Köyü'nden Kurt oğlu Köçek aynı köyden Bektaş'ı yaralayarak ölümüne sebep olmuştur. Sözkonusu Köçek ve erkek kardeşleri Ali, İbrahim ile kız kardeşleri Şah Bola ve Mazlûme'nin daha sonra İmaret Mahallesi'ne gelerek yerleştiği görülmektedir³⁴⁵.

Göçlerin Ortaya Çıkardığı Problemler

Şehre göçler her zaman olduğu gibi birtakım problemleri de ortaya çıkarmıştır. Bunlarla ilgili en büyük problem vergi meselesidir. Göç eden kişilerin vergilerini nerede ödeyeceği her zaman problem teşkil etmiştir.

Dirlik sahipleri uzun yıllar sonra bile buldukları yerlerini terk eden raiyyet ve raiyyet oğullarının peşine düşerek yerlerine geriye döndürmeye veya vergileri tahsil etmeye çalışmaktadırlar. Ancak çoğu zaman bunda başarısız olmaktadır. Çünkü kişiler yerleştiği yerde tahrir geçirerek raiyyetlik kazanmaktadır³⁴⁶.

Toprağını terk ederek göç eden reayanın, dirlik sahipleri tarafından yerlerine geri döndürülmesine yönelik büyük gayret vardır. Bu tür durumlarda en son tahrir esas alınmaktadır. Tahrirden sonra göçenlerin yerlerine döndürülmesi istenmekte, buna karşılık sakin oldukları yerde tahrir olunarak hâneye kaydedilenlere dokunulmaması, yani yeni tahrire göre vergilerini ödemeleri istenmektedir³⁴⁷. Göçden sonra tahrir yapılmış olsa da kişilerin terk ettiği yerde avâriz ve sâir vergi ödemesini gerektiren emlak ve arazisi var ise söz konusu vergileri ödemekten

³⁴³ AŞS, *DeFTER* 503, 40b/261 (1 Zilkade 1061/ 16 Ekim 1651).

³⁴⁴ AŞS, *DeFTER* 511, 23a/144 (1080/ 1669-1670).

³⁴⁵ AŞS, *DeFTER* 502, 35a/227, 35b/230 (Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650).

³⁴⁶ AŞS, *DeFTER* 509, s. 43/77 (Receb 1077/ 1666-1667).

³⁴⁷ AŞS, *DeFTER* 503, 47b/314 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652).

kurtulamazdı. Ancak emlak ve arazisi yok ise yeni yerinde yükümlü olduğu vergileri öderdi³⁴⁸.

Göçlerle ilgili ortaya çıkan bir başka problem miraslarla ilgilidir. Bir kişinin vefatı sonrasında mirasçılarının bir başka yerde bulunması, geç haberlerinin olma sonucunu doğurmaktadır. Bu arada sahihsiz malların mirlivaya hâsıl kaydedilmesi nedeniyle, tereke sahihsiz kabul edilerek mirliva tarafından el konulmaktadır. Ancak mirasçılarının bunu haber almasıyla durum mahkemeye intikal etmekte ve mirasçılarının muris olduklarını ispat etmesi durumunda tereke murislere iade edilmektedir³⁴⁹.

Köylerden şehre göç edenlerin köyde mülk bahçe ve tarlaları kalmış ise avâriz ve bedel-i nüzül vergisini öderler ve bunun dışında kalan devr ve subaşı sâliyânesi gibi vergilerden muaf olurlardı³⁵⁰.

Göç eden kişinin geride hâlî ve muattal olan emlak ve yeri kalmamışsa, yani avâriz gerektiren emlak ve arazi türünden malı yoksa oturduğu yerde hâneye bağlı raiyyet kayd olunup, avâriz, nüzül, sürsat ve sâir vergileri veriyorsa sipahisinin veya daha önce oturduğu köy ahalisinin müdahalesi men edilmektedir³⁵¹.

Bazı durumlarda dirlik sahipleri aradan uzun süre geçmesine rağmen şehre göç eden raiyyet veya raiyyet oğullarını tespit ederek ödemediği vergileri tahsil etmek ister ve çoğu kere şahıs dirlik sahibinin iddiasını yalanlayarak para ödemek istemezdi. Eğer dirlik sahibi iddiasını ispat eder ise şahsın vergileri ödemesine hükmedilirdi. Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651 tarihli bir mahkeme kaydında böylesi bir vaka görülmektedir. Söz konusu kayda göre; Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı Harmanlı Köyü'nden Muharrem oğlu Turali, köyünden göçerek şehre yerleşmiştir. Köyün sipahisi olan Ahmet oğlu Mustafa Çavuş mahkemeye müracaat ederek Turali'nin kendisinin raiyyeti oğlu olması hasebiyle ödemesi gereken bennâk ve çiftbozan vergilerini on beş seneden beri ödemediğini belirterek dava açmıştır. Turali'nin, raiyyet oğlu olduğu iddiasını reddetmesi üzerine sipahiden iddiasını ispat etmesi istenmiştir. Sipahinin ibraz ettiği defter-i hâkâni sureti ile şahitlerin

³⁴⁸ AŞS, *Defter 509*, s. 4/9 (16 Zilkade 1076/ 20 Mayıs 1666).

³⁴⁹ AŞS, *Defter 503*, 9b/52 (Evâhir-i Zilhicce 1061/ 1651).

³⁵⁰ AŞS, *Defter 512*, 10a/39 (28 Cemâziye'l-evvel 1083/ 21 Eylül 1672).

³⁵¹ AŞS, *Defter 503*, 58a/382 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1036/ 1627); *Defter 507*, s. 101/346 (Evâhir-i Receb 1072/ 1662).

ifadelerine dayanılarak Mustafa Çavuş haklı görülmüş ve eline hüküm verilmiştir³⁵². Buna benzer bir diğer olayda ise Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı Sarnıç Köyü'nden Ören oğlu Ahmet, köyünden göçerek şehirde Mollabahşi Mahallesi'ne yerleşmiştir. Köyün sipahisi olan Bayram mahkemeye müracaat ederek Ahmet'in kendisinin raiyyeti oğlu olması hasebiyle ödemesi gereken bennâk ve çiftbozan vergilerini on beş seneden beri ödemediğini belirterek dava açmıştır. Ahmet'in, raiyyet oğlu iddiasını reddetmesi üzerine sipahiden iddiasını ispat etmesi istenmiştir. Sipahinin ibraz ettiği defter-i hâkâni sureti ile şahitlerin ifadelerine dayanılarak sipahi Bayram haklı görülmüş ve eline hüküm verilmiştir³⁵³.

Şehre dışarıdan gelerek yerleşenler, tahrir geçirmiş ve deftere kaydedilerek herhangi bir vergi gurubuna dâhil olmuşlar ise, daha önce bulunduğu yerdeki vergiler artık kendisinden tahsil edilmezdi. Eğer yeni bir vergi gurubuna dâhil olmamışlar ise o zaman eski raiyyetlik yükümlülüğü devam eder ve eskisi gibi vergilerini ödemeleri gerekirdi³⁵⁴.

Şehre göçen kişinin eskisi gibi geldiği yerdeki dirlik sahibine vergisini ödemeye devam etmesi durumunda, şehirde ödenmesi gereken vergilerden muaf tutulurdu. Evâil-i Safer 1061/ 1651 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre; aslen Belce Köyü'nden olan Bahtiyar isimli şahıs Karahisâr-ı Sâhib'e göçerek burada oturmaya başlamıştır. Ancak sözkonusu şahıs, köyde Recep Çavuş'a ödemekte olduğu bennâk vergisini şehirde de ödemeye devam etmektedir. Buna karşılık şehirde kendisinden alınan güherçile vergisini ise kendisinin köyde başkasının raiyyeti olduğunu mahkemede ispat ederek geriye almıştır³⁵⁵. Bir diğer kayda göre; Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı Bayram Gazi Köyü'nden Nasuh oğlu Nuh şehre göçerek Kasım Paşa Mahallesi'ne yerleşmiştir. Kendisinden güherçile bedeli talep edildiğinde kuloğullarından olduğunu iddia ederek vermemiştir. Durum mahkemeye

---

³⁵² *AŞS, Defter 502, 19b/129 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).*

³⁵³ *AŞS, Defter 502, 19b/131 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).*

³⁵⁴ Sofular Mahallesi'nde oturan Hacı Abdî, Hızır ve Osman Sofya Beğlerbeğisi Hassı'na tâbi Ankara'da Çukurcuk Nâhiyesi'nin perâkende reâyâsı olup vergilerini toplamak için görevlendirilen Mehmet Ağa 1082 (1671-1672) senesi vergilerini kendilerinden tahsil etmiştir. Söz konusu kişiler ödedikleri paranın bir kısmını aynı yerden gelen, Kara Kâtip Mahallesi'nde oturan Mustafa, Hüseyin, İbrahim, Hasan, Mustafa, İbrahim, Köçek, Ali ve Kulu'dan almak istemişlerdir. Ancak Kara Kâtip Mahallesi'nde oturanlar, kendilerinin hâric reâyâ olarak Osman Ağa tarafından tekâüd reâyâsı defterine kaydedildiklerini ve vergilerini de ödediklerini belirtmişlerdir. Söylediklerinin doğru olduğu anlaşılınca kendilerine müdahale men edilmiştir (*AŞS, Defter 512, 16a/79, 10 Şaban 1083/ 1 Aralık 1672*).

³⁵⁵ *AŞS, Defter 502, 3b/13.*

aksetmiş ve Nuh, dedesinin bölük sipahisi olduğunu şahitlerin ifadeleri ile ispat edince güherçile bedeli ödemekten kurtulmuştur³⁵⁶. Yine Uşak Kazası'na bağlı Yağdıra (?) Cemaati'nden olup İmaret Mahallesi'nde oturan ve Sipahi Hüseyin Bey'in reâyâsı İsa oğlu Recep her yıl raiyyet rüsûmunu sipahisine ödemesine rağmen tekâüd bedeli toplanmasında görevlendirilen Sinan Beşe güherçile bedeli istemiştir. Bunun üzerine Sipahi mahkemeye müracaat ederek reâyâsına müdahalenin önlenmesini istemiştir. Mahkemede, problemin sözkonusu Recep'in bir başkasının reayası olduğunun bilinmemesinden kaynaklandığı ortaya çıkmış ve Sinan Beşe'nin, Recep'e müdahale etmemesi kararı çıkmıştır³⁵⁷.

İran tarafından gelen birtakım gayrimüslimlerin Acem Hanı'nda kaldıkları görülmektedir³⁵⁸. Bu kişilerin handa sürekli kalıp kalmadıkları net olarak belli olmasa da büyük ihtimalle ticaret için gelen tüccarlar olmalıdır.

Kale mustahfizlarının timar reayalarından şehre göçenlerin eskisi gibi vergilerini timar sahibine ödemeye devam ettikleri görülmektedir³⁵⁹.

---

³⁵⁶ *AŞS, Defter 502, 54a/343 (Evâsıt-ı Ramazan 1060/ 1650).*

³⁵⁷ *AŞS, Defter 502, 34b/225 (Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650).*

³⁵⁸ *AŞS, Defter 506, 46b/265 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).*

³⁵⁹ *AŞS, Defter 512, 17b/87 (26 Şaban 1083/ 17 Aralık 1672).*

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR ŞEHRİNDE SOSYAL HAYAT

1. SOSYAL HAYAT

1.1. ŞEHİRDEKİ SOSYAL TABAKALAŞMA VE ŞEHİRLİLER

Osmanlı Devleti'nde çeşitli özellikleri ve sahip oldukları imkanlar bakımından halk genel olarak iki zümreye ayrılırdı. Biri hükümdarın otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemeden oluşan askerî sınıf, diğeri ise bunun dışında kalan reâyâ idi. Askerîler de ehl-i örf ve ehl-i şer' olmak üzere başlıca iki kısma ayrılırdı³⁶⁰. Askerîyi reâyâdan ayırt eden en mühim sıfat, Padişah beratı ile bir devlet hizmetine tayin edilmek, ehl-i berat olmaktır. Reâyâdan olanlar da bazen bu şekilde askerî sınıfa geçerler, raiyyet rüsûmundan da kurtulurlardı³⁶¹.

Askerîleri şu şekilde sıralayabiliriz. Fiilen askerlik hizmetinde bulunan yeniçeri, sipahi ve bunların çeşitli sınıfları, çocukları, eşleri, emeklileri, kulları, ve cariyeleri. Geri ve yardımcı hizmete alınan yaya ve müsellemlerle bunların gördükleri hizmetlerin benzerini yerine getiren yörükler ve tatarlar. Askerlikle münasebeti olmayan ancak kamu hizmeti gören görevliler, memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler ve muhassıllar. Yargı organları mensupları, müderrisler ve mülazımlar. Günlük üç akçe ve daha fazla ciheti olan mütevellî, nâzır ve cüzhanlar. İmam, hatip, müezzin gibi din görevlileri. Seyyid ve şerifler, köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı, doğancı, sarraf gibi hizmetleri ifa edenler³⁶².

Reaya denen yönetilenler ise hukuken ve sosyolojik olarak gerçekten birbirinden farklı sınıfların üyesi olarak karşımıza çıkar. Her sınıf, üyelerinin benzer özellikler taşıması ve ortak hak ve sorumluluklara sahip olması nedeniyle diğeri sınıftan farklıymış gibi görünür. Bununla birlikte her bir sınıfın birbirinden tamamen ayrılmadığını, iç bütünlüğünün ve düzeninin genel siyasal yapıya ters düşecek bir nitelik taşımadığını anlamamız mümkündür. Bu farklı sınıflar, işlevsel olarak yaratılmışlardır. Reayadan olan bir birey, farklı özellikleriyle aynı anda birden fazla

³⁶⁰ Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA*, C 3, İstanbul 1991, s. 488.

³⁶¹ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 50.

³⁶² H. Sahillioğlu, Aynı makale, s. 488-489.

sınıfın üyesidir. Bir birey maişetini temin etmek üzere yaptığı işle bir meslek birliğinin üyesidir. Aynı anda dini inançları sebebiyle Müslim veya gayrimüslimdir. Yaşadığı mekan itibariyle bir köy veya mahalle cemaatinin üyesidir. Ancak bütün bireylerin ortak özelliği "*reaya*" olmaktır. O yüzden "*reaya*"yı, bir statü olmanın yanı sıra, bir ortak kimliğin göstergesi olarak algılamak gerekir³⁶³.

1.1.1. Sivil Halk (Müslüman ve Gayrimüslimler)

Şehirlerde halkın yaşadığı mekanlar genel itibariyle mahalleler ile çarşı ve pazarlardır. Aynı zamanda şehirler devlet tarafından mahalle merkezli yapılandırılmışlardır. Mahalleler, şehirlerin en küçük yapı taşları olan konut ve sokak sistemlerinin ve çeşitli faaliyetlerin (idari, iktisadi, sosyal ve kültürel işlevler) gerçekleştirildiği alanların bir araya geldiği en küçük idari birimdir. Binalar ve sokaklar mahalleleri, mahalleler de şehirleri oluşturur³⁶⁴.

Osmanlı şehrinde her mahalle bir yönetim birimi olarak algılanmış, önemli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde, kent ortak giderlerinin karşılanmasında bu birim temel alınmıştır. "Tekâlîf-ı Örfiye" ve "Avârız-ı Dîvâniyye" denen vergilerin bölüştürülmesinde, itibârî haneler kıstas alınmakla birlikte toplanmasında, mahalleler "birim" olarak değerlendirilmiştir³⁶⁵.

Şehirlerde birtakım ortak ihtiyaçların karşılanması, sefer esnasında askeri birlikler için yapılan bazı harcamalar ve benzeri ortak mükellefiyetlerin paylaşılmasında haksızlık yapılmamasına dikkat edilmekte, herkesin mali gücüyle orantılı bir sorumluluk üstlenmesi sağlanmaktaydı. Mahalle imamları (veya gayrimüslim mahallelerinde papazlar, cemaatbaşları vb. kişiler) vergilerin mahalle halkı arasında dağıtılması ve tahsil edilerek ilgili görevlilere ödenmesinden sorumlu tutulmaktaydı³⁶⁶.

Mahalle halkının vergilerin dışında da ortak yaşam alanlarını oluşturan mahalle sınırları içinde asayiş ve güvenliğin sağlanması gibi birtakım sorumlulukları

³⁶³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*", (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 57-58.

³⁶⁴ M. Bayartan, Aynı makale, s. 96.

³⁶⁵ M. Çadircı, Aynı makale, s. 258.

³⁶⁶ Tahsin Özcan, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*", (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 127.

bulunuyordu. Buna karşılık mahalleli mahallenin yönetimi ve gelişimi konularında söz sahibiydi. Mahalle içinde mahallenin kefil olmadığı kişilerin ikametine izin verilmemekte, mahalle halkının izni olmadan mahalle sınırları içerisinde herhangi bir faaliyet icra edilememekte, dükkan açılması, inşaat yapılması gibi konularda mahallelinin rızası aranmaktaydı. Güvenlik ve huzuru bozan, mahalle halkını rahatsız eden davranışlarda bulunan kişilerin mahalleden çıkarılması yoluna gidilmekteydi³⁶⁷.

Şehir halkının yaşadığı mahalleleri oluşturan en temel unsur hiç şüphesiz sivil konutlardır. Konutlar, İstanbul gibi, devlet merkezi olan bir büyük kentte bile çoğunlukla tek ya da iki katlıdır. Birçok mahalde tek katlı evler hâne-i tahtânî, iki katlı olanlar ise hâne-i fevkânî deyimleri ile tanımlanır. Tahtânî menzil de tek katlı ev demektir³⁶⁸.

Afyonkarahisar halkının yaşadığı evlerin özellikleriyle alakalı bilgileri genel itibariyle şer'iyeye sicillerinde, alım-satım işlemleri sırasında evlerin evsâfı hakkında verilen bilgilerden bulmak mümkündür. 1060-1065/ 1650-1655 yılları arasında satışı yapılan evlerden tahtânî veya fevkânî şeklinde oda durumları belirtilen 56 kayıt incelenmiştir³⁶⁹. Bunlardan 33'ü (% 58,9) tek katlı, 23'ü (% 41) ise çok katlıdır. Tek katlı (tahtânî) olanların 17'si tek odalı, 15'i iki odalı, 1'i dört odalıdır. Çok katlıların oda durumlarına bakıldığında ise 10'u bir tahtânî-bir fevkânî, 4'ü iki tahtânî-bir fevkânî, 4'ü iki tahtânî-bir fevkânî, 1'i iki tahtânî-iki fevkânî, 2'si üç tahtânî-bir fevkânî, 1'i üç tahtânî-üç fevkânî odaya sahiptir. Bu kayıtlardaki bilgilere göre evlerin çoğunluğu tek katlı olup bunların da çok büyük ekseriyeti bir veya iki odalıdır. Tek katlı evlerden oda sayısı ikiden fazla olanlar gayet az olduğu anlaşılmaktadır. Çok katlı evlerin tamamı iki katlı olup iki kattan fazla eve rastlanmamıştır. İki katlı evlerin çoğunluğu da altta ve üstte birer odadan oluşur iken, ikinci sırada altta iki-üstte bir odadan meydana gelmektedir. Bunların haricinde altta üç-üstte bir, altta ve üstte ikişer ve üçer odası olanlara da rastlanmaktadır. Alım-satım işlemlerinde sadece fevkânî bir veya iki oda satışlarına da rastlanmaktadır. Ancak bunların alt katlarında oda bulunup bulunmadığı belli değildir.

---

³⁶⁷ Aynı yer.

³⁶⁸ Nejat Göyünç, "Osmanlı Belgelerinde Konut terminolojisi", *Tarihten günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective*, İstanbul ty., s. 264.

³⁶⁹ Bkz. Ek Tablo 3.

Afyonkarahisar evlerinin en belirgin özelliklerinden biri avlulu evlerden oluşmasıdır. Müştemilatı verilen 56 evden 46'sının (% 82) avlusu ve birinin bahçesi vardır. 9'unda (% 16) avlu kaydı bulunmamakla birlikte bunların da üçü fevkânî oda satışı olarak görünmektedir. Yani müstakil konut olmayıp hisse satışı olma ihtimali vardır. Sadece 6 meskende avlu kaydı söz konusu değildir. Buna karşılık ancak altı evde meyveli veya meyvesiz ağaçların bulunduğu belirtilmektedir ki, bu durum şehirde konut alanında fazla ağaca itibar edilmediğine işaret olsa gerektir. Evlerden 13'ünde (% 23) çardak, üçünde hanay (% 5), beşinde sofa (% 8) vardır. Bu verilere göre, Evlerin bahçeli olmasından sonra biraz ön plana çıkan diğer bir özelliği belli oranda çardaklı olmalarıdır³⁷⁰.

56 evden 13'ünde (% 23) akar çeşme ve 2'sinde (% 3,5) su kuyusu bulunmaktadır. Bu bilgilere göre halkın ekseriyetinin su ihtiyacını mahalle çeşmelerinden karşıladığı sonucu çıkmaktadır.

Şehirde 56 evden 18'inde ahır (% 32), 5'inde (% 8) ise samanlık bulunmaktadır. Dolayısıyla şehirde nisbeten hayvan beslendiği söylenebilir. Ancak samanlık sayısının sadece beşte kalması hayvan sayılarının çok fazla olmadığına işaret olarak kabul edilebilir.

Evlerden 5'inde (% 9) ambar olup bunlardan biri dört gözlüdür. Ambar sayısının az olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum evlerde tutulan tahıl miktarının çok fazla olmadığına işaret olarak yorumlanabileceği gibi, tahılın daha ziyade çuvallarda saklandığı şeklinde de yorumlanabilir.

Meskenlerden 7'sinde (% 12,5) fırın bulunduğu kayıtlı olması, halkın ekmek yapmasında ortak mahalle fırınlarının kullanılması yanı sıra şahsi fırınların da önemli ölçüde kullanıldığını göstermektedir.

Evliya Çelebi, şehirdeki evlerle ilgili olarak " *Evlerin temelleri, bir adam boyunda taş, yukarısı kerpiç duvarlardan oluşur*" demektedir³⁷¹. Halk ile alakalı olarak da, " *gelen gidenlere bolca yedirip içirirler. Halkı çuka ferâce ve kontoş giyerler. Ulemâ ve ayanları ise semmûr ve sof ferâce giyerek gezerler. Halkı*

³⁷⁰ Bkz. Ek Tablo 3.

³⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 20.

ekseriyetle Mevlânâ muhibbi olduklarından, külah üzerine beyaz destâr sararlar. Bütün kadınlar beyaz çarşaf bürünürler" şeklinde bilgi vermektedir³⁷².

Şehirde zengin ve fakirlerin ayrı mahallelerde yaşamasından bahsedilemez. Aynı mahallelerde çok farklı ekonomik duruma sahip olan kişileri görmek mümkündür. Meselâ, İmaret Mahallesi'nde 16 kuruşluk ev³⁷³ yanında 250³⁷⁴, 300³⁷⁵ hatta 600³⁷⁶ kuruşluk evlerle birlikte Kasım Paşa Mahallesi'nde de aynı dönemlerde 2000³⁷⁷, 3000³⁷⁸ ve 25000³⁷⁹ akçe değerinde evler yer almaktadır. Yine Kasım Paşa Mahallesi'nde 110³⁸⁰ kuruş muhalefatı bulunan kişi yanında, 305³⁸¹, 451³⁸² ve 597³⁸³ kuruşluk muhalefat kayıtlarının olduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla mahallelerde ekonomik olarak herhangi bir sınıflaşmadan bahsedilemez. Diğer tarftan meskenler yönüyle, yönetenler ve yönetilenler ile ulema veya sıradan kişiler, ya da meslek guruplarına göre bir ayrışmadan bahsetmek de söz konusu değildir.

Afyonkarahisar'da şehirlilerden bahseder iken bunun dışarıya karşı tamamiyle kapalı bir yapı olarak da düşünülmemesi gerekir. Şehir halkının, şehre yakın köylerde gayr-i menkullerinin bulunmasına karşılık³⁸⁴, köylerde oturanların da şehir merkezinde ev ve iş yerleri bulunmaktadır³⁸⁵. Hatta, zaman zaman merkez kaza dışındaki kazalardan veya köylerden bazı kişilerin de merkezden gayr-i menkul alıp sattıkları olmaktadır³⁸⁶.

³⁷² Aynı eser, s. 21.

³⁷³ AŞS, Defter 503, 28b/186 (Evâsıt-ı Muharrem 1063/ 1652).

³⁷⁴ AŞS, Defter 502, 64a/404 (Evâsıt-ı Zilhicce 1060/ 1650).

³⁷⁵ AŞS, Defter 503, 29b/192 (8 Rebîü'l-evvel 1063/ 6 Şubat 1653).

³⁷⁶ AŞS, Defter 504, 1b/4 (Evâhir-i Zilkade 1064/ 1654).

³⁷⁷ AŞS, Defter 502, 20b/138 (Evâsıt-ı Receb 1061/ 1651).

³⁷⁸ AŞS, Defter 502, 13a/85 (11 Cemâziye'l-evvel 1061/ 2 Mayıs 1651).

³⁷⁹ AŞS, Defter 504, 12a/62 (14 Rebîü'l-âhir 1065/ 21 Şubat 1655).

³⁸⁰ AŞS, Defter 511, 97a/559-2 (Rebîü'l-âhir 1080/ 1669).

³⁸¹ AŞS, Defter 514, 16b/83 (Evâil-i Şa'bân 1085/ 1674).

³⁸² AŞS, Defter 517, 23b/61 (26 Safer 1093/ 6 Mart 1682).

³⁸³ AŞS, Defter 512, 9b/36-2 (15 Cemâziye'l-evvel 1083/ 8 Eylül 1672).

³⁸⁴ İmaret Mahallesi sakinlerinden Mehmet Ağa ile Ahmet Ağa, Çakır Köyü'nde bulunan dört dönüm harımlarını, içerisinde bulunan meyve veren ve vermeyen ağaçları ile içerisinde bulunan suyu, aynı köyden Oruç'a dört bin (gümüş) akçeye satmışlardır (AŞS, Defter 502, 11a/72, Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651).

³⁸⁵ Meselâ, Mihail Köyü'nden vefat eden Hasan kızı Râbi'a'nın muhalefatında Kasım Paşa Mahallesi'nde bir ev ile Demirciler yakınında bir yağhâne dükkamı olduğu görülmektedir (AŞS, Defter 511, 67b/404, Zilkade 1080/ 1670). Bu hususta başka bir örnek için bkz. AŞS, Defter 507, s. 47/178 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1072/ 1662)

³⁸⁶ Çay Kazası'na bağlı Sakallı Köyü sakinlerinden Mahmut, Karahisâr-ı Sâhib mahallelerinden Hacı Evtal Mahallesi'nde bulunan ve biri üst katta, diğeri alt katta olmak üzere iki odası bulunan evini, aynı mahallede oturan Muslu'ya 20 Riyâlî guruşa satmıştır (AŞS, Defter 502, 11a/70, 1 Cemâziye'l-evvel 1061/ 22 Nisan 1651). Ayrıca, Şuhut Kasabası'ndan ve köylerinden de bazı kişilerin Afyonkarahisar şehir merkezinde ev sattıkları görülmektedir (AŞS, Defter 503, 21b/137, 1 Şaban 1062/ 8 Temmuz 1652); 22b/142, Evâsıt-ı Şaban 1062/ 1652)

Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadıkları Mahalleler

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri'nde nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte şehirde Müslümanlar ile Ermeniler, Yahudiler ve çok az sayıda Kıpti yaşamaktadır³⁸⁷.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında gayrimüslimlerin çoğunlukla yaşadıkları iki mahalleden bahsedilebilir. Bunlardan ilki Ermenilerin çoğunluğu oluşturdukları "Ermeni", "Ermeniyân" veya "Nasârâ" Mahallesi olarak anılan mahalledir. İkincisi ise Yahudilerin çoğunlukla yaşadıkları Yahudi Mahallesi'dir. Bunların dışında Hisarönü Mahallesi'nde de önemli ölçüde gayrimüslimin yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak, söz konusu dönemde ne Müslüman mahalleleri ne de gayrimüslim mahallelerinin kesin sınırlarla birbirinden ayrılmasından ne de mahallelerde yaşayan insanların aynı dine mensup olmalarından bahsedilebilir. Bu dönemde Müslümanların yaşadığı mahallelerde gayrimüslim sakinlerin bulunmasının yanı sıra gayrimüslim mahallelerinde de Müslüman sakinleri görmek mümkündür.

Mahalle esası vergi açısından büyük kolaylıklar sağladığı için Müslüman mahallelerinde ikâmet eden bazı zımmiler gayrimüslim mahallelerinde kaydedilmişlerdir. Aynı zamanda gayrimüslim mahallelerinde oturan Müslümanlar da Müslüman mahallesinde ikamet ediyorlarmış gibi kaydolunmuşlardır³⁸⁸.

Dolayısıyla, Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri ayırımını yapar iken bunun ancak ekseriyeti oluşturanlar anlamında kullanılabileceği gibi, Osmanlıda genel anlamı ile mahalle kavramı düşünülür iken daha ziyade vergi toplamak ve idârî birtakım işlerin kolaylaştırılmasına yönelik bir yapı olduğunun düşünülmesi yerinde olacaktır.

Nasârâ Mahallesi

Nasârâ Mahallesi, büyük çoğunluğunu Ermeni sakinlerin oluşturduğu, Afyonkarahisar'da en fazla gayrimüslimin yaşadığı ve aynı zamanda şehrin en büyük

---

³⁸⁷ Karamanlı Mahallesi'nde bir evin sınırları belirtilir iken yanında Çingenelere ait mülkün olduğu belirtilmektedir (*AŞS, Defter 507*, s. 103/355, Evâhir-i Receb 1072/ 1662). Bunun haricinde de fazla olmamakla birlikte Afyonkarahisar Şehri'nde Kıptilerin yaşamasına dair kırıntı bilgileri mevcuttur (*AŞS, Defter 514*, 9a/47, 10 Cemâziye'l-âhîr 1085/ 11 Eylül 1674).

³⁸⁸ Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 116.

mahallelerinden biridir. Bununla birlikte, alım-satım kayıtlarındaki birtakım bilgiler söz konusu mahallede Müslümanlara ait gayr-i menkullerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Meselâ, 4 Rebü'l-evvel 1084/ 19 Haziran 1673 tarihli bir alım satım kaydında, Nasârâ Mahallesi'ndeki bir evin Yukarı Pazar Mahallesi'nden Hacı Bekir oğlu Mehmet Ağa tarafından Mustafa Bey oğlu Mehmet Beşe'ye satıldığı görülmektedir. Satılan evin bir tarafında Kurşuncuoğlu mülkü, iki tarafında ise Sefer isimli gayrimüslim mülklerinin bulunduğu ifade edilmektedir³⁸⁹. Bunun yanı sıra Evâhir-i Zilhicce 1064/ 1654 tarihli bir başka kayıta, Zâviye Mahallesi sakinlerinden Mehmet Ağa, Ermeni Mahallesi'nde bulunan, dört tahtânî beyt, bir fevkânî oda, avlu ve akar suyu bulunan evini Cibril oğlu Kebşir isimli gayrimüslime satmıştır³⁹⁰. Diğer bir kayıta ise, Zâviye Mahallesi'nde oturan Mehmet Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa da Ermeni Mahallesi'nde bulunan ve müstemilatında iki fevkânî ve bir tahtânî beyt ile bir ahır, bir fırın ile bir çardağın bulunduğu evini Anton oğlu Nikola'ya sattığı görülmektedir³⁹¹. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Mehmet Ağa ve oğlu Ahmet Ağa kendileri Zâviye Mahallesi'nde oturmakta, ancak Ermeni Mahallesi'nde evleri bulunmaktadır ki bu evleri Ermenilere satmışlardır.

Diğer taraftan, bir gayrimüslim karı-kocanın Ermeni Mahallesi'ndeki evlerini oğullarına satmasına ilişkin hükümde, satılan evin sınırları açıklanır iken bir tarafında Güvendik isimli şahsın mülkünün bulunduğu kaydedilir iken³⁹², bir başka gayrimüslim evinin sınırında Sarı Yazıcı mülkü ile Şaban mülklerinin bulunduğu ifade edilmektedir³⁹³.

Evâhir-i Muharrem 1084/ 1673 tarihli kayıta ise Sâliha isimli Müslüman dul kadının Nasârâ Mahallesi'nde evi olup bu mahallede meskûn olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir³⁹⁴. Söz konusu kayıtlar, Nasârâ Mahallesinde Müslümanlara ait meskenlerin varlığını ve aynı zamanda bu mahallede Müslümanların da oturduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

---

³⁸⁹ AŞS, *Defter 512*, 55b/309 (4 Rebü'l-evvel 1084/ 19 Haziran 1673).

³⁹⁰ AŞS, *Defter 504*, 2b/12 (Evâhir-i Zilhicce 1064/ 1654).

³⁹¹ AŞS, *Defter 507*, s. 102/350 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

³⁹² AŞS, *Defter 504*, 16b/89 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655).

³⁹³ AŞS, *Defter 503*, 6b/32 (Evâil-i Zilkade 1061/ 1651).

³⁹⁴ AŞS, *Defter 512*, 51a/287 (Evâhir-i Muharrem 1084/ 1673).

Hisarönü Mahallesi

Hisarönü Mahallesi, Kalenin en alt surunun giriş kapısı, yani palanga önünden doğuya doğru Meryem Ana Kilisesi'ne doğru uzanan alanda, Nasârâ Mahallesi'nin batısında olduğunu düşündüğümüz küçük bir mahalledir. Hisarönü Mahallesi, Müslümanlarla Ermenilerin birlikte yaşadıkları mahallelerdendir. Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660 tarihli gayrimüslimler arasında ev satımıyla ilgili kayıttaki bilgiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu kayıta, Hisarönü Mahallesi'nde oturan Serkiz isimli gayrimüslimin mirasçılarının, onun borcunu ödemek üzere geride bıraktığı evini Emin isimli bir başka gayrimüslime sattıkları görülmektedir. Diğer taraftan, söz konusu evin sınırları belirtilir iken bir tarafında Ahmet isimli kişinin mülkü, diğer tarafında ise Manuk isimli gayrimüslimin mülkü olduğu ifade edilmektedir³⁹⁵. Evâhir-i Recep 1072/ 1662 tarihli bir başka kayıta ise, Hisarönü Mahallesi'nde oturan Sara isimli gayrimüslim kadının aynı mahalledeki evini Sefer isimli gayrimüslime sattığı görülmektedir. Yine bu evin sınırları belirtilir iken bir tarafında Avanis, bir tarafında ise Kurşuncu mülklerinin olduğu ifade edilmektedir³⁹⁶. Ayrıca, Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660 tarihli vasi tayiniyle ilgili kayıta Serkiz isimli gayrimüslimin Hisarönü Mahallesi'nde oturduğu belirtilir iken³⁹⁷, 14 Şevval 1084/ 22 Ocak 1674 tarihli kayıta da Hasan kızı Sultana'nın Hisarönü Mahallesi'nde meskun olduğu ifade edilmektedir³⁹⁸. Bu kayıtlar dışında Hisarönü Mahallesi'nde gayrimüslim ve Müslümanların birlikte yaşadıklarını gösteren başka kayıtlar da bulunmaktadır³⁹⁹.

Yahudi Mahallesi

Şehirdeki bir diğer gay-i müslim cemaati ise Yahudilerdir. Osmanlı Devleti'nde öteden beri var olan Yahudi nüfusu, 1492'de İspanya göçlerinden sonra artmıştır. XVI. yüzyıl başlarına ait tahrir defterlerinden anlaşıldığı üzere Batı Anadolu'da Bursa, Kütahya, Balıkesir, Afyon, Tire ve Manisa şehirlerine Yahudiler iskan edilmişlerdir⁴⁰⁰.

³⁹⁵ AŞS, *Defter 507*, s. 7/25 (Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660).

³⁹⁶ AŞS, *Defter 507*, s. 105/362 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

³⁹⁷ AŞS, *Defter 507*, s. 7/24 (Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660).

³⁹⁸ AŞS, *Defter 513*, 5b/24 (14 Şevvâl 1084/ 22 Ocak 1674).

³⁹⁹ AŞS, *Defter 506*, 40a/225 (Evâhir-i Zilkade 1068/ 1658).

⁴⁰⁰ Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997, s. 18, 27, 31, 33.

Afyonkarahisar Şehri'ndeki Yahudi Mahallesi şer'iyeye sicillerinde çok fazla geçmeyen, daha ziyade avarız⁴⁰¹ gibi vergi kayıtlarında zikredilen bir mahalledir. Vergi kayıtları haricinde nadir olarak rastladığımız kayıtlardan biri Sincanlı Kazâsı'nın Saraycık Köyü'nden bir kişi ile Yahudi Mahallesi'nden bir Yahudi arasındaki alacak-borç davası kayıdır⁴⁰². Bir diğer kayıt ise Evâhir-i Receb 1068 tarihli, bir Yahudi'nin muhalefatıyla ilgili kayıttır. İlgili kayıta, Yahudi Mahallesi'nde, bir Yahudi kadına ait olan evin sınırları belirtilir iken, bir tarafında yine Yahudi mülkü, bir tarafında "*mahalle-i mezbûr mescidi*", diğer bir tarafında ise başka bir Yahudi mülkünün bulunduğu belirtilmektedir⁴⁰³. Bu bilgilere göre, Yahudi Mahallesi'nde, Yahudi meskenlerinin arasında mahallenin camisinin yer aldığı dikkati çekmektedir.

Yahudi Mahallesi kaydına çok fazla rastlanmasa da muhtelif sebepler dolayısıyla sicillerde Yahudilere ilişkin çeşitli kayıtlara ulaşmak mümkündür. Yahudilerle ilgili kayıtlar incelendiğinde, Yahudilerin genellikle yaşadığı bir mahalle ön plana çıkmaktadır ki o da Karamanlı Mahallesi'dir.

Yahudi Mahallesi'nin yerini tespit konusunda kesin bir veriye sahip değiliz. Ancak Yahudilerle ilgili kayıtlar genel olarak incelendiğinde, büyük çoğunluğunun Karamanlı Mahallesi'nde yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Yahudi Mahallesi'nin Karamanlı Mahallesi'nin bir kısmı olabileceği akla gelmektedir. Yahudi Mahallesi ismine çok fazla rastlanmaması ve özellikle vergi kayıtlarında geçmesi, söz konusu mahallenin dînî cemaat mantığıyla vergi ve idarî işlerinin kolaylaştırılması için oluşturulmuş bir mahalle olabileceğini akla getirmektedir. Bu mahalle, mensuplarının çoğunluğunun Karamanlı Mahallesi'nde ve belki nadir olarak perakende bir şekilde diğer mahallelerde oturduğu bir mahalle olmalıdır. Yani, Yahudi Mahallesi dendiğinde mevki kastediliyor ise Karamanlı Mahallesi'nin bir kısmını, bunun dışında Yahudi cemaatinin oluşturduğu bir mahallenin anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Yukarıda bahsettiğimiz hükümde, Yahudi Mahallesi'nde

---

⁴⁰¹ BOA, *MAD* 15383, s. 4-5 (1031/ 1621-1622); BOA, *KK* 2567, s. 1; 2568 (1 Şaban 1032/ 31 Mayıs 1623); *AŞS, Defter 511*, 84b/498 (1079/ 1668-1669); *AŞS, Defter 514*, 100a/341 (1 Safer 1085/ 7 Mayıs 1674); *AŞS, Defter 514*, 125b/403 (7 Muharrem 1086/ 3 Nisan 1675); *AŞS, Defter 514*, 128b/410 (Evâil-i Safer 1086/ 1 Mayıs 1675); *AŞS, Defter 517*, s. 243/269 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1094/ 1683); *AŞS, Defter 520*, s. 34/54 (1 Safer 1098/ 17 Aralık 1686).

⁴⁰² *AŞS, Defter 507*, s. 10/35 (Evâil-i Safer 1071/ 1660).

⁴⁰³ *AŞS, Defter 506*, 32a/173 (Evâhir-i Receb 1068/ 1658).

"mahalle-i mezbûr mescidi"nin bulunduğundan bahsedilmesi⁴⁰⁴, söz konusu mahallenin aslen bir başka isme sahip olduğuna işaret olsa gerektir.

Karamanlı Mahallesi

Karamanlı Mahallesi, Müslümanlar ile Yahudilerin birlikte yaşadığı bir mahalledir. Şer'iyeye sicillerindeki alım-satım kayıtlarında verilen birtakım bilgiler, dolaylı olarak mahalledeki birlikte yaşamın ortaya çıkarılmasında bize yardımcı olmaktadır. Meselâ, Karamanlı Mahallesi'nde bir müslümanın evinin satılmasıyla ilgili kayıta evin sınırları belirtilir iken; bir tarafında Yahudiler hanesi, bir tarafında Müslüman mezarlığı, bir tarafında Mehmet Bey mülkü, bir tarafında Sâkine Hatun mülkü ve bir tarafında yol olduğu belirtilmektedir⁴⁰⁵. Yine aynı mahallede bir harabe ev yerinin sınırları belirtilir iken bir tarafında mescit, bir tarafında Yahudi hanesi ve bir tarafında da Hacı Mehmet Ağa mülkünün bulunduğu zikredilmektedir⁴⁰⁶.

22 Cemâziye'l-âhir 1083/ 15 Ekim 1672 tarihli bir kayıta ise Karaman Mahallesi sâkinlerinden Mûsa oğlu David isimli Yahudi'nin, Süleyman oğlu Mehmet'e aynı mahallede bulunan evini müştemilatıyla birlikte sattığı görülmektedir. Bu evin de bir tarafında Yahudi'nin kendi mülkü, bir tarafında kilise yolu, bir tarafında Akçainli mülkü ve bir tarafında Kara Mehmet mülklerinin bulunduğu ifade edilmektedir⁴⁰⁷. Bu örnekler haricinde de Karamanlı Mahallesi'nde birlikte yaşama ilişkin muhtelif kayıtlara ulaşmak mümkündür⁴⁰⁸.

Çavuşoğlu Mahallesi

Çavuşoğlu Mahallesi büyük oranda Müslümanların yaşadığı bir mahalledir. Ancak bir kayıta Çavuşoğlu Mahallesi'nde Kethüda Mehmet Ağa tarafından satılan bir evin sınırları belirtilir iken bir tarafında Yahudiler mülklerinin, diğer taraflarında ise Müslümanlara ait mülklerin olduğu söylenmektedir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁴ AŞS, *DeFTER* 506, 32a/173 (Evâhir-i Receb 1068/ 1658).

⁴⁰⁵ AŞS, *DeFTER* 503, 22b/142 (Evâsıt-ı Şaban 1062/ 1652).

⁴⁰⁶ AŞS, *DeFTER* 504, 12a/62 (14 Rebü'l-âhir 1065/ 21 Şubat 1655).

⁴⁰⁷ AŞS, *DeFTER* 512, 11-2b/53 (22 Cemâziye'l-âhir 1083/ 15 Ekim 1672).

⁴⁰⁸ Evâhir-i Zilkade 1077/ 1667 tarihli, Karamanlı Mahallesi'nde bulunan bir evin satışıyla ilgili kayıta, Ebubekir ile Mehmet isimli şahıslar arasında satışı yapılan evin sınırları belirtilir iken bir tarafında da Yahudiler mülkü olduğu belirtilmektedir (AŞS, *DeFTER* 509, s. 52/96, Evâhir-i Zilkade 1077/ 1667).

⁴⁰⁹ AŞS, *DeFTER* 504, 15b/79 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655).

Ardıç Mahallesi

Ardıç Mahallesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin beraberce yaşadıkları mahallelerdendir. Evâil-i Recep 1065/ 1655 tarihli ev satımı ile ilgili bir kayıt, bu mahallede Müslüman ve gayrimüslimlerin beraberce yaşadıklarına ilişkin kesin bilgiler vermektedir. Bu kayıta, Arif Efendi oğlu Ali Çelebi Ardıç Mahallesi'ndeki evini Oruç oğlu Ali Bey'e satmaktadır. Satılan evin sınırları belirtilir iken evin üç tarafı Mıgırdıç, Heci Şirin ve Çilingir Agop isimli gayrimüslim mülkleri olduğu belirtilmektedir⁴¹⁰. Alım-satım kayıtları dışında muhalefat kayıtlarında da bu mahallede birlikte yaşamın varlığını destekleyen bilgilere ulaşmak mümkündür⁴¹¹. Bu kayıtlar dışında söz konusu mahallede hem Müslümanların⁴¹² hem de gayrimüslimlerin⁴¹³ yaşadığına ilişkin sicillerde çokça kayıt vardır.

Câmi-i Kebîr Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelerden bir diğeri ise Câmi-i Kebîr Mahallesi'dir. Bu mahalle, Müslüman ve gayrimüslimlerin gayrimenkullerinin bulunduğu mahallelerden olmasının yanı sıra birlikte ikamet ettikleri mahallelerden olduğu anlaşılmaktadır.

Câmi-i Kebîr mahallesi'nden Ömer Çelebi oğlu Mehmet Çelebi'nin, Agop isimli gayrimüslime sattığı aynı mahalledeki örünün sınırları belirtilir iken hem Müslüman hem de gayrimüslim mülkleri zikredilmektedir⁴¹⁴. 1 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Şubat 1661 ve Evâsıt-ı Safer 1080/ 1669 tarihli kayıtlarda ise gayrimüslim kadınların bu mahallede sâkin olduğu belirtilmektedir⁴¹⁵.

Diğer taraftan, 29 Şevvâl 1060/ 25 Ekim 1650 tarihli, bir gayrimüslimin evini kızına hibe etmesiyle ilgili kayıttaki bilgiler de, bu mahallede hem gayrimüslimlere ait evlerin varlığını, hem bu mahallede oturduklarını, hem de komşuları arasında

⁴¹⁰ AŞS, *Defter 504*, 17b/97 (Evâil-i Recep 1065/ 1655).

⁴¹¹ Meselâ, Hızır Bâlî oğlu Alton'un muhalefat kaydında Ardıç Mahallesi'nde evinin bulunduğu görülmektedir (AŞS, *Defter 511*, 79b/468, 469, 470, Evâhir-i Şa'bân 1079/ 1669).

⁴¹² AŞS, *Defter 503*, 19a/118 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1062/ 1652), *Defter 506*, 3a/15 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1068/ 1658), 43a/246 (Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1069/ 1658).

⁴¹³ AŞS, *Defter 503*, 74b/483 (Evâil-i Şevvâl 1046/ 1637), *Defter 502*, 65a/414 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651), *Defter 507*, s. 19/68, 69 (1071/ 1660-1661), 103/352, 105/360 (1072/ 1661-1662), *Defter 510*, 33a/220 (1079/ 1668-1669).

⁴¹⁴ AŞS, *Defter 502*, 52a/329 (Evâhir-i Şaban 1060/ 1650).

⁴¹⁵ AŞS, *Defter 507*, s. 20/72 (1 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Şubat 1661); *Defter 511*, 25b/159 (Evâsıt-ı Safer 1080/ 1669).

Müslüman sakinlerin olduğunu göstermektedir⁴¹⁶. Ayrıca, Yasef oğlu Sefer isimli gayri müslimin Câmî-i Kebîr'deki evini Ali oğlu Abdülhay Çelebi'ye satması⁴¹⁷ ve Haçator isimli gayrimüslimin aynı mahalledeki evini Şeyh Abdullah'a satmasıyla ilgili kayıtlardaki bilgiler de mahalledeki ortak yaşamı teyit eden bilgiler içermektedir⁴¹⁸.

Çavuşbaşı Mahallesi

Müslüman ve gayrimüslimlerin beraberce yaşadıkları mahallelerdendir. Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1068/ 1658 tarihli mahkeme kaydında, Çavuşbaşı Mahallesi'nde bulunan bir evin Çobanlıca Köyü'nden Abdulah oğlu Yusuf tarafından Güllar oğlu Şirin isimli gayrimüslime satıldığı görülmektedir. Ayrıca bu evin sınırları belirtilir iken bir tarafında Abdi isimli bir müslümanın mülkü ile Müslüman mezarlığı bulunduğu ifade edilir iken diğer tarafında Abraham isimli gayrimüslimin mülkünün bulunduğu kaydedilmektedir⁴¹⁹.

Karakatip Mahallesi

Karakatip Mahallesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin ortaklaşa yaşadıkları mahallelerdendir. Evâil-i Şeval 1046/ 1637 tarihli mahkeme kaydında, Karakatip Mahallesi'nde bir ev yerinin Kurd Çelebi isimli Müslüman tarafından bir gayrimüslime satıldığı görülmektedir. Diğer taraftan, bu arsanın sınırları belirtilir iken bir taraftan Kurt Çelebi mülküne, bir taraftan ise Moseb isimli gayrimüslim mülküne sınır olduğu kaydedilmektedir⁴²⁰. Aynı tarihte satılan bir başka ev yeri de yine bir Müslüman tarafından gayrimüslime satılmış, bunun sınırları belirtilir iken yine Müslüman ve gayrimüslimlerin mülklerinin bulunduğu görülmektedir⁴²¹. Bir başka kayıta ise Dügüncü oğlu Zeynî isimli kişinin evinin bu mahallede olduğu görülmektedir⁴²². Dolayısıyla bu mahallede de müslüman ve gayrimüslimler birlikte yaşamaktadırlar.

⁴¹⁶ AŞS, Defter 502, 57a/361.

⁴¹⁷ AŞS, Defter 506, 2b/12 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1068/ 1658).

⁴¹⁸ AŞS, Defter 507, s. 5/18 (Evâhir-i Zilhicce 1070/ 1660).

⁴¹⁹ AŞS, Defter 506, 4a/21.

⁴²⁰ AŞS, Defter 503, 73b/476.

⁴²¹ AŞS, Defter 503, 73b/477 (Evâil-i Şevvâl 1046/ 1637).

⁴²² AŞS, Defter 512, 26a/131 (2 Zilkade 1083/ 19 Şubat 1673).

Kubbelü Mahallesi

Muhtelif alım-satım kayıtlarındaki bilgiler, Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşam alanlarından bir diğerinin Kubbeli Mahallesi olduğunu göstermektedir. Evâil-i Safer 1060/ 1650 tarihinde zimmî Abdullah oğlu Arslan Kubbelü Mahallesi'ndeki evini Satılmış oğlu İbrahim Halife'ye satmıştır. Söz konusu evin bir tarafında Budakoğlu Hüseyin ve Eymirşah isimli Müslümanların evleri bulunur iken diğer tarafında Fernik isimli gayrimüslimin evi bulunmaktadır⁴²³. Ayrıca, Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660 tarihli kayıтта ise Fernik isimli gayrimüslimin Kubbeli Mahallesi'nde bulunan evini Abdullah oğlu Mehmet'e sattığı görülmektedir⁴²⁴. Evâhir-i Recep 1079/ 1668 tarihli bir başka kayıтта yine Mirşah oğlu Yanas'ın Kubbeli Mahallesi'nde oturduğu belirtilmektedir⁴²⁵.

Molla Bahşi Mahallesi

Molla Bahşi Mahallesi de Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelerdendir. Evâsıt-ı Şevval 1078/ 1668 tarihli Molla Bahşi Mahallesi Vakfına ait ev yerinin kiralanmasıyla ilgili hükümde, söz konusu ev yerinin sınırları belirtilir iken, bir tarafında Sefer isimli bir müslümanın, diğer iki tarafta İsayi isimli gayrimüslimin evlerinin bulunduğu ifade edilmektedir⁴²⁶. Ayrıca Molla Bahşi Mahallesi'nde hibe edilen bir yağhanenin sınırları belirtilir iken bir tarafında da Toros isimli gayrimüslimin mülkü bulunduğu ifade edilmektedir⁴²⁷. Bu bilgiler Molla Bahşi Mahallesi'nde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıklarına işaret etmektedir.

Yukarıpazar Mahallesi

Yukarıpazar Mahallesi'nde gayrimüslimlere ait gayr-i menkuller bulunmaktadır. Evâsıt-ı Recep 1065/ 1655 tarihli, Yukarıpazar Mahallesi'nde Müslüman şahıslar arasında gerçekleşen bir ev satışı ile ilgili kayıтта, evin sınırları belirtilir iken Müslümanlar ile birlikte Eyva isimli bir gayrimüslimin mülkünün

⁴²³ AŞS, Defter 502, 34b/224.

⁴²⁴ AŞS, Defter 507, s. 6/21.

⁴²⁵ AŞS, Defter 510, 34a/225.

⁴²⁶ AŞS, Defter 510, 15a/82.

⁴²⁷ AŞS, Defter 503, 27a/175, 176 (Evâsıt-ı Zilhicce 1062/ 1652).

bulunduğunun belirtilmesi⁴²⁸, Müslüman-gayrimüslim birlikteliğinin Yukarıpazar Mahallesi'nde de olduğuna delalet etmektedir.

Zâviye Mahallesi

Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte yaşam alanlarından bir diğeri de Zâviye Mahallesi'dir. Çok fazla olmasa da Zâviye Mahallesi'nde Müslümanlar arasında gayrimüslimlere ait evlerin mevcudiyetine ilişkin bilgilere ulaşılabilmektedir. Meselâ, Evâhir-i Recep 1072/ 1662 tarihli gayrimüslimler arasında ev satımı ile ilgili kayıta, Zâviye Mahallesi'nde oturan Alton isimli gayrimüslimin aynı mahalledeki evinin yarı hissesini Abraham isimli gayrimüslime sattığı görülmektedir. Satılan evin sınırları belirtilir iken yine bir tarafında Avran isimli gayrimüslimin mülkü, diğerk tarafında da Avgaz isimli gayrimüslimin mülkünün bulunduğu kaydedilmektedir⁴²⁹.

1.1.2. İdareci Zümre

Şehir idaresi ile merkez taşra arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında, merkezi idare ve şehir idarecileri arasındaki yazışmaların önemli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir. Devlet merkezinden, eyalet merkezinden veya bölgeyle alakalı meselelerle ilgili görevlendirilen kişilerden şehre gelen yazılarda muhatap alınan kişilerin tespiti de bu konuya ışık tutmaktadır. Şehre gelen ferman ve buyruclularda, önce Karahisâr-ı Sâhib Kadısı ve daha sonra mütesellim, meşâyih, ulemâ, sulehâ, kethüdâyeri, alaybeyi, yeniçeri serdârı ve sâir iş erlerine hitap edilmektedir⁴³⁰. Aslında bu sıralamanın, sancağın ve şehrin yönetiminde birçok hususta yetki ve sorumluluk sıralaması olarak da değerlendirilmesi yanlış olmasa gerektir. Dolayısıyla beratlı olarak şehrin idaresinde görevlendirilen başlıca iki temsilci kadı ve mirlivadır. Bunların yanında, kadının yardımcısı olarak, nâib, mirlivanın yardımcısı olarak da mirliva adına görev yapan mütesellim ya da kâimmakâm ile onların görevlendirdiği subaşı ve muhtelif meselelerle ilgili tayin edilen mübaşirler bulunurdu.

⁴²⁸ AŞS, *Defter 504*, 19b/109 (Evâsıt-ı Recep 1065/ 1655).

⁴²⁹ AŞS, *Defter 507*, s. 105/361 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

⁴³⁰ AŞS, *Defter 510*, 54b/278 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1078/ 1667), 61a/302 (4 Ramazan 1078/ 17 Şubat 1668); *Defter 511*, 66b/400 (1080/ 1669-1670).

1.1.2.1. Sancakbeyi ve Mütesellimler

Osmanlı taşra teşkilatında, sancaktaki idârî-askerî teşkilatın başı olması dolayısıyla, sancakbeyini zümreleşme piramidinin en üstüne yerleştirmek gerekir⁴³¹. Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Sancakbeylerine hitaben yazılan fermanlardaki ifadelerden anlaşıldığına göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı "*ber-vech-i arpalık*" şeklinde tasarruf edilmektedir⁴³².

XVII. yüzyıl boyunca taşrada kendini gösteren en önemli eğilim, merkezden gönderilenlerin fiilen görev mahallerine gitmeyip yerlerine vekillerini bırakmalarındır. Osmanlı literatüründe bu durum, taşrada "*ber-vech-i arpalık*" şeklinde açıklanır. Fiili görevlilerin vekilleri durumundakilere de mütesellim denir⁴³³. Arpalık, Osmanlı devlet teşkilatında, devlet tarafından, muhtelif zamanlarda muhtelif tatbik şekillerine göre, belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricâline, vazifelerinde iken maaşlarına ilaveten, vazifelerinden ayrıldıktan sonra ise tekâüt veya mazuliyet maaşı kabilinde verilen tahsisat manasındadır⁴³⁴. Geniş ölçüde tatbik sahası bulan arpalığın, has ve zeâmet almış bulunan vüzerâ ve ümerâyaya teşmili, daha ziyade XVII. asırda görülmüştür⁴³⁵.

Afyonkarahisar'da sancakbeylerinin ikameti için tahsis edilmiş müstakil bir sarayın bulunduğuna ilişkin muhtelif kayıtlar vardır⁴³⁶. Söz konusu sarayın yeri konusunda Evâil-i Zilkade 1071/ 1661 tarihli, Karaman Eyaleti ile birlikte Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nı da tasarruf eden Mustafa Paşa'nın, Gedik Ahmet Paşa Evkâfi'ndan arsa kiralaması ile ilgili bir kayıta net bilgiler yer almaktadır. Söz konusu kayıta, "*müceddeden binâ olunan sarayın kapusu önünde*" bulunan arsanın sınırları belirtilir iken, bir tarafında matbah, bir tarafında câmi-i şerîf harımı, bir tarafında medrese ve diğer tarafında yol olduğu belirtilmektedir. Bu ifadelere göre, yeni yapılan Paşa Sarayı, Gedik Ahmet Paşa Medresesi'nin yanında olduğu ortaya çıkmaktadır⁴³⁷.

⁴³¹ Zekai Mete, "16. Yüzyılda Osmanlı'da Kaza Yönetimi: Muğla, Milas, ve Peçin Kazaları", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*", (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 139.

⁴³² *AŞS, Defter 511*, 65a/295 (Evâil-i Zilhicce 1071/ 1661).

⁴³³ Hülya Taş, "Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 195.

⁴³⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Arpalık", *İ.A.*, I, M.E.B., İstanbul ty., s. 592.

⁴³⁵ Aynı makale, s. 592-593.

⁴³⁶ *AŞS, Defter 511*, 40b/263 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670), 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670), 75a/438 (Şaban 1080/ 1669).

⁴³⁷ *AŞS, Defter 507*, s. 28/103 (Evâil-i Zilkade 1071/ 1661).

Evliya Çelebi de şehirdeki mamur saraylardan bahseder iken Çatalbaş Paşa Sarayı ve Ali Kadı Sarayı ile birlikte Paşa Sarayı'nı da ifade etmektedir⁴³⁸.

Sancakbeyi adına görev yapan mütesellimin başlıca görevi askeri işlerin yürütülmesi olmakla birlikte, şehir idaresinde de önemli birtakım hizmetleri yerine getirmektedir. Kadı ile organize bir şekilde şehrin idaresinde görev alan mütesellimlerin görevlerinden biri, geceleri adamlarıyla birlikte şehirde kol gezerek olağan dışı bir durum gördüklerinde anında müdahale etmek olduğu anlaşılmaktadır⁴³⁹. Bunun haricinde, şehirde meydana gelen tecavüz ve hırsızlık davalarında muhatapların mahkemede hazır edilerek davalarının görülmesinin temini⁴⁴⁰, cinayet olaylarında mahkemeye müracaat ederek olayın yerinde keşfinin yapılmasının sağlanması⁴⁴¹ gibi işler aslen mirlivanın görev alanına girmekte olup mirliva adına görev yapan mütesellimin takip etmesi gereken işlerdir. Diğer taraftan, boşanmış veya kocası vefat etmiş kadınların iddeti dolmadan nikâhı yapıldığı yönünde bir şikâyet veya usule aykırı bir evlilik yapıldığının tespiti durumunda ilgili kişilerin kadı huzuruna çıkarılıp yargılanmalarının sağlanması da mütesellim ya da onun tarafından görevlendirilen mübaşirin görevleri arasında idi⁴⁴². Mütesellimler şehirle ilgili söz konusu işlerde büyük oranda ağalarından birini mübaşir olarak tayin eder ve kadı ile birlikte mübaşir meselelerin çözümünde gereğini yapardı. Mütesellimlerin, doğrudan kendilerini ilgilendiren durumlarda da, şer'î vekil tayin ettiği subaşı veya ağalar aracılığı ile işlerini yürüttüğü olurdu⁴⁴³.

Mirliva gelirlerinin tahsili işi de mütesellimin önemli görevlerindendi. Bu hususla alakalı olarak, sahibi tespit edilemeyen kayıp mallar yava hükmünde olup mirliva hassına dahil olup, mirliva adına mütesellim tarafından el konulurdu. Daha sonra sahibi ortaya çıkarsa, malların kendisine ait olduğunu ispat etmesi halinde

⁴³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 22.

⁴³⁹ AŞS, *Defter 503*, 8b/47 (13 Zilhicce 1061/ 27 Kasım 1651).

⁴⁴⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 12/46 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660); *Defter 510*, 3a/9 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667), 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668); *Defter 512*, 26b/135 (6 Zilkade 1083/ 23 Şubat 1673).

⁴⁴¹ AŞS, *Defter 509*, s. 20/48 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1077/ 1666).

⁴⁴² AŞS, *Defter 511*, 36a/232 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1080/ 1669), 39b/255 (Evâhir-i Receb 1080/ 1669); *Defter 512*, 20a/102 (9 Ramazan 1083/ 29 Aralık 1672).

⁴⁴³ Meselâ, miraçısı olmadığı gerekçesi ile mirasına mütesellim tarafından el konulan bir Yahudi'nin, miraçısının ortaya çıkması ile mirasın kendisine iadesi işlemi, mahkemede Mütesellim Mûsâ Ağa'nın şer'î olarak vekil tayin ettiği Subaşı Mehmet Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (AŞS, *Defter 506*, 32a/173, Evâhir-i Receb 1068/ 1658).

kendisine iade edilirdi. İspat işi şahitlerle mümkün olur ve ayrıca kendisine malların kendisine ait olduğuna ilişkin yemin ettirilirdi⁴⁴⁴.

1.1.2.2. Kadılar

Adaletin tevziinde, halkla doğrudan muhatap olan kesim, bir bakıma padişahın şer'î vekili olan kadı idi. Vazifeleri itibariyle halk ile devlet arasında bir köprü durumundaydı⁴⁴⁵.

Şehrin idaresinde de birinci derecede yetki ve sorumluluk sahibi olan kişi hiç şüphesiz kadıdır. Kadı, hem merkezi idare ile halk arasındaki işlerin takibi ve yürütülmesinde, hem de halkın kendi arasındaki işlerinin düzenlenmesi ve idaresinde başlıca sorumlu idi. Bununla birlikte en temel görevlerinden biri de tabii olarak mahkemede davaları görmektir. Bu görevleri yerine getirir iken, mütesellim ve onun görevlendirdiği subaşilar ile nâib, kethüda, muhtesip, imamlar ve eşrâftan birtakım kişilerle organize bir şekilde çalışırdı.

Kadı, doğrudan merkezle muhatap, mahallî otoritelerden bağımsız, mülki ve mali meselelerde aynı derecede sorumlu idi. Aynı zamanda mahalli bir temsilci hüviyetini de taşıyordu. Sivil davalar yanında cezâî davalara da bakar, asayiş, denetleme, belediye, noterlik vb. birçok iş görür, müfettişlik, iltizam ile ilgili işlerle de merkezden görevlendirilebilirdi⁴⁴⁶.

Kadıların adlî işlerinin yanı sıra, askeri hususlarda da birçok görevlerinin olduğu görülmektedir. Meselâ, donanma için gerekli kürekçi ihtiyacını karşılamak üzere, gerekli niteliklerde kürekçilerin zamanında çıkarılarak emredilen yerde teslimine ilişkin hükümler kadılara hitaben yazılmakta ve bu hususta aksaklıkların çıkması halinde kendilerinin cezalandırılacakları belirtilmektedir⁴⁴⁷. Sancaklardaki piyade ve müsellemlerin mensuh avarızları⁴⁴⁸ ile bedel-i nüzullerinin⁴⁴⁹ gönderilen mühürlü ve nişanlı defter sureti gereğince, mübaşir aracılığıyla tahsilinden de

⁴⁴⁴ AŞS, *Defter 506*, 44a/255 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1069/ 1659).

⁴⁴⁵ Feridun M. Emecen, "Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Mahkeme", 18. *Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Edit: Tülay Artan, İstanbul 1998, 76.

⁴⁴⁶ Aynı makale, 76.

⁴⁴⁷ AŞS, *Defter 503*, 44a/288, 289 (12 Safer 1062/ 24 Ocak 1652).

⁴⁴⁸ AŞS, *Defter 503*, 46a/304 (28 Zilkade 1060/ 22 Kasım 1650).

⁴⁴⁹ AŞS, *Defter 503*, 55a/365 (15 Şaban 1061/ 3 Ağustos 1651).

sorumlu idiler. Aynı zamanda avarız hanelerine göre ordunun nüzul zahiresi mukabelesinde bedellerinin tahsiline ilişkin emirler de öncelikle kadınlara gönderilir ve bunun toplanması işi onlara yüklenirdi⁴⁵⁰.

Kadılar, vakıf gayr-i menkullerinin tamiri işleriyle de ilgilenir, eşrâftan birinin başkanlığında halktan birtakım kişilerin katılımıyla bilirkişi heyeti oluşturarak keşfinin yapılmasını sağlar ve gelen rapora göre gereğinin yapılmasını sağlardı⁴⁵¹. Şehirdeki her türlü alım-satım işlemlerini onaylamak ve bunlarla ilgili her türlü problemi çözmek de kadıların görevleri arasında idi. Meselâ, satış işlemi satan kişi tarafından inkar edilebilmekte ve bu durumda satın aldığı iddia eden kişiden iddiasını ispat için beyyine talep olunmaktadır. Satın alan kişinin iddiasını doğrulayan iki şahidin ifadesiyle satış işlemi kadı tarafından onaylanmaktadır⁴⁵². Bazen alım satım şahıslar arasında şifahi olarak gerçekleşmekte ve bu tür alım-satımlar uzun zaman geçtikten sonra kadı huzurunda yeniden işlem görebilmektedir. Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668 tarihli kayda göre, Hacı Yahya Mahallesi'nden Uruz oğlu Memi'nin Kumardaş Köyü'ndeki evini Dizdar Mustafa Ağa'ya satması, üzerinden yirmi iki sene geçtikten sonra kadı huzurunda işlem görmüştür⁴⁵³. Kadılar, şahıslar arasında muhtelif eşyaların emanet bırakılması veya emanet eşyaların teslim alınması işlemlerinin kayda alınması işlemini de yaparlardı⁴⁵⁴. Kadılar, şehirdeki birtakım işlerin görülmesinde nâiblerin yardımını alırlardı. Şehirde işlenen cinayetlerde olay yeri keşfi yapılır ve bu keşiflerin yapılmasında naibleri görevlendirebilirlerdi⁴⁵⁵. Bunun haricinde, özellikle mahkeme binası dışında, davanın olay mahallinde görülmesi durumunda genellikle kadı tarafından nâibler görevlendirilmekte idi⁴⁵⁶.

Kadılar, şehirde yaptıkları işlemler karşılığında bazı gelirler elde ederlerdi. 1479 tarihli Fatih'in bir ferman-kanûnda kadıların alacakları resimler hakkında şöyle denmektedir: "*itâknâmede nefis-i kadıya otuz akça, nâibe ve kâtibine birer akça ve itâknâmeden gayr-i mekâtibde nefis-i kadıya on beş akça ve nâibe ve kâtibine birer*

⁴⁵⁰ AŞS, Defter 503, 52b/347 (13 Şevvâl 1061/ 29 Eylül 1651).

⁴⁵¹ AŞS, Defter 509, s. 21/50 (Evâil-i Safer 1077/ 1666).

⁴⁵² AŞS, Defter 503, 23b/151 (Evâsıt-ı Ramazan 1062/ 1652).

⁴⁵³ AŞS, Defter 510, 31a/203 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1079/ 1668).

⁴⁵⁴ AŞS, Defter 511, 60b/368 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1081/ 1670).

⁴⁵⁵ AŞS, Defter, Defter 509, s. 20/48 (Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1077/ 1666).

⁴⁵⁶ AŞS, Defter 503, 23a/148 (Evâil-i Ramazan 1062/ 1652).

akça ve nikâh-ı bâkirde nefs-i kadıya yirmi akça nâibe kemâ kaderde ve nikâh-ı seyyibede nefs-i kadıya yirmiden aşağı ola ve resm-i kısmet binde yirmi akça alına..."⁴⁵⁷.

Kadıların resmi görevleri haricinde şehirde birtakım ticari yatırımlara girmeleri dikkati çekmektedir. Evâil-i Safer 1062/ 1652 tarihli sicil kaydında, dönemin Karahisâr-ı Sâhib Kadısı İbrahim Efendi'nin Arpacılar Çarşısı'ndaki üç adet dükkanını bir şahsa kiraladığı görülmektedir⁴⁵⁸. Evâil-i Muharrem 1061/ 1650-1651 tarihli bir diğer kayıta ise Otpazarı Çarşısı'ndaki bir etmekçi dükkanı arka arkasına üç kadı arasında el değiştirdiği anlaşılmaktadır⁴⁵⁹. Bunların haricinde, Afyonkarahisar'da Hamza Efendi oğlu Kadı Abdullah Efendi'nin yatırımları dikkat çekmektedir⁴⁶⁰.

1.1.2.3. Subaşılar

Subaşılar şehrin yönetiminde özellikle mütesellimlerin ve biraz da kadıların yardımcısı olarak özellikle asayişin temininde önemli bir görev üstlendikleri söylenebilir. Şehir subaşıları mirlivalar veya mütesellimleri ya da kâimmakâmlar tarafından genellikle üçer aylık⁴⁶¹, bazı durumlarda birer aylık⁴⁶² süreler için tayin edilirdi. Mirlivalar veya mütesellimleri, kadıya gönderdikleri bir yazı ile bazen görevin başlangıç tarihini⁴⁶³, bazen hem başlangıç hem de görevin son bulacağı tarihi veya süreyi belirterek⁴⁶⁴ subaşılığa tayin edilen kişiyi bildirir ve kadı da bunu sicile kaydederdi. Subaşılar görev sırasında cürm-i cinâyet, bâd-ı hevâ, yava, kaçkun, resm-i arûsâne ve sâir hukûk-ı şer'iyeye ve rûsûm-ı örfiyeyi tahsil ederlerdi. Bu görevlerini yerine getirme sırasında kimsenin müdahalede bulunmaması ve kanunlar çerçevesinde görevlerini yapmaları sırasında kadılardan subaşılara yardımcı olmaları

⁴⁵⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî ve Fatih'in Kanûnları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 331.

⁴⁵⁸ *AŞS, Defter 503*, 81b/516 (Evâil-i Safer 1062/ 1652).

⁴⁵⁹ *AŞS, Defter 502*, 65b/415.

⁴⁶⁰ *AŞS, Defter 502*, 10b/66 (24 Rebû'l-âhir 1061/ 16 Nisan 1651); *Defter 506*, 29b/154 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658).

⁴⁶¹ *AŞS, Defter 502*, 79a/492 (Evâhir-i Cemâziyel-âhir 1060/ 1650), 28b/186 (Evâsıt-ı Rebiü'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 503*, 40a/259 (1 Zilhicce 1061/ 15 Kasım 1651).

⁴⁶² *AŞS, Defter 503*, 52a/344 (1 Ramazan 1062/ 6Ağustos 1652), 67b/445 (1 Cemâziye'l-evvel 1063/ 30 Mart 1653).

⁴⁶³ *AŞS, Defter 502*, 91b/574 (1 Cemâziye'l-âhir 1061/ 22 Mayıs 1651); *Defter 510*, 68a/335 (1 Rebû'l-evvel 1079/ 9 Ağustos 1668); *Defter 511*, 36-2b/245 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1080/ 1669).

⁴⁶⁴ *AŞS, Defter 502*, 79a/492 (Evâhir-i Cemâziyel-âhir 1060/ 1650), 85a/532 (24 Şevval 1060/ 20 Ekim 1650).

istenirdi⁴⁶⁵. Subaşı tayiniyle ilgili yazılarda subaşının hizmeti karşılığında alacağı para miktarının belirtildiği örneklere de rastlanmaktadır⁴⁶⁶. Evâsıt-ı Rebû'î-evvel 1062/ 1652 tarihli, köylüler ile subaşları arasında geçen bir dava kaydında, subaşların halktan topladığı gelirlerle ilgili birtakım bilgiler yer almaktadır. Köylülerin, subaşının selâmiyye ismiyle kendilerinden fazla para topladığına ilişkin şikâyetleri üzerine görülen davada, mirlihanın kethüdası nezaretinde köylülerle anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre; köylüler mirlihanın kendisi için 12 bin akçe ve her üç ayda bir tayin edilen subaşlar için 4 bin akçe olmak üzere her üç ayda bir selâmiyye olarak toplam 16 bin akçe vereceklerdir. Ayrıca senede bir defa Karahisar kilesiyle 400 kile şa'îr, 150 vukıyye revgân-ı sâde zahire teslim edeceklerdir. Bunların dışarısında beyler veya subaşlar adına bir şey istenmeyecektir. Verilecek para ve zahire de köylere tevzi edilecektir⁴⁶⁷. Şehir subaşları dışında köyler için de yine mirliha tarafından ayrı subaşı tayini yapılırdı⁴⁶⁸. Ayrıca eyâlette bulunan kıptiyân, çengiyân, ellikçi, geyikçi ve gurbetân şubaşılığı olup bunlara eyalet merkezinden altı aylığına subaşı tayinine ilişkin örneklere rastlanmaktadır⁴⁶⁹.

Subaşların başlıca görevleri asayişin sağlanması ve âdâb-ı mu'âşerete aykırı olaylara müsaade etmemektir. Ancak bu hususlarda doğrudan kendisi bir uygulama yapmaz, muhatapları mahkemede kadı huzuruna çıkararak yargılanmalarını sağlardı. Bu çerçevede, şehirde bir cinâyet veya yaralama olayı vukua geldiğinde mütesellimin temsilcisi olarak subaşlar harekete geçer, mahkemeye müracaat ederek gereğinin yapılmasını ister ve işlemi başlatırdı. Olayların tahkiki için yapılan olay yeri inceleme çalışmalarında da subaşlar büyük oranda bulunurlardı⁴⁷⁰. Bununla birlikte, yol kesip gasp yapan kişilerin kadı huzuruna çıkarılarak yargılanmasını sağlamak da subaşların görevleri arasındadır⁴⁷¹. Ayrıca, şehirde fahişelik ve içki âlemleri

⁴⁶⁵ AŞS, *Defter 502*, 79a/492 (Evâhir-i Cemâziyel-âhir 1060/ 1650); *Defter 503*, 35b/230 (1 Şaban 1063/ 27 Haziran 1653), 52a/346 (15 Şaban 1062/ 22 Temmuz 1652).

⁴⁶⁶ Nefs-i Karahisâr-ı Sâhib Subaşılığı'na Halil Ağa tayin edilir iken hizmeti karşılığında 4000 akçe alacağı belirtilmektedir (AŞS, *Defter 502*, 71b/451, 1 Safer 1060/ 3 Şubat 1650).

⁴⁶⁷ AŞS, *Defter 503*, 14a/80 (Evâsıt-ı Rebû'î-evvel 1062/ 25 Şubat 1652).

⁴⁶⁸ AŞS, *Defter 503*, 62b/415 (1 Zilhicce 1062/ 3 Kasım 1652).

⁴⁶⁹ AŞS, *Defter 503*, 63a/420 (20 Muharrem 1063/ 1652).

⁴⁷⁰ AŞS, *Defter Defter 509*, s. 15/35 (27 Muharrem 1077/ 30 Temmuz 1666), s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666).

⁴⁷¹ AŞS, *Defter 503*, 24a/155 (Evâil-i Şevvâl 1062/ 1652).

yapmalarına dair haklarında iddia bulunan kadınları⁴⁷² ve içki içen erkekleri⁴⁷³ kadıya şikâyet ederek davalarının görülmesini sağlardı. Bu tür şer‘a muhâlif iş yapan kadınların bazen subaşı tarafından emin görülen bir kişiye veya kadının çocukları var ise onlara emanet edildiği görülebilmektedir⁴⁷⁴. Aynı zamanda, fi‘l-i şenî‘ iddiasına muhatap olanlarla, içki ve livata olaylarına karışanların takibi ile kadı huzuruna çıkartılarak davalarının görülmesinin sağlanması da subaşılardan görevleri arasındaydı⁴⁷⁵. Subaşılardan, mütesellimler tarafından bazı durumlarda şer‘î vekil tayin edilerek işlerinin takip ettirildiğine de rastlanabilmektedir⁴⁷⁶.

1.1.3. Zümreler Arası İlişkiler

1.1.3.1. Yönetici Halk İlişkileri

Şehirde ilişkilerden bahsederken; yöneticiler arası ilişkiler, yönetici halk ilişkileri ve sivil halkın kendi aralarındaki ilişkiler olarak olaya bakmak yerinde olacaktır.

Şehirde öncelikle belli bir denge içerisinde irtibatlı olarak çalışmak zorunda olan iki yönetici Sancakbeyi adına görev yapan Mütesellim ile Kadıdır. Bu iki üst seviyeli görevlinin birlikteliği veya dayanışması, daha çok asayişin sağlanması hususunda olduğu gibi, devletin alacağını ilgilendiren mali herhangi bir konuda, ya da reâyâyâ adaletin layıkıyla tevzii konusunda olabiliyordu. Ayrıca sancakbeyinin birtakım icrâî yetkilerini kullanabilmesi için, kadının bir nevi bu icra yetkisini onamasına ihtiyacı vardı. Sancakbeyinin birçok hususta birlikte hareket etmek durumunda bulunduğu kadınlar, görevli oldukları kazanın adlî-hukûkî tek hâkimi konumunda idiler⁴⁷⁷.

Taşra yönetim birimleri kendi içlerinde bir bütün oluşturdukları için, birimin üst yöneticisi olarak gelenler, kökenleri ne olursa olsun, bu bütünün içinde yaşayanlarla uzlaşmak zorundaydılar. Bu uzlaşma, Osmanlı klasik dönemi yönetim

⁴⁷² AŞS, Defter 507, s. 17/61 (Evâhir-i Rebû'l-âhir 1071).

⁴⁷³ AŞS, Defter 511, 24a /149 (Evâsıt-ı Muharrem 1080/ 1669).

⁴⁷⁴ AŞS, Defter 506, 56a/303 (Evâil-i Şaban 1068/ 1658)

⁴⁷⁵ AŞS, Defter 502, 16b/111 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651); Defter 507, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661); Defter 511, 23b/146 (Evâsıt-ı Muharrem 1080/ 1669).

⁴⁷⁶ AŞS, Defter 506, 32a/173 (Evâhir-i Receb 1068/ 1658).

⁴⁷⁷ Z. Mete, Aynı makale, s. 142.

anlayışının temelidir. Sancakbeyi ve kadı, taşrada iki önemli üst yöneticidir. Onların yönetiminde ve denetiminde yer alan her düzeydeki görevliler, bir kadro oluştururlar. Özellikle belirli sürelerle taşraya gelen ve şehirde görülen üst yöneticilerin altındaki görevli kadroları, köken itibarıyla taşralıdır⁴⁷⁸.

Mütesellim ve kadılar, şehirle ilgili birçok işin görülmesinde âyân ve eşrâfın yardımına ihtiyaç duymakta ve bir nevi onlarla işbirliği yapmak durumunda kalmaktadır.

Merkezden gönderilen üst yöneticiler dahil tüm yetkililerin görevlerini sürdürmelerinde, gerektiğinde değiştirilmelerinde veya ödüllendirilmelerinde de doğrudan reâyâ kökenli olan ve şehirde kümeleşerek taşradaki birimlerin temsilcisi durumunda bulunan a'yân ve eşrâf denen taşralı seçkinlerin arz ve mahzarlarının ne kadar etkili olduğunu gösteren sayısız örnek vardır⁴⁷⁹.

Şevvâl 1097/ 1686 tarihli bir sicil kaydında, Karahisâr-ı Sâhib'de oturan ve vilayetin birtakım önemli işlerinin çözümünde gerektiğinde yardım edeceğini taahhüd eden, âyân, eşrâf, imamlar, hatipler ve sâir ulemâ ve iş erlerinin listesi çıkarılmıştır⁴⁸⁰. Bunların listesi şöyledir:

Kıdvetü'l-Kudâtü's-selâm Süleyman Efendi	Fahrü'l-müderrişini'l-kirâm Mehmed Efendi, el-Müderriş, be- Medrese-i Gedik Ahmed Paşa	Fahrü'l-Vâ'izîn Şeyh Mehmed Efendi bin İsa Efendi, el-Vâ'iz	
Fahrü's-şüyûh el-Hâc Esad Efendi, el-Vâ'iz	Kıdvetü'l-ulemâi'l- muhakkikîn el-Hâc Receb Efendi, el-Vâ'iz	Şeyh Yusuf Efendi, el- Vâ'iz	Şeyh Veli Efendi, el- Vâ'iz
Şeyh Mustafa Efendi, be-Mevlevî	Fahrü's-sâdât Seyyid el-Hâc Emrullah Çelebi	Fahrü's-sâdât Seyyid el- Hâc Hasan Çelebi, Kâimmakâm-ı Nakîbü'l-Eşrâf	Fahrü's-sâdâti'l-kirâm Seyyid Abdurrahman Efendi, Mollazâde
Fahrü'l-a'yân Ahmed Çelebi bin el-Hâc Abdullah Efendi	İdris Ağa, Serdâr-ı Yeniçeriyân	Seyyid Hasan Çelebi bin es- Seyyid el-Hâc İsmail	
Abdülvehhâb Çelebi bin merhûm Mehmed Efendi birâder-i Abdülyahyâ Çelebi	Halil Efendi bin Abdi Efendi, el- imâm	Eyyûb Efendi, el-İmâm	
Halil Efendi bin Kurd, el-İmâm	Süleyman Çelebi bin Ramazan Çelebi, el- İmâm	İlyas Efendi, el-İmâm	Hatib Efendi, el-Hatîb
Mücellidzâde Abdullah Efendi, el-İmâm	Mûsâ Halife, el-İmâm	Hasan Halife bin Mehmed, el-İmâm	Mehmed Efendi, el- İmâm

⁴⁷⁸ Ö. Ergenç, Aynı makale, s. 54.

⁴⁷⁹ Aynı makale, s. 55.

⁴⁸⁰ AŞS, *Defter 520*, s.61/90 (Şevvâl 1097/ 1686).

Kabazâde Mehmed Efendi, el-İmâm	Kanberzâde Ahmed Efendi, el-İmâm	Mûsâ Halife, el-İmâm	Hasan Halife bin Mehmed, el-İmâm	Mehmed Efendi, el-İmâm
İsmail Çelebi, el-Hatîb	El-Hâc Ahmed bin Nebî Dede, el-İmâm	Hüseyin Efendi, el-İmâm	Ahmed Çelebi bin Devlethan, el-İmâm	Molla Ömer, el-İmâm
Molla Veli, el-İmâm	Diğer Halil Efendi, el-İmâm	El-Hâc Hasan Halife, el-İmâm	Mehmed Halife bin Hasan Hoca, el-İmâm	
Necatizâde Mehmed Halife, el-İmâm	Molla Yusuf, el-İmâm	Kabâtî Molla Hasan, el-İmâm	Abdullah Efendi bin el-Hâc Nûh, el-İmâm	
Molla İbrahim Efendi, el-İmâm	Şeyh Mehmed , el-İmâm	Şeyhzâde Mehmed Efendi	Osman Efendi bin Hamza Efendi	

Bu listede, 1 kadı, 1 müderris, 5 vâiz, 2 hatip (biri çelebi), 28 imam (ikisi çelebi), 1 Yeniçeri Serdarı (Ağa), 1 Nakîbü'l-Eşrâf Kâimmakâmı (seyyid ve çelebi), 1 mevlevi (şeyh), 4 çelebi, 1 mollazâde (seyyid), 1 şeyhzâde ve halktan bir kişi bulunmaktadır. Listeyi incelediğimizde halkın idaresi ve organize edilmesinde muhtelif görevlilerin birinci derecede rol aldığı görülmektedir. Başta bir kadı ve bunun yanında özellikle din görevlilerinin büyük ağırlığının bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunlar arasında büyük çoğunluğu oluşturan imamların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Yine toplum içerisindeki çeşitli zümrelerin temsilcileri de liste içerisinde yer almıştır. Bunlar, Yeniçerilerin temsilcisi olarak ifade edebileceğimiz Yeniçeri Serdarı, seyyitler ve şeriflerin temsilcisi olarak Nakîbü'l-eşrâf Kâimmakâmı, toplum içerisinde ağırlığı ve itibarı olan mevleviler ve çelebilerin temsilcileri olarak sıralanabilir.

Ayrıca şehirdeki mahallelerde vergi ve sair önemli işlerin yürütülmesi için ihtiyar heyetleri oluşturulmaktadır. Şevvâl 1097/ 1686 tarihli bir sicil kaydı, Karahisâr-ı Sâhib Şehri mahallelerindeki ihtiyar heyetlerinin bir listesini vermektedir. Bu kayıta, mahallelerin büyüklüğüne göre değişen, her mahallede ikiden başlayarak on bire kadar çıkan ihtiyar heyetlerinin bulunduğu görülmektedir. İhtiyar heyetini oluşturan kişiler arasında ilmiye ve askeri sınıftan herhangi bir kişi bulunmamakta, sıradan kişiler ve esnaflardan oluşmaktadır⁴⁸¹. Burada üzerinde durduğumuz iki gurup, yani bir tarafta âyân, eşrâf, imamlar, hatipler ve sair ulema ve iş erleri ile diğer taraftan oluşturulan ihtiyar heyetleri, hem devlet ile şehir halkı arasındaki işlerin, hem de şehir halkının kendi aralarındaki işlerin düzenlenmesi ve yürütülmesinde görev yüklenen önemli iki oluşumdur.

⁴⁸¹ AŞS, Defter 520, s.60/89.

Şehirdeki kitlesel olaylar ve meselelerin çözümüne ilişkin çalışmalarda izlenen yolun belirlenmesinde, Afyonkarahisar Şehri'nde mütesellime karşı patlak veren isyanla ilgili yapılan çalışmalar önemli ipuçları vermektedir. Afyonkarahisar'da Mütesellim Sarayı'nın baskını olayında mahkeme; Mütesellim Sarayı'nda, devlet merkezinden görevlendirilen ağa mübaşeretiyile, Kadı Mehmet Efendi, Şeyh Ahmet Efendi, Şeyh Mehmet Efendi, Şeyh Mahmut Efendi, Şeyh Recep Efendi, Şeyh Ahmet Efendi, imamlardan Ahmet Halife, Mûsâ Halife, İbrahim Halife, Yusuf Halife, Abdullah Halife ve cemaatten yaşlı ve bî-garaz kimselerden başka sipah taifesi kethüdayeri olan Mehmet Ağa, Alaybeyi Ali Ağa, Yeniçeri Serdarı Yakup Beşe huzurunda kurulmuştur⁴⁸². Bu kişiler aynı olayla ilgili daha önce görülen davaların "*şuhûdü'l-hâl*" denilen şahitleri olmasının yanı sıra aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz, şehirdeki önemli işlerin çözümünde gerektiğinde yardım edeceğini taahhüd eden muhtelif zümrelerin temsilcileri olmaları yönüyle de dikkat çekicidir.

Bu tür olaylarda öncelikle merkezî idare temsilcileri tarafından muhatap alınan ve herhangi bir hususta müracaat edilen kişiler şehirde görevli veya sâbık kadılardır. Daha sonra vâizler, şeyhler, hatipler, imamlar ve bilâhare tüccarlar ile sâir ahâlî gelmektedir. Gerçekten, söz konusu isyanla ilgili ilk davanın şahitlerine bakıldığında birinci sırada Karahisâr-ı Sâhib Kadısı ve arkasından biri görevli, üçü sâbık ve ikisi muvakkat olmak üzere toplam yedi kadının ismi yer almakta ve müteakiben ikisi aynı zamanda şeyh olan üç vaizin isimlerinin olduğu görülmektedir⁴⁸³. Aynı davanın iki ay sonra yapılan duruşmasında bilgisine müracaat edilenler ile şahitlik yapanlara bakıldığında yine önce kadılar, sonra vâizler, imamlar, hatipler ve tüccâr ile sâir ahâlînin geldiği müşâhade edilmektedir⁴⁸⁴.

Ayrıca, şehirde birçok önemli meselenin çözümünde bilirkişi uygulamasının devreye girdiği görülmektedir. Muhtelif konularda bilirkişi heyetleri oluşturularak, bu heyetlerin hazırladığı raporlara dayalı olarak mahkeme karar almakta ve uygulamalar buna göre gerçekleşmektedir. Bilirkişi heyetlerinin yapısı hakkında, Afyonkarahisar'da bulunan Meryem Ana Kilisesi'nin tamiri için oluşturulan heyet

⁴⁸² AŞS, *Defter 511*, 50b/315 (17 Zilhicce 1080/ 8 Mayıs 1670).

⁴⁸³ AŞS, *Defter 511*, 40b/263 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670).

⁴⁸⁴ AŞS, *Defter 511*, 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670).

önemli bir fikir vermektedir. Söz konusu heyette yer alanlar; Karahisâr-ı Sâhib Kadısı, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Mütesellimi Ali Bey tarafından mübaşir tayin edilen Mustafa Ağa, sâbık Karahisâr-ı Sâhib Kadısı Murat Efendizâde Mehmet Efendi, muvakkaten Uşak Kadısı Hamza Efendizâde Mehmet Efendi, Gedik Ahmet Paşa Câmii'nde Şeyh (Vâiz) olan Şeyh Mehmet Efendi, Süleyman Çavuş Câmii'nde Şeyh (Vâiz) olan Şeyh Recep Efendi, sâbık Nakîbü'l-eşrâf Kâimmakâmı Hacı Emrullah Efendi, Mimarbaşı Hacı Hasanzâde Hamza Çelebi, Hacı İsmail, Hacı Abdürrezzak ve isimleri yazılı kişilerdir⁴⁸⁵.

Bu heyete bakıldığında şehir kadısının idaresinde sâbık Karahisâr-ı Sâhib Kadısı ile sancak dışarisından Uşak Kadısı dikkati çekmektedir. Bunların dışında şehrin önemli camisi olan Gedik Ahmet Paşa Câmii ile birlikte iki caminin şeyhi (vâizi), sâbık Nakîbü'l-eşrâf Kâim-i makâmı ve sonra eşrâftan olduğunu düşündüğümüz kalabalık bir gurubun bulunduğu görülmektedir. Yine aynı kilisenin tamirat sonrası keşfi ile alakalı hükmün şuhûdü'l-hâl listesine baktığımızda önce şeyhler (vâizler), sonra hatipler ve bilâhare eşraftan olduğunu düşündüğümüz diğer kişilerin isimleri gelmektedir⁴⁸⁶.

Yaralama ve öldürme olaylarında kadı tarafından görevlendirilen nâib, keşif için mutlaka yanına halktan bazı kişileri alarak olayı yerinde inceler ve tuttuğu kayıtları mahkemeye sunar⁴⁸⁷. Hatta kadı bu tür durumlarda, olayın yerinde keşfinin yapılması için doğrudan eşraftan birini de görevlendirebilirdi. Görevlendirilen kişi, şehir subaşısı ve halktan bazı kişileri yanına alarak olay yerinde inceleme yapar ve tuttuğu raporu aynı şekilde mahkemeye ibraz ederdi⁴⁸⁸.

Bazen ehl-i örf taifesinin, eşkıya tipli bazı kişiler ile işbirliği yaparak halka zulme göz yumdukları anlaşılmaktadır. Evâil-i Zilkade 1085/ 1675 tarihli bir hüküm bu yönde bilgiler vermektedir. Söz konusu hüküme gör, kaza sakinlerinden Mustafa, Hamza, ve Osman isimli kişiler arzuhal gönderip, aynı kazadan Emişoğlu(?) Halil, Bayramoğlu, İvazoğlu Hüseyin ve Sarıoğul isimli şakilerin ehl-i örf ile birlikte anlaşarak haksız olarak 1080/ 1669-1670 senesinde bazı kişileri katlederek ziyade

⁴⁸⁵ AŞS, *Defter 511*, 56a/343 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 23 Temmuz 1670), 61a/370 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1081/ 1670).

⁴⁸⁶ AŞS, *Defter 511*, 61a/370 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1081/ 1670).

⁴⁸⁷ AŞS, *Defter 503*, 9a/48 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651).

⁴⁸⁸ AŞS, *Defter 509*, s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666).

zulmettikleri şikayetinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine gönderilen küküm ile görevlendirilen mübaşir vasıtasıyla söz konusu kişilerin yargılanması emredilmiştir⁴⁸⁹. Yine aynı kişiler hakkında kaza ahalisinden diğer bazı kişiler de benzer şikayette bulunarak söz konusu kişilerin ehl-i örf taifesiyle anlaşılıp *cürm-i cinayet* ismiyle 2000 guruslarının alındığını, daima ehl-i örf gammazlık yaparak paralarının aldırıldığını belirterek haklarının aliverilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine gönderilen hükümde haklarının aliverilmesi emredilmiştir (Evâil-i Za 1085/1675)⁴⁹⁰.

Yönetici halk ilişkileri konusunda Anadolu Dîvânı'ndan Karahisâr-ı Sâhib Kadısı'na ve Kethüdayeri'ne hitaben gelen yazılar ilginç bilgiler içermektedir. Evâil-i Rebû'l-âhir 1068/ 1658 tarihli yazıdan, şehirden Yazıcıoğlu Sefer ve Ali Ağa ile Boşnakî İbrahim ve Sefer Bey isimli şahıslar, yine şehirde oturan Ömer isimli şahsın bir doru atı, bir cevherdâr tüfengi, bir sarı kemha kaftanı ve bir beyaz velendesesini cebren aldıkları anlaşılmaktadır. Anadolu Divanı'ndan bu iş için bir mübaşir tayin edilmiş ve onun aracılığı ile davanın görülmesi istenmiştir⁴⁹¹. İlginçlik, Anadolu Dîvânı'ndan gelen ikinci yazıda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yazıda konuyla ilgili olarak, "...mahallinde icrâ-yı hak olunmak için bir iki def'a mübâşir gönderildikde bunda değıllerdir diyü arz gönderirsiz Yazıcıoğlu Sefer ve İbrâhim hâlâ Kethüdayerinin yanında olduğu ilmimiz lâhıkdır. İmdi mezbûrları elbette ve elbette buldurması lâzım gelenlere buldurup mübâşir-i merkûma koşup Dîvân-ı Anadolu'ya havâle ve ihzâr eyliyesiz huzûrumuzda şer'le görölüp icrâ-yı hak oluna..." denilmektedir⁴⁹². Yani suçlular Kethüdayerinin adamı olup yerleri bilindiği halde bir şey yapılmamakta veya yapılamamaktadır. Kısacası bazen yöneticiler yanlarına eşkıya tipli kişileri toplayarak halkın mallarına haksız yere el koyabilmektedir. Mağdur kişiler Eyalet Divanı'na ulaşmalarına rağmen, Eyalet Divanı'nın desteğine rağmen hak mücadelesinden sonuç alamamaları da vaki olabilmektedir.

Afyonkarahisar'da mütesellimlik sarayının ve mahkemenin basılarak bazı kişilerin öldürüldüğü isyan olayının patlak vermesi de, birtakım eşkıya tipli kişiler ile

⁴⁸⁹ Hans Georg Majer, *Das Osmanische "Registerbuch Der Beschwerden" (Şikayet Defterleri) Vom Jahre 1675 Österreichische Nationalbibliothek Cod. Mixt. 683, Band I, Wien 1984, 19a/1.*

⁴⁹⁰ *Aynı eser*, 19a/2.

⁴⁹¹ AŞS, *Defter 506*, 9a/53 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1068/ 1658).

⁴⁹² AŞS, *Defter 506*, 11a/62 (1063/ 1652-1653).

mütesellimin işbirliği içerisinde bulunması düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Bu olayda, birtakım eşkıya tipli kişilerin haklarında defalarca yakalama emri çıkarılmasına rağmen söz konusu kişilerin mütesellim sarayında barındırılıp, korunduğu ve kadı tarafından da buna göz yumulduğu şâyasıyla halkın harekete geçtiği anlaşılmaktadır⁴⁹³.

Şehirde işlenen çeşitli suçlar için suçlulara kesilen mâlî cezalar mütesellimler tarafından tahsil edilmektedir⁴⁹⁴. Bu sebeple, şehirde mütesellim ve adamlarının, bazı ölüm olayları dolayısıyla öldürülen kişinin mahallesi ile öldüğü mahalle halkına birtakım bahanelerle baskı yaparak para kopardıkları da anlaşılmaktadır. Bir sara hastasının ölümüyle ilgili olayda ortaya çıkan gelişmeler bu hususta nelerin yapılabildiğini anlatmaya yetmektedir. Söz konusu vakada; Arap Mescidi Mahallesi'nden sara hastası olan bir kişi, Burmalı Mahallesi'nde oturan kardeşinde yemek yer iken cinnet geçirerek kendi boğazını keserek yaralamıştır. Yaralanan kişinin eşi ve çocuklarının mahkemeye müracaat ederek keşif yapılmasını istemeleri üzerine mahkeme bu iş için bir nâib tayin etmiştir. Nâib, mütesellimin bu olayla ilgili olarak mübâşir tayin ettiği kethüdası ve halktan bazı kişilerle birlikte olay yerine giderek keşif yapmışlardır. Yaralanan kişinin eşi ve çocukları, şahsın kendisini yaralamış olduğunu belirterek amcaları, mahalle halkı veya başka kişilerden dava ve husumetlerinin bulunmadığını belirtmişler ve naib bunları kaydederek mahkemeye sunmuştur⁴⁹⁵. Ancak bir buçuk ay sonra, olayın keşfi sırasında da hazır bulunan mütesellimin kethüdası, şahsın kendi boğazını kestiği belli değildir diyerek olayın gerçekleştiği mahalle ile şahsın kendi mahallesini teftiş edeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine her iki mahalle ahalisi aralarında para toplayarak kathüdaya vermişler, bu para için dava açmayacaklarını kadı huzurunda ifade etmişler ve dava açmaya kalkarlarsa kabul edilmemesi hususu kayda alınmıştır⁴⁹⁶.

Şehirde bazı görevler şahıslar arasında mücadele alanı olmakta ve bu şahıslar vakıf mütevellileri, kadılar veya eyalet merkezindeki bazı yöneticiler ile bağlantı kurmakta veya bizzat kendileri devlet merkezine giderek, karşı taraf hakkında

⁴⁹³ AŞS, *Defter 511*, 40b/263 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670), 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670), 75a/438 (Şaban 1080/ 1669).

⁴⁹⁴ AŞS, *Defter 510*, 23b/138 (Evâil-i Muharrem 1079/ 1668).

⁴⁹⁵ AŞS, *Defter 509*, s. 50/93 (4 Zilkade 1077/ 28 Nisan 1667).

⁴⁹⁶ AŞS, *Defter 512*, 32a/168 (Evâhir-i Zilhicce 1077/ 1667).

birtakım gerekçeler ileri sürmek suretiyle görevlerin kendilerine verilmesini sağlamaktadırlar⁴⁹⁷. Devlet merkezinde, her iki tarafa mihmandarlık yapan kişilerin belli bir ağırlığı olması dolayısıyla hangi tarafa inanıp itibar edileceği seçilememekte ve ne yapılacağı bilinemez şekilde sürekli görev değişikliği yapılmak durumunda kalmaktadır.

Şahısların problemlerini çözebilmek için bizzat devlet merkezine giderek doğrudan çözmelerine ilişkin örneklere rastlanmaktadır. Mesela, Kasım Paşa Evkâfı'nın nâzırı olan Mehmet Halife, görevden alınmasını gerektiren herhangi bir kusuru olmamasına rağmen görevi asılsız iddialarla alınarak Ömer isimli şahsa verilmiştir. Bunun üzerine Mehmet Halife bizzat devlet merkezine giderek beratının yenilenmesini istemiş ve beratın yenilenmesini sağlamıştır⁴⁹⁸.

Kişilerin bazı durumlarda eyalet merkezine müracaatı da söz konusu olabilmektedir. Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651 tarihli bir hükümde bunun bir örneği görülmektedir. İlgili kayda göre, İmaret Mahallesi sakinlerinden sipahi oğullarından Ömer Bey oğlu Mehmet Bey'in bir kişiyi öldürdüğüne dair Anadolu Eyâleti'ni tasarruf eden Ahmet Paşa'ya şikayette bulunulmuştur. Ahmet Paşa, Karahisâr-ı Sâhib'e bir mektup göndererek bu hususu teftiş için Mustafa Ağa'yı tayin etmiştir. Mustafa Ağa, önce Mehmet Bey'i sorgulamış ve arkasından mahalle ahalisinden ve diğer birçok kişiden bilgi almıştır. Elde edilen bilgiler ışığında sözkonusu şahsa iftira edildiği kararına varılmış ve sicile kaydedilmiştir⁴⁹⁹.

Halkın ortak problemlerinin çözümünde müracaat edebilecekleri kapılardan biri de hiç şüphesiz devlet merkezidir. Yani Dîvân-ı Hümâyûn'dur. Şehirde mahalleler arasında su paylaşımına ilişkin meselenin çözümü de bu usulle gerçekleşmiştir. Karahisar şehir merkezine, şehir dışından getirilerek mahallelere dağıtılmış sudan, bazı kişiler haklarına razı olmayarak fazla su almışlar ve bu durum diğer mahallelerin şikayetine sebep olmuştur. Bu husus, Vezir-i Azam iken vefat eden Ali Paşa'nın evkâfı nazırı Ferruh Kethüda tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a

⁴⁹⁷ AŞS, *Defter 503*, 46b/310 (1 Rebû'l-âhir 1062/ 12 Mart 1652), 50a/329 (19 Cemâziye'l-evvel 1062/ 28 Nisan 1652), 51b/341 (4 Şaban 1062/ 11 Temmuz 1652), 45b/303 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652), 54b/361 (Evâil-i Şaban 1062/ 1652), 61a/404 (Evâhir-i Zilkade 1062/ 1652).

⁴⁹⁸ AŞS, *Defter 503*, 54b/361 (Evâil-i Şaban 1062/ 1652).

⁴⁹⁹ AŞS, *Defter 502*, 2b/6.

bildirildiğinde, züamadan Nesim ile Suyolu Nazırı Abdi görevlendirilerek durumun araştırılarak uygulamanın eski haline döndürülmesi emredilmiştir⁵⁰⁰.

Bütün şehir halkını ilgilendiren önemli olaylarla ilgili mahkeme kayıtlarının "*şuhûd-ı hâl*" isimlerine bakıldığında şeyhler, seyyidler, ağalar, beyler ve hacıların bulunduğu dikkati çekmektedir⁵⁰¹. Bunlar, toplum içerisinde itibar sahibi olan, halkı yönlendirme ve kontrolünde idareciler ile halk arasında bir nevi bağlantı aracı olarak değerlendirilebilecek kişiler olduğu söylenebilir. Önemli vakfiyelerin şahitleri incelendiğinde de toplum içerisinde ağırlığı olan, itibar sahibi etkin kişiler hususunda fikir edinmek mümkündür. Meselâ Hamza Efendi oğlu Abdullah Efendi'nin 20 Rebû'l-âhir 1077/ 20 Ekim 1666 tarihli vakfiyesinin şahitlerine baktığımızda, vâkıfın kardeşi olduğu anlaşılan bir kişiden sonra üç kadı ve üç şeyhin isimleri zikredilmiştir. Daha sonra çelebilerden iki kişi, ulemâdan olduğu belirtilen bir kişi, seyitlerden bir kişi, bir imam, bir hatip, iki molla, dört hacının isimleri vardır. Sonrasında yine dokuz çelebi, üç hacı ve iki mollanın ismi daha bulunmaktadır⁵⁰². Bu kadar çok ve saygın kişinin tesis edilen bir vakfın şahitleri arasında bulunması, söz konusu vakfın önemine işaret olabileceği gibi vakfi tesis eden kişinin de toplum içerisindeki itibarının düzeyine de işaret olarak görülebilir. Diğer taraftan, buradaki isim sıralamasına baktığımızda önce kadıların ve şeyhlerin sonra çelebiler, ulemâ, seyyidler, imamlar hatipler, mollalar ve sonra hacıların isimlerinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle çelebilerin isimlerinin çokluğu dikkat çekicidir. Gerçekten şehirde halk ve idareciler nezdinde Mevlânâ'nın neslinden gelen çelebilerin önemli ölçüde itibar sahibi oldukları söylenebilir. Birçok hususta bunu görmek mümkündür. Meselâ, vakfiyelerin düzenlenmesi sırasında çok büyük oranda şahitler arasında yer almalarının yanı sıra⁵⁰³, vakıf gayr-i menkullerinin tamiri hususunda keşif yapacak bilirkişi heyetlerinde heyetin başı olarak da çelebilerin görevlendirildikleri dikkati çekmektedir⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ BOA, MD 23, s. 159/330.

⁵⁰¹ AŞS, Defter 510, 14b/76 (Evâsıt-ı Ramazan 1078).

⁵⁰² AŞS, nr. 509, 33b/65 (20 Rebû'l-âhir 1077/ 20 Ekim 1666).

⁵⁰³ AŞS, nr. 509, s. 28/57 (22 Rebû'l-âhir 1077/ 22 Ekim 1666), 33b/65 (20 Rebû'l-âhir 1077/ 20 Ekim 1666).

⁵⁰⁴ AŞS, Defter 509, s. 21/50 (Evâil-i Safer 1077/ 1666).

Mahallelerde gayr-i menkul alım satımları sırasında komşuların "*şuf'a hakki*"⁵⁰⁵ olurdu. Yani, malın satılması sırasında komşuların öncelik hakkı bulunurdu. Komşulara duyurulmadan satış yapılması durumunda, komşu mahkemeye müracaat ederek satış bedelini ödeyerek malı almak isteyebilir. Komşunun satış sırasında haberinin olmadığı ispatı durumunda, önceki satış iptal edilerek malın komşuya devri sağlanırdı⁵⁰⁶.

Mahallelerde evlerde şahsi ekmek fırınlarının olduğu görülmektedir. Bu fırınların dumanlarının komşuları ciddi anlamda rahatsız etmesi şikâyetlere sebep olabilmektedir. Durum mahkemeye intikal ettiğinde, davalının iddiayı kabul etmiş olmasına rağmen, mahkeme durumu incelemek üzere bilirkişi heyeti oluşturmakta durum yerinde incelenerek doğru olduğu ortaya çıktığında zararın yok edilmesi kararı verilmektedir⁵⁰⁷.

Şehirde bilhassa aynı mahallede oturan kişilerin ilişkilerinin iyi olması gerekirdi. Gerçekten bazı durumlarda mahalle halkının kişiler hakkındaki kararı hayâfî derecede önemli olabilmektedir. Meselâ, mütesellim sarayının basılarak yağmalanması davasında, olayın patlak vermesinde en fazla etkili olan iki kişinin haklarından gelinmesine ilişkin ferman geldiğinde, bu kişilerin belirlenmesi sırasında Hisar Mahallesi halkının ifadelerine göre tespit yapılmıştır⁵⁰⁸. Bir nevi asılacak kişileri mahalle halkı belirlemiştir. Bunun dışında, herhangi bir kişi hakkında bir iddia söz konusu olup iddia sahibinin delil gösteremediği durumlarda mahalle halkının ifadelerine göre karar verilir iken istenmeyen davranış gösteren kişilerin mahalleden atılması da yine mahalle halkı tarafından istenebilirdi. Ancak mahallede herkesin bu tür kararlarda sürece katıldığını söylemek mümkün değildir. Genelde benzer durumlarda halk arasında bir nevi kanaat önderleri olarak nitelendirilebilecek, toplum içerisinde itibar sahibi olan, halkı yönlendirebilecek özellikleri bulunan ve bunun yanı sıra yönetimle ilişkisi bulunan kişilerin muhatap alındığını söylemek mümkündür.

⁵⁰⁵ Bu terim için bkz. *El-Mu'cemu'l-Vasit, Metabiu Dâru'l-Maarif*, (İkinci Baskı), Kahire 1980, s. 487; *El-Muncid Fi'l-Lugati Ve'l-a'lâm, Dâru'l-Meşriki Beyrut*, (26. baskı), Beyrut 1986, s. 395.

⁵⁰⁶ *AŞS, Defter 502, 47a/301* (Evâsıt-ı Receb 1060/ 1650); *Defter 503, 5a/23* (Evâsıt-ı Şevvâl 1061/ 1651); *Defter 512, 60b/334* (28 Rebiü'l-evvel 1084/ M13 Temmuz 1673).

⁵⁰⁷ *AŞS, Defter 511, 68b/410* (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1081/ 1670).

⁵⁰⁸ *AŞS, Defter 511, 50b/315* (17 Zilhicce 1080/ 8 Mayıs 1670).

Ancak bütün bunlara rağmen, mahalle halkı arasında istenmeyen birtakım olayların meydana geldiğini de görmekteyiz. Meselâ, başkalarının mallarına haksız yere müdahale edenler ya da zorla el koyarak tasarruf edenler çıkmaktadır. Böylesi bir durumda mahkemeye müracaat edildiğinde söz konusu kişinin müdahalesine son vermesi kararı verilir ve buna dair mal sahibine hüküm verilerek haksız kişiye de müdahale etmemesi tenbih edilirdi⁵⁰⁹.

Kişilerin birbirine küftremelerine ilişkin hususlar da dava konusu olabiliyordu. Bu tür davalarda durum tespiti yapıldıktan sonra sicile kaydedilir ve bir sureti davacıya verilirdi. Ancak cezasının ne olduğu veya nasıl uygulanacağı hakkında sicillere bilgi yansımamaktadır. Mesela, Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre, Kâhil Mahallesinden Kâmile isimli kadın, yine aynı mahalleden Mahmut Çelebi oğlu Hacı Kâsım'ın eşi ve çocuklarına çeşitli şekillerde küftettiği iddiasıyla Hacı Kâsım tarafından dava edilmiştir. Mahkeme durumun şahitlerin ifadelerine dayalı olarak doğruluğunu tespit etmiş ve davacıya bu hükmün bir suretini vermiştir. Ancak bu durum karşısında kadın hakkında nasıl bir işlem yapıldığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır⁵¹⁰. Zaman zaman aynı mahallede yaşayan insanlar arasında tecavüz olaylarına bile rastlanmaktadır⁵¹¹.

1.1.3.2. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

Şehirdeki Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilere dair şer'iyeye sicillerinde bolca malzeme bulunabilmektedir. Farklı sebeplerle mahkemelere akseden konularla ilgili davalarda yer alan bilgiler aynı zamanda Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin türü ve düzeyi hakkında net bilgiler vermektedir.

Çalışmalarımız esnasında sanılanın aksine, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında son derece iyi seviyede dostluk ve itimada dayalı ilişkilerin varlığını ortaya koyan bilgilere ulaşılmıştır. Mesela, Evâil-i Rebû'l-evvel 1060/ 1650 ve Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1060/ 1650 tarihli bir hırsızlık davasıyla ilgili üç hüküm bu yönde

⁵⁰⁹ AŞS, *Defter 502*, 6b/35 (Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 506*, 28a/147 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658).

⁵¹⁰ AŞS, *Defter 502*, 16b/109 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

⁵¹¹ AŞS, *Defter 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668) , 31b/208 (Evâil-i Recep 1079/ 1668); *Defter 512*, 48b/275 (21 Muharrem 1084/ 8 Mayıs 1673).

ilginç bilgiler sunmaktadır. Söz konusu hükümlere göre; Karahisâr-ı Sâhib Kazâsı'na bağlı Eyret Köyü'nden Muharrem oğlu Satılmış, büyük eşkıyalık olaylarından biri olduğu anlaşılan Katırcıoğlu vakasında, Nasârâ Mahallesi sakinlerinden Fernik oğlu Serkiz'e bir sepet içerisinde bazı giysi ve eşyayı emanet bırakmıştır. Ancak söz konusu olan eşya Serkiz'in evinden çalınmıştır. Satılmış, Serkiz'den şüphelenmediği ve davacı olmadığını belirtmesi nedeniyle Serkiz hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır⁵¹². Daha sonra Serkiz, mahkemeye müracaat ederek kaybolan eşyalardan bazılarının Papas'ın evinden kendi evinin bahçesine bırakılmış olduklarını belirtmiştir. Davanın görülmesi neticesinde Çavdar, Bağdasir oğlu Hanas, Balu oğlu Manuk, Külaf oğlu Bogaz, Serkiz oğlu Manas isimli zimmîlerin şahitliğiyle eşyaların, Papas'ın eşi Nonahar, Kahya'nın eşi Şaharda, Manas'ın eşi Margirit tarafından ilgili bahçeye bırakıldığı ortaya çıkmıştır⁵¹³. Serkiz'in bahçesine bırakılan eşya, sahibine teslim edilmiş ve geriye kalan eşya karşılığında Kirkor, Kahya ve Manas, Satılmış'a bin sekiz yüz akçe vermeyi taahhüt etmişler ve O da davadan vazgeçmiştir⁵¹⁴. Bu hükümlerde görülmektedir ki, köyde eşkıya korkusu yaşayan bir Müslüman şehre gelerek değerli eşyalarını bir gayrimüslime emanet edebilmektedir. Bu eşyanın çalınması sonrasında evine emanet bıraktığı kişilerden hiçbir şüphesi olmadığını belirterek şikayetçi de olmamış, eşyaları çalanların tespiti ise aynı mahallede yaşayan diğer gayrimüslimlerin şahitliği ile mümkün olmuştur.

Evâil-i Safer 1071/ 1660 tarihli bir Yahudi ile bir Müslüman arasındaki dava kaydı da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin seviyesini gösterecek bilgiler içermektedir. Söz konusu kayda göre; Sincanlı Kazâsı'nın Saraycık Köyü'nde çiftlik sahibi bir Müslüman, Afyonkarahisar Yahudi Mahallesi'nden İshak'tan 500 kuruş borç almış ve bunu ödemedi vefat etmiştir. Altı yıl sonra İshak, vefat eden kişinin muhallefatını idare eden çiftlik kethüdasından parayı istediğinde kethüda bunu reddetmiştir. Mesele mahkemeye intikal idince, İshak'tan iddiasını ispat için delil istenmiş ve O da iki Müslüman'ı şahit göstermiştir. Şahitlerin İshak'ın iddiasının doğruluğuna şehadet etmesi ve aynı zamanda İshak'ın parayı almadığına dair yemin etmesi üzerine mahkeme borcun varlığını onaylamıştır⁵¹⁵. Bu davadaki hususlar

⁵¹² AŞS, *Defter 502*, 36b/240 (Evâil-i Eebü'l-evvel 1060/ 1650).

⁵¹³ AŞS, *Defter 502*, 37a/241 (Evâil-i Eebü'l-evvel 1060/ 1650).

⁵¹⁴ AŞS, *Defter 502*, 37a/243, 37b/245 (Evâsıt-ı Rebiü'l-evvel 1060/ 1650).

⁵¹⁵ AŞS, *Defter 507*, s. 10/35 (Evâil-i Safer 1071/ 1660).

değerlendirildiğinde, öncelikle bir Müslüman'ın bir Yahudi'den 500 kuruş gibi önemli sayılabilecek miktarda borç aldığı görülmektedir. Aynı zamanda, aradan önemli sayılabilecek, altı yıl gibi bir süre sonrasında paranın ödenmesi hususunda anlaşmazlık ortaya çıktığında, iki Müslüman'ın Yahudi lehine yaptığı şahitlik sonrasında şer'î mahkemede Yahudi'nin parasını alma hakkı kazandığı ortaya çıkmaktadır.

Muhallefat kayıtlarında, Müslümanların gayrimüslimlerden hem alacakları⁵¹⁶ hem de borçlarının⁵¹⁷ olduğunu gösteren çokça kayıt vardır. Alacak-borç ilişkilerinin hiç şüphesiz bir kısmı ticari ilişkilerden olmasının yanı sıra bir kısmı da ikili dostluk ilişkileri çerçevesinde, bir süreliğine kullanmak üzere alınmış olmalıdır.

Konuya dair başka dava örneklerinde de, Müslümanların gayrimüslimler lehine şahitlik yapmalarıyla suçlu olan Müslümanların cezalandırılmasını sağladıkları görülmektedir. Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1066/ 1656 tarihli bir kayda göre; Nasârâ Mahallesi'nden Karagöz ile Annesi Nazlı mahkemeye müracaat ederek, çilingir taifesinden Abdi ile eşi Gülsüm'ün evine gelerek, Abdi'nin evinin kapısında durduğu, eşinin ise içeriye girip annesi Nazlı'nın başına vurarak içeride sepeti kırıp elbiseleri talan eylediğine dair şikâyette bulunmuştur. Abdi'nin bu iddiayı reddetmesinin ardından mahkeme Karagöz'den iddiasını ispat için delil istemiştir. Bunun üzerine, Hacı Hasan oğlu Mahmut ve Ali oğlu Mehmet, Karagöz'ün söylediklerini tasdik ederek şahitlik etmişler ve bu durum sicile kaydedilmiştir⁵¹⁸. Evâhir-i Ramazan 1061/ 1651 tarihli bir başka kayıta Müslümanların, gayrimüslimler lehine şahitliği ile gayrimüslimlerin, Müslümanlardan haklarını mahkeme kararı ile aldıkları görülmektedir. Söz konusu dava kaydında, Müftü Efendi Hanı'nda kalan Oruç oğlu Bâlî isimli gayrimüslim, seksen gün önce kaybettiği eşeğinin Veli Dede isimli Türkmenin elinde bulunduğunu belirterek alıverilmesini istemiştir. Veli Dede ise eşeği Mehmet isimli kişiden bir öküz ve yüz elli akçe

⁵¹⁶ Kâhil Mahallesi'nden olup vefat eden Hacı Mûsâ kızı Ümmühânî'nin alacakları arasında Mıgırdıç oğlu zimmîden 330 kuruşluk yüksek miktarda alacağı görülmektedir (*AŞS, Defter 521, 27a/189, Evâsıt-ı Safer 1101/ 1689*). Bunun dışında, Arap Mescidi Mahallesi'nden olup Muhyiddin Efendi Mektebi'nin muallimi olan Mahmut Efendi'nin muhallefat kaydında Şâtiroğlu isimli zimmîden 60 kuruş alacağı görülmektedir (*AŞS, Defter 514, 7a/42, 1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 2 Eylül 1674*)

⁵¹⁷ Hacı İsmail Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Eyyüb oğlu Abdülkâdir Çelebi'nin muhallefatında zimmî Serkez'den 25 kuruş alacağı, ödemeler kısmında ise zimmî Mıgırdıçoğlu'na 5, Abrim'e ise 2 kuruş borcu görülmektedir (*AŞS, Defter 520, 50a/163, Evâil-i Zilka'de 1098/ 1687*). Başka kayıtlar için ayrıca bkz. *AŞS, Defter 517, s. 111/148 (Rebîü'l-evvel 1094/ 1683)*.

⁵¹⁸ *AŞS, Defter 502, 44b/187*.

ödeyerek aldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine, Bâli'den eşeğin kendisine ait olduğunu ispat etmesi istenmiş ve Mustafa Halife oğlu Ömer Çelebi ile Mustafa oğlu Musa'nın Bâlî lehine şahitlik etmeleriyle mesele çözümlenmiştir⁵¹⁹.

Bazı meselelerle ilgili olarak gayrimüslimlerin, Müslümanlara kefil olmalarına ilişkin örnekler de bulunmaktadır. Evâhir-i Recep 1072/ 1662 tarihli bir kayıta, belirtildiğine göre, Tire'de Turgutlulu bir kişi, Ali oğlu Mehmet'in elindeki bir siyah katıra sahip çıkmış ve Mehmet'i hapsedirmiştir. Ardıç Mahallesi'nden Alton oğlu Evaş, Mehmet'in isteğiyle kendisine kefil olmuştur. Daha sonra katır bedeli olarak, katırın sahibi kefaleti hasebiyle Evaş'tan dört bin akçe almıştır. Evaş'ın talebi üzerine mahkeme söz konusu paranın Mehmet tarafından Evaş'a ödenmesine hükmetmiştir⁵²⁰.

Müslümanlar ile gayrimüslimler ticaret mahallerinde yan yana ticaret yapmaktadırlar. Meselâ, Ardıç Mahallesi'nden İsayi oğlu Serkiz'in, Hazer oğlu Onan'a sattığı Kuyumcular Çarşısı'ndaki kuyumcu dükkanının komşularına bakıldığında, bir tarafında Mehmet dükkanı, bir tarafında Abdüllatif Çelebi dükkanı ve bir tarafında Rüstem Paşa Bedesteni'nin bulunduğu görülmektedir⁵²¹. 1065/ 1654-1655 tarihli iki attar dükkanının satışına ilişkin hükümde ise Ermeni Mahallesi'nden Heci oğlu Serkiz, Kapan Hanı yakınındaki iki hallaç dükkanını Hacı Hüseyin'e satmıştır. Bu dükkanların sınırları belirtilir iken iki tarafı kendi mülküne, bir tarafının da İsa Bey mülküne sınır olduğu ifade edilmektedir⁵²². Attarlar yanında satılan bir başka dükkanın sınırları zikredilir iken yine bir tarafında Devlethanoğlu Ahmet Çelebi dükkanı, bir tarafında Cafer dükkanı ve bir tarafında Akoğlan namındaki gayrimüslimin mağazasının olduğu belirtilmektedir⁵²³. Abdurrahim Efendi Bezzâzistani'nda da gayrimüslimlere ait sandık ve dolaplar olup Müslümanlarla komşu olarak ticaret yapmalarına ilişkin muhtelif kayıtlar bulunmaktadır⁵²⁴.

Bütün bu kayıtlar, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ticari hayatta aynı mekanlarda komşu olarak ticaret yaptıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁵¹⁹ AŞS, *Defter 503*, 3b/13 (Evâhir-i Ramazan 1061/ 1651).

⁵²⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 103/352 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

⁵²¹ AŞS, *Defter 510*, 33a/220 (1079/ 1668-1669).

⁵²² AŞS, *Defter 504*, 19b/111 (Evâsıt-ı Recep 1065/ 1655).

⁵²³ AŞS, *Defter 510*, 16a/88 (Evâhir-i Şevvâl 1078/ 1668).

⁵²⁴ AŞS, *Defter 503*, 5b/28 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651); *Defter 511*, 79b/468, 469, 470 (Evâhir-i Şa'bân 1079/ 1669).

Gayrimüslimler, Müslümanların kurmuş oldukları vakıfların gayr-i menkullerini kiralayarak kullanabilmekteydiler. Hatta bu çok uzun süreli olabilmekteydi. Mesela, Doğancı Mahallesi Mescidi Vakfı'nın Molla Bahşî Mahallesi'nde bulunan ve haraba yüz tutmuş olan ev yerini, Dönik oğlu Kirkor Evâsıt-ı Şevvâl 1068/ 1658 tarihinden itibaren doksan sene sonuna değin, her üç yılda bir anlaşma yapılarak, birinci sözleşmenin sonu ikinci sözleşmenin başlangıcı kabul edilerek otuz anlaşma ile kiralamıştır⁵²⁵.

Mirasçısı bulunmayan gayrimüslimlerin malları da Müslümanlarda olduğu gibi beytülmal kalır ve Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'ndaki bu tür gelirler beytülmal adına mirliva hassı geliri olarak tahsil edilirdi. Eğer terekesi beytülmal adına tahsil edilen gayrimüslimin daha sonra varisi ortaya çıkarsa, bunun mal varlıkları mirasçısına devredilirdi. Evâil-i Ramazan 1061/ 1651 tarihli bir kayıttta benzeri bir olayın meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu kayda göre; Kayserili bir gayrimüslimin Hacı Üveys Hanı'nda vefatının ardından bilinen bir mirasçısı olmadığı gerekçesi ile malına el konulduğu, bilahare Murat oğlu Asador'un ortaya çıkarak vefat eden Murat oğlu Yasef'in kardeşi olduğunu iddia ettiği görülmektedir. Ancak mirasçısı olduğunu ispat istenmiş ve iki şahidin ifadelerine dayanılarak kardeşi ve mirasçısı olduğu mahkeme tarafından kabul edilerek kardeşinin malları kendisine teslim edilmiştir. Mahkemede şahitlik edenler ise İlyas oğlu Emrullah Çelebi ile Hacı Sefer oğlu Mustafa isimli kişilerdir. Yani mahkemede bir gayrimüslim lehine iki Müslüman şahitlik etmiş ve hakkını almasını sağlamışlardır⁵²⁶.

Şehirde muhtelif gerekçeler ile ferman gereğince düzenlenen donanma ve şenliklere gayrimüslimler de katılırlardı⁵²⁷.

Vakıf arsaları, üzerine mülk gayr-i menkul yapılabilmesi için, mütevelliler tarafından mahkeme kanalıyla doksan yıl gibi çok uzun süreliğine yıllık belli bir kira karşılığında gayrimüslimlere de kiralandığı görülebilmektedir⁵²⁸.

---

⁵²⁵ AŞS, Defter 510, 15a/82.

⁵²⁶ AŞS, Defter 503, 2b/6.

⁵²⁷ 7 Muharrem/ 17 Haziran ve 12 Muharrem 1079/ 22 Haziran 1668 tarihli iki hükümde ferman gereğince 6 Muharrem 1079/ 18 Haziran 1668 günü gecesi şehirde düzenlenen donanma şenlikleri sırasında Attarlar Çrşısı'nda Salamon isimli Yahudi kuru sıkı ile tüfenk atar iken hata ile bir müslümanın yaralanmasına neden olmuştur (AŞS, Defter 506, 41b/233, 234).

⁵²⁸ AŞS, Defter 503, 7b/38 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

Sonuç itibariyle, şehirdeki Müslüman ve gayrimüslimler aynı mahallelerde komşu olarak birlikte yaşamakta, aynı ticaret mahallerinde yine komşu olarak ticaret yapmakta, ticari ve dostluk ilişkileri çerçevesinde borç alıp vermekte, itimada ve dostluğa dayalı sosyal ilişkiler kurmakta, birbirleri lehine ve aleyhine muhtelif davalarda şahitlik etmektedirler. Kısaca, Müslümanlar arasında olumlu veya olumsuz ne tür ilişkiler var ise, Müslüman ve gayrimüslimler arasında da aynı tür ilişkilerin varlığı ortaya çıkmaktadır.

1.1.4. Mahkeme

Şehirlerde mahkemeler; ferdî, toplumsal veya idârî, ekonomik ya da sosyal her türlü meselenin çözümünde müracaat edilen adaletin dağıtıldığı kurumlardır. Mahkemeler için sicillerde kullanılan en yaygın isim "*Meclis-i Şer'*"dir⁵²⁹. Bununla birlikte, "*Şer'*"⁵³⁰, "*Şer'-i Mutahhar*"⁵³¹, "*Meclis-i Şer'-i Şerîf*"⁵³², "*Meclis-i Şer'-i Şerîf ve Mahfel-i Dîn-i Münîf*"⁵³³, "*Meclis-i Şer'-i Hatîr-i Lâzimü't-tevkîr*"⁵³⁴, "*Meclis-i Şer'-i Şerîf-i Lâzimü't-tevkîr*"⁵³⁵, "*Mahfel-i Kazâ*"⁵³⁶ gibi çok çeşitli isimlerle de anılmaktadır.

Afyonkarahisar'da davaların görüldüğü mahkeme binası hakkında fazla bilgiye ulaşamadık. Bununla birlikte, nadir olmakla birlikte birtakım kayıtlarda Mahkeme Mahallesi ismine rastlanmaktadır⁵³⁷. XVII. yüzyılda fazla rastlanmayan bu isim içerisinde mahkeme binasının bulunmasından dolayı zaman zaman kullanılması düşüncesini akla getirmektedir. Diğer taraftan, 28 Cemâziye'l-âhir 1062/ 6 Haziran 1652 tarihli bir mahkeme kaydında, "*Mehmet bin Ali nâm kimesne mahkeme kapusu önüne gelüp şöyle takrîr-i kelâm eylediler ki*" şeklinde ifade bulunmaktadır⁵³⁸. Bununla birlikte, Afyonkarahisar'da mütesellime karşı patlak veren isyan girişiminde, birtakım kişilerin bir kişiyi mahkeme kapısında katletmelerinden,

⁵²⁹ AŞS, *DeFTER 512*, 23a/119 (13 Şevvâl 1083/ 1 Şubat 1673), 23b/123 (19 Şevvâl 1083), 24a/124 (20 Şevvâl 1083).

⁵³⁰ AŞS, *DeFTER 512*, 32a/169 (Evâhir-i Zilhicce 1077/ 1667).

⁵³¹ AŞS, *DeFTER 512*, 27a/139 (12 Zilka'de 1083/ 1 Mart 1673).

⁵³² AŞS, *DeFTER 512*, 31a/160 (Evâil-i Zilhicce 1077/ 1667).

⁵³³ AŞS, *DeFTER 512*, 37b/215 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1078/ 1667).

⁵³⁴ AŞS, *DeFTER 511*, 24a/149 (Evâsıt-ı Muharrem 1080/ 1669).

⁵³⁵ AŞS, *DeFTER 512*, 30b/156 (Evâil-i Zilhicce 1077/ 1667).

⁵³⁶ AŞS, *DeFTER 512*, 37a/210 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1078/ 1667).

⁵³⁷ AŞS, *DeFTER 503*, 7b/38 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

⁵³⁸ AŞS, *DeFTER 503*, 21a/129 (28 Cemâziye'l-âhir 1062/ 6 Haziran 1652).

mahkemeyi muhasara ederek bazı eşyaları yağmalamalarından ve kadıyı zorla mahkemeden çıkararak İmaret Câmii'ne götürmelerinden bahsedilmektedir⁵³⁹. Bu ifadeler, müstakil bir mahkeme binasının varlığına işaret olarak kabul edilebilir. Ancak, davaların her zaman mahkeme binasında görüldüğünü düşünmemek gerekir. Olayın özelliğine göre davanın mahallinde görülmesi uygun görülebilmekte ve bu tür davaların görülmesinde genellikle mahkeme tarafından görevlendirilen nâibler görev almaktadır⁵⁴⁰. Mahkemenin duruma göre, camilerde⁵⁴¹, olayla ilgili kişilerin evlerinde⁵⁴² ya da olayın meydana geldiği mahalledeki evlerden birinde⁵⁴³ kurularak davaların görüldüğüne ilişkin muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Buna karşılık davaların ekseriyetinin mahkeme binasında görüldüğü de muhakkaktır. Davaların görülmesi için zaman itibariyle kesin sınırlamaların olmadığı, hatta gece yarısında mahkemelerde dava görüldüğüne ilişkin nadir de olsa bazı örnekler bulunmaktadır. Bu tür durumlar olayın meydana gelmesi üzerine kadıya müracaat edilerek keşif istenmesi üzerine gerçekleşmektedir⁵⁴⁴.

Mahkemelerde taraflar adına davaların takibi bizzat şahıslar tarafından doğrudan yapılabilirdiği gibi, tarafların şer'î olarak vekil tayin ettiği kişiler vasıtasıyla da yapılabilir. Şer'î olarak vekil tayin etmek ise kişinin iki şahit huzurunda vekâlet edecek kişiyi vekil tayin ettiğini belirtmesi ve onun da bunu kabul etmesiyle mümkündür⁵⁴⁵. Vekil tayin edilen kişiler çoğu zaman şahsın yakın akrabalarından olmasına karşılık akrabalık ilişkisi olmayanların da vekil tayin edilmesine ilişkin sicillerde çok sayıda örnek vardır. Vekil tayin edilen kişiler genellikle erkekler olmakla birlikte⁵⁴⁶, bazı kadınların da başkalarının yerine davaları takip ettikleri görülmektedir⁵⁴⁷.

⁵³⁹ *AŞS, Defter 511*, 40b/263 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670), 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670), 75a/438 (Şaban 1080/ 1669).

⁵⁴⁰ *AŞS, Defter 503*, 23a/148 (Evâil-i Ramazan 1062/ 1652).

⁵⁴¹ *AŞS, Defter 503*, 70a/454 (9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637).

⁵⁴² *AŞS, Defter 504*, 13b/70 (1 Cemâziye'l-evvel 1065/ 9 Mart 1655).

⁵⁴³ *AŞS, Defter 504*, 9b/48 (22 Rebîü'l-evvel 1065/ 30 Ocak 1655).

⁵⁴⁴ 13 Zilhicce 1061/ 27 Kasım 1651 tarihli bir hükümde, Mütessellimin gece yarısı adamlarıyla kol gezerken adamlarının birisinin saldırıya uğrayarak yaralanması üzerine mahkemeye müracaat edilmiş ve mahkemeden gönderilen bir nâib ile bazı kişiler tarafından hemen keşif yapıldığı anlaşılmaktadır (*AŞS, Defter 503*, 8b/47).

⁵⁴⁵ *AŞS, Defter 502*, 4b/20, 5a/23 (Evâil-i Saref 1061/ 1651), 24, 25 (Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651).

⁵⁴⁶ *AŞS, Defter 503*, 7a/36 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

⁵⁴⁷ Meselâ, Bursa'da oturan Muslu kızı Ayşe'nin boşanma davasında, Afyonkarahisar'da oturan Oğulbey kızı Belkis vekâleten davaya katılmıştır (*AŞS, Defter 502*, 18a/123, Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

Osmanlı mahkemelerinde şahitlik müessesesinin çok önemli olduğu söylenebilir. Mahkemelerde iddia sahibinin iddiasını ispat, çok büyük oranda iddiayı destekleyici ifade verecek, şehadetleri kabul edilen iki şahit bulmakla mümkündür. Şayet iddia sahibi iddiasını ispat edemez, yani şahit bulunamaz ise aleyhine dava açılan kişiye yemin teklif edilir ve kişi yemin eder ise dava düşerdi⁵⁴⁸. bazı durumlarda hakkında iddia bulunan kişilerin yemin etmesinden sonra, mahalle halkının şahıslar hakkında verecekleri bilgilere göre de karar verilebilirdi⁵⁴⁹. Şahitler genellikle erkeklerden olmasıyla birlikte kadınların da şahitlik yaptıklarına ilişkin örnekler bulunmaktadır⁵⁵⁰.

Davaların görülmesi sırasında, meydana gelen olayın şahitleri içerisinde mahkemeye gelemeyecek derecede ihtiyar ve âciz durumda olanlar çıkabilmektedir. Böylesine bir durumda, iki şahit huzurunda ihtiyarın ifadesi alınır ve bu şahitler ihtiyar adına bu ifadeyi mahkemede aktarırlardı⁵⁵¹.

Mahkemenin karar vermesinde şahitlerin ifadelerinden başka karar verilmesinde doğrudan etkili olan bir başka unsur fetvalardır. Mahkemelerde taraflardan birisinin davayla alakalı fetva getirmesi durumunda, fetvaya uygun hüküm verilirdi⁵⁵².

Mahkemelerde, hakkında suçlama bulunan kişinin suçu ispat edecek bir delilin olmaması ve suçlu olmadığına dair yemin etmesi üzerine mahalle halkının bilgisine müracaat edilirdi. Mahalle halkından "*bî-garaz*" kişilerin iyi hâline şehâdeti mahkeme tarafından kişinin suçsuzluğuna⁵⁵³, veyahut mahalle halkının kişi hakkında fesâd ve şenâatten hâli olmadığına dâir şehâdetleri de kişinin suçlu olarak kabulüne hükmedilmesi sonucunu doğurabilirdi⁵⁵⁴. Birçok zaman ahalinin kişi veya kişiler hakkında "*su'-i hâl*" veya "*hüsn-i hâl*"ine şehadet edilmesi suçlu veya masumiyetinin mahkeme tarafından kabulünde mutlak etkili olmaktadır⁵⁵⁵. Tecavüz davaları gibi

⁵⁴⁸ Bazı örnekler için bkz. *AŞS, Defter 502*, 15b/102 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651), 17a/116 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

⁵⁴⁹ *AŞS, Defter 507*, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁵⁵⁰ *AŞS, Defter 510*, 25b/154 (Evâil-i Safer 1079/ 1668).

⁵⁵¹ Örnek için bkz. *AŞS, Defter 502*, 38a/247 (Evâsıt-ı Rebiü'l-evvel 1060/ 1650).

⁵⁵² *AŞS, Defter 511*, 68b/410 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1081/ 1670).

⁵⁵³ *AŞS, Defter 510*, 17a/97 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668); *Defter 511*, 42a/270 (1 Ramazan 1080/ 23 Ocak 1670).

⁵⁵⁴ *AŞS, Defter 510*, 17a/98 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

⁵⁵⁵ Meselâ, Afyonkarahisar Mütessesimlik Sarayının basılarak yağmalanması olayına karıştığı gerekçesiyle kalede hapsedilmesi istenilen Yeniçeri Serdarı Yakup Beşe'nin kendisini kurtarması ancak ahâlden getirdiği kişilerin mahkemede "hüsn-i hâli"ne şehadet etmesiyle mümkün olmuştur (*AŞS, Defter 511*, 51a/317, Evâsıt-ı Şevvâl

önemli davalarda bile iddia sahibi iddiasını ispatlayacak şahit bulamadığında, suçlanan kişilerin kendilerini aklamaları ancak mahalle halkının kendilerinin iyi insan olmalarına ilişkin şehâdet etmeleriyle mümkündür. Burada öncelikle mahalle imamının, sonra da mahalle halkının ifadeleri çok önem taşırdı⁵⁵⁶.

Kadılar bazı olaylarla ilgili olarak keşif ve bilirkişi raporlarına ihtiyaç duyarlardı. Bilirkişi heyetleri kadı tarafından, bazen bir kadı veya bir nâibin ya da eşrâftan birinin başkanlığında, mahalle halkından birtakım kişilerin katılımıyla oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, eşrâf veya mahalle halkı davaların görülmesi sırasında mahkemeye önemli ölçüde yardım ve katkıda bulunmaktadır⁵⁵⁷.

Mahkemelerde daha önce görülmüş davaların yeniden görülmesi gibi bir uygulama olmamasıyla birlikte, mahkemeye intikal etmeden sulh yolu ile halledilen meselelerle ilgili dava açmak istendiğinde de kabul edilmezdi. Mahkeme bu tür davalara bakmaz ve daha önce yapılan sulh şartlarını aynı şekilde onaylardı⁵⁵⁸.

Bazı olaylarla ilgili davalar, olayın gerçekleştiği tarihten çok uzun yıllar geçtikten sonra gündeme gelip yargılama yapılabilirdi. Meselâ, Barçınlı Kazası'na bağlı Basra Seydi Köyü'nden Kurt oğlu Köçek, aynı köyden Bektaş'ı başından yaralayarak ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine Köçek ve erkek kardeşleri Ali, İbrahim ile kız kardeşleri Şah Bola ve Mazlûme köylerinden göçerek Karahisâr-ı Sâhib'e İmaret Mahallesi'ne yerleşmişlerdir. Köçek ve kardeşlerinin köyde bıraktığı altmış sığır, üç çift öküz, üç araba ve çeşitli ev eşyaları Bektaş'ın oğlu Mehmet Çelebi tarafından talan ettirilmiş, tarlaları da başkalarına tasarruf ettirilmiştir. Olayın üzerinden yirmi iki yıl geçtikten sonra bu olay dava konusu olmuştur. Bir taraftan Bektaş'ın çocukları kısasa dair hüküm çıkartıp Köçek'i tutuklatmış, buna karşı Köçek ile kardeşleri de köydeki malları ile ilgili Mehmet Çelebi'den davacı olmuşlardır. Bunun üzerine Anadolu Valisi Mehmet Paşa tarafından mübaşir olarak

---

1080/ 1670). Diğer taraftan aynı olayda iki kişinin idamında yine ahalinin ifadeleri belirleyici rol oynamıştır (*AŞS, Defter 511*, 50b/315, 17 Zilhicce 1080/ 8 Mayıs 1670).

⁵⁵⁶ *AŞS, Defter 507*, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁵⁵⁷ *AŞS, Defter 509*, s. 15/35 (27 Muharrem 1077/ 30 Temmuz 1666), s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666), s. 21/50 (Evâil-i Safer 1077/ 1666).

⁵⁵⁸ Meselâ, Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden Mahmut kızı Efendi Bola, Muttalip Köyü sakinlerinden olup vefat eden kardeşinin oğlu Mahmut'un, babasından intikal eden hissesini kendisine vermediğini belirterek davacı olmuştur. Ancak Mahmut bu hususta daha önce aralarında sulh yoluyla anlaşma sağlandığını şahitlerin ifadeleriyle ispat etmesi üzerine, mahkeme daha önceki anlaşmayı onaylayarak davayı reddetmiştir (*AŞS, Defter 502*, 38b/250, Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1060/ 1651). Ayrıca farklı örnekler için bkz. *AŞS, Defter 502*, 41a/264 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656), 42a/271 (1 Cemâziye'l-evvel 1066/ 26 Şubat 1656).

görevlendirilen Hasan Ağa aracılığıyla görülen davada, sulh yoluyla anlaşma sağlanmış, Bektaş'ın çocukları kısas istediğinden vazgeçmişler, Köçek ve kardeşleri de köydeki mal varlıkları ile ilgili davalarını geri almışlardır⁵⁵⁹.

Kaza mahkemesinde çözülemeyen veya verilen kararın tarafları ikna etmediği durumlarda eyalet merkezine şikâyetlerde bulunmaktadır. Bu durumda, Anadolu Beyberbeyisi veya Kâimmakâmı bir ağayı olayla ilgili mübaşir tayin eder, eline davanın görülmesine ilişkin bir mektup vererek kadıya gönderirdi. Kadıya, davanın mübaşir marifetiyle şer'le görülmesi, şâyet görülemez ise sicil kayıtlarıyla birlikte Kütahya Mollası huzurunda davalarının görülmesi için eyalet merkezine göndermesi istenebilirdi⁵⁶⁰. Veya eyalet mutasarrıfından kadıya gönderilen mektup ile katilin bulunarak doğrudan gönderilen mübaşir ile eyalet merkezine gönderilmesi istenebilirdi⁵⁶¹. Şikâyet bazen de Eyâlet divanına ulaşır ve bu hususta buyruldu çıkarak aynı usulde uygulama yapılırdı⁵⁶².

Eyalet merkezinden görevlendirilen mübaşir, elinde kadıya hitaben yazılmış bir mektupla gelir ve davacı veya vekili ile davalıları kadı huzuruna çıkararak davanın görülmesini sağlardı. Kadı öncelikle iddialar karşısında davalının görüşlerini alır ve inkarı hâlinde davacının iddialarını ispat için delil isterdi. Eğer iddiayı delillendiremez ise bu defa davalıya yemin teklif ederdi. Davalının iddianın yalan olmasına dair yemin etmesi durumunda dava düşerdi⁵⁶³. Eyalet merkezine yapılan bu tür müracaatlar aynı şekilde devlet merkezine de yapılabilmekte ve benzer uygulamalar söz konusu olmaktadır. Bazı durumlarda ise Dîvân-ı Hümâyûn'dan eyalete emir verilmekte ve beylerbeyi bir temsilcisini göndererek meselenin çözümünü sağlamaktadır. Ancak zaman zaman meselenin çözümü sırasında kadı ile eyalet temsilcisi arasında sürtüşme çıkabilmekte ve bir başka problem ortaya çıkabilmektedir. Bir mühime kaydı bunun bir örneğini göstermektedir. Söz konusu hükme göre, Karahisar'dan bazı kişilerin davalarının görülmesi için Anadolu Beylerbeyisine emir göndermiş ve bunun üzerine Beylerbeyi tarafından, Anadolu çavuşlarından Veli tayin olunmuştur. Veli Çavuş'un teftişi sırasında Karahisar Kadısı

⁵⁵⁹ AŞS, *Defter 502*, 35a/227, 35b/230 (Evâsıt-ı Safer 1060/ 1650).

⁵⁶⁰ AŞS, *Defter 503*, 38b/248 (Evâsıt-ı Şevvâl 1061/ 1651), 76b/500 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1063/ 1653).

⁵⁶¹ AŞS, *Defter 503*, 40b/262 (1 Zilhicce 1061/ 15 Kasım 1651).

⁵⁶² AŞS, *Defter 506*, 10b/61, 12a/67 (Evâhir-i Rebû'l-âhir 1068/ 1658).

⁵⁶³ AŞS, *Defter 502*, 3a/10 (Evâhir-i Muharrem 1061/ 1651).

çavuşa, mahkemede oturamayacağını belirterek ayağa kalkmasını istemiştir. Çavuş ise kendisinin, teftiş için beylerbeyi tarafından vekil ve mübaşir tayin edildiğini, bu nedenle oturma hakkının bulunduğunu ifade etmesi üzerine kadı çavuşa hakaret ederek çavuşu adamlarına bağlatarak Karahisar dizdarından kaleye hapsedmesini istemiştir. Dizdar ise, emir olmaksızın kimseyi hapsedme yetkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu arada İnegöl'de madenle ilgili görevli bulunan Anadolu çavuşlarından Ömer ile vilâyet ayanı kefil olarak çavuşu kadıdan almışlardır. Bu durum Karahisar'da oturan Dergâh-ı Âlî çavuşları, züama, alaybeyleri ve sair kişiler tarafından muhızır gönderilerek Anadolu Beyberbeyine bildirilmiştir. Olay İstanbul'a arz olunması gerektiği halde, söz konusu kadının suçunu itiraf ederek affedilmesine dair ricası üzerine kendisine nasihatle bulunularak şikayetten vazgeçilmiştir. Ancak kadılığa geriye döndükten sonra, kendisi hakkında şikayette bulunan dizdar ve bölükbaşı ile aleyhinde şahitlik yapan Dergâh-ı Âlî çavuşları, alaybeyi ve züama üzerinde çeşitli hakaret, baskı ve zulüm yaptığının öğrenilmesi üzerine Beylerbeyi tarafından durum İstanbul'a bildirilmiştir. Mukabeleten Beylerbeyine gelen emir ile söz konusu kadı ile davacıların bir araya getirilerek davanın görülmesi ve kadı hakkındaki şikâyetlerin araştırılarak bildirilmesi istenmiştir⁵⁶⁴.

Gayrimüslimler ve Şer'î Mahkemeler

Afyonkarahisar'da gayrimüslimlerin şer'î mahkemelere çok farklı hususlarda müracaat ettikleri görülmektedir. Alım-satım işleri, gayrimüslimlerin sıkça kadıya müracaat sebeplerinden biridir. Gayrimüslimlerin kendi aralarında veya Müslümanlar ile yaptıkları alım-satım işleri kadı huzurunda yapılır ve sicillere kaydedilirdi⁵⁶⁵. Bunun dışında hibe işlemleri⁵⁶⁶, miras meseleleri⁵⁶⁷, nişanlılıkla ilgili problemler⁵⁶⁸, boşanma meseleleri⁵⁶⁹, âsâyişle ilgili meseleler⁵⁷⁰, avârız vakfi⁵⁷¹,

⁵⁶⁴ BOA, MD 24, s. 46/130.

⁵⁶⁵ AŞS, DeFTER 502, 23a/157 (Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651), DeFTER 503, 74a/480, 481 (Evâil-i Şevvâl 1046/ 1637), DeFTER 504, 2b/12 (Evâhir-i Zilhicce 1064/ 1654), DeFTER 507, s. 102/350 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662), DeFTER 510, 34b/229 (30 Recep 1079/ 3 Ocak 1669)

⁵⁶⁶ AŞS, DeFTER 502, 57a/361 (29 Şevvâl 1060/ 25 Ekim 1650), DeFTER 503, 73b/474 (Evâhir-i Ramazan 1066/ 1656).

⁵⁶⁷ AŞS, DeFTER 503, 3b/12 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651), DeFTER 507, s. 17/63 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661).

⁵⁶⁸ AŞS, DeFTER 503, 5b/26 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651), DeFTER 506, 39a/218 (Evâil-i Zilka'de 1068/ 1658).

⁵⁶⁹ AŞS, DeFTER 511, 40b/261 (1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669).

⁵⁷⁰ AŞS, DeFTER 507, s. 29-2/111 (Evâhir-i Zilka'de 1071/ 1661).

kilise vakfı⁵⁷² ve tamiratıyla⁵⁷³ ilgili işlemler, alacak-borç ilişkileri⁵⁷⁴, öksüz ve yetim çocuklar için vasi tayini⁵⁷⁵, kadın ve çocuklar için nafaka takdiri⁵⁷⁶ gibi birçok konuda gayrimüslimlerin şer'î mahkemelere müracaat ettikleri görülmektedir.

Gayrimüslimler herhangi bir hususun halli için şer'î mahkemeye müracaat ettiklerinde, İslam hukukuna göre uygulama yapılırdı. Sicillerdeki, gayrimüslimlere ait muhalefat kayıtlarındaki mîrâs taksimatı bu hususa iyi bir örnek olarak gösterilebilir. İlgili kayıtlardaki bilgiler, şer'î mahkemelerde gayrimüslimlerin miras taksiminin de aynen Müslümanlarda olduğu gibi yapıldığını ortaya koymaktadır⁵⁷⁷. Davaların görülmesi sırasında takip edilen usuller konusunda da gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında hiçbir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Şer'î mahkemede Müslümanlar arasında herhangi bir dava sırasında iddia sahibinin iddiasını ispat edecek bir delil gösterememesi durumunda hakkında suçlama bulunan kişiye yemin teklif edilir ve yemin etmesi durumunda iddianın geçersizliği kabul edilerek dava düşerdi. Bir gayrimüslimin, Müslüman birine karşı davasında da iddianın ispat edilememesi hâlinde yine hakkında iddiada bulunulan müslümana iddianın doğru olmadığına dair yemin teklif edilir ve yemin etmesi durumunda aynı şekilde dava sonuçlanırdı⁵⁷⁸. Gayrimüslimlerin kendileri arasındaki davalarda da aynı usul takip edilirdi. Ancak yemin, kişinin kendi dînî inancı üzerine yapılırdı⁵⁷⁹. Yani, şer'î mahkemede gayrimüslimlere yemin ettirilme ihtiyacı hissedildiğinde, kendi dînî inançları üzerine yemin ettirilirdi⁵⁸⁰.

Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki davalarda uygulanan usuller de Müslümanların kendi aralarındaki davalarda uygulanan usullerden farksızdı. Yahudi hakkında Müslüman birinin iddiası söz konusu olduğunda, Müslüman'a iddiasını

---

⁵⁷¹ AŞS, *Defter 512*, 54b/304 (25 Safer 1084/ 11 Haziran 1673).

⁵⁷² AŞS, *Defter 510*, 26b-2/169 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1079/ 1668).

⁵⁷³ AŞS, *Defter 511*, 65a/395 (Evâil-i Zilhicce 1071/ 1661), 56a/343 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 23 Temmuz 1670).

⁵⁷⁴ AŞS, *Defter 503*, 30a/198 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1063/ 1653).

⁵⁷⁵ AŞS, *Defter 513*, 3a/10 (25 Ramazan 1084/ 3 Ocak 1674).

⁵⁷⁶ AŞS, *Defter 502*, 43b/279 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 507*, s. 20/72 (1 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Şubat 1661), s. 105/360 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

⁵⁷⁷ Ardiç Mahallesi'nden Hızır Bâlî oğlu Alton öldüğünde mirasçıları şer'î mahkemeye müracaat ederek muhalefatının tespit ve taksim edilmesini istemişlerdir. Mirasın taksimine bakıldığında eşi 120, iki oğlu 270'er ve iki kızı 135'er esedî kuruş aldıkları görülmektedir (AŞS, *Defter 511*, 79b/468, 469, 470, Evâhir-i Şa'bân 1079/ 1669).

⁵⁷⁸ AŞS, *Defter 512*, 71a/389 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084/ 1673).

⁵⁷⁹ AŞS, *Defter 513*, 3a/10 (25 Ramazan 1084/ 3 Ocak 1674).

⁵⁸⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 10/35 (Evâil-i Safer 1071/ 1660).

ispat etmesi istenir, eğer iddiasını ispat edemez ise Yahudi'ye kendi dini üzere yemin teklif edilir ve yemin ettiğinde Müslüman'ın müdahalesi men edilirdi⁵⁸¹.

Gayrimüslimlerin şer'î mahkemelerde şahitlik yapmaları hususunda da Müslümanlardan farklı bir uygulama dikkati çekmemektedir. Gayrimüslimler arasındaki davaların görülmesi sırasında iddialarını ispat için gayrimüslim şahit gösterebilir ve şahitlikleri kabul edilirdi⁵⁸².

Gayrimüslimlerle ilgili şer'î mahkemede görülen davalarda, "*şuhûdü'l-hâl*" denilen müşahitlerinin tamamının Müslüman olduğu⁵⁸³ hatta aralarında müderris, hatip, vaiz, imam ve şeyhlerin de bulunduğu ilişkin örnekler bulunmaktadır⁵⁸⁴. Aynı zamanda, şahitlerin hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden oluştuğu hükümler⁵⁸⁵ ile tamamının gayrimüslimlerden oluştuğu hükümler de mevcuttur⁵⁸⁶.

1.1.5. Asayiş

1.1.5.1. Afyonkarahisar'da İsyân ve Mütessellim Sarayının Basılması

Afyonkarahisar'da incelediğimiz dönemde en dikkat çekici olay hiç şüphesiz kalabalık bir gurubun isyan çıkararak mütessellim sarayını basmasıdır. 28 Recep 1080/ 22 Aralık 1669 Pazar günü Karahisâr-ı Sâhib Mütessellimi Mehmet Ağa'ya karşı binlerce kişinin katıldığı, bir kişinin katledildiği, mütessellimlik sarayının ve mahkemenin basılarak yağmalandığı büyük bir olay meydana gelmiştir. Olayın sebebine bakıldığında, birtakım eşkıya tipli kişilerin haklarında defalarca yakalama emri çıkarılmasına rağmen söz konusu kişilerin mütessellim sarayında barınıp mütessellim tarafından korunduğu ve kadı tarafından da buna göz yumulduğu inancıyla halkın harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Olay şöyle cereyan etmiştir:

⁵⁸¹ AŞS, *Defter 506*, 40b/227 (Evâil-i Zilhicce 1068/ 1658).

⁵⁸² AŞS, *Defter 511*, 22a/137 (Evâil-i Muharrem 1080/ 1669).

⁵⁸³ AŞS, *Defter 502*, 11b/73 (Evâ'il-i-Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651), 23a/157 (Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651), 43b/281 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1066/ 1656), *Defter 504*, 2b/12 (Evâhir-i Zilhicce 1064/ 1654), *Defter 510*, 34b/229 (30 Recep 1079/ 3 Ocak 1669)

⁵⁸⁴ AŞS, *Defter 502*, 23a/157 (Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651), 43b/279 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1066/ 1656), 61a/385 (Evâhir-i Zilkade 1060/ 1650).

⁵⁸⁵ AŞS, *Defter 507*, 27b/179 (Evâhir-i Zilhicce 1062/ 1652), *Defter 504*, 16b/88, 89 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655), *Defter 507*, s. 7/25 (Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660), *Defter 510*, 34a/225 (Evâhir-i Recep 1079/ 1668).

⁵⁸⁶ AŞS, *Defter 503*, 75b/492 (Evâsıt-ı Şevvâl 1046/ 1637).

Karahisâr-ı Sâhib Kazası'nda Bostanlı Câmii hatîbi Abdünnebi, Kumartaşlı Mehmet, Belceli Kara Mehmet, Ayazınli Çoban Mehmet ve şehirli Demirci Cafer'in daha önce fesatları ortaya çıkmış ve haklarından gelinmek için defalarca emirler gelmiştir. Afyonkarahisar'ın pazarı olduğu bir gün, adları geçen kişilerin mütesellim sarayında olduğu zannedilerek mahkemeden adam gönderilip ilgili kişilerin mahkemede hazır edilmesi istenmiştir. Ancak mütesellim, bu kişilerin sarayında bulunmadığını belirterek, kişilerin yakalanıp haklarından gelineceği şeklinde cevap vermiştir. Fakat Girit Adası'ndan gelen sipahi, yeniçeri ve sâir askerî taifesinin de aralarına karıştığı kalabalık bir gurup buna inanmayıp Çoban Mehmet'i alıp mahkeme kapısında katletmişlerdir. Arkasından mahkemeyi muhasara ederek bazı eşyaları yağmalamışlar ve kadıyı cebren ve kahren mahkemeden çıkararak İmaret Câmii'ne getirmişlerdir. Diğer taraftan birkaç bin adam mütesellim sarayı üzerine giderek dört beş yerinden sarayı yıkıp savaş aletleriyle mütesellim üzerine saldırmışlardır. Sarayda mevcut olan para, giyecek, at takımları ile ev eşyası tamamıyla yağmalanmış, saray da harap olmuştur. Arkasından Mütesellim Mehmet Ağa ve kethüdası Ahmet Ağa yakalanarak kaleye hapsedilmiştir. Bunun üzerine durum Vezir Mehmet Paşa'ya bildirilmiştir. Olayın yerinde keşif ve araştırılması işi Vilâyet-i Anadolu'da eşkıya için müfettiş tayin olunan Vezir Mehmet Paşa'ya verilmiştir. O da Mustafa Ağa'yı bu iş için mübaşir tayin etmiş ve bu fesada karışan gerek ulemâdan, gerek askerîden ve sâirden her kim olursa olsun yakalanıp kalede hapsedilmesine ilişkin Karahisâr-ı Sâhib Kadısı, kale dizdârı, kethüda ve neferlerine bir buyruldu göndermiştir. Mustafa Ağa ve Delibaşı Hasan Ağa 13 gün sonra gelip mütesellim ve kethüdasını kaleden indirmişler ve Mustafa Ağa aracılığıyla, 13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670 gününde bi'l-fi'l Karahisâr-ı Sâhib'de mütesellim olan Mehmet Ağa'nın talep ve iltimasıyla Karahisâr-ı Sâhib'de bulunan sarayda mahkeme kurulmuş ve durum tespiti yapılmıştır. Aynı zamanda zanlılar toplanarak gasp edilen mal, para ve eşyalardan bir kısmı toplanmış, gerekenler yakalanarak kaledeki zindana hapsedilmişlerdir⁵⁸⁷.

Diğer taraftan, olaydan 15 gün sonra Mustafa Ağa olayla ilgili olarak Karahisâr-ı Sâhib'de Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri serdarı olan Yakup Beşe'yi

⁵⁸⁷ AŞS, *Defter 511*, 40b/263 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670), 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670), 75a/438 (Şaban 1080/ 1669).

mahkemeye çağırıp olayın konusu ve sebebinin ortaya çıkarılmasına kadar kendisinin kalede hapsedilmesine dair elindeki buyrulduyu ibraz etmiştir. Ancak birkaç gün olayın aslı ortaya çıkıncaya kadar, serdarın istenildiği zaman mahkemede hazır bulundurulmasına dair iki kişinin kefil olmasıyla hapsedilmekten vazgeçilmiştir⁵⁸⁸.

Olaydan 63 gün sonra Vezir Mehmet Paşa huzurunda Afyonkarahisar'da yeniden mahkeme kurulmuştur. Bu işle ilgili olarak taraf-ı saltanattan mübaşir tayin olunan Hüseyin Çavuş mübâşeretıyla, daha önce yağmalanmış olan mal, eşya ve paralardan bulunamayanlar için şehirde oturan ulemâ, sulehâ, kadılar, tüccâr ve sâir kişiler ile çevre köylerden reâyâ dahi hâzır bulunduğu hâlde dava yeniden görülmeye başlanmıştır. Mahkemede hazır bulunanlar, söz konusu olayın merkezinde yer alan, aynı zamanda şirret ve şekâvetleri belli olan Kethüdâyeri Hacı Osman, Giritli Mahmut Bey ve İvaz Bey, yeniçeri tâifesinden Memi Çavuş, Corca-i Kebîrden Kadri, şehirden Kasap Muslu ve Yeni Müslüman isimli şahıslardan sorulması gerektiğini ifade etmişlerdir⁵⁸⁹.

Vezir Mehmet Paşa olayla ilgili devlet merkezine gönderdiği arzda, bu olaya karışan Sâbık Kethüdâyeri Hacı Osman, Sipahi Mahmut, Yeniçeri Çavuşu Muhtesip, Kuloğlu Kasap Muslu, re'âyâdan Corcalı Kadri, şehirden iki yüz kişi ile olaya katıldığını itiraf eden Yeni Müslüman Mehmet, reâyâdan Çalkadım Hasan, kaleden Hacı Mehmetoğlu Yusuf isimli şakilerin yakalandığını; Şehirden Sipahi İdris ve Bolvadin sakinlerinden Ebubekir ve Ali, Bostanlı Köyü'nden Abdünnebi Halife, Belce Köyü'nden Kara Mehmet, Çalışlar Köyü'nden Hacı Abdioğlu'nun firârî olduğunu ve Kumardaş Köyü'nden Mehmet Zaman ile şehirden Davut isimli zımmının katledildiğini bildirmiştir. Bu arz üzerine Anadolu'da eşkıya teftişinde görevlendirilen Vezir Mehmet Paşa'ya gönderilen Evâil-i Zilhicce 1080/ 1670 tarihli ferman ile daha önce gönderilen hatt-ı hümâyûn gereğince Kütahya Kadısı Mevlânâ Mehmet ile birlikte, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı müteselliminin sarayının basılarak yağmalanması olayına karışan eşkıyanın teftişi emredilmiştir. Aynı zamanda, adları geçenlerden gayet şakî olan ikisinin "*şer'le haklarında lâzım gelenin icrâ*" ve geri kalanının küreğe konulmak için İstanbul'a gönderilerek Tersâne-i Âmire'ye teslim

⁵⁸⁸ AŞS, *Defter 511*, 41a/264 (13 Şaban 1080/ 6 Ocak 1670).

⁵⁸⁹ AŞS, *Defter 511*, 43b/280 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670).

edilmesi emredilmiştir⁵⁹⁰. Aynı zamanda kalede hapsedilen sekiz kişiden ikisinin "*haklarında lâzım geleni mübâşir-i merkûm ma'rifetiyle icrâ ve hüccetleriyle kellelerini ve bâkî altı neferi*" ferman gereğince İstanbul'a gönderilmesine ilişkin bir de buyruldu gelmiştir⁵⁹¹.

Bunun üzerine meseleyi yeniden araştırmak üzere görevlendirilen Mustafa Ağa mübaşeretiyle, yeni mütesellim Ali Bey'in sarayında, olayda şekâveti fazla olan iki kişinin tespiti için mahkeme kurulmuş ve Hisar Mahallesi halkının bilgisine müracaat edilmiştir. Mahalle halkının ifadelerine dayanılarak Corca-i Kebîr sakinlerinden Kadri ile şehirden Serdengeçti Sipahi Mahmut'un olayda en etkili kişiler olduğu hükmüne varılmıştır⁵⁹².

Bu arada hâlâ Yeniçeri Serdârı olan Hacı Mehmet oğlu Yakup Beşe olayla kendisinin ilişkisi bulunduğu yönündeki iddiaların iftira olduğunu ispat için ahaliden birtakım kişileri getirerek şahit göstermiş ve şahitlerin, serdarın "*hüsn-i hâline*"şehâdet etmesiyle bir nevi Yakup Beşe kendisini aklamış ve görevine devam etmiştir⁵⁹³.

Nitekim bir ferman gereğince, mütesellim sarayını basma olayından dolayı kalede hapsedilen bu kişilerden sâbık kethüdâyeri Hacı Osman ile beraberinde beş kişi İstanbul'da Tersâne-i Âmire'ye teslim için gönderilmiştir⁵⁹⁴.

Bu arada Mütesellim Mehmet Ağa yerine Ali Bey mütesellim olmuştur. Aynı dönemde sipah taifesi Kethüdayeri Mehmet Ağa, Alaybeyi Ali Ağa, serdâr vekîli Hüseyin Beşe'dir⁵⁹⁵. Yeniçeri Serdarı Yakup Beşe ise daha sonra suçsuzluğunu ispat ederek görevine devam edecektir⁵⁹⁶.

1.1.5.2. Şehirde Âsâyişin Sağlanması

Her şehirde olduğu gibi Afyonkarahisar Şehri'nde de asayışi bozmaya yönelik muhtelif olayların vuku bulduğu söylenebilir. Vakalarda, mahkemede olayın

⁵⁹⁰ AŞS, Defter 511, 67a/403 (Evâil-i Zilhicce 1080/ 1670).

⁵⁹¹ AŞS, Defter 511, 66b/400 (1080/ 1669-1670).

⁵⁹² AŞS, Defter 511, 50b/315 (17 Zilhicce 1080/ 8 Mayıs 1670).

⁵⁹³ AŞS, Defter 511, 51a/317 (Evâsıt-ı Şevvâl 1080/ 1670).

⁵⁹⁴ AŞS, Defter 511, 48a/299 (Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670).

⁵⁹⁵ AŞS, Defter 511, 48a/299 (Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670).

⁵⁹⁶ AŞS, Defter 511, 50b/315 (17 Zilhicce 1080/ 8 Mayıs 1670).

meydana geliş sebebi ve cezaları üzerinde pek durulmamakta, cereyan şekli ve olaya karışanların tespiti üzerinde odaklanılmaktadır. Dolayısıyla olaylar daha ziyade bu yönleriyle sicillere yansımaktadır. Şehirde asayişin muhafazasından sorumlu başlıca iki kişi vardır. Bunlardan biri mirliwa (veya onun adına iş gören mütesellim, kâimmakâm, subaşı veya ağalar), diğeri ise hiç şüphesiz kadıdır. Mirliwa adına mütesellim ve görevlendirdiği kişilerin vazifesi, mahkemeye olayı bildirerek işlemlerin başlatılması, görevli naibe olay yeri keşif raporlarının hazırlanmasında yardım, suçluların yakalanarak mahkemede hazır edilmesi ile yargılama sonrasında hükmün uygulanmasının sağlanmasıdır. Kadıya düşen görev ise yargılamanın yapılarak hükmün verilmesidir. Suçluların yakalanmasında ve hükmün uygulanmasında kadının, hükmün verilmesinde de mütesellimin etkinliğinden bahsetmek söz konusu değildir.

Şehirde işlenen yaralama ve cinayet olayları, sancakbeyi veya onun adına iş yapan mütesellim ya da kâimmakâmının görev alanına girerdi. Şehirde, öldürülmüş bir kişi tespit edildiğinde, sancakbeyi, mütesellim ya da kâimmakâmının mübaşir tayin ettiği bir kişi (ki bunlar ağa ünvanını taşıyan kişiler olduğu görülmektedir) harekete geçerdi. Mübaşir, bazen yalnız, bazen subaşı ile birlikte mahkemeye müracaat ederek olay yerinde keşif ve tahririnin yapılmasını isterdi. Kadının görevlendirdiği bir nâib, yanına halktan birtakım kişileri alır, olay yerinde keşif yaparak olayın kaydını tutar ve bunu mahkemeye ibraz ederdi⁵⁹⁷. İntihar olaylarında da benzer usul takip edilirdi⁵⁹⁸.

Yaralama olaylarında, suçlulara karşı mütesellimin görevlendirdiği bir mübaşirin ya da saldırıya uğrayan kişinin bizzat kendisinin mahkemeye müracaatı ile de işlem başlayabilirdi. Olay yerinde keşif yapmak gerekir ise mahkeme bunun için yine bir nâibi görevlendirirdi. Nâib, mütesellim tarafından görevlendirilen mübaşir ile bî-garaz kimselerden bazı şahısları yanına alır, yaralanan kişinin yanına giderek mahkemeye sunmak üzere ifadesini kaydedirdi. Özellikle, kimlerin olaya karıştığı, kimlerden davacı olduğu, mahalle halkından şikâyeti olup-olmadığı, eğer vefat eder ise dem ve diyetinin kimlerden talep edilmesi gerektiği gibi hususlar kayda alınarak,

⁵⁹⁷ AŞS, *Defter, Defter 509*, s. 15/35 (27 Muharrem 1077/ 30 Temmuz 1666), 20/48 (Evâhir-i Rebü'l-evvel 1077/ 1666).

⁵⁹⁸ AŞS, *Defter 512*, 22b/118 (12 Şevvâl 1083/ 31 Ocak 1673).

kaydın bir sûreti önce mübâşire, sonra olaya adı karışan kişilere ve mahalle halkına verilirdi. Yaralanan kişi ile suçlanan kişinin kadı huzurunda hazır olmasıyla davanın görülmesi sırasında da şahitlerin ifadeleriyle olayın tespiti yapılırdı⁵⁹⁹. Kaydın bir sûretinin mahalle halkına verilmesinin sebebi ise, suçlunun tespit edilememesi durumunda mahalle halkının bundan sorumlu tutulmasıdır. Yaralama ve cinayet davalarında suçlunun belirlenemediği veya yakalanamadığı durumlarda mahalle halkı mahkemeye getirilerek kâtil ve ehl-i fesâdı getirip teslim etmeleri istenir, eğer teslim etmezler ise şer‘le lâzım gelenlere buldurulması sağlanırdı⁶⁰⁰. Herhangi bir cinayette katilin belirlenemediği durumlarda, sancağın mutasarrıfı tarafından cinayetin meydana geldiği mevkiin, içinde veya yakınında bulunduğu mahalle halkından diyet ve kassâm talebinde bulunduğu vakalara rastlanmaktadır. Ancak böylesi durumlarda mahalle halkının bu konuda fetvaları delil göstererek mahkemeye müracaat ile itirazda buldukları görülmektedir. Hidâye isimli fıkıh kitabından alınan fetvaya göre, katilin belli olmadığı hallerde mahalle halkından kassâm talep edilemeyeceği, diyetin ise beytü'l-mâldan ödenmesi gerektiği belirtilerek söz konusu talep reddedilmektedir⁶⁰¹.

Yaralanma olaylarında kadı, olayla ilişkili kişilerden birinin mahkemeye müracaatı sonunda, keşfinin yapılması için eşrâftan birini de görevlendirebilirdi. Görevlendirilen kişi, şehir subaşı ve halktan bazı kişileri yanına alarak olay yerinde inceleme yapar ve tuttuğu raporu aynı şekilde mahkemeye ibraz ederdi. Yaralama olaylarında özellikle kasit olup olmadığı üzerinde durulur, olay neticesinde ölüm vâki olur ise herhangi bir kişiden veya mahalle halkından dem ve diyet talebi hususu da keşif raporunda açıkça belirtilirdi⁶⁰². Cinayet vakalarında mütesellimin temsilcisi olarak subaşı da harekete geçebilir, mahkemeye müracaat ile işlemi başlatır ve yukarıda belirtildiği çerçevede işlem devam ederdi⁶⁰³. Maktûlün yakınlarının mahalle halkı hakkında davacı olup olmadığı sorulur ve bu husus da sicile kaydedilirdi⁶⁰⁴.

⁵⁹⁹ *AŞS, Defter 504*, 9b/48 (22 Rebîü'l-evvel 1065/ 30 Ocak 1655); *Defter 506*, 41b/233 (7 Muharrem 1079/ 17 Haziran 1668), 41b/234 (10 Muharrem 1079/ 20 Haziran 1668), 42a/236 (5 Safer 1079/ 15 Temmuz 1668); *Defter 511*, 8b/52 (Evâhir-i Ramazan 1079/ 1669).

⁶⁰⁰ *AŞS, Defter 503*, 76b/500 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1063/ 1653).

⁶⁰¹ *AŞS, Defter 502*, 9a/57 (12 Rebîü'l-âhir 1061/ 4 Nisan 1651).

⁶⁰² *AŞS, Defter 509*, s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666).

⁶⁰³ *AŞS, Defter 502*, 9a/55 (12 Rebîü'l-âhir 1061/ 4 Nisan 1651); *Defter 509*, s. 15/35 (27 Muharrem 1077/ 30 Temmuz 1666).

⁶⁰⁴ *AŞS, Defter 502*, 9a/56 (12 Rebîü'l-âhir 1061/ 4 Nisan 1651).

Yaralama ve öldürme olaylarında işlem, halktan bazı kişilerin kadıya doğrudan müracaatı ile de başlayabilirdi. Bundan sonra yapılan işlemler değişmezdi. Yine olayın yerinde keşfinin yapılması için bir nâib görevlendirilir ve nâib yanına halktan bazı kişileri alarak olayı yerinde inceler ve tuttuğu kayıtları mahkemeye sunar⁶⁰⁵.

Yaralama olaylarında, yaralayanın tespitinden sonra, kaçmasını engellemeye yönelik olarak kefil talebi söz konusu olabilirdi. Yaralayan kişinin nefesine ve istendiğinde mahkemede hazır bulundurulması için iki kişinin kefaleti kabul edilerek sicile kaydedilirdi⁶⁰⁶.

Saldırı ve küfür olaylarında şahitlerin ifadeleri alındıktan sonra, haklarında iddia bulunan kişileri tanıyanlardan haklarında bilgi alınarak, iddia edilen fiilleri yapıp-yapmayacakları konusunda daha önceki fiilleri hakkında bilgi alınır ve benzer olaylara karışmış ise kişinin suçluluğuna hükmedilir idi⁶⁰⁷.

Yaralama ve öldürme vakalarında suçlulara verilen cezalara ilişkin fazla bilgi bulunmamakla birlikte nadir olarak rastlanan kırıntı bilgilerden anlaşıldığına göre; öldürme olaylarında kâtilin, öldürülen kişinin mirasçısına önemli sayılabilecek miktarda diyet ödemesine ilişkin kayıtlara rastlanmaktadır⁶⁰⁸. Şehirde meydana gelen cinayet vakalarında izlenen yola ilişkin, Hacı Yahya Mahallesi'nde meydana gelen bir vakada yapılan işlemler fikir vermektedir. Söz konusu olayda; Hacı Yahya Mahallesi'nden bazı kişiler mahkemeye müracaat ederek, Ramazan oğlu Maden'in Fakih Paşa Mahallesi'nden İbrahim tarafından öldürüldüğünü belirterek keşfinin yapılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine, mahkeme tarafından görevlendirilen Mevlânâ Kıyâmî, mirliva ağalarından Halil Ağa ile şahitler tarafından yapılan keşifte, hançer ile sol böğründen yaralanarak öldürülmüş olduğu tespit edilmiştir⁶⁰⁹. Bilahare öldürülen Maden'in eşi, öldüren İbrahim'den davacı olmuş ve İbrahim'in katil olduğunun tespitinden sonra diyet hususunda Hacı Yahya Mahallesi halkından davacı olmadığını belirtmiştir⁶¹⁰. Daha sonra katil İbrahim ile Maden'in eşi ve

⁶⁰⁵ *AŞS, Defter 503, 9a/48 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651).*

⁶⁰⁶ *AŞS, Defter 506, 6b/36 (12 Cemâziye'l-evvel 1068/ 15 Şubat 1658).*

⁶⁰⁷ *AŞS, Defter 512, 40a/229, 230 (12 Zilhicce 1083/ 31 Mart 1673).*

⁶⁰⁸ Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651 tarihli, anlaşma ile sonuçlanan bir diyet davasında kâtil, ölen kişinin mirasçılarına 100 koyun, 50 keçi, 1 camus çifti, 100 kâmil kuruş vermiştir (*AŞS, Defter 503, 7b/40*).

⁶⁰⁹ *AŞS, Defter 502, 63a/398 (17 Zilhicce 1060/ 11 Aralık 1650).*

⁶¹⁰ *AŞS, Defter 502, 63a/399 (Evâsıt-ı Zilhicce 1060/ 1650).*

çocukları arasında diyete dair anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşmaya göre İbrahim, Madenin eşi ve çocuklarına iki bin akçe kıymetli bir sarı atlas kaftan, on miskâl altundan incili bir seyran ile on nakit kuruş vermiştir⁶¹¹.

Gayrimüslim katiller de, maktûlün yakınlarına aynı şekilde "*dem ve diyet*" öderlerdi⁶¹². Darp olaylarında yine döven kişi tarafından, dövdüğü kişiye kan öşrü ödeme cezası verilmektedir⁶¹³. Saldırıya karşı kendisini koruma amaçlı ölümle sonuçlanan ağır yaralama olaylarında ise öldüren kişi suçsuz kabul edilir, dolayısıyla "*dem ve diyet*" ödemeleri gerekmezdi⁶¹⁴.

Şehirde âsâyişle ilgili problem çıktığında çözüm yollarından biri de eyalet merkezine müracaat ederek beylerbeyinden veya Eyâlet Dîvânı'ndan yardım istemektir. Asayişle ilgili birtakım olaylarda kaza dâhilinde mağdur tarafı veya çevredeki insanları ikna edecek bir sonuç alınamaz ise, durumun araştırılması için Anadolu Kâimmakâmına şikâyetle bulunulması söz konusu olabilmektedir. Böylesi bir durumda beylerbeyi veya onun vekili durumundaki kâimmakâmı, genellikle durumu teftiş için mektupla bir ağayı gönderirdi. Görevlendirilen kişi, ilgili tarafları mahkemede kadı huzurunda hâzır eder ve hakkındaki şikâyet kendilerine söylenerek sorguya çekilirdi. Bununla birlikte çevreden konu ile ilgili bilgisi olan güvenilir kişilerin de ifadelerine müracaat edilerek toplanan bilgiler ışığında varılan karar sicil defterine kaydedilirdi⁶¹⁵. Özellikle öldürme olaylarında mübaşir tayin edilen ağanın eline kadiya hitaben kaleme alınan bir yazı verilmekte ve ilgili kişilerin bulunarak davasının görülmesi, eğer yerinde davanın görülmesi mümkün olmaz ise kişilerin eyalet merkezine gönderilerek Kütahya mollası tarafından davanın görülmesi istenmektedir⁶¹⁶. Eyalet merkezine yapılan bu tür şikâyetlerin zaman zaman asılsız, iftira niteliğinde olduğu da görülmektedir⁶¹⁷.

Kaza neticesinde ölüm vakalarında ileride farklı iddialar ile dava açılma ihtimaline karşı mahkemeden durumun keşfi istenir ve keşif yapılarak sicile

⁶¹¹ AŞS, Defter 502, 66b/423 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

⁶¹² AŞS, Defter 506, 41b/233, 234 (7,12 Muharrem 1079/ 17, 22 Haziran 1668).

⁶¹³ AŞS, Defter 502, 74a/465-2 (Evâhir-i Rebî'ü'l-evvel 1060/ 1650).

⁶¹⁴ AŞS, Defter 512, 43a/279 (29 Zilhicce 1083/ 18 Mart 1673), 47a/267, 268 (13, 15 Muharrem 1084/ 30 Nisan, 2 Mayıs 1673).

⁶¹⁵ AŞS, Defter 502, 2b/6 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651), 23b/162 (Evâsıt-ı Şaban 1061/ 1651), 29b/194 (Evâil-i Rebî'ü'l-âhir 1061/ 1651).

⁶¹⁶ AŞS, Defter 502, 69b/437 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

⁶¹⁷ Örnek için bkz. AŞS, Defter 502,2b/6 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

kaydedilirdi. Daha sonra da cenaze sahibinin mahalle halkından ve diğer insanlardan davacı olmadığı ve daha sonra davacı olmayacağına dair ifadesi kayıt altına alınırdı.

Evâsıt-ı Receb 1060/ 1650 tarihli iki kayıta böylesi bir olay dikkati çekmektedir. Bu vakada, Hacı Mahmut Mahallesi'nden Budak oğlu Hacı Cafer'in dokuz yaşındaki oğlu İsmail, fevkânî evinin penceresinden düşmüş, başının iki yeri ile sol omuzu yaralanarak ölmüştür. Hacı Cafer mahkemeye müracaat ederek keşif istemiştir. Mahkeme, mirliva ağalarından Hüseyin Ağa'yı görevlendirmiş ve şahitler huzurunda keşif yapılarak sicile kaydedilmiştir⁶¹⁸. Arkasından Hacı Cafer'in, mahalle halkından ve diğer kişilerden herhangi bir dava veya isteğinin olmadığı ve olmayacağına dair ifadeleri kayda alınmıştır⁶¹⁹.

Şehir içerisinde meydana gelen bazı normal ölüm vakalarında da cinayet şüphesini ortadan kaldırmaya yönelik olarak kişinin yakınlarının veya mütesellimin mübaşir tayin ettiği bir kişinin olayın yerinde keşfinin yapılması yönünde mahkemeye müracaatı üzerine işlemler başlatılırdı. Aynı şekilde, mahkemenin görevlendirdiği nâib, mübaşir ve halktan bî-garaz kişilerden bazılarını yanına alarak olay yerinde inceleme yaparak kaydını tutar ve mahkemeye sunardı. Heyet kişinin vücudunda herhangi bir yara izi olup olmadığını incelemesinin yanı sıra, vefat eden kişinin yakınlarından, şikâyetçi oldukları kişi bulunup bulunmadığını da sorarlardı⁶²⁰. Cinayet şüphesinin bulunmadığı normal ölümlerde olay yeri incelemesine gerek duyulmadan şahitlerin ifadelerinin mahkemede kayda alınması kâfi görülebilirdi⁶²¹. Kazâen bir kişinin ölümüne sebep olursa da, ölüme sebebiyet veren kişinin mağdurun yakınlarına "*dem ve diyet*" ödemesi gerekirdi⁶²².

Şehrin asayişini sağlama görevi olan mütesellimin bazen kendi adamlarının asayişini ihlal ettikleri olmaktadır. Bazen şehre ticaret için gelenlerin de bundandan nasıplendikleri görülmektedir. Meselâ, Haseki Sultan'ın başmaklık hasları reayasından olup Türkmen tairesinden, Birgi'de sakin bir kişi ticaret için Karahisâr-ı Sâhib'e geldiğinde, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı müteselliminin adamları tarafından

⁶¹⁸ AŞS, *DeFTER* 502, 48b/309.

⁶¹⁹ AŞS, *DeFTER* 502, 48b/310 (Evâsıt-ı Receb 1060/ 1650).

⁶²⁰ AŞS, *DeFTER* 503, 8b/45 (1 Zilhicce 1061/ 15 Kasım 1651); *DeFTER* 511, 58a/352 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 23 Temmuz 1670); *DeFTER* 512, 47a/269 (15 Muharrem 1084/ 2 Mayıs 1673).

⁶²¹ AŞS, *DeFTER* 512, 23a/119 (13 Şevvâl 1083/ 1 Şubat 1673).

⁶²² AŞS, *DeFTER* 506, 41b/233, 234 (7,12 Muharrem 1079/ 17, 22 Haziran 1668).

malları yağmalanmış ve sekiz yüz kuruş parası alınmıştır. Gelen emir ile söz konusu kişinin para ve eşyasının aliverilmesi, eğer inad ederler ise kişilerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir⁶²³.

Şehirde zaman zaman asayiş ihlal edenler arasında yeniçeriler ve cebeciler de bulunmaktadır. Karahisâr-ı Sâhib Kazası'nda bulunan yeniçeri ve cebecilerin kendi hallerinde olmayıp daima çarşı ve pazar içinde alenen içki içip Müslümanların dinine, imanına veyahut sair şekillerde küfrederek evlerini basıp, çoluk çocuklarına zarar vermeleri ve nice günahsız kimseleri, hançer ve bıçak ile yaralayıp fesad çıkarmaları söz konusu olduğu görülmektedir. Bunlardan, Cebeci Sarıca İbrahim, Ali ile Azeb Ali isimli kişiler kalebend edilmişlerdir. Ayrıca Yeniçeri taifesinden, Çubukçu Satılmış, Tulumcuoğlu Hasan, Hacı Ahmet oğlu İbrahim, Mustafa, Hacı Mehmet Kölesi Yusuf, Solak oğlu, Bolvadinli İsmail, Sipah oğlu Hasan, Mustafa ve Hüseyin isimli şakiler yargılanarak eski ihtiyarları yanında olan Mustafa, Musa, Şaban, Kör Hasan ve Hüseyin isimli kişilere teslim edilmişlerdir. Söz konusu kişilerin kalebend ve keyfiyet-i hallerinin devlet merkezine bildirilmesi daha önce emredilmiş olmasına rağmen, adı geçen kişiler bu emre itaat etmeyerek tekrar fesad ve şekavetleri yüzünden halkın perişan olması üzerine durum tekrar devlet merkezine arz edilmiştir. Bunun üzerine, Yeniçeri Ağası Ali Ağa'nın mektubu gereğince söz konusu kişilerin vilayet ahalisinin ittifaklarıyla ele geçirilip tekrar yargılanması ve durumlarının İstanbul'a bildirilmesi, kendilerinin ise Karahisâr-ı Sâhib'de kalebend edilmeleri için ocakları tarafından bir çavuş tayin olunmasına ilişkin hüküm verilmiştir⁶²⁴.

1.1.5.3. Hırsızlık, İçki Âlemleri, Tecavüz Vakaları, Fâhişelik ve Pezevenklik

Şehirde muhtelif hırsızlık olaylarına hiç şüphesiz rastlanmaktadır. Evlerin ve dükkanların soyulması⁶²⁵, mücevher hırsızlığı⁶²⁶, hamamlarda kuşak ve elbise gibi

⁶²³ B.O.A., *MD* 95, s. 93/660.

⁶²⁴ BOA, *MD* 100, s. 115/437 (Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1102/ 1691).

⁶²⁵ *AŞS, Defter 509*, s. 45/83 (Evâhir-i Şaban 1077/ 1667); *Defter 510*, 3a/9 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667), 28b/177 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1080/ 1669).

⁶²⁶ *AŞS, Defter 510*, 34b/231 (Evâil-i Receb 1079/ 1668).

eşyaların çalınması⁶²⁷, ağıldan koyunların götürülmesi⁶²⁸, hanlarda muhtelif eşyaların çalınması⁶²⁹, köylerden büyük baş hayvanların çalınıp şehirde muhtelif kişilere satılması⁶³⁰, köylerden gelip şehirdeki bazı evlerden ve dükkanlardan eşya çalınması⁶³¹ ve şehir dışına giden ticaret erbabının soyulmasına ilişkin hırsızlık ve gasp olayları görülmektedir⁶³².

Şehirde meydana gelen bu tür olaylarda malı çalınan kişi bizzat mahkemeye müracaat ederek suçladığı kişiyi mahkemeye getirterek davası görülebildiği gibi⁶³³ mütesellim tarafından mübaşir tayin edilen ağalar tarafından hırsızların mahkemede kadı huzuruna çıkarılmasıyla da davaları görülebilirdi⁶³⁴. Şehirde hırsızlık yapan kişilerin genellikle bu işi meslek edinerek mütemadiyen yaptıkları, bazen bir gurup oluşturarak birlikte soygun yaptıkları dikkati çekmektedir⁶³⁵.

Eşyayı çaldığı iddia edilen kişinin iddiayı reddetmesi halinde iddia sahibinden iddiasını ispat etmesi istenir idi. Eğer iddiasını ispat edecek bir delil gösteremez ise hakkında iddiada bulunulan kişiye hırsızlığı yapmadığına ilişkin yemin teklif edilir ve yemin etmesi durumunda dava düşerdi⁶³⁶.

Hırsızlıkla ilgili davalarda da mahkeme olayın tespitini yapmakta, ancak bunlar için uygulanan cezâî müeyyideler ekseriyetle sicillere yansımamaktadır⁶³⁷. Ancak nadiren, suçlunun şaki, yol kesen, dâima bu tür olayları yapmaktan geri durmayan, sürekli fesat çıkararak, "*arzdan izâlesi lazımdır*" şeklinde ahalinin kendisi hakkında bilgi verdikleri kişilerin "*hakkından gelinmesi için*" mütesellimin tayin ettiği mübaşire teslim edildiği olurdu⁶³⁸.

Şehirde içki içmek yasak olup, içenler mütesellim tarafından görevlendirilen ağalar tarafından yakalanarak mahkemede kadı huzuruna çıkarılır ve içki içtiği sabit

⁶²⁷ AŞS, *Defter 506*, 37a/201 (Evâsıt-ı Ramazan 1068/ 1658).

⁶²⁸ AŞS, *Defter 506*, 44a/255 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1069/ 1659).

⁶²⁹ AŞS, *Defter 512*, 39b/227 (10 Zilhicce 1083/ 29 Mart 1673).

⁶³⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 12/46 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660).

⁶³¹ AŞS, *Defter 510*, 2b/8, 3b/12, 14 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

⁶³² AŞS, *Defter 503*, 24a/155 (Evâil-i Şevvâl 1062/ 1652).

⁶³³ AŞS, *Defter 506*, 37a/201 (Evâsıt-ı Ramazan 1068/ 1658).

⁶³⁴ AŞS, *Defter 507*, s. 12/46 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660); *Defter 509*, s. 45/83 (Evâhir-i Şaban 1077/ 1667).

⁶³⁵ AŞS, *Defter 510*, 2b/8, 3a/9, 10, 3b/12 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667), 4a/15 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

⁶³⁶ AŞS, *Defter 506*, 37a/201 (Evâsıt-ı Ramazan 1068/ 1658).

⁶³⁷ AŞS, *Defter 509*, s. 45/83 (Evâhir-i Şaban 1077/ 1667).

⁶³⁸ AŞS, *Defter 510*, 3a/9, 10 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

olur ise şer‘an gerekli hadd cezası icrâ olunurdu⁶³⁹. İçki ve sarhoşluk meselelerinde subaşı da devreye girip ilgili şahısları kadı huzuruna çıkararak yargılanmalarını sağlayabilirdi⁶⁴⁰.

Afyonkarahisar'da da içki müptelaları olup, içki âlemlerinin yapıldığı ve bu âlemlerde çeşitli nâ-hoş durumların ortaya çıktığı görülmektedir. İçki âlemlerinde erkeklere karşı zorla tecavüz girişimleri, darp, gasp vb. olaylara rastlanmaktadır⁶⁴¹. Gayrimüslimlerin de evlerinde kadınlı-ıçkili âlem düzenledikleri görülmektedir⁶⁴².

Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre; şehirde içkili olarak başkalarına saldırı ve taciz olayları da meydana gelmektedir⁶⁴³. Bunun yanı sıra, aralarında husumet olduğu anlaşılan kişiler tarafından, bazı kişilere işyerlerinde ve gece yarısında evlerinin kapısına dayanılarak içkili halde tacizde bulunulduğuna ilişkin örneklere de rastlanmaktadır⁶⁴⁴.

Şehirdeki tecavüz olaylarına gelince; Şehirde tecavüz ile ilgili muhtelif davalar sicillere yansımıştır. Bu davalarda; olayların birçoğunun girişim safhasında kaldığı⁶⁴⁵, bir kısmının iddia safhasında ispat edilememe dolayısıyla kapandığı⁶⁴⁶, bir kısmının ise gerçekleştiğinin mahkemede tespit edildiği görülmektedir. Şehirde, gece vakti tecavüz kastıyla evlere girilmesi⁶⁴⁷, gece vakti evlere girilerek zorla tecavüz edilmesi⁶⁴⁸ gibi muhtelif olaylara rastlanmaktadır.

Tecavüz ile ilgili hususlarda, sancakbeyi, mütesellim veya kâimmakâmı tarafından görevlendirilen subaşların ya da bir ağanın devreye girerek muhatapları mahkeme huzuruna çıkarmaları ile büyük ölçüde davalarının görüldüğü anlaşılmaktadır⁶⁴⁹. Bununla birlikte, tecavüz girişimlerinde, kadınların bizzat

⁶³⁹ AŞS, *Defter 512*, 53a/296 (Evâil-i Safer 1084/ 1673).

⁶⁴⁰ AŞS, *Defter 511*, 24a/149 (Evâsıt-ı Muharrem 1080/ 1669).

⁶⁴¹ AŞS, *Defter 512*, 60b/333 (25 Rebîü'l-evvel 1084/ 10 Temmuz 1673).

⁶⁴² 2 Zilkade 1083/ 19 Şubat 1673 tarihli kayda göre; Kara Kâtip Mahallesi'nden Dügüncü oğlu Zeyni isimli zimminin evinde Başçeşme Mahallesi'nden Ali oğlu Hüseyin, Akviran Köyü'nden Mehmet oğlu Bayram ve zimmi taifesinden Karabet ile Avanis ve zimmilerin kadınlarından Menan ile Eksi ve Aleksî'nin eşinin şürib-i hamr ve fîsk-ı fücür ve şer-i şürür üzere oldukları mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler tarafından olay yerinde tespit edilmiştir (AŞS, *Defter 512*, 26a/131).

⁶⁴³ AŞS, *Defter 512*, 40a/230 (12 Zilhicce 1083/ 31 Mart 1673), 43a/279 (29 Zilhicce 1083/ 18 Mart 1673).

⁶⁴⁴ AŞS, *Defter 512*, 40a/230 (12 Zilhicce 1083/ 31 Mart 1673).

⁶⁴⁵ AŞS, *Defter 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668); *Defter 512*, 21b/111 (4 Şevvâl 1083/ 23 Ocak 1673).

⁶⁴⁶ AŞS, *Defter 507*, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁶⁴⁷ AŞS, *Defter 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668).

⁶⁴⁸ AŞS, *Defter 510*, 17a/97 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

⁶⁴⁹ AŞS, *Defter 507*, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661); *Defter 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668); *Defter 512*, 21b/111 (4 Şevvâl 1083/ 23 Ocak 1673).

mütesellime⁶⁵⁰ ya da mahkemeye⁶⁵¹ müracaatta bulunarak şikâyetle buldukları ve yargılanmalarını sağladıkları da görülmektedir. Bu tür davalarda, haklarında şikâyet bulunan kişilerin olayı itiraf etmeleri veya şahitlerin ifadeleriyle olayın gerçekleştiğinin ispat edilmesiyle mahkeme durumu onaylayarak sicile kaydederdi⁶⁵². Haklarında iddia bulunan kişilerin olayı inkâr etmeleri halinde kadından iddiasını ispat etmesi istenirdi. Eğer kadın iddiasını ispat edecek bir delil gösteremez ise davalılara yemin teklif edilirdi. Davalıların yemin etmesi halinde son olarak davalıların durumları mahalle halkına sorulurdu. Başta mahalle imamı olmak üzere mahalle halkı şahısların iyi haline şehâdet ederler ise iddianın iftira niteliğinde olduğuna hükmedilirdi⁶⁵³. Gayrimüslimlerin benzer olaylarda mahkemeye müracaatlarında da aynı usul uygulanmaktaydı⁶⁵⁴. Bazen hakkında iddiada bulunulan kişinin yemin etmesiyle dava kapanabiliyordu⁶⁵⁵. Bununla birlikte, hakkında şikâyetle bulunulan kişinin suçluluğunu ispat edecek delil bulunamasa da, söz konusu kişinin daha önceden hırsızlık, yol kesme gibi dâimâ fesâd ve şekâvet üzere bulunduğu mahalle halkının şahitlik etmesi durumunda suçlu olduğuna hükmedilebilmekteydi⁶⁵⁶. Ancak her zaman mahkemenin bunlara benzer kararlar verdiğini iddia etmek de mümkün değildir. Bazen genel uygulamanın dışında, biraz tuhaf kararlara da rastlanmaktadır. Meselâ, Mehmet kızı Hanife mahkemeye müracaat ederek, mahallede kendi halinde yürür iken Muharrem oğlu Ali'nin kendisini eve alarak tecavüz etmek istediğinde feryâd edip çevreden gelenler tarafından kurtarıldığını belirterek şikâyetle bulunmuştur. Ali ve Hanife'nin mahalle halkından durumları sorulduğunda, Ali'nin daha önce de defalarca buna benzer işler yaptığını, ancak Hanife'nin bu yönde bir huyunun olmadığını bildirmişlerdir. Buna rağmen kadının kocasına, zevcesini zapt u rabt altına almasının tenbih edilmesi kararı verilmiştir⁶⁵⁷. Halbuki Ali, daha önce de benzer bir olayda mahkeme huzuruna

⁶⁵⁰ AŞS, *DeFTER 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668).

⁶⁵¹ AŞS, *DeFTER 510*, 17a/97 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

⁶⁵² AŞS, *DeFTER 510*, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668); *DeFTER 512*, 21b/111 (4 Şevvâl 1083/ 23 Ocak 1673)

⁶⁵³ AŞS, *DeFTER 507*, s. 25/93 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁶⁵⁴ AŞS, *DeFTER 511*, 25b/159 (Evâsıt-ı Safer 1080/ 1669).

⁶⁵⁵ AŞS, *DeFTER 510*, 17a/97 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

⁶⁵⁶ AŞS, *DeFTER 510*, 17a/98 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

⁶⁵⁷ AŞS, *DeFTER 511*, 6b/41 (Evâil-i Ramazan 1079/ 1669).

çıkmiş ve suçunu da itiraf etmiştir⁶⁵⁸. Yani bu işi alışkanlık haline getirdiği ve hakkında yapılan her ne ise onu fiilinden vazgeçiremediği de ortaya çıkmaktadır.

İstisna olsa da küçük yaştaki çocuklara karşı tecavüz olaylarının meydana geldiği anlaşılmaktadır. Böylesi bir olay, kale mustahfizlarından birinin üç yaşındaki oğluna, yine kale mustahfizlarından iki kişi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir⁶⁵⁹. Bu durum mustahfizlar arasında karakter itibariyle ne kadar sıkıntılı kişilerin olabildiğinin de göstergesi olsa gerektir.

Söz konusu davalarda durum tespiti yapılmakta, cezâ müeyyideler hakkında yine sicillerde fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Evâil-i Muharrem 1079/1668 tarihli bir kayıta dolaylı olarak bu tür davalarda verilen cezalar hakkında fikir verebilecek bazı bilgiler yer almaktadır. Söz konusu kayda göre; kadîmî hırsız olup defalarca elinde çalıntı eşya bulunan bir kişi bilâhare, Çavuşbaşı Mahallesi'nden bir kadının, evine girerek tecavüz ettiğine dair şikâyeti üzerine mütesellim tarafından hapsedilmiştir. Aynı zamanda mutasarrıf söz konusu şahıstan, işlediği suç için, bir köle, iki karasığır ineği, iki karasığır danası ve bir karasığır çiftini almıştır. Daha sonra mütesellim kerhen aldığı karasığır ineğinin birini suçluya geri vererek aralarında anlaşma sağlanarak el konulan diğer mallardan suçlu feragat ederek birbirlerinin zimmetlerini ibra etmişlerdir⁶⁶⁰. Bu bilgiler ortaya koymaktadır ki tecavüz suçu işleyenler sadece hapse atılmakla yetinilmeyip aynı zamanda ciddi anlamda mâlî cezaya da çarptırılmaktadır.

Şehirde âdâb-ı muâşerete aykırı fahişelik, deyyusluk, livâta ve pezevenklik olaylarına da rastlanmaktadır. Bu tür vakalarda, mütesellim kendi duyularıyla harekete geçebilir ve birçok zaman bir ağayı bu konuda mübaşir tayin ederdi. Mübaşir tayin edilen ağa ilgili kişileri mahkemede kadı huzuruna çıkarır ve söz konusu kişilerin ahvâline vâkif olan kişilerden durumun sorulmasını isterdi. Mahkemede mahalle halkının bilgisine müracaat edilerek durum açıklığa kavuşturulur idi⁶⁶¹. Şer'â muhâlif iş yapan kadınların bazen subaşı tarafından emin görülen bir kişiye veya kadının çocukları var ise onlara emanet edildiği

⁶⁵⁸ AŞS, *DeFTER* 510, 15a/83 (Evâsıt-ı Şevvâl 1078/ 1668).

⁶⁵⁹ AŞS, *DeFTER* 512, 48b /275 (21 Muharrem 1084/ 8 Mayıs 1673).

⁶⁶⁰ AŞS, *DeFTER* 510, 23b/138 (Evâil-i Muharrem 1079/ 1668).

⁶⁶¹ AŞS, *DeFTER* 513, 3b/12, 13, 4a/14, 15 (7 Şevvâl 1084/ 15 Ocak 1674), 4b/18 (9 Şevvâl 1084/ 17 Ocak 1674).

görülmektedir⁶⁶². Mahallelerde zina fesadı ile uğraşan, nâ-mahremden kaçınmayan kadınlar ve buna müsaade eden kocalarına (deyyûs) karşı mahalle halkı da şikâyetçi olabilirdi. Yine mütesellim tarafından tayin edilen bir mübaşir vasıtasıyla kişiler kadı huzuruna çıkartılır ve şikâyetin doğru olduğu ortaya çıkar ise, genellikle kadınlar ve kocalarının mahalleden gönderilmesi hükmü verilir idi⁶⁶³. Ancak her zaman mahalleden ihrâc kararının uygulanmadığı, aynı kişilerin aynı mahallede aynı hâl üzere yaşamaya devam ettikleri ve daha sonra yeniden dava konusu olduğu görülebilmektedir⁶⁶⁴. Pezevenklik yapanlarla ilgili işlemler de bunlara benzer idi. Yine mütesellimin mübaşir tayin ettiği ağa, hakkında iddia bulunan kişiyi mahkemede hazır ederek bilgi sahiplerinden durumun sorulmasını isterdi. Mahalle halkından öncelikle bilgi alındıktan sonra, âyân-ı vilâyetten de durum sorulur ve buna göre gereğinin yapılmasına hükmedilirdi⁶⁶⁵. Veyahut mütesellim tarafından mübaşir tayin edilen ağa mahkemeye gelir ve olayı haber vererek yerinde tespit ister. Mahkeme bunun için bir kişi görevlendirir. Görevlendirilen kişi yanına Müslümanlardan birtakım kişileri alarak olay yerine giderek durumu kayda alır ve hüddâm-ı mahkemeden biri ile mahkemeye bildirir idi⁶⁶⁶. Mütesellim hiç devreye girmeden mahalleden bazı kişiler toplanarak mahkemeye şikâyette bulunarak fahişelik yaptığını iddia ettikleri kişilerin mahalleden atılmasını istedikleri de olurdu⁶⁶⁷. Ayrıca ahalinin subaşıya durumu bildirmesi ve subaşının mahkemeye müracaatıyla mahkeme tarafından tayin edilen tarafsız kişilerce olay yerinde yapılan inceleme ile durum tespitinin yapıldığı da olurdu. Ahalinin isteği hemen hemen her zaman ilgili kişilerin mahalleden gönderilmesidir. Bazen bunun yapılmaması durumunda mahalle halkının perakende olabileceğini belirterek isteklerinin gerçekleşmesi için kadıyı iknâya çalışırlardı⁶⁶⁸. Bazen de subaşı duyularına göre hareket ederek, fahişelik ettiğini iddia ettiği kadın ve onunla ilişki kurduğunu iddia

⁶⁶² *AŞS, Defter 506, 56a/303 (Evâil-i Şaban 1068/ 1658)*

⁶⁶³ *AŞS, Defter 512, 44a/253 (3 Muharrem 1084/ 20 Nisan 1673).*

⁶⁶⁴ *AŞS, Defter 512, 44a/253 (3 Muharrem 1084/ 20 Nisan 1673); Defter 513, 3b/13 (7 Şevvâl 1084/ 15 Ocak 1674).*

⁶⁶⁵ Meselâ, Mütesellim kethüdası, Câmi'-i Kebîr Mahallesi'nden Çapaklı Osman bin Sefer hakkında pûzevenklik iddiası ile mahkemeye şikâyette bulunmuştur. Mahalle halkı da söz konusu şahıs hakkında, sarhoş ve gece-gündüz fisk-ı fücûr ve şer-i şürûr olduğunu ifade ederek şahitlik etmişlerdir. Âyân-ı vilâyet de, Osman'ın doğru yolda olmadığını ve işinin pûzevenklik olduğunu belirterek hakkından gelinmesini istemiş ve mahkeme bunu kayda geçmiştir (*AŞS, Defter 513, 4a/14, 7 Şevvâl 1084/ 15 Ocak 1674*).

⁶⁶⁶ *AŞS, Defter 512, 26a/131 (2 Zilkade 1083/ 19 Şubat 1673).*

⁶⁶⁷ *AŞS, Defter 506, 41b/235 [1069/ 1658-1659]*

⁶⁶⁸ *AŞS, Defter 507, s. 17/61 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1071/ 1660).*

ettiği erkekleri mahkemede kadı huzuruna çıkararak davacı olurdu. Davalıların iddiayı inkâr etmesi durumunda, bu kişilerin durumu mahalle halkına sorulur ve halkın ifadelerine göre karar verilirdi⁶⁶⁹. Veya subaşı mahkemeye doğrudan müracaat ederek haberdar olduğu uygunsuz hareketi bildirerek durumun araştırılmasını isterdi. Mahkeme durumu araştırmak için bir nâibi görevlendirip beraberinde bî-garaz kimseler ile olay yerine gidilerek dava görülür idi⁶⁷⁰.

Kadınların fâhişelik yapma işareti olarak gece vaktinde evlerinin kapısına katran çalınabilirdi. Zaman zaman bu uygulama suçsuz insanlara iftira edilmesi şeklinde gerçekleşebiliyordu⁶⁷¹.

1.2. GÜNDELİK HAYATTAN KESİTLER

1.2.1. Afyonkarahisar'da Aile, Nişan, Evlenme ve Boşanma

1.2.1.1. Aile

Sosyal hayatın en önemli kurumlarından birisi hiç şüphesiz ailedir. Aileyi teşkil eden fertler, bölgelere, sosyal ve iktisadi yapıya göre değişmektedir. Geniş aile, bir aile reisinin başkanlığında eş, çocuk, torun, gelin, damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşmaktadır. Ailenin ataerkil veya anaerkil oluşuna göre fertler de değişmektedir. Dar veya çekirdek aile ise bir karı koca ile çocuklardan meydana gelmektedir⁶⁷².

Osmanlı toplumunda ailenin kaç kişiden oluştuğu hususunda standart bir rakamdan bahsetmek mümkün olmasa da Ömer Lütfi Barkan'ın hâne karşılığı olarak öne sürdüğü beş rakamı genel kabul haline gelmiştir. Bölgelere ve şehirlere göre farklı sonuçların ortaya çıkması muhtemel olan bu hususta, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri'ndeki durumu ortaya çıkarmaya yönelik olarak Evâil-

⁶⁶⁹ *AŞS, Defter 507*, s. 27/100 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁶⁷⁰ *AŞS, Defter 511*, 24a/148 (Evâsıt-ı Muharrem 1080/ 1669).

⁶⁷¹ Evâil-i Rebîü'l-evvel 1080/ 1669 tarihli bir mahkeme kaydında bu tür bir olayı görmekteyiz. Söz konusu kayda göre; Hacı Yahyâ Mahallesi sâkinelerinden Eşme mahkemeye müracaat ederek, gece vakti kapısına katran çalınarak kendisine iftira edildiğini belirterek durumun mahalle halkından sorulmasını istemiştir. Mahkemede, mahalle imamı ile cemaatten dokuz kişi ve sairlerinden durum sorulmuştur. Mahalle halkı, iftiranın duyulduğu, ancak kadın hakkında daha önce böyle bir durumdan haberdar olmadıkları, kadının iyi haline şahitlik ettiklerini bildirmeleriyle durum sicile kaydedilmiştir (*AŞS, Defter 511*, 28a/175).

⁶⁷² Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 196.

i Rebiü'l-evvel 1060/ 1650⁶⁷³ tarihinden 22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1669⁶⁷⁴ tarihine kadar eş ve çocuk sayıları verilen toplam 79 muhalefat kaydı tespit edilerek incelenmiştir⁶⁷⁵. Bahsi geçen muhalefat kayıtlarından 54'ü erkek 25'i kadınlara aittir. İlgili kayıtların verilerine göre vefat eden kişilerin toplam 173 çocukları bulunmaktadır. Kişi başına çocuk sayısı ise ortalama olarak iki ilâ üç arasında olduğu görülmektedir. Hane başına düşen nüfus hesaplanması gerekir ise bu sayıya baba ve anneler ile zaman zaman büyük anne ve büyük babanın da ilavesiyle beş civarında bir rakama ulaşılır ki bu sayı, Ömer Lütfi Barkan'ın hesaplamasına da uygun düşmektedir.

Aynı verilerdeki eş durumlarıyla alakalı bilgiler değerlendirildiğinde, erkeklerin üçü, kadınların ise beşi bekâr, geri kalanı evli olduğu görülmektedir. Erkeklerin bekâr olanlarından biri Karahisâr-ı Sâhib Mütesellimi İbrahim Ağa'nın hüddamından Zülfikar Ağa⁶⁷⁶, biri Mütesellim Ahmet Ağa'nın ağalarından Hasan Ağa⁶⁷⁷ ve diğeri de Aslen Karahisâr-ı Sâhib'den olup Konya'da oturan bir kişidir⁶⁷⁸. Mütesellim hizmetinde çalışan ağaların mirasçılarının bulunmaması, bu kişilerin dışarıdan gelme ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla Afyonkarahisar'da yetişkin erkekler arasında bekâr oranı son derece az olduğu söylenebilir. Evli erkeklerden 1'i (% 2) üç eşli, 12'si (% 23,5) iki eşli ve geri kalan 38'i (% 74,5) ise tek eşlidir. Dolayısıyla Afyonkarahisar'da evliliklerin çoğu tek eşli olduğu ortaya çıkmaktadır. Birden fazla eşli olanlar da büyük oranda iki eşli olup ikiden fazla eşi olan erkek istisna denecek ölçüde azdır. Kadınlardan evli olmayanların birinin çocuğu bulunmaz iken 4'ünün çocuğu vardır. Dolayısıyla dördü duldur. Geriye kalan 20'si ise evlidir. Dolayısıyla kadınların da bekâr veya dul kalmayı tercih etmedikleri söylenebilir.

Tablo 11: Muhalefat Kayıtlarına Göre Eş Sayıları

Tek Eşli	38
İki Eşli	12
Üç Eşli	1

⁶⁷³ AŞS, *DeFTER* 502, 37b/244 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1060/ 1650).

⁶⁷⁴ AŞS, *DeFTER* 521, 40b/206 (22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1690).

⁶⁷⁵ İncelenen muhalefat kayıtları için bkz. Ek Tablo 1.

⁶⁷⁶ AŞS, *DeFTER* 509, s. 17/41 [Safer 1077/ 1666].

⁶⁷⁷ AŞS, *DeFTER* 512, 14b/71 (2 Cemâziye'l-evvel 1083/ 26 Ağustos 1672).

⁶⁷⁸ AŞS, *DeFTER* 512, 11a/44 (8 Cemâziye'l-âhir 1083/ 1 Ekim 1672).

Dört Eşli	0
Bekar	3
Toplam	54 Erkek

1.2.1.2. Nişan ve Nikâh

Aile kurumuna giden yolda ilk önemli adımın nişanlanma olduğu söylenebilir. Afyonkarahisar Şehri'nde evlilik öncesinde nişanlanma ve nişanlanma sırasında taraflar arasında alınıp verilen eşya ve hediyelerle ilgili şer'iyye sicillerinde bilgiler bulunmaktadır. Genellikle bu konudaki bilgiler, nişanın bozulması ve eşyaların geriye talep edilmesi nedeniyle taraflardan biri veya ikisinin birlikte mahkemeye müracaatı dolayısıyla sicillere aksetmektedir.

Nişanlanma sırasında oğlan tarafından kıza mehr-i mu'accel olarak bazı eşyalar verilmektedir. 1 Rebîü'l-âhir 1084/ 16 Temmuz 1673 tarihli kayıt verilen eşyalar hususunda bize fikir vermektedir. Söz konusu kayda göre; Sofular Mahallesi'nde sakin Himmet oğlu Ahmet, oğlu Abdülkadir'i Ali kızını İsmihan'a nişanlar iken bir yeşil derâyî kaftan, bir arakî, bir al zıbnluk, bir miktar iplik, iki al çenber, bir altın hatem (altın yüzük), bir sîm hatem (gümüş yüzük) ve iki kuruş göndermiştir⁶⁷⁹. Bir başka kayıta ise erkek tarafı kız tarafına nişanlanma sırasında, pabuç, mest, keten, destmâl, ipek, siyah üzüm, doksan akçe nakit para ve bir karasığır öküzü vermiştir⁶⁸⁰. Nişan sırasında verilen eşya herhangi bir sebeple nişanın bozulması halinde geriye iade edilirdi⁶⁸¹. Bu tür iade işlemleri şahitler huzurunda yapılır ve zaman zaman bu durum mahkemeye yansıtılıp sicil defterlerine kaydedilirdi⁶⁸². Bazı durumlarda eşyaların iadesi yerine belli bir para üzerine anlaşma sağlanabilir⁶⁸³, veyahut eşyanın bir kısmı aynîle iade alınır iken bazıları karşılığında para alınabilirdi⁶⁸⁴.

⁶⁷⁹ AŞS, Defter 514, 2b/15 (1 Rebîü'l-âhir 1085/ 5 Temmuz 1674).

⁶⁸⁰ AŞS, Defter 507, s. 92/316 (10 Receb 1072/ 1 Mart 1662).

⁶⁸¹ AŞS, Defter 507, s. 92/316 (10 Receb 1072/ 1 Mart 1662); Defter 514, 2b/15 (1 Rebîü'l-âhir 1085/ 5 Temmuz 1674).

⁶⁸² AŞS, Defter 502, 5b/29 (16 Safer 1061/ 8 Şubat 1651).

⁶⁸³ AŞS, Defter 512, 64a/352 (12 Rebîü'l-âhir 1084/ 27 Temmuz 1673).

⁶⁸⁴ AŞS, Defter 507, s. 92/316 (10 Receb 1072/ 1 Mart 1662).

Küçük yaşlarda büyükleri tarafından nişanlanan kız çocukları mükellef olduktan sonra buna itiraz edip nişanı bozabilirlerdi. Evâhir-i Safer 1060/ 1653 tarihli bir hükümde bunun bir örneğini görmekteyiz. Bedrik Mahallesi sakinlerinden Süleyman kızı Sâliha mükellef olmadan önce kardeşi İsmail tarafından Karamık Köyü'nden Habib'in oğlu Hüseyin'e nişanlanmıştır. Ancak Sâliha, mükellef olduktan sonra mahkemeye müracaat ederek Hüseyin'le evlenmek istemediğini belirterek nişanı bozmuştur⁶⁸⁵. Nişanın bozulmasına ilişkin fetvalara da rastlanmaktadır. Bu fetvalarda, babasının isteğiyle nişanlanan kızın nişanı bozarak bir başkası ile evlenmesine müsaade edilmektedir⁶⁸⁶. Kızın nişanı bozması ile ilgili bazı kayıtlarda aynı zamanda evleneceği kişinin ismini belirttiği durumlara da rastlanmaktadır⁶⁸⁷. Nişanlanma sırasında bazen nikâh da yapılmaktadır. Ancak bu şekilde yapılan nikâh, nişanın bozulması durumunda normal nikâh gibi işlem görmediği anlaşılmaktadır⁶⁸⁸.

Müslümanlarda olduğu gibi, Ermenilerde de evlenme öncesi namzetlik yani nişanlanma olur⁶⁸⁹, hatta bu küçük yaşlarda da gerçekleşebilirdi. Ayrılma için yine Müslümanlarda olduğu gibi zaman zaman taraflardan birinin mahkemeye müracaatı söz konusu olmakta ve ayrılık mahkeme kararıyla gerçekleşebilmektedir. Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651 tarihli bir mahkeme kaydı bunun için örnek teşkil etmektedir. Söz konusu hükümde, Ermeniyan Mahallesi'nden Hazar kızı Hatunşah, on altı yıl önce Konya'da oturan Abraham isimli zımminin kendisi ile nişanlandığını ancak içerisinde bulunulan zamana kadar ortaya çıkmadığı, ayrıca birkaç defa kendisinden ayrıldığına ilişkin imzalı ve mühürlü mektup geldiğini belirtmektedir. Ayrıca, artık kendisinin âkil ve bâliğ olması nedeniyle şer'an dilediğiyle evlenme hakkının kendisine ait olduğunu da belirterek mahkemede hazır bulunan diğer Agop oğlu Abraham ile evleneceğini belirtmiştir⁶⁹⁰. Bir diğer kayıttan ise; Nasârâ Mahallesi'nden Kirkor oğlu Medros ile Ohannes kızı Horopsima'nın nişanlı olmalarına rağmen Horopsima'nın evlenmeye yanaşmadığı ve bunun üzerine Medrosun mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir. Mahkemede, aralarında nikah olmaması, aynı zamanda

⁶⁸⁵ AŞS, *Defter 502*, 36b/237 (Evâhir-i Safer 1060/ 1650). Başka örnekler için ayrıca bkz. *Defter 506*, 5b/30 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667); *Defter 513*, 13b/53 (Zilkade 1084/ 1674).

⁶⁸⁶ AŞS, *Defter 510*, 1b/x, s. 11/62.

⁶⁸⁷ AŞS, *Defter 506*, 5b/30 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

⁶⁸⁸ AŞS, *Defter 511*, 34b/214 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1080/ 1669), 59b/362 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670).

⁶⁸⁹ AŞS, *Defter 503*, 5b/26 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651), *Defter 506*, 39a/218 (Evâil-i Zilka'de 1068/ 1658).

⁶⁹⁰ AŞS, *Defter 503*, 5b/26 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651).

Horopsima'nın âkil ve bâliğ olması ve kendi iradesi ile evlenmekten vazgeçmesi nedeniyle istediğine varması için izin verilmiştir⁶⁹¹.

Aile kurumunun oluşmasında nişanlanmadan sonra gerçekleşen en önemli aşama nikâhtır. Osmanlı Aile hukukunun büyük oranda İslam aile hukukunun tatbiki şeklinde gerçekleştiği dikkate alındığında, Osmanlı aile hukuku meselelerinin İslam aile hukukundan hareketle ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. İslam hukukunda nikâh ise esas itibarıyla tarafların ve şahitlerin iştirakiyle akdedilen medeni bir akitir⁶⁹². Bu akit ile bir aile teşekkül eder, bir erkek ile bir kadın arasında birtakım haklar tesis edilerek bunların birbirlerinden meşru surette istifadeleri caiz olur⁶⁹³. Nikâhın rüknü, îcâp ve kabulden ibarettir. Nikâhta icap ve kabul, beldelerin örf ve âdetine göre nikâhın yapılması sırasında kullanılan sözler olup nikâh akdi bunlarla gerçekleşir⁶⁹⁴.

Müslümanların aralarında câiz olan her nikâh, ehl-i zimmet arasında da caizdir. Yani, Müslümanların nikâhlarında aranılan şartları câmi' olarak zımmiler arasında akdedilen bir nikâh İslâm hukukunca sahih olur⁶⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nde nikâh akitlerinin belirli bir bölümünün mahkemelerde kıyıldığı, bunun için tarafların ya bizzat veya vekilleri vasıtasıyla mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır⁶⁹⁶. Lâkin, yine de nikâhların yüzde kaçının mahkemelerde akdedildiği hususunda sıhhatli bir nispet verme imkanı bulunmamaktadır⁶⁹⁷.

Şehir merkezlerinde taraflar önce hâkime başvurmakta, oradan aldıkları bir izinname ile umumiyetle buldukları mahallenin imamı veya ehil birisi huzurunda nikâhlarını kıydırmaktadırlar. Bu yönde bir tatbikat kadı tarafından kıyılmayan nikâhlarda da devlet kontrolünün kaybolmadığını, bunların da netice itibarıyla devleti temsil eden kadının kontrolünde kıyıldığını göstermesi bakımından önemlidir⁶⁹⁸.

⁶⁹¹ AŞS, *Defter 513*, 7b/32 (27 Şevvâl 1084/ 4 Şubat 1674).

⁶⁹² M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s. 1.

⁶⁹³ Ömer Nasuhi Bilmen, "*Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye*" *Kamusu*, II, İstanbul ty., s. 5.

⁶⁹⁴ *Aynı eser*, s. 15.

⁶⁹⁵ *Aynı eser*, s. 169.

⁶⁹⁶ M. A. Aydın, *Aynı makale*, s. 5.

⁶⁹⁷ *Aynı makale*, s. 4.

⁶⁹⁸ *Aynı makale*, s. 6.

Bir kısım nikâhların kadının izni dahi aranmaksızın kıyıldığını kabul etmek gerekir. Zira nikâha hâkimin veya onun izniyle bir din adamının iştiraki hukuken zarûrî değildir. Bu yüzden bilhassa şehir merkezlerinden uzak köylerde kadının haberi ve izni olmaksızın, ama herhalde bir din adamının huzurunda nikâh kıyıldığını kabul etmek gerekir. Ancak kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhların varlığıyla ilgili bir ihtilaf mahkemeler tarafından dinlenmez olmuştur⁶⁹⁹. Bu ve benzeri sebeplerle nikâhların ekserisinin ya kadı tarafından veya kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı söylenebilir⁷⁰⁰.

Nikâh merasiminde evlenecek kız umumiyetle bir vekille temsil edilmekte, kızın bizzat kendisine ya evlilik anında veya daha sonra verilmek üzere mehir tespit edilerek iki şahit huzurunda nikâh kıyılmaktadır⁷⁰¹.

1.2.1.3. Evlenmeler

Afyonkarahisar şer'iyeye sicillerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre; çok sık olmasa da evlilik, kadınların bizzat kendilerinin mahkemeye müracaatı üzerine kadı huzurunda gerçekleşebiliyordu. Bazen kadınlar mahkemeye bizzat müracaat ederek evleneceği kişinin ismini belirtir ve bu sicile kaydedilirdi⁷⁰². Veyâhut, kadın mahkemede evleneceği kişinin huzurunda âkil ve bâliğ olarak kendi iradesiyle, ne kadar mehr-i mü'eccel alacağını da belirterek söz konusu kişinin eşi olmayı kabul ettiğini ifade eder ve mahkeme de bunu tasdik ederdi⁷⁰³. Kadının bizzat mahkemeye gelmeden, vekâlet verdiği bir kişi vasıtasıyla kadı huzurunda nikâh akdinin gerçekleştirildiği de olurdu⁷⁰⁴.

Afyonkarahisar'da sıra dışı evlilik işlemlerine de rastlanmaktadır. Meselâ, Evâil-i Muharrem 1061/ 1650-1651 tarihli bir sicil kaydında, el-Hâc Mahmut Mahallesi sakinlerinden Abdi kızı Fatma mahkemeye müracaat ederek,

⁶⁹⁹ Aynı makale, s. 8.

⁷⁰⁰ Aynı makale, s. 9.

⁷⁰¹ Aynı makale, s. 10.

⁷⁰² *AŞS, Defter 506, 6a/32* (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

⁷⁰³ Meselâ, İmaret Mahallesi'nden Siyavuş kızı Âbide mahkemede Abdi Bey oğlu Abdurrahman huzurunda, âkil ve bâliğ olarak kendi iradesiyle, bin dirhem gümüş mehr-i mü'eccel üzerine Abdurrahman'ın eşi olmayı kabul ettiğini ifade etmiş ve mahkeme de bunu tasdik etmiştir (*AŞS, Defter 512, 21b/110, 1 Şevval 1083/ 20 Ocak 1673*).

⁷⁰⁴ *AŞS, Defter 512, 37b/213* (23 Rebü'l-ahir 1078/ 12 Ekim 1667), 38a/216 (26 Zilkade 1083/ 15 Mart 1673).

Abdurrahman oğlu Sefer'in kendisiyle nişanlı olduğu dedikodusu yaptığını belirterek buna rızası olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda, mahkemede hazır bulunan Recep'e eş olmayı kabul ettiğini de belirtmiş ve bu durum sicile kaydedilmiştir⁷⁰⁵. Diğer bir evlilik hikâyesi ise şöyledir: Sinan Paşa Mahallesi'nden Durmuş, şehri terk ederek uzun süre kendisinden haber alınamamıştır. Eşi Recep kızı Ümmühânî, eşinin vefat ettiği veya kendisinden feragat etmiş olduğu düşüncesiyle Kıyâmî Efendi ile evlenmiştir. On beş yıl aradan sonra Durmuş geriye dönerek durumu mahkemeye taşımıştır. Kıyâmî Efendi'ye durum sorulduğunda, O da söz konusu Durmuş'un Amasya'da zevcesi Ümmühânî'yi boşadığına dair ortaya çıkan şâyia üzerine Ümmühânî ile evlendiğini belirtmiştir. Durmuş'un bu iddiayı reddederek eşini boşamadığına dair yemin etmesi ve Kıyâmî'nin iddiasını ispat edememesi üzerine mahkeme, Ümmühânî'nin Kıyâmî Efendi'den ayrılmasına ve iddet müddetinin bitiminde nikâh tazeleyerek eskisi gibi Durmuş'un zevcesi olmasına hükmetmiştir⁷⁰⁶. Bu hüküm gereğince Kıyâmî Efendi ile Ümmühânî ayrılmışlar ve mallarını da ayırarak Ümmühânî önceki eşi Durmuş'a dönmüştür⁷⁰⁷. Ancak daha sonra Ali oğlu Kadı Kıyâmî Efendi, Sivas Eyâleti'nde bilfiil Amasya kadısı olan Mevlânâ Mehmet Efendi tarafından imzalanmış ve mühürlenmiş bir yazı getirmiştir. Bu yazıya göre; Ümmühânî Hatun'un ilk eşi olan Durmuş, eşini iki çocuğu ile birlikte babası Recep'in evinde bırakarak ticaret için başka yerlere gitmiştir. Durmuş; 1051/ 1641-1642 senesinde ticaret için Amasya'ya geldiğinde, Ümmühânî Hatun'un babası Recep bunu haber alarak söz konusu tarihte Durmuş'u Amasya kadısı Mustafa'nın huzuruna götürerek eşinin ve çocuklarının sekiz senedir nafaka, giyecek ve sair ihtiyaçları itibariyle zor durumda olduklarını belirterek Durmuş'un kendisiyle birlikte giderek ailesinin zaruri ihtiyaçlarını gidermesi, eğer gitmez ise 1 Cemâziye'l-evvel 1051/ 8 Ağustos 1641 tarihinden 1 Cemâziye'l-evvel 1052/ 28 Temmuz 1642 tarihine kadar geleceğine dair yemin etmesini istemiştir. Bunun üzerine Durmuş kadı huzurunda, söz konusu tarihler arasında evine dönüp ailesinin ihtiyaçlarını karşılayıp üzerine düşen görevleri yerine getirmez ise eşinin kendisinden talak-ı selâse üzerine boş olmasını ve istediği ile evlenmesini belirtmiş ve bu durum Amasya mahkemesinde sicile kaydedilmiştir. Bilfiil Amasya kadısı olan Mevlânâ Mehmet Efendi imzası ve

⁷⁰⁵ AŞS, *Defter 502*, 3b/14 (Evâil-i Muharrem 1061/ 1650-1651).

⁷⁰⁶ AŞS, *Defter 502*, 19b/130 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651)

⁷⁰⁷ AŞS, *Defter 502*, 20b/137 (1 Receb 1061/ 20 Haziran 1651)

mührünü taşıyan söz konusu belge Kıyâmî Efendi tarafından mahkemeye sunulmuş ve hüküm buna göre verilmiştir. Yani Ümmühânî Kıyâmî Efendi'ye dönmüştür⁷⁰⁸.

Afyonkarahisar'da çoğunluğu tek evlilik olmakla birlikte iki, üç ya da dörde kadar evliliklere rastlanmaktadır. Erkekler için dört evlilikten fazlasına şer'an müsaade edilmez idi. Dört eşi olan kişi yeniden evlenebilmesi için eşlerden birisini boşaması ve boşadığı kadının iddet süresinin de dolmuş olması gerekirdi. Bu tür durumlar çok nadir de olsa gerçekleşebilirdi. Evâsıt-ı Şaban 1068/ 1658 tarihli sicil kaydı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kayda göre; Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden Yitilmiş oğlu Gündoğmuş, dört evli iken Evâhir-i Zilhicce 1067/ 1657 tarihinde eşlerinden birini boşamış ve Evâil-i Receb 1068/ 1657 tarihinde bir başkasıyla yeniden evlenmiştir. Ancak ehl-i örf taifesi boşandığı eşinin iddet müddeti dolmadığı gerekçesi ile müdahale etmiştir. Bunun üzerine Gündoğmuş'un boşadığı eşinin ifadesine başvurulmuş ve onun da Gündoğmuş'un söylediklerini doğrulaması, yani iddet müddetinin dolduğunu söylemesi, ayrıca kadının ifadelerinin delil olarak kullanılmasına ilişkin fetva dikkate alınarak Gündoğmuş'un yeni evliliği onaylanmıştır⁷⁰⁹.

Erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleri halinde, eşlerin her birinin ayrı evde oturma hakkı olup bunu talep edebilmektedirler. 12 Şevval 1083/ 31 Ocak 1673 tarihli bir dava kaydı bunun bir örneğini bize göstermektedir. Söz konusu kayda göre; Sinan Paşa Mahallesi'nden Nasuh kızı Hûri mahkemeye müracaat ederek, kocasının kendisinden başka iki eşi daha bulunduğunu ve üçünü bir evde iskân ettirdiğini belirterek eski kocasından kalan malların kendisine teslim edilerek başka bir evde oturtulması hususunda kocasına tenbihde bulunulmasını istemiştir. Kocası Hacı Ahmet'in, karısının iddialarının doğruluğunu itiraf etmesi üzerine mahkeme, Hurinin önceki kocasından getirdiği mallar ve erzakı ile avlusu içerisinde başka bir evde iskânının sağlanmasını Hacı Ahmet'e tenbih ve hükmetmiştir⁷¹⁰.

Boşanmış veya kocası vefat etmiş kadınların iddeti⁷¹¹ dolmadan nikâhlanmasına da müsaade edilmezdi. Yapılan nikâhtan sonra kadının iddeti

⁷⁰⁸ AŞS, *DeFTER* 503, 2b/7 (10 Şaban 1061/ 29 Temmuz 1651)

⁷⁰⁹ AŞS, *DeFTER* 506, 35b/191 (Evâsıt-ı Şaban 1068/ 1658).

⁷¹⁰ AŞS, *DeFTER* 512, 22b/117 (12 Şevval 1083/ 31 Ocak 1673).

⁷¹¹ İddet; vefat veya boşanmadan sonra şer'an muayyen olan bir müddet olup bu müddet son bulmadıkça zevce veya zevce başkasıyla ve bazı hallerde birbirleriyle tekrar evlenemezler. İddetin başlangıcı, talâk, vefât veya fesh

dolmadığı ortaya çıkar ise yapılan nikâh geçersiz sayılırdı. Eğer bir kadının iddeti dolmadan nikâh yapıldığı yönünde bir şikâyet olur ise, mütesellim, ya da onun tarafından görevlendirilen mübaşir, söz konusu olan kişiyi kadı huzuruna çıkarır ve davası görülürdü⁷¹².

Başka diyara giden kocanın vefatına ilişkin iki kişinin şahitlik etmesi ile kadının bir başkası ile evlenmesine mahkeme kararı ile izin verilirdi⁷¹³. Nadir olsa da başka diyara giden kocanın vefatına ilişkin bir kişinin şahitliği de, mahkeme tarafından kadının bir başkası ile evlenmesine karar vermesi için yeterli görülebilmektedir⁷¹⁴.

Bazı durumlarda, bir kişinin şehâdetiyle, kadının kocasından boşanarak bir başkasıyla evlenmesine müsaade edildiği de görülmektedir. Mesela; Zaviye Mahallesi sakinlerinden Hasan kızı Râziye'nin kocası Oruç oğlu Ahmet altı sene önce kürekçi olarak denize giderek esir düşmüştür. Eğret Köyü'nden Mehmet oğlu Muslu Beşe Malta'da Ahmet'e rastladığında, Ahmet'in eşini boşayarak dilediği ile evlenmesine izin verdiğini belirtmiş ve mahkeme bunun üzerine Raziye'nin evlenmesine müsaade etmiştir⁷¹⁵.

İstisna olarak hür bir kadın ile köle bir erkeğin evlenmesine de rastlanmaktadır. 7 Muharrem 1084/ 24 Nisan 1673 tarihli bir sicil kaydında bunun bir örneği görülmektedir. Söz konusu kayda göre; İmaret Mahallesi'nde sakin Mustafa kızı Cemile, Akçain Köyü'nden Hacı Ali Bâlî'nin izni ile kölesi olan Abdullah oğlu Mustafa ile bin dirhem gümüş mehr-i mü'eccel ile evlenmiştir. Bu mehiri kendisinden almadan eşinin vefatı üzerine Cemile mehirini kocasının sahibi olan Hacı Ali Bâlî'den talep etmiştir. Hacı Ali Bâlî ise kölesinin izni ile evlendiğini, ancak mehirin kölenin rakabesine taalluk ettiğini belirterek ödememiş ve mahkeme de bunu onaylamıştır⁷¹⁶.

---

ve mütareke hadiselerinden birinin vukuu ânıdır. Sonu ise, muayyen müddetlerin geçip nihâyet bulmasıyla veya vaz'-ı haml ile tekrâr eder. Hayz görmeyen bir mutallaka doksan gün, kocası ölüp de gebe bulunmayan bir kadın da yüz otuz gün iddet bekler (Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 368, 370).

⁷¹² AŞS, *Defter 511*, 36a/232 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1080/ 1669), 39b/255 (Evâhir-i Receb 1080/ 1669).

⁷¹³ AŞS, *Defter 512*, 63b/348 (1 Rebîü'l-âhir 1084/ 16 Temmuz 1673).

⁷¹⁴ AŞS, *Defter 503*, 72a/7465 (Evâhir-i Ramazan 1046/ 1637); *Defter 509*, s. 19/45 (16 Rebîü'l-evvel 1077/ 16 Eylül 1666).

⁷¹⁵ AŞS, *Defter 512*, 10b/41 (1 Cemâziye'l-âhir 1083/ 24 Eylül 1672).

⁷¹⁶ AŞS, *Defter 512*, 45b/260.

Evlenme esnasında kocanın ağırlık verme uygulaması da görülmektedir. Evâsıt-ı Receb 1073/ 1663 tarihli kayıt bunun için örnek teşkil edebilir. İlgili kayıta, Akmescit Mahallesi'nden Süleyman Ağa evlenir iken altmış riyâlî kuruş ağırlık vermiştir⁷¹⁷. Ardıç Mahallesi sakinlerinden Ahmet oğlu Mustafa ise nikâh anında kızın babasına ağırlık olarak üç bin akçe vermiştir. Daha sonra da verdiği ağırlığı geriye istemiş ve verdiği ağırlık karşılığında bazı eşyalar alarak kayın babası ile sulh olmuşlardır⁷¹⁸. Bir başka vakada ise erkek, evleneceği kızın kardeşine ağırlık olarak bir at vermiş ve boşanma sırasında bunu geriye almıştır⁷¹⁹. Kadının vefatı halinde ise kocası verdiği ağırlığı mirasından talep edebildiği anlaşılmaktadır⁷²⁰. Çünkü İslam hukukuna göre; bir kızı evlendirmek için, ebeveynden veya akrabasından birinin ağırlık, kaftanlık ve sâire namlarıyla alacakları şey, rüşvet mahiyetindedir. Koca, vermiş olduğu şeyi mevcut ise aynen, değilse bedelen geriye alabilir. Nitekim bir kadın da kendisini veya kızını evlendirmesi için bir erkeğe vereceği şeyi evlenmeden sonra geri alabilir⁷²¹.

Evlenme sırasında taraflar birtakım şartlar ileri sürebilirler ve ileride buna dayalı olarak hak iddia edebilirler idi. Evâsıt-ı Şevvâl 1080/ 1670 tarihli mahkeme kaydında böylesi bir duruma rastlamaktayız. Söz konusu kayıttan anlaşıldığına göre; Câmî-i Kebîr Mahallesi'nden Hammâmî Hacı Budak kızını şehirde yaşamak şartıyla Kumartaş Köyü'nden Mustafa Çelebi'ye eş olarak vermiştir. Ancak dört sene sonra Mehmet Çelebi'nin eşini köye götürmek istemesi üzerine Hammâmî Hacı Budak kızına vekâleten mahkemeye müracaat ederek duruma itiraz etmiştir. Mahkeme, Mehmet Çelebi'nin eşini şehirde mülk evinde iskâna, nafaka ve giyecek masraflarını karşılamaya, dövme veya eziyet etmemesi hususunda ısrarla kendisine tenbihle bulunulmasına, mütenebbih olmaz ise hakkından gelinmesine hükmetmiştir⁷²². Bundan başka, erkeğin ileride bir başka evliliğinin ortaya çıkması halinde yeni eşinin boş olacağı gibi farklı şartlar ile evliliklerin yapıldığına da rastlanmaktadır⁷²³.

⁷¹⁷ AŞS, *Defter 507*, s. 96/327 (Evâsıt-ı Receb 1073/ 1663).

⁷¹⁸ AŞS, *Defter 512*, 32b/172 (1 Muharrem 1078/ 23 Haziran 1667).

⁷¹⁹ AŞS, *Defter 503*, 75b/490 (Evâsıt-ı Şevvâl 1046/ 1637).

⁷²⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 96/327 (Evâsıt-ı Receb 1073/ 1663).

⁷²¹ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 13.

⁷²² AŞS, *Defter 511*, 51b/321 (Evâsıt-ı Şevvâl 1080/ 1670).

⁷²³ AŞS, *Defter 506*, 43b/251 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1079/ 1668).

Kadınlar evlenir iken, kocalarının ikinci bir eş, odalık veya cariye alması hususunda hassasiyet gösterebilmekte ve bu tür bir girişimin olması halinde doğrudan kendisini boşamasına ilişkin kocasından kadı huzurunda söz alarak bu hususu garanti altına alabilmektedir⁷²⁴.

Usulsüz evliliklere de rastlanmaktadır. Böylesi bir durum tespit edildiğinde mütesellim devreye girerek mahkemeye müracaat eder ve gerekli hükmün verilmesini isterdi. Mesela; Ramazan isimli şahıs kürekçi olarak deniz seferine katılmış ve esir düşmüştür. Bedrik Mahallesi'nden Süleyman oğlu Mustafa, Ramazan'ın vefatını ispat etme sözü ile Ramazan'ın eşi ile evlenmiştir. Bir yıl sonra mütesellim kâimmakâmının görevlendirdiği Ahmet Ağa mahkemeye müracaat ederek şikâyette bulunmuştur. Mustafa da Ramazan'ın hayatı bilinmemesi nedeniyle, vefatını ispat etmek sözü vererek evlendiğini itiraf etmiştir⁷²⁵.

Nadir olarak çok küçük yaştaki kız çocuklarının velisi izniyle evlendirildiklerine rastlanmaktadır. Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1081/ 1670 tarihli bir kayıta böyle bir olaya rastlamaktayız. Söz konusu kayda göre; İmaret Mahallesi sakinlerinden Hacı İnyetullah, aynı mahalleden Fâtıma isimli küçük kızla annesinin izni ile evlenmiştir. Ancak kız çok küçük olduğu için yine annesinin izin ve rızasıyla "halvetü's-sahîha" olmadan önce boşanmıştır⁷²⁶.

1.2.1.4. Mehir

Evliliklerde nikah akdinin vazgeçilmez şartlarından biri, erkeğin kadına vermesi gereken mehirin belirlenmesidir. İslamdan önce mehir, kadının satış bedeli idi. İslam dini bu âdeti bazı yeni düzenlemeler ve yasaklamalara bağlamış, özellikle mehri kadının almasını emrederek kız babalarının veya akrabaların almasını şiddetle yasaklamıştır. Ancak tatbikatta, bu hükümlere her yer, her zaman ve her topluluk arasında uyulduğunu söylemek güçtür. Eski tarz veya saptırılmış uygulamaların

⁷²⁴ Meselâ, İmaret Mahallesi sakinlerinden Ömer oğlu Mehmet mahkemede karısı huzurunda, eşinin hayatta ve nikâhında olduğu sürece başka bir hanımı eş alır veya odalık cariye alır ise ilk eşinin talak-ı selâse ile boşanmasını kabul ettiğini ifade etmiş ve bu ifadeyi kadı sicile kaydetmiştir (*AŞS, Defter 502, 23a/158, Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651*).

⁷²⁵ *AŞS, Defter 512, 20a/102 (9 Ramazan 1083/ 29 Aralık 1672)*.

⁷²⁶ *AŞS, Defter 505, s. 6/13*.

fikhın değil, toplumsal ve ekonomik şartların zorlamasıyla geniş çevrelerde yaygınlaşmış olduğunu söylemek mümkündür⁷²⁷.

İslam hukukunda mehir; zevcenin nikâh akdi ile hak ettiği ve kocasından aldığı maldır⁷²⁸. Evlenen kadın, nikâh sırasında mehir miktarı belirtilmiş ise ona, belirtilmemiş ise mehr-i misle müstahak olur⁷²⁹. Mehr-i misl ise zevcenin babası tarafından ve olmadığı takdirde beldesi ahalisinden akid tarihinde yaş, cemâl, bekâret gibi vasıflarda akran ve emsâli kadınların mehridir⁷³⁰.

Mehir, nikâh sırasında zikredilmesi gereken, zevcin vefatı halinde terekede önceliği olan alacaklar arasındadır. Diğer varisler buna mani olamazlar⁷³¹. Mehir iki çeşittir. Bunlardan birincisi "*mehr-i mu'accel*", diğeri ise "*mehr-i mü'eccel*" dir.

Mehr-i Muaccel

Mehr-i mu'accel; peşin verilmesi meşrut olan mehirdir⁷³². Mehr-i mu'accelini almış olan kadın kocasının evinde ikamete mecbur olur, kocasının izni olmaksızın şer'î bir hakka dayanmadığı sürece başka yere gidemez⁷³³.

Kadı huzurunda yapılan evlilik kayıtlarında, mehr-i mu'accel hakkında bilgiler bulunabilmektedir. Bütün kayıtlarda olmasa da bazı kayıtlarda mehr-i mu'accel olarak verilen para miktarları⁷³⁴, mücevherat, elbise ve sair eşyaların dökümü verilmektedir⁷³⁵.

28 Rebî'ül-âhir 1084/ 12 Ağustos 1673 tarihli boşanma davasında kadının mehr-i mu'accel olarak aldığı eşyayı da iade ettiği görülmektedir. Bu eşyanın dökümü şöyledir: Bir sîm kuşak, bir sîm pazubend, bir kırmızı derâyî kaftan, bir sarı derâyî çintiyan, bir al derâyî gömlek, bir makrama, bir poşu, bir selecik, bir çift sîm küpe, bir sîm ayak cebesi ve bir çift pabuç⁷³⁶.

Mehr-i Mü'eccel

⁷²⁷ İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 35.

⁷²⁸ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 10.

⁷²⁹ *Aynı eser*, s. 33.

⁷³⁰ *Aynı eser*, s. 10.

⁷³¹ İ. Ortaylı, Aynı makale s. 35.

⁷³² Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 10.

⁷³³ *Aynı eser*, s. 33.

⁷³⁴ *AŞS, Defter 512, 37b/213 (23 Rebî'ül-ahir 1078/ 12 Ekim 1667).*

⁷³⁵ *AŞS, Defter 512, 38a/216 (26 Zilkade 1083/ 15 Mart 1673).*

⁷³⁶ *AŞS, Defter 512, 68b/374 (28 Rebî'ül-âhir 1084/ 12 Ağustos 1673).*

Mehr-i mü'eccel; bilâhare verilmesi meşrut olan mehirdir. Muayyen bir müddet zikredilmemiş ise vefat veya talak hâlinde âciliyet kazanır. Bir mehrin tamamı mü'eccel olabileceği gibi bir kısmı da mü'eccel olabilir⁷³⁷.

Afyonkarahisar'da, kadı huzurunda yapılan evlenme kayıtlarında mehr-i mü'eccel hakkında bilgiler bulunabilmektedir⁷³⁸. Bunun yanı sıra birçok zaman miras anlaşmazlıklarıyla alakalı dava kayıtlarında da mehr-i mü'eccel kayıtları yer almaktadır. Çünkü nikâh sırasında belirlenen mehr-i mü'ecceler genellikle ölüm halinde kocanın mirasından tahsil edilmekte idi. Bu durum ya diğer mirasçıların itirazı neticesinde, ya da tarafların anlaşmalarının sicile kaydının istenmesi neticesinde mahkemeye intikal etmekte idi. Söz konusu hükümler incelendiğinde çarpıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Evlenme sırasında mehr-i mü'eccelin yanında sanki göstermelik bir uygulama gibi değerlendirilebilecek mehr-i mü'eccel konulmasının, uygulaması olmayan bir gelenekten ibaret olmadığı ortaya çıkmaktadır. Genellikle yüksek miktarlarda olan bu mehr-i mü'eccellerin bilhassa vefat anında uygulamaya konularak mirastan tahsil edildiği görülmektedir.

Kadınların, kocalarından mehr-i mü'eccel haklarını almadan vefatları durumunda normal miras olarak kabul edilerek işlem görmektedir. Yetimlerin annelerinin, kocasından mehir alacağı varsa, vasileri vasıtasıyla bunu yetim mallarından talep ederek alabilirdi⁷³⁹. Zaman zaman mehr-i mü'eccelin alınması yetimlerin vasileri ile anlaşmazlıklara da neden olabilmektedir⁷⁴⁰. Miktarların yüksek olmasından dolayı bazen mirasın tamamının mehr-i mü'eccel karşılığında eşe kaldığını da söylemek mümkündür⁷⁴¹. Dolayısıyla diğer mirasçılara, mirastan pay kalmadığı durumlarda konu mahkemelere taşınmaktadır. Ancak mahkeme bu gibi durumlarda öncelikle mehirin ödenmesine onay vermekte, yani diğer mirasçıların şikâyetleri sonuç vermemektedir⁷⁴².

---

⁷³⁷ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 10.

⁷³⁸ *AŞS, Defter 512*, 21b/110 (1 Şevval 1083/ 20 Ocak 1673).

⁷³⁹ *AŞS, Defter 503*, 8a/43 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651).

⁷⁴⁰ *AŞS, Defter 510*, 8b/44 (Evâhir-i Receb 1078/ 1668), 4b/19 (Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667); *Defter 512*, 36a/201 (Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667).

⁷⁴¹ *AŞS, Defter 507*, s. 29/105 (Evâil-i Zilkade 1071/ 1661).

⁷⁴² Bazı örnekler için bkz. *AŞS, Defter 502*, 2b/5, 3a/8 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651), 4b/22 (Evâil-i Safer 1061/ 1651); *Defter 506*, 7a/41 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

Mehr-i mü'eccelin mirastan alınması her zaman dava konusu olmamaktadır. Taraflar aralarında anlaşarak ev, arsa, dükkân vb. miras mallarının biri veya birkaçı mehir karşılığında eşe verilir ve herhalde çoğu zaman bu anlaşma kadı tarafından sicile kaydedilirdi⁷⁴³. Vefat eden kadının eşi üzerinde kalan mehr-i mü'eccel hakkı mirasçılara intikal etmekte ve mirasçıları tahsil edebilmektedir. Bu nedenle, kocanın ölümünden sonra hanımı mehr-i mü'ecceli tahsil için girişimde bulunmasa bile, hanımın ölümünden sonra, hanımın çocukları, annelerinin mehr-i mü'eccelini adamın mirasçılarından tahsil için harekete geçebilir ve bunu tahsil edebilirlerdi⁷⁴⁴. Hatta mehr-i mü'eccel sahibi kadın vefat ettikten sonra kadının annesi, kızının mehirinden üzerine düşen hissesi ile kızından sonra vefat eden torununun hissesini de damadından talep edip mahkeme kararıyla alabiliyordu⁷⁴⁵. Bunun dışında vefat eden kadının kardeşleri de kadının vefatından sonra kadının kocası üzerinde kalan mehr-i mü'ecceli üzerinde hak talep edebilirler ve bunu hisseleri oranında tahsil edebilirlerdi⁷⁴⁶. Ayrıca, vefat eden teyzenin kocası üzerinde kalan mehr-i mü'eccel hakkının yeğenleri tarafından talep edildiğine de rastlanmaktadır⁷⁴⁷. Mirası beytül-mâla kalan kişilerin eşleri de mehr-i mü'eccel haklarını, mirasa mîrî adına el koyan kişiden alabilirler idi⁷⁴⁸.

Nikâh sırasında bir taraftan mehr-i mü'eccel tespit edilir iken aynı zamanda erkeğin kadına döşek, yastık, kuşak, yorgan, kilim, pala, sahan, kaftan ve havlu gibi

⁷⁴³ Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden Mustafa vefat ettiğinde, eşi olan Mustafa kızı Ayşe'nin eşi Mustafa üzerinde on bin akçe mehr-i mü'ecceli kalmıştır. Bunun için, Ayşe ile Mustafa'nın oğlu Süleyman arasında, Mustafa'nın muhalledatından Kasım Paşa Mahallesi'ndeki bir menzil (ev) ile Alaca Hamam yakınında bulunan ve Abdurrahim Efendi Evkâfi'na ait debbağhâne içerisindeki bir kireçliğin Ayşe'ye verilmesi üzerine anlaşma sağlanmıştır. Bu durum kadı tarafından sicile kaydedilmiştir (*AŞS, Defter 502*, 17a/114, Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651). Benzer kayıtlar için ayrıca bkz. *AŞS, Defter 504*, 6b/34 (Evâil-i Safer 1065/ 1654), 12a/64 (14 Rebîü'l-âhir 1065/ 21 Şubat 1655).

⁷⁴⁴ *AŞS, Defter 502*, 7b/42 (20 Rebîü'l-evvel 1061/ 13 Mart 1651).

⁷⁴⁵ Bu konuda Evâil-i Rebîü'l-âhir 1061/ 1651 tarihli bir mahkeme kararı dikkat çekicidir. Söz konusu kararda; İmaret Mahallesi'nden Nasuh kızı Hûri, vefat eden kızı Hatice'nin eşi Mehmet oğlu Süleyman zimmetinde bulunan on bin akçe mehr-i mü'eccelinden ve kızına hibe ettiği bin iki yüz akçe kıymetli kendi mülk hanesi içerisindeki bir tahtânî beytten ve sekiz yüz akçe kıymetli bir kaftan, iki çift döşek ve yastıklardan 1/6 hissesi ile kızından sonra vefat eden torunu Havvâ'ya intikal eden hisselerin de 1/6 hissesini talep etmiştir. Mahkeme, söz konusu Hûri Hanım'a; kızının on bin akçe mihirinden ve iki bin akçe muhalledatından isabet eden 1/6 hissesi karşılığı iki bin akçe ve vefat eden torunu Havvâ'ya intikal eden altı bin akçeden bin akçe olmak üzere toplam üç bin akçenin ödenmesine karar vermiştir (*AŞS, Defter 502*, 8b/51).

⁷⁴⁶ Örnek için bkz. *AŞS, Defter 502*, 19a/127 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651), 65a/413 (Evâsıt-ı Muharrem 1060/ 1650).

⁷⁴⁷ *AŞS, Defter 504*, 14b/76 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655).

⁷⁴⁸ *AŞS, Defter 503*, 69b/450, 451 (Evâil-i Ramazan 1046/ 1637).

muhtelif eşyaları vermesine dair akit yapılabilir ve bu eşyalar kadının malı olurdu. Vefatından sonra da mirasçılara kalırdı⁷⁴⁹.

Vefat eden evli kadınların muhalefat kayıtlarında, geride bıraktığı mal varlıkları arasında kocasından alacağı olarak "*mehr-i müsbet*" veya "*mehr-i mü'eccel*" miktarlarının kayıtlarına da rastlanmaktadır. Yani mehir kadının kocasından alacağı olarak kabul edilmekte ve mirasçılar arasında paylaştırılmaktadır⁷⁵⁰. Ancak vefat eden evli erkeklerin bir kısmının muhalefat kayıtlarında ise "*mehr-i mü'eccel*" kaydı bulunmamaktadır⁷⁵¹. Muhtemelen bu kişilerin mehir borcu bulunmamaktadır. Adamın vefatı sonrasında muhalefatın mirasçılar arasında paylaşımı sırasında mehirin miktarı hususunda anlaşmazlık çıkabilmekte ve bu durumda iddianın doğrulanması için "*beyyine*" talep olunmaktaydı⁷⁵².

Mehr-i mü'eccelin her zaman tamamı tahsil edilmeyebiliyordu. Taraflar arasında anlaşma sağlanması durumunda mehrin bir kısmı alınarak gerisinden vazgeçilebiliyordu⁷⁵³. Veya zifaf gecesini bir kısmının verildiği, daha sonra bir kısmının hibe edilip geriye kalanın muhalefattan tahsil edildiği uygulamalar görülebildiği gibi⁷⁵⁴, mehr-i mü'eccelin bir kısmının kadın tarafından halvetü's-sahîhadan sonra⁷⁵⁵, veyahut ileriki zamanlarda kocasına hibe edildiği ve geri kalanın tahsil edildiği uygulamalar da olabiliyordu⁷⁵⁶.

Kocanın vefatı sonrasında mehr-i mü'eccelin hanım tarafından alınması bazı durumlarda miras hakkıyla birlikte gerçekleşir idi. Bu durumda arada yapılan

⁷⁴⁹ AŞS, *Defter 517*, 54b/151 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1094/ 1683).

⁷⁵⁰ AŞS, *Defter 511*, 73b/432 (Evâil-i Şaban 1080/ 1669), 78a/456 (Evâil-i Zilkade 1079/ 1669); *Defter 514*, x/2 (5 Rebîü'l-evvel 1085/ 9 Temmuz 1674), 2a/11 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1085/ 1674); *Defter 520*, 88a/314 (Evâsıt-ı Şevvâl 1097/ 1686).

⁷⁵¹ AŞS, *Defter 517*, 49b/133 (3 Rebîü'l-evvel 1094/ 2 Mart 1683); *Defter 520*, 88b/315 (Evâil-i Şevvâl 1097/ 1686), 100a/365 (Evâil-i Recep 1097/ 1686); *Defter 519*, 19a/126 (15 Rebîü'l-âhir 1099/ 18 Şubat 1688).

⁷⁵² AŞS, *Defter 519*, 122b/656 (28 Cemâziye'l-âhir 1100/ 19 Nisan 1689).

⁷⁵³ Meselâ, 16 Rebîü'l-evvel 1061/ 9 Mart 165 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, Kasım Paşa Mahallesi'nden üç eşli Keklik Ahmet Ağa'nın vefatından sonra, eşlerinden biri ile diğer mirasçılar arasında yapılan sulh anlaşması sonucunda, yirmi bin akçelik mehr-i mü'eccel alacağının beş bin akçesinin ödenmesi karşılığında geri kalan kısmından vazgeçmiştir (AŞS, *Defter 502*, 8b/53).

⁷⁵⁴ AŞS, *Defter 511*, 86b/506 (Şevvâl 1079/ 1669), 507 (Evâhir-i Zilhicce 1079/ 1669).

⁷⁵⁵ AŞS, *Defter 507*, s. 96/327 (Evâsıt-ı Recep 1072/1662); *Defter 512*, 72a/395 (2 Cemâziye'l-âhir 1084/ 14 Eylül 1673).

⁷⁵⁶ AŞS, *Defter 507*, s. 11/39 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660); *Defter 510*, 8b/44 (Evâhir-i Recep 1078/ 1668).

anlaşma çerçevesinde para, mücevherât, eşya, gayr-i menkul, hayvan ve sair mal varlıkları verilerek mesele çözümlenirdi⁷⁵⁷.

Birden fazla hanımı bulunan kişilerin muhalefatlarında eşlerden sadece birine ait mehr-i mü'eccel kaydının bulunduğu örnekler yanında⁷⁵⁸, her iki eşin mehr-i müsbet aldıklarına ilişkin kayıtların bulunduğu örneklere de rastlanmaktadır⁷⁵⁹. Çok eşlilerde, eşlerin mehir miktarları arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir. Mesela; Arap Mescidi Mahallesi'nden olup Muhyiddin Efendi Mektebi'nin muallimi olan Mahmud Efendi'nin eşlerinden birinin 71,5 kuruş mehr-i mü'ecceli var iken diğerinin ancak 10 kuruş mehri olduğu görülmektedir⁷⁶⁰. Bunlardan yüksek mehri olan eş, büyük ihtimalle ilk eşi olup kız olarak almış olmalıdır.

Mehr-i mü'eccel hakkında bilgi bulabildiğimiz bir başka kayıt türü ise, boşanma kayıtlarıdır. Boşanma sırasında her ne kadar kadın mehr-i mü'eccel hakkından feragat etmek zorunda kalsa da mehr-i mü'eccel miktarları dolaylı olarak bu kayıtlarda zikredilmektedir⁷⁶¹.

Mehr-i mü'eccelin boşanma sırasında ödendiğine ilişkin çok nadir örnek vardır. Uygulamalar göz önüne alındığında, mehr-i mü'eccelin, genellikle kocanın ölümü sonrasında mirastan tahsil edilen, kadının erkek üzerindeki hakkı olarak görünmektedir. Çünkü boşanma kayıtlarında büyük bir ekseriyetle kadının mehr-i mü'eccel hakkından feragat etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Biz incelediğimiz dönem içerisinde çokça boşanma kaydı incelememize rağmen, kadının mehr-i mü'eccel alabildiği çok az vakaya rastladık⁷⁶². Kadının boşanır iken

⁷⁵⁷ AŞS, *Defter 503*, 10b/59 (Evâil-i Safer 1062/ 1652); *Defter 504*, 1b/3 (Evâhir-i Zilkade 1064/ 1654), 3b/17 (Evâil-i Muharrem 1065/ 1654); *Defter 507*, s. 22/83 (Evâhir-i Şaban 1071/ 1661).

⁷⁵⁸ AŞS, *Defter 521*, 4b/23 (Evâil-i Şaban 1100/ 1689).

⁷⁵⁹ Sofular Mahallesi'nde oturur iken vefat eden sâbık Sekban Alaybeyisi Mehmet Bey'in muhalefat kaydında ödemeler arasında eşlerinden Kamerşah'a 200 guruş ve Yâsemin'e 100 guruş mehr-i müsbet ödendiği görülmektedir (AŞS, *Defter 512*, 27b/141, 10 Zilkade 1083/ 27 Şubat 1673).

⁷⁶⁰ AŞS, *Defter 514*, 7a/42 (1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 2 Eylül 1674).

⁷⁶¹ AŞS, *Defter 511*, 33a/202 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1080/ 1669).

⁷⁶² AŞS, *Defter 503*, 10a/55 (Evâil-i Muharrem 1062/ 1651), 30b/202, 56a/370 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1063/ 1653); *Defter 510*, 20a/114 (Evâsıt-ı Zilkade 1078/ 1668); *Defter 511*, 15a/94 (Evâsıt-ı Zilkade 1079/ 1669), 16a/100 (Evâhir-i Zilkade 1079/ 1669), 55b/342 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670), 62b/379 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1081/ 1670).

kocasından birtakım kazanımlar elde ettiği durumlarda bile mehr-i mü'eccel hakkından feragat etmek zorunda kaldığı görülmektedir⁷⁶³.

Özellikle kadının boşanmayı talep etmesi durumunda mehr-i mü'eccelin ödenmesi talebinden vazgeçer⁷⁶⁴ veya boşanma sırasında eşler aralarında yapılan anlaşma gereğince kadın mehr-i mü'eccel talebinde bulunmazdı⁷⁶⁵. Ya da boşanma sırasında kadın kocasından boşanma bedeli alarak, mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddet hakkından feragat ederdi⁷⁶⁶. Bazı vakalarda ise, boşanma sırasında iki taraf arasında yapılan anlaşma ile mehr-i mü'eccelin az bir kısmı kadına ödenirdi⁷⁶⁷. Veya mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddet karşılığında boşanma sırasında taraflar anlaşarak kadına belli bir miktar para, ev, eşya gibi çeşitli mallar verilerek anlaşma sağlanabilirdi⁷⁶⁸. Kadının kocası üzerinde bulunan mehr-i mü'eccel alacağının bir kısmı veya tamamı karşılığında ev verilmesine de rastlanmaktadır⁷⁶⁹.

Boşanma sırasında bazen mehr-i mü'eccelin miktarı konusunda taraflar arasında anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Bu tür durumlarda iddia sahibinin iddiasını ispat etmesi gerekirdi. İspat edemez ise karşı tarafın ifadesine göre uygulama yapılır idi⁷⁷⁰.

Köle bir erkeğin, hür bir kadın ile evlenir iken mehr-i mü'eccel takdir edilmesine de rastlanmaktadır⁷⁷¹.

Boşanma sonrasında kocanın ödemesi gereken mehr-i mü'ecceli ödeyecek parası bulunmadığında, para kazandığında ödemesi tenbih edilirdi⁷⁷².

⁷⁶³ *AŞS, Defter 507*, s. 33/130 (Evâil-i Safer 1072/ 1661).

⁷⁶⁴ Bazı örnekler için bkz. Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre; Kasım Paşa Mahallesi'nden Hasan kızı Mihriban, kocası Hasan oğlu Mustafa'dan boşanma davası açmış ve sonuçta; on bin akçe mehr-i mü'ecceli, nafaka ve diğer haklarından vazgeçerek Mustafa'dan olma küçük kızın kendisinde kalması şartıyla boşanma gerçekleşmiştir (*AŞS, Defter 502*, 5b/27 (Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651)).

⁷⁶⁵ Bazı örnekler için bkz. *AŞS, Defter 502*, 7b/44 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1061/ 1651), 18a/123 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

⁷⁶⁶ *AŞS, Defter 511*, 27b/172 (Evâhir-i Safer 1080/ 1669), 33a/202 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1080/ 1669), *Defter 514*, 10b/52 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

⁷⁶⁷ *AŞS, Defter 511*, 55b/342 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670), 62b/379 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1081/ 1670), 99a/570 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1081/ 1670).

⁷⁶⁸ *AŞS, Defter 510*, 20a/114 (Evâsıt-ı Zilkade 1078/ 1668), 160 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1079/ 1668).

⁷⁶⁹ *AŞS, Defter 504*, 18a/102 (Evâhir-i Receb 1065/ 1655); *Defter 507*, s. 4/13, 14 (Evâil-i Muharrem 1071/ 1660), s.44/169 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1072/ 1662).

⁷⁷⁰ *AŞS Defter 503*, 30b/202, 56a/370 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1063/ 1653); *Defter 514*, 5a/30 (2 Cemâziye'l-evvel 1085/ 4 Ağustos 1674).

⁷⁷¹ *AŞS, Defter 512*, 45b/260 (7 Muharrem 1084/ 24 Nisan 1673).

⁷⁷² *AŞS, Defter 512*, 72a/395 (2 Cemâziye'l-âhir 1084/ 14 Eylül 1673).

1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669 tarihli Nasârâ Mahallesi'nden Bogos oğlu Ağya ile Kubbeli Mahallesi'nden eşi Marta'nın geçimsizlik nedeniyle boşanmalarına ilişkin kayıta, kadının mehr-i mü'eccel ve üç ay on günlük nafaka-i iddetinden feragat ettiği belirtilmektedir⁷⁷³. Bu ifadeler, gayr-i Müslimlerde de Müslümanlar gibi mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddet uygulamasının mevcudiyetini göstermektedir.

Mehir olarak verilenler ile miktarlarına gelince: Mehir miktarları hiç şüphesiz evlenen kadının kız veya dul olması yanında güzellik ve gösterişiyle alakalı olarak değişebildiği gibi evlenenlerin sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilişkili olarak da belirlendiği söylenebilir. Mehr-i mu'aceller hakkında fazla bir veri bulunmamaktadır. Ancak nadiren bulduğumuz bilgilere göre; kuşak, kaftan, zıbun, gömlek, gibi giysi türleri ile altın tılsım, altın küpe ve benzeri ziynet eşyaları verilebildiği gibi⁷⁷⁴, on bin akçe gibi nakit para verilebildiği de görülmektedir⁷⁷⁵. Mehr-i mü'eceller ise genellikle akçe veya kuruş cinsinden nakit para olarak belirlenir iken zaman zaman belli bir miktar gümüş olarak da tespit edilebilmektedir. Miktar olarak belli bir miktardan bahsetmek kesinlikle mümkün değildir. Birbirinden çok farklı miktarlarda mehr-i mü'eccele rastlamak mümkündür. Akçe olarak, 500⁷⁷⁶, 1000⁷⁷⁷ veya 1500⁷⁷⁸ akçeden başlayarak 20000⁷⁷⁹, 30000⁷⁸⁰, 40000⁷⁸¹ akçeye kadar; kuruş olarak, 1⁷⁸², 5⁷⁸³ veya 10⁷⁸⁴ kuruştan başlayarak 150⁷⁸⁵, 175⁷⁸⁶, 200⁷⁸⁷ kuruşa kadar; gümüş olarak da 500⁷⁸⁸ dirhem ile 2000⁷⁸⁹ dirhem arasında değişen ama genellikle 1000 dirhem olarak dikkati çeken miktarlarda mehr-i mü'eceller görülmektedir.

⁷⁷³ AŞS, Defter 511, 40b/261 (1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669).

⁷⁷⁴ AŞS, Defter 511, 61b/372 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1081/ 1670); Defter 512, 38a/216 (26 Zilkade 1083/ 15 Mart 1673).

⁷⁷⁵ AŞS, Defter 512, 37b/213 (23 Rebîü'l-ahir 1078/ 12 Ekim 1667).

⁷⁷⁶ AŞS, Defter 503, 10b/59 (Evâil-i Safer 1062/ 1652).

⁷⁷⁷ AŞS, Defter 509, s. 6/12 (18 Zilkade 1076/ 22 Mayıs 1666).

⁷⁷⁸ AŞS, Defter 502, 7b/44 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1061/ 1651).

⁷⁷⁹ AŞS, Defter 502, 8b/53 (16 Rebîü'l-evvel 1061/ 9 Mart 165).

⁷⁸⁰ AŞS, Defter 504, 6a/32 (18 Safer 1065/ 28 Aralık 1654).

⁷⁸¹ AŞS, Defter 507, s. 96/327 (Evâsıt-ı Receb 1072/1662).

⁷⁸² AŞS, Defter 519, 24a/159 (Evâsıt Cemâziye'l-evvel 1099/ 1688).

⁷⁸³ AŞS, Defter 517, 54b/150 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1094/ 1683).

⁷⁸⁴ AŞS, Defter 514, 7a/42 (1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 2 Eylül 1674).

⁷⁸⁵ AŞS, Defter 511, 73b/432 (Evâil-i Şaban 1080/ 1669).

⁷⁸⁶ AŞS, Defter 509, s. 21/51 (12 Rebîü'l-âhir 1077/ 12 Ekim 1666).

⁷⁸⁷ AŞS, Defter 512, 27b/141 (10 Zilkade 1083/ 27 Şubat 1673).

⁷⁸⁸ AŞS, Defter 512, 72a/395 (25 Cemâziye'l-âhir 1084/ 7 Ekim 1673).

⁷⁸⁹ AŞS, Defter 502,3a/8 (Evâsıt-ı Muharrem 1061/ 1651).

1.2.1.5. Boşanmalar

Osmanlı Aile Hukuku'nun kaynağını teşkil eden İslam Aile Hukuku'nda üç çeşit boşanma vardır. Bunlardan birincisi kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşamasıdır. Bütün boşanma nevelerine genel olarak "*talak*" denmekteyse de, çağdaş İslam Hukuku eserlerinde "*talak*", daha ziyade bu nevi boşanmalara denmektedir. Bu nevi boşanmalarda herhangi bir boşanma sebebinin var olması gerekmediği gibi, meydana gelebilmesi için bir mahkeme kararına da gerek yoktur. Kocanın "*seni boşadım*", "*boş ol*" gibi bu yöndeki iradesini belirleyen tek taraflı bir irade beyanı boşanmanın meydana gelebilmesi için yeterlidir⁷⁹⁰.

İkinci nevi boşanmada, karı kocanın anlaşarak ayrılmaları söz konusudur. Bu nevi boşanmada ayrılma talebi umumiyetle kadın tarafından gelir ve kadın belirli bir mal, umumiyetle alacaklı olduğu mehir karşılığında kocasından kendisini boşamasını ister. Kocasını bu teklifi kabul eder, karısını boşarsa boşanma gerçekleşmiş olur. Bu nevi boşanmaya "*muhâlaa*" veya "*hul*" adı verilir. Yalnız koca buna razı olmazsa, kadının istemiş olması tek başına boşanma için yeterli değildir⁷⁹¹.

Üçüncü nevi boşanmada ise belirli sebeplerin varlığında, eşlerden birisi, umumiyetle kadın mahkemeye başvurmakta ve hâkimden boşanmayı talep etmektedir. Sebeplerin vârid olması durumunda hâkim, tarafların ayrılmalarına hükmetmekte ve bu hükümlerle boşanma gerçekleşmiş olmaktadır. Bu nevi boşanmalarda kocanın bunu istemiş olması şartı yoktur. Boşanma kocanın veya eşlerin irade beyanlarıyla değil, hâkimin hükmüyle gerçekleşmektedir. Bu nevi boşanmaya da "*kazâî boşanma*" veya "*tefrîk*" denmektedir⁷⁹². Kazâî boşanma sebepleri; Hastalık ve kusur, nafakanın ödenmemesi, gâiblik-terk, fena muamele ve geçimsizlik olarak sıralanabilir⁷⁹³.

Afyonkarahisar'da boşanma olayları incelendiğinde, genellikle eşler arasında "*hüsn-i zindegâne*" olmaması⁷⁹⁴, "*her bâr ta'cîz ve bir vechle mu'âşeret-i izdivâc*

⁷⁹⁰ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik' ", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986, s. 1.

⁷⁹¹ Aynı makale, s. 1.

⁷⁹² Aynı makale, s. 1-2.

⁷⁹³ Aynı makale, s. 2-3.

⁷⁹⁴ *AŞS, Defter 513*, 15b/61 (4 Zilhicce 1084/ 12 Mart 1674), 18b/75 (17 Zilhicce 1084); *Defter 514*, 5a/30 (2 Cemâziye'l-evvel 1085/ 4 Ağustos 1674).

mümkün olmama"⁷⁹⁵, eşi ile "*imtizâc etmeme*"⁷⁹⁶ gibi karı-koca arasında şiddetli geçimsizlik nedeniyle çok sayıda boşanmaların gerçekleştiği görülmektedir.

Boşanmalar genellikle mahkemede kadı huzurunda gerçekleşmesine karşılık her zaman bu şekilde gerçekleştiğini söylemek de mümkün değildir. İstisna olarak, şahitler huzurunda tarafların kendi arasında anlaşmaları ile de gerçekleşebilirdi. İhtiyaç duyulur ise daha sonra şahitlerin ifadelerine dayanılarak mahkemede durum kadıya onaylatılır idi⁷⁹⁷.

Afyonkarahisar'da boşanmaların genellikle "*talak-ı bâin*" ve "*talak-ı selâse*" şeklinde (yani kocanın karısını boşaması ile)⁷⁹⁸, veya "*muhâlaa*" (yani karı-kocanın anlaşmaları) yoluyla⁷⁹⁹ gerçekleştiği görülmektedir.

Boşanmalar birçok zaman, karı-koca arasındaki geçimsizlik nedeniyle, kadının kocası üzerindeki "*mehr-i mü'eccel*", "*nafaka-i iddet*" ve "*ma'ûnet-i süknâ*"dan feragat ederek sadece kendi mallarını alması, kocanın da kadını boşaması ve kadının da bunu kabul etmesi ile "*muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye*" yoluyla gerçekleşirdi. Aynı zamanda birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ederlerdi⁸⁰⁰. Bazen kadının haklarından feragat etmesi dışında küçük çocuklarına belli bir süre⁸⁰¹ veya çocuklar buluş çağına ulaşınca kadar nafaka almadan kendi malından bakma işi de yüklenirdi⁸⁰².

Bazen kadının boşanabilmek için çok fazla fedâkârlık etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652 tarihli bir boşanma kaydında bunun bir örneği görülmektedir. Söz konusu olayda; İmaret Mahallesi'nden Hacı Ali kızı Ayşe, kocası Ahmet'ten boşanır iken, mehr-i mü'eccel, nafaka-i iddet hakkından

⁷⁹⁵ AŞS, *Defter 511*, 16a/100 (Evâhir-i Zilkade 1079/ 1669), 23b/145 (1080/ 1669-1670).

⁷⁹⁶ AŞS, *Defter 503*, 29a/188 (Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652); *Defter 511*, 41a/266 (1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669)

⁷⁹⁷ AŞS, *Defter 510*, 5a/26 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667).

⁷⁹⁸ AŞS, *Defter 504*, 1b/2 (Evâhir-i Zilkade 1064/ 1654), 2b/10 (10 Zilkade 1064/ 22 Eylül 1654); *Defter 510*, 5a/26 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667); *Defter 514*, 5a/30 (2 Cemâziye'l-evvel 1085/ 4 Ağustos 1674).

⁷⁹⁹ AŞS, *Defter 504*, 11b/61 (14 Rebîü'l-âhir 1065/ 21 Şubat 1655); *Defter 511*, 60b/366 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670); *Defter 513*, 15b/61 (4 Zilhicce 1084/ 12 Mart 1674); *Defter 514*, 5b/32 (5 Cemâziye'l-evvel 1085/ 7 Ağustos 1674)

⁸⁰⁰ AŞS, *Defter 503*, 25b/164 (Evâsıt-ı Zilkade 1062/ 1652) *Defter 506*, 35b/192 (20 Şaban 1068/ 23 Mayıs 1658), 37a/202 (Evâhir-i Ramazan 1068/ 1658), 44a/252 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1069/ 1659); *Defter 507*, s. 33/130 (Evâil-i Safer 1072/ 1661); *Defter 512*, 14a/70 (15 Receb 1083/ 6 Kasım 1672), 40b/234 (17 Zilhicce 1083/ 5 Nisan 1673), 64b/352 (12 Rebîül-âhir 1084/ 27 Temmuz 1673); *Defter 514*, 5b/32 (5 Cemâziye'l-evvel 1085/ 7 Ağustos 1674).

⁸⁰¹ AŞS, *Defter 503*, 29a/188 (Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652); *Defter 512*, 30b/157 (Evâil-i Zilhicce 1077/ 1667).

⁸⁰² AŞS, *Defter 503*, 25b/164 (Evâsıt-ı Zilkade 1062/ 1652).

feragat eder iken aynı zamanda kocasından herhangi bir şey talep etmeden kendi malından küçük oğlunun iki yıllık bakımını da üstlenmiştir. Ayrıca; bir yeşil müsta‘mel derâyî kaftan, bir kırmızı derâyî zibun, bir arakıye, bir yorgan, bir bülbül döşek yüzü ve üç yüz nakit akçe "*bedel-i hul*" vermiştir⁸⁰³. Bir başka boşanmada ise kadın boşanabilmek için, kocası üzerinde bulunan on bin akçe mehr-i mü‘eccel, nafaka-i iddet ve me‘ûnet-i süknasını almaktan vazgeçmesinden başka, Mahmut'un zaptında olan bir münakkaş çuka tilki kürkü, bir kebab tavası, iki münakkaş makrama ve bir akçe kesesinden feragat etmek zorunda kalmıştır⁸⁰⁴.

Bir başka örnekte ise, Karahisâr-ı Sâhib Kazâsı'na bağlı Kapuzcu Köyü'nden Yakup Bey ile eşi Kasım Paşa Mahallesi'nden Hacı Osman kızı Fâtıma arasında anlaşmalı bir boşanma gerçekleşmiştir. Anlaşmaya göre, Fâtıma Hatun, bir altın zülüflük, bir altın zincir ve bir donbay danasını kocasına verecektir. Ayrıca kocası üzerindeki mehr-i mü‘eccel ile nafakadan da feragat etmesinden başka beş dönümlük tarlanın mahsulü de kocasına kalacaktır⁸⁰⁵.

Boşanma sırasında küçük çocukların annesinin yanında kalmasına rağmen kocası tarafından nafaka ödenmemesine dair anlaşmalara da rastlanmaktadır⁸⁰⁶.

Kasım Paşa Mahallesi'nden Hasan kızı Mihriban, kocası Hasan oğlu Mustafa'dan boşanma davası açmış ve sonuçta; on bin akçe mehr-i mü‘ecceli, nafaka ve diğer haklarından vazgeçerek Mustafa'dan olma küçük kızın kendisinde kalması şartıyla boşanma gerçekleşmiştir⁸⁰⁷.

Boşanma sırasında kadının kocası üzerindeki hakkı olan mehr-i mü‘eccel, nafaka-i iddet ve ma‘ûnet-i süknâsından feragat etmesi dışında mehr-i mu‘accel olarak almış olduğu eşyayı da kocasına iade ettiği vakalara rastlanmaktadır⁸⁰⁸. Kocanın, boşanma için kadının mehr-i mü‘eccel ve nafaka-i iddet hakkından feragat etmesi talebiyle ortaya çıktığı, ancak eşinin bu şartları kabul etmemesi nedeniyle evliliğin devam ettiği durumlar da vardır⁸⁰⁹.

⁸⁰³ AŞS, *DeFTER* 503, 29a/188 (Evâhir-i Muharrem 1063/ 1652).

⁸⁰⁴ AŞS, *DeFTER* 513, 15b/61 (4 Zilhicce 1084/ 12 Mart 1674).

⁸⁰⁵ AŞS, *DeFTER* 502, 42b/273 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1066/ 1656).

⁸⁰⁶ AŞS, *DeFTER* 503, 5a/24 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651).

⁸⁰⁷ AŞS, *DeFTER* 502, 5b/27 (Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651).

⁸⁰⁸ AŞS, *DeFTER* 512, 68b/374 (28 Rebîü'l-âhir 1084/ 12 Ağustos 1673).

⁸⁰⁹ AŞS, *DeFTER* 506, 42b/241 (Evâhir-i Safer 1069/ 1658).

Kocanın eşini boşaması hususunda engelleyici bir durum pek yoktur. Ancak kadının boşanması eğer kocası istemez ise son derece zordur. Büyük oranda kocanın isteği dışında boşanmalarda, erkekten kadı huzurunda herhangi bir hususta bir taahhüt alınmakta ve bu taahhüdün yerine getirilmemesi durumunda karısını boşaması şart koşularak yemin ettirilmekte ve bu taahhüdün yerine getirilmemesi halinde boşanma gerçekleşmektedir. Kocanın bunu kabul etmek istememesi halinde, kadının kadıya müracaatı sonucunda kadı boşanmayı onaylamaktadır. Mesela; kocanın eşinin müsaadesini almadan başka diyara gitmeyeceğine veyahut içki içmeyeceğine dair söz vermesi, aksi halde eşinin boş olacağına dair yemin etmesi ve kocanın da bunu ihlal etmesi, boşanma sonucunu doğurur idi⁸¹⁰. Bunun haricinde, kocanın boşanmayı kabul etmediği bir durumda mahkemenin boşanma kararı almasına rastlanmamaktadır.

Boşanma sebebi olarak, eşler arasındaki geçimsizlikler dışında, kocanın eşinin rızası olmadan başka diyâra gitmesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu tür vakalarda kocanın uzun süre ortadan kaybolması, eşinin nafakasız ve perişan duruma düşmesine neden olmakta ve kadın bu durumu mahkemeye taşıyarak eşinin izinsiz başka diyara gitmemesine dair garanti istemekte ve bunun gerçekleşmesi durumunda eşinden boşama garantisi talep etmektedir. Bu tür olaylarda kadı huzurunda kocasına yemin ettirilir ve sözün tutulmaması ile boşanma gerçekleşirdi. Meselâ, Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667 tarihli kayıta böyle bir olayı görmekteyiz. İlgili kayda göre; Yukarıpazar Mahallesi'nden Abdullah kızı Döne'nin kocası Bâlî oğlu Süleyman, eşinden izinsiz olarak başka diyara gider ise eşinin boş olmasına dair yemin etmiştir. Daha sonra Süleyman, eşinin izni olmadığı halde Bursa'ya gitmiştir. Süleyman'ın Bursa'dan dönüşünde Döne ile evlilik muamelesine devam etmek istediğinde, Döne mahkemeye müracaat ederek Süleyman'dan talak-ı bâin ile boşandığını belirterek şikâyetle bulunmuştur. Mahkeme de boşanmayı onaylamış ve Süleyman'ı Döne'ye müdahaleden men etmiştir⁸¹¹. Diğer bir olayda ise Kasımpaşa Mahallesinden Fâtıma mahkemeye müracaat ederek, kocası Osman'ın daha önce kendisini bırakıp gitmeyeceğine dair söz vermiş ve aksi halde talak-ı selâse ile boş

⁸¹⁰ AŞS, *Defter 510*, 4b/20 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667); *Defter 514*, 3b/20 (14 Rebîü'l-âhir 1085/ 18 Temmuz 1674).

⁸¹¹ AŞS, *Defter 510*, 4b/20 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667).

olacağını söylemesine rağmen, üç gündür bırakıp gittiğini belirtmiş ve şahitlerin de bunu teyid etmesiyle durum sicile kaydedilmiştir⁸¹².

Kadının mahkemeye müracaatı olmadan kocanın herhangi bir sebep göstermeden, başka diyara gider iken eşini boşadığı vakalara da rastlanmaktadır⁸¹³. Bunun dışında eşi hamile olan bir kişinin, başka diyara gider iken, eşinin doğum yapmasına kadar gelememesi halinde mehir ve nafaka-i iddetten feragat etmek üzere eşini boşamak için bir başkasına vekâlet bırakması yine rastlanan olaylardandır⁸¹⁴.

Kocanın içki içmesi, kadınların boşanma teşebbüsleri arasında dikkat çeken bir başka sebeptir. Kadınlar bu sebeple kadıya müracaat ettiğinde kocasından olayın tekerrür etmemesine, tekerrürü halinde eşini talak-ı selâse ile boşamasına dair söz alınarak yemin ettirilir ve evlilik devam ederdi. İçki içerek şartın ihlali durumunda evlilik doğrudan son bulurdu⁸¹⁵. Bazı vakalarda ise kocanın hem içki içme hem de bir başka diyara gitmesi birlikte boşanma sebebi olabilmektedir. 14 Rebiü'l-âhir 1085/ 19 Temmuz 1674 tarihli sicil kaydında buna örnek teşkil eden bir olay karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu olayda, kocanın içki içmeme ve eşini bırakarak bir başka diyara gitmemek üzere şart eylemesine rağmen sözlerini tutmaması nedeniyle kadın mahkemeye müracaat etmiş ve şahitlerin ifadeleri doğrultusunda mahkemede boşanma tasdik edilmiştir⁸¹⁶.

Sefere gidenlerle alakalı birtakım boşanma olaylarının gerçekleşmesi de söz konusu olabilmektedir. Sefere giden bazı kişiler, seferde oldukları sürede eşlerinin nafaka ve elbise masraflarının karşılanması taleplerine karşı bir yakınlarına eşlerini boşayabilmesi için vekâlet bırakırlar ve gerekir ise bunu vekilleri kullanırlardı⁸¹⁷. Veyahut sefere gidenler yine eşlerinin nafaka isteği karşısında belli bir süre geriye dönmeyecek olurlar ise eşinin boş olacağını söylemesi ve belirtilen sürenin dolmasından sonra eşin mahkemeye müracaatı ile boşanma gerçekleşebiliyordu⁸¹⁸.

Sefere giden bazı kişiler, herhangi bir sebep göstermeden de yakınlarından bir kişiye, eşinin üzerindeki evliliğe ilişkin haklarından feragat etmesi üzerine boşama

⁸¹² AŞS, Defter 502, 23a/159 (Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651), 3a/8 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651)

⁸¹³ AŞS, Defter 510, 5a/26 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667).

⁸¹⁴ AŞS, Defter 503, 81a/416 (Evâil-i Safer 1062/ 1652).

⁸¹⁵ AŞS, Defter 513, 6b/28 (22 Şevval 1084/ 30 Ocak 1674).

⁸¹⁶ AŞS, Defter 514, 3b/20 (14 Rebiü'l-âhir 1085/ 18 Temmuz 1674).

⁸¹⁷ AŞS, Defter 511, 8a/51 (Evâhir-i Ramazan 1079/ 1669).

⁸¹⁸ AŞS, Defter 512, 20b/106 (18 Ramazan 1083/ 7 Ocak 1673).

için vekâlet bırakabilir ve zaman zaman bu tür boşanmalar gerçekleşirdi⁸¹⁹. Bu sebeplerin dışında kocanın, kadının annesini ziyaretine engel olması da boşanma sebebi olabilmektedir⁸²⁰.

Gayr-i Müslimlerin de boşanma için şer'î mahkemeye müracaat ederek boşanmalarına ilişkin örneklere bulunmaktadır⁸²¹.

Taraflardan birinin müracaatı ile eşlerin birinin gıyabında mahkemenin boşanma kararı vermesi de söz konusu olabilmektedir. Kocanın esir düşmesi ve esaret sırasında eşini boşayarak bir başkasıyla evlenmesine izin verdiğine dair bir kişinin şahadet etmesi ile, mahkemede boşama kararı alınarak kadının bir başkasıyla evlenmesine izin verilmektedir⁸²². Bir başka diyara giden kocanın vefatına ilişkin bir veya iki kişinin şahadeti de, mahkemede kadının boş olduğuna ve bir başkası ile evlenmesinde mahzur bulunmadığına dair karar verilmesi için yeterli görülmektedir⁸²³.

Daha önce de belirtildiği gibi boşanma sırasında kadının nafaka-i iddet ve mehr-i mü'eccel hakkını alabilmesi çok nadir olarak gerçekleşmektedir⁸²⁴. Çok fazla olmamakla birlikte kadınların kocaları üzerinde bulunan mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddet hakkı karşılığında çeşitli mallar aldığına rastlanabilmektedir. Mesela; Kasım Paşa Mahallesi'nden Karakoca kızı Alık, Murat oğlu Ahmet'ten boşanır iken mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddet karşılığı olarak dört karasığır ineği, beş keçi ve on kile buğday almıştır⁸²⁵. Bunun yanı sıra, kadının az bir eşya alarak diğer haklarından feragat etmesi⁸²⁶, ya da kadının mehr-i mü'eccelinden feragat etmesine karşılık nafaka-i iddet olarak bir miktar para almasıyla boşanma gerçekleşebilirdi. Bu arada taraflar evliliğe ilişkin birbirlerinin zimmetlerini ibra ederlerdir⁸²⁷.

⁸¹⁹ AŞS, *Defter 510*, 25b/154 (Evâil-i Safer 1079/ 1668).

⁸²⁰ AŞS, *Defter 511*, 7a/46 (Evâil-i Ramazan 1079/ 1669).

⁸²¹ AŞS, *Defter 511*, 40b/261 (1 Şaban 1080/ 25 Aralık 1669).

⁸²² AŞS, *Defter 512*, 10b/41 (1 Cemâziye'l-âhir 1083/ 24 Eylül 1672).

⁸²³ AŞS, *Defter 503*, 72a/7465 (Evâhir-i Ramazan 1046/ 1637); *Defter 509*, s. 19/45 (16 Rebîü'l-evvel 1077/ 16 Eylül 1666); *Defter 512*, 63b/348 (1 Rebîü'l-âhir 1084/ 16 Temmuz 1673).

⁸²⁴ AŞS, *Defter 503*, 30b/202, 56a/370 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1063/ 1653); *Defter 511*, 15a/94 (Evâsıt-ı Zilkade 1079/ 1669), 16a/100 (Evâhir-i Zilkade 1079/ 1669).

⁸²⁵ AŞS, *Defter 510*, 160 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1079/ 1668).

⁸²⁶ Meselâ, 19 Şevval 1083/ 7 Şubat 1673 tarihli anlaşmalı gerçekleşen boşanma davasında kadın, iki top bez, iki boğça, bir sade kalpak ve bir seçecik karşılığında, 1000 dirhem gümüş mehr-i mü'eccel, nafaka ve sâir haklarından feragat etmiştir (AŞS, *Defter 512*, 23b/123).

⁸²⁷ AŞS, *Defter 506*, 5b/29 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

Nadiren de olsa kadınlar boşanma sırasında kocasından bazı kazanımlar elde edebilmektedir. Evâil-i Safer 1072/ 1661 tarihli bir boşanma kaydı buna örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kayda göre; Yukarıpazar Mahallesi sakinlerinden İbrahim kızı Ümmü, Mehmet oğlu İvaz'dan boşanır iken bin akçe boşanma parası almıştır. Ayrıca, küçük oğlu İbrahim'in elinden alınmaması üzerine boşanmıştır. Buna karşılık, dört bin akçelik mehr-i mü'eccel ile nafaka-i iddet hakkında feragat etmek zorunda kalmıştır⁸²⁸. Evâhir-i Safer 1062/ 1652 tarihli bir başka kayıta ise, mehr-i mü'eccel ile nafaka-i iddet hakkında yine kadın feragat eder iken "*bedel-i hul*" yani boşanma bedeli olarak kocasından ev aldığı görülmektedir⁸²⁹. Bu örnekler dışında da erkekler tarafından boşandıkları kadınlara, boşanma bedeli olarak çeşitli mallar verildiği görülmektedir⁸³⁰.

1.2.1.6. Boşanma Sonrası İlişkiler

Boşanma sonrasında kadın ve erkek arasında ortaya çıkan davaların odaklandığı konulardan biri mehr-i mü'eccedir. Genellikle kadınlar boşanabilmek için mehr-i mü'eccel haklarından feragat etmek zorunda kaldıkları, ancak ileriki dönemlerde çektikleri maddi sıkıntılar dolayısıyla, alabilirim ümidiyle yeniden mahkemeye müracaat ederek mehr-i mü'eccel haklarının verilmediği yönünde şikayette bulunmaktadırlar. Ancak bu davaların hemen hemen tamamı erkeğin karşı çıkması ve kadının bu hakkından feragat ettiğine dair şahit göstermesi ile davanın düşmesi şeklinde sonuçlanmaktadır⁸³¹. Kadın, boşanma sırasında kocasının kendisini şiddetli şekilde dövmesi ve sair nedenlerle ikrâhen boşandığını belirtmesine rağmen bu iddialarını ispat etmesi pek mümkün olmazdı. Bu durumda kadının iddialarının yalan olduğuna dair kocadan yemin etmesi istenir ve kocanın yemin etmesi ile kadın davayı kaybederdi. 9 Safer 1084/ 26 Mayıs 1673 tarihli kayıta benzer bir olayı görmekteyiz. Söz konusu kayda göre; Tâc Ahmet Mahallesi sakinlerinden İsa kızı Mümine mahkemeye müracaat ederek, daha önce kocası olan Satılmış oğlu Arslan

⁸²⁸ AŞS, *Defter 507*, s. 33/130 (Evâil-i Safer 1072/ 1661).

⁸²⁹ AŞS, *Defter 503*, 12a/68.

⁸³⁰ AŞS, *Defter 511*, 33a/202 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1080/ 1669); *Defter 514*, 10b/52 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

⁸³¹ AŞS, *Defter 502*, 48a/306 (Evâsıt-ı Receb 1060/ 1650); *Defter 512*, 14a/69 (15 Receb 1083/ 6 Kasım 1672); *Defter 514*, 10b/54 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

üzerinde kalan mehr-i ü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknasının aliverilmesini istemiştir. Arslan ise, Mümine ile aralarında "*hüsn-i zindegâneleri*" olmaması nedeniyle eşinin söz konusu haklarından feragat etmesi üzerine anlaşarak boşandıklarını belirtmiş ve Mümine'nin isteklerini reddetmiştir. Mümine, belirtildiği üzere boşandığını ancak kocasının kendisini şiddetli şekilde dövmesi nedeniyle ikrâhen boşandığını ifade etmiştir. Kocasının bunu inkar etmesi üzerine Mümine'den iddiasını ispat etmesi için delil istenmiş fakat bunu da gösterememiştir. Son olarak Arslan'dan, Mümine'nin iddialarının doğru olmadığına dair yemin etmesi istenmiş ve yemin etmesi üzerine dava düşmüştür. Ancak, Mümine'nin, Arslan üzerinde kalan ve Arslan'ın da kabul ettiği bir kaftan, bir çift mest pabucu, bir çenber, on tahta ve on hasırı Mümine'ye vermesi tenbih edilmiştir⁸³².

Boşanma sonrasında tarafların birbirlerinin mallarını almasına ilişkin davalara da rastlanmaktadır. Böylesi durumlarda iddia sahibinin iddiasını ispatlaması istenir, eğer ispat edemez ise davalıya iddianın yalan olduğuna dair yemin teklif edilir ve yemin etmesi halinde dava düşer idi⁸³³.

Boşanmalarda zaman zaman kadının evlenirken getirdiği eşyaları eşinin kendisine vermediğine ilişkin şikâyetler de olmaktadır. Böylesi durumlarda kadından iddiasını ispat etmesi istenirdi. Kadının iddiasını ispat genellikle iki şahit göstermesi demektir. Kadının şahit gösterememesi durumunda ise kocasına yemin teklif olunur ve adamın yemin etmesi halinde kadının davası düşerdi⁸³⁴. Bu tür anlaşmazlıkların bazıları birtakım kişilerin araya girmesi ile para veya çeşitli eşyalar verilerek anlaşma yolu ile sonuçlanabilir ve anlaşma da sicile kaydedilirdi⁸³⁵. Bu tür problemlerin yaşanmaması için boşanma sonrasında kadının malları bazen koca tarafından defteri tutularak mahkeme huzurunda kadına veya vekiline teslim edilirdi⁸³⁶.

İstisna olarak aradan uzun süre geçmesine rağmen, kadının mehr-i müe'eccel hakkıyla ilgili girişiminin sonuç verdiği olaylara da rastlanmaktadır. Safer 1081 tarihli bir kayıta bunun bir örneğini görüyoruz. Söz konusu kayda göre; Şuhut'a

---

⁸³² AŞS, *Defter 512*, 51b/289 (9 Safer 1084/ 26 Mayıs 1673). Benzer kayıtlar için ayrıca bkz. AŞS, *Defter 513*, 5b/24 (14 Şevval 1084/ 22 Ocak 1674).

⁸³³ AŞS, *Defter 504*, 5b/28 (Evâhir-i Muharrem 1065/ 1654).

⁸³⁴ Bazı örnekler için bkz. AŞS, *Defter 502*, 15a/98 (15 Cemâziye'l-evvel 1061/ 6 Mayıs 1651).

⁸³⁵ AŞS, *Defter 503*, 10a/55 (Evâil-i Muharrem 1062/ 1651).

⁸³⁶ AŞS, *Defter 512*, 65b/359 (10 Rebîül-âhir 1084/ 25 Temmuz 1673).

bağlı Çökek Köyü'nden Ömer kızı Nazlı'nın yirmi yıl önce boşandığı İmaret Mahallesi sakinlerinden Mustafa üzerinde kalan mehr-i mü'eccel hakkı için kadına bin akçe, iki çift pabuç ile bir çift mest verilerek taraflar arasında anlaşma sağlanmıştır⁸³⁷.

Boşanma sonrasında kocanın boşanmayı inkar ederek evliliğe devam etme⁸³⁸ veya boşanmış olduğu kadın ile onun rızası olmadığı halde yeniden evlenme gayretlerine de rastlanmaktadır⁸³⁹. Bazı vakalarda, cinnet halinde iken bilinçsiz olarak eşini boşadığı gerekçesi ile evliliği devam ettirmeye çalıştıkları görülmektedir⁸⁴⁰. Bu durumda şahitlerin ifadelerine göre mahkemede karar verilmektedir.

1.2.2. Sosyal ve Ekonomik Hayatta Kadınlar

1.2.2.1. Sosyal Hayatta Kadın

Kadınların sahip oldukları mal varlıkları ile gündelik hayatta kullandıkları ev eşyaları ile birlikte giysileri, takı ve mücevherleri gibi pek çok hususta muhallefât kayıtları zengin veri içermektedir. Biz de, XVII. yüzyılda Afyonkarahisar Şehri kadınlarının söz konusu hususlardaki durumunu ortaya çıkarmak için bu verileri kullandık. Muhallefat kayıtları verilerine göre; kadınların yaygın bir şekilde takı ve mücevherata sahip oldukları söylenebilir. Öncelikle altından yapılma; bilezik, bukağı, hamâyil, hatem, küpe, saç bağı, tılsım, zincir, zülüflük; gümüşten yapılma küpe, bilezik, zülüflük, pazuband, kuşak, saç bağı; prinçten yapılma bilezik ve zincirin yanı sıra inci, inci kafes, inci zülüflük, incili saç bağı, incili pençe, incili altın gibi altın, gümüş, prinç ve inci ağırlıklı mücevherat ve takıların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunların kullanılma sıklığını belirleyebilmek için on altı kadının muhallefâtlarını değerlendirdik. Söz konusu kayıtlara göre kadınların takı veya mücevherât türünden, sahip olduğu en yaygını gümüş kuşaktır. Değerlendirdiğimiz 16 kadın muhallefâtının 11'inde sim kuşak bulunmaktadır. İkinci olarak en yaygın

⁸³⁷ AŞS, *Defter 511*, 54a/335 (Safer 1081/ 1670).

⁸³⁸ AŞS, *Defter 509*, s. 6/12 (18 Zilkade 1076/ 22 Mayıs 1666), *Defter 512*, 33b/180 (Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080).

⁸³⁹ AŞS, *Defter 514*, 1b/7 (7 Rebiü'l-evvel 1085/ 11 Haziran 1674).

⁸⁴⁰ AŞS, *Defter 503*, 15a/86 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652).

olanı altın küpe olup 9 kişinin muhallefatinde yer almaktadır. Bunlardan sonra sahip olma sıklığı açısından, 6 kişiyle altın tılsım, beş kişiyle altın zülüflük, üç kişiyle altın bilezik gelmektedir. Diğer mücevher ve takı eşyaları ancak bir veya iki kişide mevcuttur.

Kadınların giysilerine gelince; kadınların muhallefatlarında en yaygın olarak yer alan giysi, şaşılacak bir şekilde kaftandır. 16 kadın terekesinden 12'sinde kaftanın yer almasının yanı sıra, sayı olarak da, çeşit olarak da, değer olarak da kadınların terekelerinde giysiler içerisinde en dikkat çekicisi olduğu söylenebilir. Belki de sahip olmak için birbirleri ile yarış ettikleri giysi olarak da kabul edilebilir. Zengin kadınlardan bazılarının terekesindeki kaftan sayısının dokuza kadar çıktığını ve kaftanların toplam değerinin 138 kuruşa ulaştığını⁸⁴¹ ve ortalama bir evin fiyatının aynı dönemde yaklaşık olarak 50-60 kuruş civarında olduğunu söylersek sanırım durum daha iyi anlaşılacaktır. Afyonkarahisar Şehri'nin kadınlarının sahip oldukları kaftan çeşitleri; Acem zerbâlî, derâyî, al, al derâyî, derâyî kırmızı, alaca derâyî, al kemha, alaca, beyaz, atlas, kırmızı kadife, kırmızı telli hâre, mor atlas, yeşil çiçekli hâre, sîm düğmeli, kumaş, yeşil kumaş kaftanlar olarak sıralanabilir. Kaftandan sonra terekelerde rastlama sıklığı olarak ikinci sırada zıibun⁸⁴², üçüncü sırada makrama (nakışlı örtü)⁸⁴³, dördüncü çakşır veya çintiyân olarak geçen şalvar⁸⁴⁴, beşinci sırada gömlek⁸⁴⁵, altıncı sırada çenber⁸⁴⁶ ve yedinci sırada arakıye (külâh)⁸⁴⁷ ve saç bağı⁸⁴⁸ gelmektedir. Bunların haricinde kadınların sahip oldukları giysi türlerini şöyle sıralayabiliriz: Câr (çarşaf), don, entari, peştamal, ferâce, hamam esbâbı, hamam gömleği, hamam bisâtı, peçe, sorguç, takye,terbûş (ufak fes), uçkur, derâyî, duvak, dülbent erişi, dülbent örtüsü, telli hâra, kaban, Kamis, kapama, kemha, kuşak, mest, mukaddem, na'lengî, pabuç, palas, poşa, sarık, şal, tülbent örtüsü, yelek. Giysiler içerisinde hamamla ilgili olanlar da ayrıca dikkati çekmektedir. Eşyalar arasında, hamam bisâtı, hamam esbâbı, hamam giysisi, hamam gömleği, hamam leğeni gibi giysi ve eşyalar Afyonkarahisar kadınları arasında bir hamam kültürünün olduğunu

⁸⁴¹ AŞS, *DeFTER 511*, 80b/476 (Evâil-i Şevvâl 1079/ 1669).

⁸⁴² On bir terekede yer almaktadır.

⁸⁴³ On terekede yer almaktadır.

⁸⁴⁴ Sekiz terekede yer almaktadır.

⁸⁴⁵ Yedi terekede yer almaktadır.

⁸⁴⁶ Beş terekede yer almaktadır.

⁸⁴⁷ Dört terekede yer almaktadır.

⁸⁴⁸ Dört terekede yer almaktadır.

göstermektedir ki kaplıcalar yönüyle zengin olan Afyonkarahisar için bu da gayet normal görünmektedir.

Giysilerin de çok çeşitleri vardır. Meselâ, *Zıbunun*, alı, beyazı, derâyîsi, al derâyîsi, yeşil derâyîsi, sarı derâyîsi, kumaş olanı, mor boğâsîsi, çit, sernek ve tellisi; *çakşırın* al atlas ve serneki; *çarşabın* beyaz, derâyî ve münakkaşı; *çintiyanın* al ve al derâyîsi; *donun* münakkaş ve sadesi; *dülbent örtüsünün* münakkaş ve sadesi; *entarinin* tafta ve moru; *gömleğin* al ve münakkaşı; *kabanın* al, kadife ve yeşili; *kapamanın* kırmızı boğâsîsi, kemha kırmızısı ve mor boğâsîsi; *makramanın* havlu, câr, klapdan ve münakkaşı; peştamalin beyaz ve siyahı olduğu gibi bunların yenisi, müsta‘meli ve köhneleri bulunmaktadır.

Terekelerdeki giysilere bakarak kadınların nasıl giyindiğine ilişkin fikir yürütmek gerekir ise; üst tarafta içeriye zıbun ve onun üzerine gömlek (entari). Alt tarafta içeriye don ve onun üzerine çakşır veya çintiyan denilen şalvar ve üzerine peştamal sarılmış olsa gerektir. Başta, saçlar saç bağı ile bağlanmış ve üzerine terbûş (ufak fes), arakiye veya takye giyildikten sonra çenber bağlanmış, daha sonra makrama, ferâce veya câr (çarşaf) alınmış olmalıdır. Zaman zaman yüzler peçe ile örtülmüştür. Özel günlerde ise kulaklara ekseriyetle altın veya nadiren gümüş küpe, boğaza altın tılsım, zülüflere yine genellikle altın, zaman zaman gümüş veya incili zülüflük takılmıştır. Zengin olanlar kollara çoğunlukla altın, bazen gümüş bilezik ve boğazlarına altın veya prinç zincir, başlarına nadiren altın ve incili saç bağı veya incili kafes, bele de hemen hemen her kadın gümüş kemer taksa gerektir. Yine yaygın bir şekilde üzerlerine kaftan giymiş olmalıdırlar.

Kadınların ev eşyaları içerisinde her evde olduğu ortaya çıkan, en yaygın olanı boğçadır. İncelediğimiz 16 muhalleden 14'ünde boğça vardır. Afyonkarahisar kadınlarının sahip olduğu boğçaların; İşlemelisi, ipekli işlemelisi, münakkaşı, yeşil münakkaşı, klabdanı, mavi klabdanı ve sırmalı derâyî boğça gibi çok çeşitleri bulunmaktadır. Boğçadan sonra terekelerde en fazla rastlananlar, sahan, döşek, kilim, tas, tencere, yastık, çarşab, peşkir, yorgan, düğme, taba, ve sandıktır. Bunlardan sonra yoğunluk sırasına göre, keten bezi, tepsi, ayna, bakraç, kaliçe, kutu, havan, kahve ibriği, kazgan, lengerî, maşa, tepsi, bez, derâyî, fota, hamam leğeni, ibrik, keten ipliği, maşrapa, minder, sacayağı, sepet, şamdan, velense, yastık yüzü, yüz

yastığı, bez, boğâsî, buğday, çuval, desti, dığan, döşek yüzü, düğme, ekseran, fanus, fener, fincan, güğüm, havlu, iplik, ipek, kahve tabağı, kantar, kandil, kâse, kese, kilit, ocak demiri, perde, sahan, salıncak, sele, sepet sandığı, silecek, sini, sof, prinç tas, teneke, tepsi, yorgan, yorgan başı gelmektedir.

Kadınların sahip oldukları mallar arasında sayı ve miktar olarak fazla bulundurmaları itibariyle dikkati çekenler vardır. Kadınların muhallefatları arasında en fazla rastladığımız eşyalardan birisi olan boğça aynı zamanda sayısal olarak da fert olarak fazla bulundurulmasıyla da dikkat çekmektedir. İncelediğimiz terekelerde yediye-sekize kadar ulaşmaktadır. Bunun haricinde çarşaf, döşek, yastık, kilim, sahan, ve tencere gibi ev eşyaları ile çenber, gömlek, makrama ve peşkir gibi giysiler de kişilerin evlerinde fazla sayıda bulundurdıkları eşyalardır. Bunların dışında bazı kadınların keten bezini toplar halinde saklamaları da dikkat çekicidir.

Kadınların resmi işlemleri takip hususuyla alakalı sicillerde zengin veri bulunmaktadır. Kadınların mahkemeye ilişkilerini yürütür iken çeşitli konularla ilgili olarak bizzat mahkemeye müracaat ederek muhtelif şahıslar hakkında davacı olduklarına⁸⁴⁹, ya da alım-satım işlemleri sırasında bizzat mahkemede kendi işlemlerini takip ettiklerine⁸⁵⁰ ilişkin çokça örnek vardır. Ancak, kadınların mahkemelerdeki işlerini çoğu zaman bizzat kendileri değil, şer'î olarak, iki kişinin şahitliğiyle tayin ettikleri vekilleri aracılığıyla yürüttükleri görülmektedir. Söz konusu vekiller, kadının kocası varsa ekseriyetle odur⁸⁵¹. Bununla birlikte, kadınların vekalet verdikleri kişiler arasında erkek kardeşleri⁸⁵² ve oğulları⁸⁵³ gibi yakın aile fertleri sıklıkla karşımıza çıkmasının yanı sıra akrabalık ilişkisi olmayan hâriçten kişilerin vekil tayin ettikleri de görülmektedir⁸⁵⁴.

Anne⁸⁵⁵, kız kardeş⁸⁵⁶ ve hala⁸⁵⁷ gibi kadınların küçük çocuklar için vasi tayin edilmelerinin yanı sıra, Osmanlı toplumunun sosyal hayatında önemli bir yer tutan

⁸⁴⁹ *AŞS, Defter 510, 34b/231 (Evâil-i Receb 1079/ 1668).*

⁸⁵⁰ *AŞS, Defter 504, 6b/35 (Evâil-i Safer 1065/ 1654).*

⁸⁵¹ *AŞS, Defter 502, 3b/12, 5a/23; Defter 503, 17a/101 (25 Rebîü'l-âhir 1062/ 5 Nisan 1652), 18a/112 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1062/ 1652); Defter 507, s. 42/164 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1072/ 1662).*

⁸⁵² *AŞS, Defter 512, 14a/68 (13 Receb 1083), 62b/342-2 (2 Rebîü'l-âhir 1084/ 17 Temmuz 1673).*

⁸⁵³ *AŞS, Defter 504, 6b/33 (Safer 1065/ 1654-1655); Defter 509, s. 11/26 (1 Muharrem 1077/ 4 Temmuz 1666).*

⁸⁵⁴ *AŞS, Defter 502, 4a/14, 4b/20, 5a/24, 25 (Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651); Defter 503, 4a/15 (Evâil-i Şevvâl 1061/ 1651), 19a/118 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1062/ 1652), 21a/132 (Evâil-i Receb 1062/ 1652).*

⁸⁵⁵ *AŞS, Defter 503, 17b/13 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652); Defter 504, 3a/14 (30 Muharrem 1065/ 10 Aralık 1654); Defter 514, 12a/59 (1 Receb 1085/ 1 Ekim 1674).*

⁸⁵⁶ *AŞS, Defter 502, 4a/16 (Evâ'il-i Safer 1061/ 1651).*

vakıf sistemi içerisinde de kadınların etkin rol oynadıkları söylenebilir. Her şeyden önce maddi belli ölçüde mal varlığı olan kadınların birtakım amaçlar için mal varlıkları ile vakıflar oluşturdukları görülmektedir⁸⁵⁸. Aynı zamanda, kurulmuş muhtelif vakıflara yüksek değere sahip ev ve benzeri mal varlığı vakfeden kişiler olarak da kadınlar dikkati çekmektedir⁸⁵⁹.

Diğer taraftan, kadınları vakıf mütevellisi olarak da görmemiz mümkündür. Meselâ, Afyonkarahisar Mevlevihânesi ile ilgili en önemli vakıf olan Sultan Dîvânî Mehmet Efendi Vakfı'nın mütevelliliği, Ârif Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra⁸⁶⁰, Ârif Mehmed Efendi'nin kızları tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde Güneş Hâtun, Âyişe Hâtun ve Kerîme Hâtun sırayla mütevellilik yapmışlardır. Kerîme Hâtun'un arkasından da Ârif Mehmed Efendi'nin torunu Fâtıma Hâtun mütevellilik hizmetinde bulunmuştur⁸⁶¹.

Nişanlanma, evlenme, karı-koca ilişkileri ve evlilik sonrası kadının durumuna göz attığımızda, kadınların hakları ya da mağduriyetleriyle ilgili birçok hususa değinmek gerekmektedir. Öncelikle nişanlanma sırasında ailenin etkin olduğunu ve zaman zaman kızın rızası olmadan küçük yaşta kızların nişanlanması olaylarına rastlanmaktadır. Ancak, küçük yaşlarda büyükleri tarafından nişanlanan kız çocukları mükellef olduktan sonra buna itiraz edip nişanı bozabilirlerdi⁸⁶².

Evlenecek kadınlar, mahkemeye müracaat ederek, evleneceği kişinin huzurunda, âkil ve bâliğ olarak evlenme iradelerini beyan ederek evlenebilirlerdi⁸⁶³. Hatta bazen kadın, hakkındaki birtakım evlenme dedikodularını ortadan

---

⁸⁵⁷ AŞS, *Defter 507*, s. 22/84 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661).

⁸⁵⁸ AŞS, *Defter 502*, 42a/270 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 503*, 13a/72 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652); *Defter 504*, 4a/21 (Evâhir-i Muharrem 1065/ 1654); *Defter 507*, s. 15/57 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1071/ 1660).

⁸⁵⁹ Meselâ, Mâhî Hâtun, Sofular Mahallesi'ndeki evini, Sofular Mahallesi Avârızı'na vakfetmiş ve vakfın mütevellisine teslim etmiştir. Vakfeder iken şartı, ölünceye kadar evde bizzat kendisinin oturması ve vefat ettikten sonra satılarak istirbâh olunmasıdır (AŞS, *Defter 503*, 18a/112, Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1062/ 1652).

⁸⁶⁰ Ârif Mehmed Efendi'nin vefatından sonra kızı Kerime Hatun'un devlet merkezine gönderdiği arz üzerine gelen ferman'ın tarihi Ramazan 1050 (Aralık-Ocak 1640-1641)'dir (AŞS, *Defter 510*, 63a/313). Dolayısıyla Mehmet Efendi'nin vefatı bu tarihten öncedir.

⁸⁶¹ Mustafa Karazeybek, "Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda Mevlevî Vakıfları", *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 2002, s. 315. Kadınların mütevellilik yapmasına ilişkin ayrıca bkz. AŞS, *Defter 511*, 79b/467, (Evâsıt-ı Zilkade 1078/ 1668).

⁸⁶² AŞS, *Defter 502*, 36b/237 (Evâhir-i Safer 1060/ 1650); *Defter 506*, 5b/30 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667); *Defter 513*, 13b/53 (Zilkade 1084/ 1674).

⁸⁶³ AŞS, *Defter 506*, 6a/32 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658); *Defter 512*, 21b/110, 1 Şevval 1083/ 20 Ocak 1673).

kaldırabilmek için kadı huzurunda evleneceği kişinin ismini de açıkça belirterek evlenme işlemini gerçekleştirdi⁸⁶⁴.

Kızların evlendirilmesi sırasında, kızın babası veya kardeşleri tarafından erkekten ağırlık alınması örnekleri vardır. Ancak bu dinen uygun olmaması nedeniyle sonradan erkek tarafından geriye talep edilebilmekte ve alınabilmektedir⁸⁶⁵.

Kadınlar evlenme sırasında şehirde yaşamak, başka bir kadınla evlenmemek gibi evleneceği erkeğe birtakım şartlar ileri sürebilir ve bunların ihlali durumunda mahkemeye müracaat ederek haklarını arayabilirdi⁸⁶⁶. Eğer bu türden bir şart koşarak evlenme gerçekleşmemiş ise, erkeğin birden fazla kadınla evlenme hakkı vardır. Birden fazla eşle evlilik halinde eşlerin her birinin ayrı evde oturma hakkı olup bunu talep edebilirler ve kocanın bunu sağlamaması durumunda mahkeme kararıyla bu hakkı elde edebilirlerdi⁸⁶⁷.

Kadınların evlenme sırasında önemli bir kazanımları, kocaları tarafından kendilerine verilmesi gereken mehirdir. Mehir, mehr-i mu'accel ve mehr-i mü'eccel olarak iki çeşittir. Mehr-i mu'accel, nadiren nişanlanma sırasında ve genellikle nikah sırasında peşin olarak kadına verilir ve onun malı olur. Mehr-i mu'accelin geriye verilmesi istisnâî şekilde kadının boşanabilmek için kocasını razı edebilme adına iade etmek zorunda kalmadığı sürece söz konusu değildir⁸⁶⁸. Mehr-i mü'ecel ise, erkeğin eşine sonradan vermeyi taahhüd ettiği mehir olup genellikle boşanma ve vefat dolayısıyla gündeme gelmektedir. Mehr-i mü'eccel, boşanma ve vefat sonrasında kadın için bir nevi maddi güvence niteliğinde olan, çoğu zaman yüksek oranlarda bir para olurdu. Boşanma sırasında, kadınlar boşanabilmek için genellikle bundan feragat etmek durumunda kalırlardı⁸⁶⁹. Ancak vefat sonrasında erkeğin mirasının bazen önemli bir kısmının, hatta bazen tamamının kadına kalmasını

⁸⁶⁴ AŞS, *Defter 502*, 3b/14 (Evâil-i Muharrem 1061/ 1650-1651).

⁸⁶⁵ AŞS, *Defter 503*, 75b/490 (Evâsıt-ı Şevvâl 1046/ 1637); *Defter 507*, s. 96/327 (Evâsıt-ı Receb 1073/ 1663); *Defter 512*, 32b/172 (1 Muharrem 1078/ 23 Haziran 1667).

⁸⁶⁶ AŞS, *Defter 502*, 23a/158, Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651); *Defter 511*, 51b/321 (Evâsıt-ı Şevvâl 1080/ 1670).

⁸⁶⁷ AŞS, *Defter 512*, 22b/117 (12 Şevval 1083/ 31 Ocak 1673).

⁸⁶⁸ Kadının boşanabilmek için mehr-i mu'acceli kocasına iade etmesine dair bir örnek için bkz. AŞS, *Defter 512*, 68b/374 (28 Rebîü'l-âhir 1084/ 12 Ağustos 1673).

⁸⁶⁹ AŞS, *Defter 502*, 5b/27 (Evâsıt-ı Safer 1061/ 1651).

sağlayan⁸⁷⁰ ve kadınların mal varlıkları arasında önemli yeri olan bir uygulama olarak dikkati çekmektedir⁸⁷¹.

Boşanmalarda erkeğin kadını boşaması son derece kolay olmasına karşılık kadının boşanmayı istediği durumlarda boşanma son derece zordur. Kadının boşanabilmek için büyük oranda erkeği boşanmaya bir şekilde razı etmesi gerekirdi. Bu da ekseriyetle kadının, "*mehr-i mü'eccel*", "*nafaka-i iddet*" ve "*ma'ûnet-i süknâ*" gibi birtakım haklarından feragat etmesi ile mümkün olurdu⁸⁷². Boşanmanın kocanın isteği dışında gerçekleşmesi ise ancak, erkekten kadı huzurunda herhangi bir hususta bir taahhüt alınmakta ve bu taahhüdün yerine getirilmemesi durumunda karısını boşaması şart koşularak yemin ettirilmekte ve bu taahhüdün yerine getirilmemesi halinde boşanma gerçekleşmektedir⁸⁷³.

Evlilik süresince kadının nafakasını sağlamak erkeğe düşmektedir. Buna rağmen, zaman zaman erkekler eş ve çocukları için nafaka bırakmadan ortadan kaybolmakta veya başka diyara gitmektedirler. Bu durum, kadınların çok zor duruma düşmesi sonucunu doğurmakta ve mahkemeye müracaat ederek kendisi ve çocukları için nafaka takdir edilmesini istemektedirler⁸⁷⁴. Kadınlar, kocalarının başka diyara gitmemesini garantiye almak için kadı huzurunda başka bir yere gitmeyeceğine dair talak-ı selâse ile yemin ettirmekte⁸⁷⁵, veya gitmesi halinde boşanma garantisi istemekte ve boşanmaktadırlar⁸⁷⁶. Gayrimüslim milletler arasında kendi dinlerine muvâfık olarak akdedilen nikâhlar üzerine de zevciyet nafakası lazım gelir⁸⁷⁷.

Bir kimse, zevcesini nafaka bırakmaksızın terk veya kaybolursa hakim belli bir miktar nafaka takdir eder ve gerektiğinde zevci adına istidânedede bulunması için zevceye izin verir. İstidânededen maksat, zevcenin ileride parasını kocasından almak üzere nafakasına ait şeyleri vereseye alması veya başkasından borç almasıdır.

⁸⁷⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 29/105 (Evâil-i Zilkade 1071/ 1661).

⁸⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için mehir bahsine bakınız.

⁸⁷² AŞS, *Defter 503*, 25b/164 (Evâsıt-ı Zilkade 1062/ 1652) *Defter 506*, 35b/192 (20 Şaban 1068/ 23 Mayıs 1658), 37a/202 (Evâhir-i Ramazan 1068/ 1658), 44a/252 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1069/ 1659); *Defter 507*, s. 33/130 (Evâil-i Safer 1072/ 1661); *Defter 512*, 14a/70 (15 Receb 1083/ 6 Kasım 1672), 40b/234 (17 Zilhicce 1083/ 5 Nisan 1673), 64b/352 (12 Rebîül-âhir 1084/ 27 Temmuz 1673); *Defter 514*, 5b/32 (5 Cemâziye'l-evvel 1085/ 7 Ağustos 1674).

⁸⁷³ AŞS, *Defter 510*, 4b/20 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667); *Defter 514*, 3b/20 (14 Rebîü'l-âhir 1085/ 18 Temmuz 1674).

⁸⁷⁴ AŞS, *Defter 507*, s. 9/34 (Evâil-i Safer 1071/ 1660), s. 32/127 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661).

⁸⁷⁵ AŞS, *Defter 502*, 32a/210 (6 Cemâziye'l-âhir 1060/ 6 Haziran 1650).

⁸⁷⁶ AŞS, *Defter 510*, 4b/20 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667).

⁸⁷⁷ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 448.

Kadının nafakasını istidâne yoluyla tedarik edememesi durumunda kazanç yoluna gidebilir. Bu hâlde kazanıp nefesine sarf edeceği şeyleri hâkimin emriyle kocası üzerine borç olarak kaydedebilir⁸⁷⁸.

Afyonkarahisar'da, kocaları tarafından uzun süre nafaka bırakılmadan başka diyara gitmeleri nedeniyle kadınların zor duruma düştüğü çokça olaya rastlanmaktadır. Zor durumda kalan kadınlar mahkemeye müracaat ederek kocaları üzerinden nafaka takdir edilmesini isteyebilirlerdi⁸⁷⁹. Kocasını tarafından kendisi ve çocuklarının nafakasız bırakılarak terk edilmesi nedeniyle nafaka talebi söz konusu olduğunda, kadına söylediklerinin doğru olduğuna dair yemin teklif edilir ve yemin etmesinin ardından⁸⁸⁰, veyahut kadının söylediğinin inanılır kişiler tarafından haber verilmesi üzerine mahkeme tarafından nafaka takdir edilirdi⁸⁸¹. Nafaka, varsa kadının kocasının malından, eğer yok ise istidane yoluyla yani kocası adına borç olarak karşılanırdı⁸⁸².

Nafaka miktarları maddi durumlar dikkate alınarak günlük 5, 8, 10, 15'er akçe gibi değişen miktarlarda olabilmektedir⁸⁸³. Hacı Yahya Mahallesi'nde oturan Abdülkerim kızı Hatice mahkemeye müracaat ederek, üç sene önce kocası Mehmet oğlu Bayram'ın, kendisi ve küçük kızı Ayşe'yi nafakasız olarak terk edip gitmesi nedeniyle şiddetle nafakaya ihtiyaçları olduğunu belirterek nafaka takdir edilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından, nafaka, giyecek ve sair zaruri masrafları için günlük her birine onar akçe takdir olunmuştur⁸⁸⁴.

Erkek, başka yere gitmesi sırasında mallarının idaresini ve eşinin nafakasını karşılama işini bir başkasına bırakabilmektedir⁸⁸⁵. Bu gibi durumlarda kocanın vefatı halinde kadının iddet müddeti dolmasına kadar nafaka ödenmeye devam edilir. İddet

⁸⁷⁸ Aynı eser, s. 467; İ. Ortaylı, Aynı makale, s. 38.

⁸⁷⁹ AŞS, Defter 510, s. 14/80 (Evâil-i Şaban 1078/ 1668).

⁸⁸⁰ AŞS, Defter 507, s. 9/34 (Evâil-i Safer 1071/ 1660), s. 32/127 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661).

⁸⁸¹ AŞS, Defter 503, 21b/134 (1 Cemâziye'l-evvel 1062).

⁸⁸² AŞS, Defter 502, 22b/151 (1 Cemâziye'l-âhir 1061/ 22 Mayıs 1651).

⁸⁸³ AŞS, Defter 503, 21b/134 (1 Cemâziye'l-evvel 1062), 74a/482 (Evâhir-i Şevval 1046); Defter 507, s. 9/34 (Evâil-i Safer 1071/ 1660), s. 32/127 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661); Defter 510, s. 14/80 (Evâil-i Şaban 1078/ 1668).

⁸⁸⁴ AŞS, Defter 502, 38b/251 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1060/ 1651).

⁸⁸⁵ AŞS, Defter 511, 3a/15 (Evâhir-i Şaban 1077/ 1667), Defter 513, 6b/28 (22 Şevval 1084/ 30 Ocak 1674).

müddeti dolduktan sonra nafaka ödemesi son bulurdu⁸⁸⁶. Veyahut kocanın eşini gıyabında boşaması nafakanın kesilmesi sonucunu doğurur idi⁸⁸⁷.

Kocanın eşini nafakasız olarak terk ederek kaybolması durumunda, kadının kayın babasından nafaka talebi olabilmektedir. Bu durumda eğer evlenme sırasında tarafların akıl baliğ olmadan velisi izniyle evlenme gerçekleşmiş ise kayınpederin nafakayı ödemesi gerekmektedir. Şayet evlenme tarafların akıl baliğ olmasından sonra kendi istekleri ile gerçekleşmiş ise kayın pederin nafaka ödemesi mecburiyeti bulunmamaktadır⁸⁸⁸.

Müslümanlarda olduğu gibi, gayrimüslim kadın ve çocuklarına da ihtiyaç olduğunda şer'î mahkeme tarafından nafaka takdir edilmektedir. 1 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Şubat 1661 tarihli sicil kaydında bunun bir uygulaması görülmektedir. Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde oturan Marta isimli gayrimüslim kadın şer'î mahkemeye müracaat ederek kocası Sahek'in kendisine nafaka bırakmadan başka diyara gitmesi nedeniyle şiddetle nafaka ve giyeceğe ihtiyacı olduğunu belirterek mahkemeden kendisine nafaka takdir olunmasını istemiştir. Söz konusu Marta'dan, kocasının kendisine yetecek kadar nafaka bırakmadığına dair İncil üzerine yemin etmesi istenmiş ve yemin etmesi ile birlikte, nafaka, elbise ve sair zaruri masraflarını karşılamak üzere günlük onar akçe nafaka ve kisve-baha takdir olunmuştur⁸⁸⁹. Burada dikkati çeken bir husus, kadına nafaka verilmesi için sadece yemin etmesinin yeterli görülmesidir.

Sahih nikah ile nikahlı iken kocasından ayrılan bir kadının iddet müddetince yiyecek, mesken ve elbise masraflarını eski kocasının karşılaması gerekir⁸⁹⁰. Ancak, Afyonkarahisar'da kadınların boşanma sonrası kocaları üzerinde hakkı olan nafaka-i iddeti alabildiklerine ilişkin çok az örnek vardır⁸⁹¹. Uygulamalar incelendiğinde, koca boşanır iken mehr-i mü'eccel hakkı ile birlikte nafaka-i iddet hakkından da

⁸⁸⁶ AŞS, *Defter 511*, 3a/15 (Evâhir-i Şaban 1077/ 1667).

⁸⁸⁷ AŞS, *Defter 513*, 6b/28 (22 Şevval 1084/ 30 Ocak 1674).

⁸⁸⁸ AŞS, *Defter 513*, 5a/21 (11 Şevval 1084).

⁸⁸⁹ AŞS, *Defter 507*, s. 20/72 (1 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Şubat 1661).

⁸⁹⁰ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 488.

⁸⁹¹ Efecik Mahallesi sakinlerinden Recep kızı Emine kocası Bâli oğlu Ahmet'ten boşanır iken, üç ay on günlük nafaka-i iddet olarak otuz sümün almıştır (AŞS, *Defter 511*, 15a/94, Evâsıt-ı Zilkade 1079/ 1669). Bir başka vakada, İmaret Mahallesi sakinlerinden Sefer kızı Fâtıma, boşandığı kocası Deper Köyü'nden Şaban oğlu İbrahim'den nafaka-i iddet olarak bir sim kuşak almıştır (AŞS, *Defter 511*, 16a/100, Evâhir-i Zilkade 1079/ 1669). Bunların dışında da bazı örneklere rastlanmaktadır (AŞS, *Defter 510*, 20a/114, Evâsıt-ı Zilkade 1078/ 1668).

kadının vazgeçmesini şart koşmakta ve kadın boşanabilmek için bu haklardan feragat etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Bunun çok sayıda örneği vardır.

Erkeğin eşini dövme vakalarına da rastlanmaktadır. Böylesi bir durumda eşin başka eve çıkarılması ve yiyeceğinin karşılanması söz konusu olabilirdi. Ancak buna da pek uyulmamaktadır⁸⁹².

Karı-koca arasında sahip olunan malların ayrımının belirgin olduğu söylenebilir. Özellikle boşanmalarda, miras taksimlerinde ve birtakım alım-satım işlemlerinde bunu görmek mümkündür. Kocanın karısına parayla ev satması⁸⁹³, kocanın karısına olan borcunu ödeyebilmek için evini eşine devretmesi⁸⁹⁴, karı-kocanın ortak gayr-i menkul alıp-satmaları⁸⁹⁵ gibi işlemler bu fikri desteklemektedir. Buna karşılık, kadınların mal varlıklarını izinsiz olarak kocalarının satma girişimleri olabilmektedir. Fakat kadınların buna göz yummadıkları, bizzat mahkemeye müracaat ederek satış işlemi iptal ettirdikleri görülmektedir⁸⁹⁶. Ayrıca, kadınların, başkası üzerindeki alacaklarının ve mallarının da kocaları tarafından izinsiz alınması ve tasarruf edilmesi girişimlerine de rastlanmaktadır. Ancak bu tür girişimler de kadının bizzat mahkemeye müracaat ederek dava açmaları ile son bulmaktadır⁸⁹⁷.

Zaman zaman kadınlar üzerinde baskı oluşturularak, çeşitli mal varlıklarının akrabaları tarafından zorla hibe ettirilmeye çalışıldığı da olurdu. Böylesi bir durumun Bedrik Mahallesi'nden Saliha isimli kadının başına geldiğini görüyoruz. Önce Saliha tarafından, Süğlün Köyü'nde meyveli ve meyvesiz ağaçları ile birlikte bir bahçe, şehir merkezinde Pabuçcular Çarşısı'nda bir papuçcu dükkanı, bir al zenne dârâyî kaftan, bir zenne yeşil atlas kaftan, bir zenne kırmızı atlas kaftan, bir zenne serâser kaftan ve bir zenne yeşil ferâcenin kardeşi Mehmet oğlu Mahmut'a hibe ettiğine dair kadı huzurunda işlem yapılmıştır⁸⁹⁸. Ancak Saliha'nın kocası Mehmet Çelebi, söz

⁸⁹² *AŞS, Defter 506*, 42b/243 (Evâhir-i Safer 1069/ 1658).

⁸⁹³ *AŞS, Defter 503*, 16a/95 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1062).

⁸⁹⁴ *AŞS, Defter 503*, 75b/493 (Evâsıt-ı Şevvâl 1046/ 1637).

⁸⁹⁵ *AŞS, Defter 503*, 6a/30 (Evâil-i Zilkade 1061/ 1651), 26a/167 (1 Zilhicce 1062/ 3 Kasım 1652).

⁸⁹⁶ İmarat Mahallesi'nden Hacı kızı Emine'nin Nalbantlar Çarşısı'nda bulunan nalbant dükkanının kocası izinsiz olarak satmıştır. Bunun üzerine Emine bizzat mahkemeye müracaat ederek satış işlemi iptal ettirmiştir (*AŞS, Defter 512*, 59a/326, 23 Rebîü'l-evvel 1084/ 8 Temmuz 1673). Diğer bir vakada ise; Recep kızı Halime'nin, vefat eden eski eşinden mihr-i mü'ecceli karşılığında almış olduğu ve tamir ettirdiği evi daha sonra evlendiği ikinci eşi tarafından habersiz olarak kendi malı imiş gibi satılmıştır. Ancak Halime mahkemeye müracaat ettiğinde, şahitlerin ifadeleri ile satılan evin kendisine ait olduğunu ispat etmesiyle, mahkeme yapılan satış işlemi iptal ederek evin Halime'ye iadesi kararını vermiştir (*AŞS, Defter 502*, 38b/249 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1060/ 1651)).

⁸⁹⁷ *AŞS, Defter 512*, 40b/233 (15 Zilhicce 1083/ 3 Nisan 1673).

⁸⁹⁸ *AŞS, Defter 502*, 53b/139 (Evâhir-i Şaban 1060/ 1650).

konusu olan malların daha önce eşi tarafından kendisine hibe edilmesine rağmen Mahmut tarafından zorla kendilerine hibe ettirildiğine dair Kütahya'da Vezir Ahmet Paşa'ya şikayette bulunmuştur⁸⁹⁹. Ahmet Paşa tarafından gönderilen mübaşir aracılığıyla yapılan çalışma sırasında Mehmet Çelebi davasından vazgeçmiş ve Mahmut da malları kardeşine iade etmiştir⁹⁰⁰.

Çocukların, annelerinin malını satmaya kalkıştıkları durumlara da rastlanmaktadır. 12 Recep 1060/ 11 Temmuz 1650 tarihli bir mahkeme kararında böyle bir olayı görmekteyiz. Aslen Karahisâr-ı Sâhib'te ikamet eder iken Sincanlı Kazâsı'nda Güney Köyü'nde oturan Mehmet Efendi kızı Sâliha Hatun'un İmaret Mahallesi'nde bulunan ve oğlu Mehmet Efendi ile ortak mülkleri olan, bir tahtânî ve bir fevkânî beyt, çardak, çeşme, ağaçlar ve avludan oluşan evi vardır. Ancak bu evi oğulları Mehmet Efendi ile Ahmet Çelebi, İmaret Mahallesi'nden Mehmet oğlu Mustafa'ya satmışlardır. Sâliha Hatun mahkemeye müracaat ettiğinde, müşterek malın tek taraflı satışının geçerli olmadığı gerekçesiyle yapılan satış geçersiz sayılmış ve malın sahibine iade kararı verilmiştir⁹⁰¹.

Kadınların sosyal güvencesini irdelediğimizde durumun fazla iç açıcı olduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Kadınlar ihtiyarladıklarında bakıma muhtaç hale gelebilmekte ve bu tür kadınların kendilerine bakılmasını sağlamak için birtakım çareler aradıkları görülmektedir. Bu amaçla bazen ölünceye kadar kendisini beslemesi şartıyla sahip olduğu ev ve ev eşyasını başkalarına hibe etmektedir⁹⁰². Belki de bazen bu düşünce ile damatlarına⁹⁰³ veya damatları ile kızlarına müştereken ev hibe ettikleri olurdu⁹⁰⁴.

Kadınların çocuklarına evini hibe edip daha sonra evine el konulduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat ettikleri muhtelif davalara tesadüf edilmektedir⁹⁰⁵ ki bu olaylar da benzer düşüncelerle yapılan işlemlerden sonra ümitlerin boşa çıkması sonucunda ortaya çıktığı akla gelebilir.

⁸⁹⁹ AŞS, *Defter 502*, 58b/372 (Evâil-i Zilkade 1060).

⁹⁰⁰ AŞS, *Defter 502*, 59a/374 (Evâil-i Zilkade 1060).

⁹⁰¹ AŞS, *Defter 502*, 46b/299 (12 Recep 1060).

⁹⁰² AŞS, *Defter 506*, 4b/23 (Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1068).

⁹⁰³ AŞS, *Defter 509*, s. 47/87 (Evâil-i Ramazan 1077).

⁹⁰⁴ AŞS, *Defter 509*, s. 30/60 (Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1077).

⁹⁰⁵ AŞS, *Defter 509*, s. 32/64 (Evâil-i Receb 1077).

Mal varlığı olmayan, kimsesiz muhtaç kadınlara üveği oğullarının bakmasına ilişkin örnekler de vardır. Bu durumda, ileride kadının mal varlığına el konulduğu yönünde iddialara maruz kalmamak için kadının mal varlığının olmadığı mahkemede kayıt altına alınmaktadır⁹⁰⁶.

Sosyal hayatta kadının durumunu göz önüne alır iken tacizler ve fahişelik hususuna da kısaca değinmekte fayda vardır. Şehirde evli kadınların erkekler tarafından önünün kesilerek el ve dil ile taciz edilmesi olaylarının yanı sıra⁹⁰⁷, tecavüz kastıyla evlere girilmesi, tecavüz girişiminde bulunulması ya da zorla tecavüz edilmesine ilişkin çeşitli olayların meydana geldiği görülmektedir⁹⁰⁸. Diğer taraftan şehirde fahişelik yapan ve bu işi meslek haline getiren kadınlara rastlanmaktadır. Bu tür kadınlara karşı, mahalle halkının şikayeti veya mütesellim ile adamlarının duyumları doğrultusunda harekete geçerek kadıya müracaatı sonucunda işlem başlandı. Mahalle halkının verdiği bilgilere göre durum açıklığa kavuşturulur ve kadın hakkındaki iddiaların doğruluğu ortaya çıkar ise bazen güvenilir bir yakınına emanet edilir, ama genellikle mahalle halkının isteği doğrultusunda mahalleden ihraç kararı verilirdi. Ancak bu kararın her zaman uygulanabildiğini söylemek mümkün değildir. Birçok zaman aynı kadınlar, aynı mahallede aynı işi yapmaya devam ettikleri, başka mahalleye gönderilseler bile gittikleri mahallelerde bu işe devam ettiklerini söylemek mümkündür⁹⁰⁹.

Fısk u fucûr ve şirretlikle uğraşan, eşkıya ile işbirliği yapmaktan kaçınmayan, fesâd ve şenâatle uğraşan kadınların anne ve babaları tarafından mahkemeye müracaat edilerek evlatlıktan red davası açılabilmektedir. Anne ve babaların kızlarının nasihatlerini dinlemediğini, kızlarıyla her türlü alakalarını kestiklerini belirterek bundan sonra kızlarının suçu ortaya çıktığında kendilerinden sorulmaması

⁹⁰⁶ *AŞS, Defter 507*, s. 102/349 (Evâhir-i Receb 1072/ 1662).

⁹⁰⁷ *AŞS, Defter 512*, 40b/232 (14 Zilhicce 1083).

⁹⁰⁸ Bu konuda geniş bilgi için asayiş bahsine bakınız.

⁹⁰⁹ Meselâ, 3 Muharrem 1084 tarihli mahkeme kaydına göre; Ardiç Mahallesi sakinlerinden birçok kişi gelerek aynı mahalleden Mahmut oğlu Ramazan'dan şikâyetçi olmuşlardır. İddiaya göre; Ramazan'ın eşi Saliha'nın zina fesadı üzere olup nâ-mahremden asla çekinmediği, evine muhtelif kişilerin girip çıktığı, kocası Ramazan'ın da buna vâkıf olduğu halde sesini çıkarmadığı, söz konusu kadının daha önce de defalarca aynı suçla itham edildiğinin sabit olduğunu belirterek mahallelerinden ihrâcını istemişlerdir. Ramazan'ın da, daha önce aynı suçla itham edilme hususunu doğrulamasıyla Ramazan ve eşinin mahalleden ihrâcına karar verilmiştir (*AŞS, Defter 512*, 44a/253). 7 Şevvâl 1084/ 15 Ocak 1674 tarihli hükümde ise fahişelik yapan Sâliha ile deyyûsluk yapan kocası Ramazan'ın aynı mahallede aynı hâl üzere yaşamaya devam ettikleri ve levendât tâifesinin alenen evlerine girip çıktıkları, içki meclisleri düzenleyip fısk-ı fucûr ve zina üzere oldukları tespit edilmiştir (*AŞS, Defter 513*, 3b/13). Bu konuda daha geniş bilgi için âsâyîş bahsine bakınız.

ve mes'ûl tutulmamalarına dair hüküm istemeleriyle ellerine bu yönde bir yazı verilirdi⁹¹⁰.

Nâdirâtdan olmakla birlikte birtakım olaylarla birlikte akıl bâliğ olan kızların mahkeme kararıyla bu konuda ehil kadınlara bekâret kontrolünün yaptırılması uygulamasına rastlanmaktadır. Evâil-i Rebû'l-evvel 1081 tarihli bir kayıta bu hususta bir uygulama örneği görülmektedir. Söz konusu olayda; Karamanlı Mahallesi'nden Habbaz Osman'ın evine gece vakti birtakım kişiler girmiş ve feryâd ettiğinde kaçmışlardır. Mütesellimin görevlendirdiği mübaşir, Osman'ı mahkemede kadı huzuruna çıkararak, olayın kendisinden sorulmasını, aynı zamanda eşi ile kızı hakkında dedikodu olup mahalle halkından durumun araştırılmasını istemiştir. Mahalle halkı, Osman'ın eşinin sui hâlini ve nâ-mahremden kaçınmayan birisi olduğunu, bîkr-i bâliğa kızı hakkında bu yönde bir bilgilerinin olmadığını bildirmişlerdir. Ancak mübaşir mahalle halkının söylediklerine kanaat etmeyerek kızın bekâretinin izale olup olmadığını bu konuda mâhir kadınlara kontrol ettirilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkeme kontrol edilmek üzere kızı söz konusu hususta maharetli üç kadına göndermiştir. Kadınlar, yaptıkları kontrol sonrasında kız hakkındaki dedikoduların yalan ve iftira olduğunu bildirmişlerdir. Mahkeme de bu durumu kayda alarak, kızın "zinadan berî ve kendüsünün affife ve istikâmetine delîl ve vakt-i hâcetinde" kullanması için eline vermiştir⁹¹¹.

1.2.2.2. Ekonomik Hayatta Kadın

Kadınlara ekonomik durumları hakkında alım-satım işlemleri, miras davaları ve özellikle muhallefât kayıtlarından bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak kadınların ekonomik hayattaki durumlarını ortaya çıkaracak yeterince dokümana sahip olmadığımızı söylersek herhalde yanlış olmaz. Bununla birlikte dolaylı olarak birtakım verileri kullanarak bazı yorumlar yapmak da mümkündür.

Öncelikle Afyonkarahisar Şehrinde yaşayan kadınların ekonomik durumlarını anlamak için muhallefât kayıtlarına göz atmak yerinde olacaktır. Kadın terekelerinde değer itibarıyla evler, mücevherler ve mehr-i müeccellerin asıl kısmını

⁹¹⁰ AŞS, Defter 511, 54b/336 (Safer 1081/ 1670).

⁹¹¹ AŞS, Defter 511, 55b/340 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 23 Temmuz 1670).

oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan sonra giysiler ve ev eşyaları gelmektedir. Afyonkarahisar'da, kadınların ev sahibi olma oranlarını ortaya çıkarmak amacıyla, Evâil-i Rebîü'l-evvel 1060/ 1650⁹¹² tarihinden 22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1690⁹¹³ tarihine kadar tespit ettiğimiz toplam 89 muhallefât kaydını inceledik. Bunlardan 64'ü erkek, 25'i kadın muhallefâtıdır. İncelediğimiz muhallefât kayıtları verilerine göre erkekler arasında evi olanların oranı % 71,8, olmayanların oranı % 28,1'dir. Kadınlarda bu oran, evi olanlar için % 52, olmayanlar için % 48'dir. Dolayısıyla erkeklere göre kadınların ev sahibi olma oranı daha az olduğu ortaya çıkmaktadır. Mehr-i müeccele gelince; kadınlara ait 25 muhallefattan 13'ünde mehr-i müeccel kaydı bulunmaktadır. Mehr-i müeccel kaydı bulunmayanların daha önceden bir şekilde bunları kocasından aldığı da düşünülebilir. Çünkü sicillerde bu yönde çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Kadınlara ait evlerin bir kısmının bu şekilde kocalarının mehr-i müeccel karşılığında kadına devri⁹¹⁴ veya adamın ölmesi sonrasında kadının mehr-i müeccel hakkı karşılığında erkeğin mirasından kadına geçtiğine ilişkin birçok örnek vardır⁹¹⁵. Ayrıca, bazı hallerde de adamın ölümü arkasından yine kadının mehir alacağı karşılığında kocasının muhallefâtındaki çeşitli eşyaları alması da söz konusu olabilmektedir⁹¹⁶.

Muhallefâtlardaki mehr-i müeccel miktarları, akçe olarak 2000⁹¹⁷ ilâ 25000 akçe⁹¹⁸ arasında değişir iken kuruş olarak da 2 kuruştan⁹¹⁹, 200 kuruşa⁹²⁰ kadar çıkmaktadır. Toplam tereke miktarı ise akçe olarak 12215 akçe⁹²¹ ilâ 34410 akçe⁹²² arasında değişir iken, kuruş olarak da 16,5 kuruştan⁹²³ başlayarak 1432 kuruşa⁹²⁴ kadar çıkmaktadır. Yani kısaca kadınlar arasında fakirler ve orta halliler olduğu gibi, çok ciddi anlamda zengin olanlar da bulunmaktadır.

---

⁹¹² AŞS, *DeFTER* 502,36b/239.

⁹¹³ AŞS, *DeFTER* 521, 40b/206 (22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1690)

⁹¹⁴ AŞS, *DeFTER* 504, 18a/102 (Evâhir-i Receb 1065/ 1655).

⁹¹⁵ AŞS, *DeFTER* 503, 11b/64 (Evâsıt-ı Safer 1062/ 1652).

⁹¹⁶ AŞS, *DeFTER* 521, 40b/206 (22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1690).

⁹¹⁷ AŞS, *DeFTER* 514, 2a/11 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1085/ 1674).

⁹¹⁸ AŞS, *DeFTER* 502, 17b/117 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

⁹¹⁹ AŞS, *DeFTER* 519, 53a/344-2 (22 Muharrem 1100).

⁹²⁰ AŞS, *DeFTER* 521, 27a/189 (Evâsıt-ı Safer 1101/ 1689).

⁹²¹ AŞS, *DeFTER* 514, 2a/11 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1085/ 1674).

⁹²² AŞS, *DeFTER* 502, 17b/117 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

⁹²³ AŞS, *DeFTER* 519, 32a/208 (Evâsıt-ı Şevvâl 1099).

⁹²⁴ AŞS, *DeFTER* 521, 27a/189 (Evâsıt-ı Safer 1101/ 1689).

Kadınların ekonomik durumları ve ekonomik faaliyetlerini anlayabilmek ve yorumlayabilmek için alım-satım kayıtlarındaki bilgileri kullanmak da mümkündür. Alım-satım kayıtlarında, taraflar arasında kadınları görmek mümkündür. Tesadüfi olarak, rastgele incelediğimiz 78 alım-satım işleminde, kadınların taraf olduğu 28 işlem tespit edilmiştir. 28 işlem incelendiğinde büyük bir ekseriyetle kadınların satıcı taraf oldukları ortaya çıkmaktadır. Kadınların sattıkları gayr-i menkullere baktığımızda ise çok büyük ölçüde ev satışı, az sayıda dükkan satışı ile nadir olarak arsa ve bahçe satışı olduğu görünmektedir. Kadınların taraf olduğu, 28 alım-satım işleminden, 26'sında kadınlar satıcı, ikisinde alıcıdırlar. Sattıklarından 19'u ev, 1'i harabe oda yeri, 4'ü dükkan, 1'i bahçe, 1'i de debbağhanede bulunan bir sele, iki dağar ve bir dağar yeri satışıdır. Alıcılardan biri ev diğeri ise bir haffaf dükkanı satın almıştır. Alınan evin önceki sahibi kadının kocası olup, mehr-i müeccel alacağına bir kısmı karşılığında bu evi almıştır⁹²⁵. Dükkanı alan ise küçük yaşta bir kız olup vasisi tarafından kız adına satın alınmıştır⁹²⁶. Yani bir bakıma, söz konusu işlemler normal olarak kadınların kendi iradeleriyle ihtiyaç olarak veya yatırım amacıyla ortaya çıkan gelişme değildir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, söz konusu kayıtlar tesadüfi olarak incelenmiştir. Dolayısıyla burada çıkan sonucu genelleştirerek kadınların gayr-i menkul almadıkları ya da ticari veya ihtiyaç dolayısıyla alım yapmadıklarını söylemek kesinlikle doğru olmaz. Kaldı ki bu kayıtlar haricinde yaptığımız çalışmalar sırasında kadınların gerçek anlamda, 343 kuruş gibi oldukça yüksek sayılabilecek bir para vererek ev satın almalarına⁹²⁷, ya da bakkal dükkanı almalarına ve satmalarına ilişkin örnekler vardır⁹²⁸. Bunların haricinde de şehirde kadınlara ait dükkanların olduğunu gösteren muhtelif kayıtlar mevcuttur⁹²⁹. Hatta bazı kayıtlar kadınların murâbaha ile borç para verdiklerine işaret etmektedir. 20 Cemâziye'l-evvel 1063/ 18 Nisan 1653 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre; Ahmet kızı Sâime Hatun'un Köse Ali zimmetinde bin akçe alacağı olup yüz elli akçe murâbahası alınarak Yâsîn-i Şerîf okutulmuştur⁹³⁰. Bu

⁹²⁵ *AŞS, Defter 504, 18a/102 (Evâhir-i Receb 1065/ 1655).*

⁹²⁶ *AŞS, Defter 507, s. 31/123 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661).*

⁹²⁷ *AŞS, Defter 507, s. 47/178 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1072/ 1662).*

⁹²⁸ Meselâ, Otpazarı Çarşısı'nda yeri vakıf olan bakkal dükkanı, İmaret Mahallesi'nden Kerime Hatun tarafından, 10200 akçeye Tayyibe Hâtun isimli bir başka kadına satılmıştır (*AŞS, Defter 503, 4a/15, Evâil-i Şevvâl 1061/ 1651*).

⁹²⁹ Meselâ, İmaret Mahallesi'nden Hacı kızı Emine'nin Nalbandlar Çarşısı'nda 100 kuruş değerinde bir nalbant dükkanı bulunmaktadır (*AŞS, Defter 512, 59a/326, 23 Rebîü'l-evvel 1084/ 8 Temmuz 1673*).

⁹³⁰ *AŞS, Defter 503, 78a/507, 20 Cemâziye'l-evvel 1063*).

kayıtta açık olarak belirtilmemekle birlikte, büyük ihtimalle kadın gayr-i resmi olarak murabaha ile borç para vermiş ancak parayı tahsil edemediğinde durum mahkemeye intikal etmiş ve murabahası kuran okutulmaya verilmek durumunda kalınmıştır. Çünkü bu dönemde resmi olarak murabaha ile para işletilmesi daha ziyade vakıflar ve yetim çocukların paralarının işletildiği bir uygulama olarak görülmektedir.

Evâsıt-ı Safer 1101/ 1689 tarihli Kâhil Mahallesi'nden Hacı Mûsâ kızı Ümmühânî'nin muhallefâtındaki bazı kayıtlar, açık olmamakla birlikte yine murâbaha işlemi şüphesi doğurmaktadır. Söz konusu kadın 1432 kuruşluk normale göre çok yüksek bir muhallefata sahiptir. Kadının muhallefâtı arasındaki nakit alacakları da dikkat çekicidir. Dört farklı kişide nakit para alacağı vardır. Bunlardan, Mıgırdıçoğlu isimli bir gayrimüslimde 330 kuruş, Akşehirli kölesi İbrahim'de 80 kuruş, Burhanoğlu kölesi Süleyman'da 38 kuruş, Abdullah oğlu Yusuf'un kölesinde 40 kuruş alacağı bulunmaktadır⁹³¹. Alacak miktarının yüksekliği yanında dikkat çekici olan bir başka husus borçluların gayrimüslim ve farklı kişilerin köleleri olmasıdır. Kölelere verilen paraların aslen sahiplerine verildiği muhakkaktır. O zaman borç alanların bu iş için kölelerini kullanmaları faiz hususunu akla getirmektedir.

Verdiğimiz bu bilgiler çerçevesinde Afyonkarahisar kadınlarının mal varlıklarının ekseriyetle miras olarak kendilerine intikal ettiği ya da nişan ve evlilik dolayısıyla verilen hediyeler ile mehr-i muaccel ve mehr-i müccel dolayısıyla kocasından geldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte fazla yaygın olmamakla birlikte bir şekilde bazı ticârî işlerle uğraştıkları da muhakkaktır.

1.2.3. Çocuklar

Aileyi meydana getiren unsurlardan biri hiç şüphesiz çocuklardır. Osmanlı ailesinde çocuk sayılarıyla ilgili bölgelere göre değişebilen farklı sonuçlara ulaşılması söz konusudur. Çocuk sayıları konusunda özellikle sicillerdeki muhallefât kayıtlarında, miras taksimi dolayısıyla kesin verilere ulaşmak mümkündür. Afyonkarahisar'da ortalama olarak ailelerin çocuk sayılarını ortaya çıkarmaya

⁹³¹ AŞS, Defter 521, 27a/189 (Evâsıt-ı Safer 1101/ 1689).

yönelik olarak, Evâil-i Rebiü'l-evvel 1060/ 1650⁹³² tarihinden 22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1669⁹³³ tarihine kadar eş ve çocuk sayıları verilen toplam 79 muhallefât kaydı tespit edilerek incelenmiştir⁹³⁴. Bahsi geçen muhallefât kayıtlarından 54'ü erkek 25'i kadınlara aittir. İlgili kayıtların verilerine göre vefat eden kişilerin toplam 173 çocukları olup bunun 69'u erkek, 104'ü ise kızdır. Dolayısıyla çocukların yaklaşık olarak % 40'ı erkek, % 60'ı kızlardan meydana gelmektedir. Kişilerin çocuk sayılarına bakıldığında 1, 2, 3 ve 4 çocuk üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Dörtten fazla çocuğu olan kişi son derece azdır. Çocuğu olan kişilere düşen ortalama çocuk sayısı ise üçe yakın (2,7) bir rakam çıkmaktadır. Vefat eden kişilerin bazılarının ileriki yaşlarda olması ve bazı çocukların anne ve babalardan önce vefat etme durumu da dikkate alındığında bu sayının biraz daha üzerinde olabileceği dikkate alınarak ortalama çocuk sayısının üç civarında olduğu söylenebilir. Çocuk sayıları haricinde, çocuklar hakkında bulabildiğimiz veriler genellikle öksüz ve yetim çocuklar ile alakalıdır. Çünkü Osmanlı toplumunda, öksüz ve yetim kalan âkil ve baliğ olmamış çocukların bakılıp gözetilmesi ve mallarının onların adına idaresine büyük önem ve özen gösterilmektedir. Bu nedenle mahkeme kayıtlarında daha ziyade bu yönde kayıtlar yer almaktadır.

Tablo 12: Muhallefât Kayıtlarına Göre Çocuk Sayıları

	Kişi Sayısı	Çocuk sayısı
Tek çocuklu	16	16
İki çocuklu	14	28
Üç çocuklu	13	39
Dört çocuklu	14	56
Beş çocuklu	3	15
Altı çocuklu	2	12
Yedi çocuklu	1	7
Çocuksuz	16	0
Toplam	79	173
Çocuğu olan kişilere düşen ortalama çocuk sayısı	$173:63 = 2,7$	

⁹³² AŞS, *Defter 502*, 37b/244 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1060/ 1650).

⁹³³ AŞS, *Defter 521*, 40b/206 (22 Rebîü'l-âhir 1101/ 2 Şubat 1690).

⁹³⁴ İncelenen muhallefât kayıtları için bkz. Ek Tablo 1.

1.2.3.1. Çocukların Hâmîsi Vasiler

Öksüz ve yetim kalan küçük yaştaki çocukların bakılıp büyütülmesi ve onların adına mallarının idaresi için önemli bir müessese ön plana çıkmıştır ki o da vasiliktir. Vasiler, kişilerin bizzat kendileri tarafından vefat etmeden önce, çocukları için tayin edilebildiği gibi, vefat sonrasında kadı tarafından da tayin edilebilmektedir.

Vasinin; âkil, bâliğ, hür, müstakîm ve tasarrufunda ehliyet-i kâmileyi hâiz olması lâzımdır⁹³⁵. Uygulamalara bakıldığında vasilerin büyük oranda arda kalan en yakın akrabalardan olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, anne⁹³⁶, baba⁹³⁷, kardeşler⁹³⁸, büyük anne⁹³⁹, büyük baba⁹⁴⁰, amca⁹⁴¹, dayı⁹⁴², hala⁹⁴³, enişte⁹⁴⁴ gibi yakın akrabasından vasi tayin edildiği müşâhade edilmektedir.

Yetimlerin vasiliği, öncelikle ve genellikle en yakın akrabaya verilmesine rağmen buna her zaman uyulduğu söylenemez. Yetimlerin büyük kardeşleri veya anneleri bulunmasına karşılık vasiliğin amcalarına verildiği örnekler sıkça rastlanmaktadır⁹⁴⁵. Vasinin mutlaka yakın akraba olması şartı da yoktur. Zaman zaman akraba olmayanların da vasi tayin edildiği vakidir⁹⁴⁶. Babanın vefatı

⁹³⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, "Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye" Kamusu, V, İstanbul ty., s. 180.

⁹³⁶ AŞS, Defter 503, 17b/13 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652); Defter 504, 3a/14 (30 Muharrem 1065/ 10 Aralık 1654); Defter 514, 12a/59 (1 Receb 1085/ 1 Ekim 1674).

⁹³⁷ AŞS, Defter 503, 10b/56 (Evâhir-i Muharrem 1062), Defter 511, 4a/22 (Evâhir-i Şaban 1079).

⁹³⁸ AŞS, Defter 513, 4b/19 (9 Şevval 1084). Kız kardeşlerin de erkek kardeşler için vasi tayin edildiği görülmektedir. Meselâ, Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı Mihâil Köyü sakinlerinden olup vefat eden Derviş Ali'nin küçük oğlu Abdi'yi koruması ve babasından kalan mallarını kontrol etmesi için mahkeme tarafından kız kardeşi Güneş vasi tayin edilmiş ve Güneş de vasiliği kabul ederek gerekli işlerini yapmayı taahhüt etmiştir (AŞS, Defter 502, 4a/16, Evâ'il-i Safer 1061/ 1651).

⁹³⁹ AŞS, Defter 507, s. 22/82 (Selh-i Şaban 1071), Defter 511, 6a/36 (Evâil-i Ramazan 1079/ 1669), 13a/80 (Evâil-i Zilkade 1079/ 1669), Defter 512, 37b/212 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1078/ 1667).

⁹⁴⁰ AŞS, Defter 507, s. 10/38 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660), Defter 511, 10a/61 (10 Şevval 1079).

⁹⁴¹ AŞS, Defter 507, s. 4/13 (Evâil-i Muharrem 1071/ 1660), Defter 511, 58a/353 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670).

⁹⁴² AŞS, Defter 503, 4a/14 (Evâil-i Şevvâl 1061/ 1651), Defter 510, 10b/56 (Evâil-i Şaban 1078/ 1668); Defter 511, 61b/372 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1081/ 1670).

⁹⁴³ AŞS, Defter 507, s. 22/84 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661).

⁹⁴⁴ AŞS, Defter 507, s. 27/99 (Evâsıt-ı Şevvâl 1071/ 1661).

⁹⁴⁵ 16 Zilhicce 1084/ 24 Mart 1674 tarihli bir kayıt; Kâhil Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Hacı Sadi oğlu Hacı Ahmet'in küçük kızlarının vasiliği büyük oğlu Mehmet Çelebi'ye değil, amcaları Hacı Mahmut Çelebi'ye verilmiştir. Aynı zamanda Hacı Ahmet'in muhalefatının tamamına el koymuş olan Mehmet Çelebi'den yetimlerin hisseleri alınarak vasinin kontrolüne verilmiştir (AŞS, Defter 513, 20a/84). Diğer bir uygulamada ise çocukların anneleri bulunmasına rağmen çocukların vasiliği yine amcaya verilmiştir (AŞS, Defter 520, 64a/211, Evâil-i Şaban 1098/ 1687).

⁹⁴⁶ Meselâ, Hacı Mahmut Mahallesi'nden olup vefat eden Mehmet oğlu Mustafa'nın vefatından sonra, mirasının borçlarını karşılamaması nedeniyle, oğullarının vasiliğini anneleri ve amcalarının kabul etmemesi üzerine, Simav Kazası'nda sakin Mehmet oğlu Ali Beşe vasi tayin edilmiştir (AŞS, Defter 511, 1b/4, 2a/7, Evâil-i Şaban 1079/ 1669). Ayrıca bkz. Defter 503, 7b/39 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

sonrasında annenin bir başkası ile evlenmesi hâlinde yine vasi olarak yakın akrabalar dışında birinin tayin edildiği de görülebilmektedir⁹⁴⁷.

Yetim kardeşlerin vasiliğinin farklı kişilere verilebilmesinin yanı sıra⁹⁴⁸, yetimler ile ilgili işlerin yakınları tarafından paylaşılarak yapılması da mümkün olabilmektedir⁹⁴⁹. Vasilerin bazen görevden çekildiği ve yerine yeni bir vasinin tayin edildiği de olurdu⁹⁵⁰.

İslam hukukunda, iki ve daha fazla vasi tayini sahih olduğu gibi, vasi ile beraber nâzır tayini de sahih olur. Ancak nâzırın tasarrufa salâhiyeti yoktur. Müteveffanın malını muhafazada öncelik vasiye ait olmakla birlikte, nâzırın bilgisi olmadıkça vasi, münferiden tasarrufta bulunamaz. Tasarrufta bulunup da yetimin malı telef olur ise bunu tazmin etmesi gerekir⁹⁵¹. Afyonkarahisar'da da vasiler üzerine nâzır tayin edilmesi örneklerine rastlanmaktadır⁹⁵². Diğer taraftan nadir olsa da bazı durumlarda yetim mallarına zarar gelmesi ihtimaline karşı vasilere kefil tayin edildiği de olurdu⁹⁵³.

Sıra dışı bazı durumlar nedeniyle yetimlerin vasileri izni ile evlendirilmeleri de söz konusu olabilirdi. Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1081/ 1670 tarihli bir kayıttaki bilgiler bu tür evliliklere örnek teşkil edecek niteliktedir. İlgili kayıttan anlaşıldığına göre; Sinan Paşa Mahallesi sakinlerinden Osman Çelebi'nin yeğeni olup vasisi bulunduğu Mustafa, yine aynı mahalleden Ümmügülsüm'ün bekaretini izale etmiştir. Taraflar bu iki çocuğu evlendirmek üzere anlaşmışlar ve mahkemeden bunun için izin verilmesini istemişlerdir. Vasilerin izni ve mehr-i muaccel ve müeccel belirlenerek mahkeme tarafından nikah yapılmıştır⁹⁵⁴.

⁹⁴⁷ AŞS, *Defter 511*, 86b/506 (Şevvâl 1079/ 1669), 507 (Evâhir-i Zilhicce 1079/ 1669).

⁹⁴⁸ Meselâ, İmaret Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Abdullah oğlu Handan'ın iki kızının vasiliği aynı mahalleden Süleyman oğlu Ali'ye verilir iken (AŞS, *Defter 511*, 21b/134, Evâhir-i Zilhicce 1079/ 1669); oğlu Ali'nin vasiliği Karaarslan Köyü'nden Müstecab oğlu Mustafa'ya verilmiştir (AŞS, *Defter 511*, 21b/135, Evâhir-i Zilhicce 1079/ 1669).

⁹⁴⁹ Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655 tarihli kayıt bunun için bir örnek teşkil etmektedir. Bu kayda göre; Kubbeli Mahallesi'nden olup hacca gider iken vefat eden Müftü Ali Efendi'nin çocuklarının vasiliği annelerine verilir iken vasilikle ilgili işleri yürütme işi vekaleten kardeşine verilmiş, nazırlık ise çocukların amcalarına tevcih edilmiştir (AŞS, *Defter 504*, 14b/75).

⁹⁵⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 22/84 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661), *Defter 512*, 64b/353 (12 Rebîü'l-âhir 1084/ 27 Temmuz 1673).

⁹⁵¹ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, s. 180.

⁹⁵² AŞS, *Defter 511*, 58a/354 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670).

⁹⁵³ AŞS, *Defter 512*, 64b/353 (12 Rebîü'l-âhir 1084/ 27 Temmuz 1673).

⁹⁵⁴ AŞS, *Defter 511*, 61b/372 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1081/ 1670).

Öksüz ve yetim kalan gayr-i Müslim çocuklarının bakılıp büyütülmesi ve mallarının idaresi için de şer'î mahkemeler tarafından vasi tayin edilmektedir⁹⁵⁵. Gayr-i müslimlerde de vasiler çocukların anneleri⁹⁵⁶, amcaları⁹⁵⁷ veya dışarıdan birisi olabilirdi⁹⁵⁸.

1.2.3.2. Çocukların Nafakaları

İslam hukukuna göre; zevceler ile çocuk bulunan evlâdın nafakalarını zevcin tedarik etmesi gerekir. Tedarik edemez ise zimmetine taalluk etmek üzere istidâne yoluyla bu nafaka temin edilir⁹⁵⁹. Hür, fakir, bâliğ olmayan erkek evlâdın ve hür, fakir bulunan kız evlâdın nafakaları yalnız hür olan babaları üzerine lâzım gelir. Babaları infâktan kaçınır ise hâkim tarafından hapsedilebilir. İcabında babaları üzerine nafakaları farz ve takdir edilerek bunun bi'l-istidâne sarf edilmesi için validelerine ve bâliğ olan kız evlâdına emir verilebilir. Evlâdının nafakaları, babalarının fakir olmalarına binâen sâkit olmaz. Böyle bir baba, kazanıp nafakaya müstahak olan evlâdına infâkta bulunmaya mecburdur. Bir baba, fakir çocuğuna kazanç çağına kadar infâka mecbûrdur. Çocuklar için takdir edilecek nafakalar, yaşlarıyla, babalarının servetleriyle mütenâsip, kifayet miktarı olmak lâzım gelir⁹⁶⁰.

Çocuklara nafaka takdiri, çoğu zaman babanın vefatı nedeniyle vasisi olan annenin⁹⁶¹, büyük kardeşinin⁹⁶², amcasının⁹⁶³, akrabasının⁹⁶⁴, üvey babanın⁹⁶⁵ veya çocuğun terbiyesi için kendisine verildiği bir başka kişinin⁹⁶⁶ nafaka takdiri talebi üzerine yapılırdı. Nafaka; çocuğun yiyecek, elbise ve sair zaruri masrafları için genellikle babadan çocuğa kalan maldan sarf edilmek üzere takdir edilir iken, "vakt-i

⁹⁵⁵ *AŞS, Defter 513, 3a/10 (25 Ramazan 1084/ 3 Ocak 1674).*

⁹⁵⁶ Ardiç Mahallesi sakinlerinden olup ölen Agop'un küçük çocukları için anneleri İmse(?) (*AŞS, Defter 507, s. 19/68, Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661*) ve Hisarönü Mahallesi sakinlerinden olup ölen Serkiz'in küçük çocukları Avanz ve Abraham'e babalarından intikal eden malların muhafazası ve idaresi için anneleri Anna vasi tayin olunmuştur (*AŞS, Defter 507, s. 7/24, Evâsıt-ı Muharrem 1071/ 1660*).

⁹⁵⁷ Nasârâ Mahallesinde oturur iken ölen Murat oğlu Heci Sinan'ın küçük çocukları için amcaları Garel vasi tayin olunmuştur (*AŞS, Defter 506, 32a/175, Evâsıt-ı Recep 1068/ 1658*).

⁹⁵⁸ Ermeniyan Mahallesi sakinlerinden olup ölen Latfiyar oğlu Ohan'ın küçük çocuklarının işlerini yürütmek üzere Murat oğlu Gazer vasi tayin olunmuştur (*AŞS, Defter 503, 18a/109, Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1062/ 1652*).

⁹⁵⁹ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, II, s. 446.

⁹⁶⁰ *Aynı eser*, s. 495-496.

⁹⁶¹ *AŞS, Defter 505, s. 2/1 (29 Receb 1067/ 13 Mayıs 1657); Defter 506, 8a/48 (1 Rebiü'l-evvel 1068/ 7 Aralık 1657); Defter 507, s. 103/353 (Evâhir-i Receb 1072/ 1662).*

⁹⁶² *AŞS, Defter 511, 33b/207 (28 Rebiü'l-âhir 1080/ 25 Eylül 1669).*

⁹⁶³ *AŞS, Defter 503, 11a/63 (Evâsıt-ı Safer 1062/ 1652).*

⁹⁶⁴ *AŞS, Defter 512, 67a/366 (18 Rebiü'l-âhir 1084/ 2 Ağustos 1673).*

⁹⁶⁵ *AŞS, Defter 510, 20b/117 (Evâhir-i Zilkade 1078/ 1668).*

⁹⁶⁶ *AŞS, Defter 507, s. 11/40 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660), s. 22/85 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661), s. 27/98 (Evâsıt-ı Şevval 1071/ 1661).*

zarûrette istidâne ve hîn-i zaferde rücû'a izin verilmesi" şeklinde kadı tarafından hükmedilirdi⁹⁶⁷. Mesela; Bedrik Mahallesi'nden Davut vefat edince kızları Râziye, Ümmü ve Sündüse için babalarından intikal eden mallarından her birine günlük beşer akçe nafaka takdir olunmuştur⁹⁶⁸.

Nafaka miktarları ise imkânlar göre değişebilmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ayonkarahisar'da genellikle günlük, üçer⁹⁶⁹ akçeden başlayarak, beşer⁹⁷⁰, altışar⁹⁷¹, yedişer⁹⁷², sekizer⁹⁷³ ve onar⁹⁷⁴ akçeye kadar değişen miktarlarda nafaka takdir edildiği görülmektedir. Nafaka miktarı bazen vasi tarafından mahkemeye müracaat sırasında belirtilmekte ve mahkeme bu miktarı kabul etmekte⁹⁷⁵ veya vasinin, çocukların şiddetle nafaka, giyecek ve sair masraflarını karşılamak üzere babaları malından nafaka takdir edilmesi isteği üzerine doğrudan mahkeme tarafından belirtilmektedir⁹⁷⁶.

Babanın vefatından sonra üvey baba yanında kalan çocuklara da tahammülü miktarı nafaka takdir edilmektedir⁹⁷⁷. Bunun yanı sıra yetim kalan çocuklara bakan kişiler, yetimlerin masraflarını karşılayabilmek için nafaka takdir edilmesini isteyebilirler ve bu durumlarda mahkeme günlük belli bir miktar nafaka takdir ederdi⁹⁷⁸.

Yetimlerin nafakaları, varsa kendi mallarından karşılanır, eğer malları yok ise vasisi malından harcanmak üzere nafaka takdir edilebilirdi⁹⁷⁹. Bu durumda çocukların akıl-baliğ olmalarından sonra, daha önce konu ile alakalı verilen hüccetler incelenir, arada geçen süre dikkate alınarak harcanan nafaka miktarı hesaplanır ve bu

⁹⁶⁷ *AŞS, Defter 503, 17b/104 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652).*

⁹⁶⁸ *AŞS, Defter 502, 61b/388 (Evâhir-i Şevval 1060/ 1650).*

⁹⁶⁹ *AŞS, Defter 505, s. 2/1 (29 Receb 1067/ 13 Mayıs 1657).*

⁹⁷⁰ *AŞS, Defter 502, 61b/388 (Evâhir-i Şevval 1060/ 1650); Defter 507, s. 105/363 (30 Receb 1072/ 21 Mart 1662); Defter 511, 54b/337 (Safer 1081/ 1670).*

⁹⁷¹ *AŞS, Defter 507, s. 11/40 (Evâsıt-ı Safer 1071/ 1660).*

⁹⁷² *AŞS, Defter 507, s. 27/98 (Evâsıt-ı Şevval 1071/ 1661).*

⁹⁷³ *AŞS, Defter 512, 64a/351 (11 Rebîü'l-âhir 1084/ 26 Temmuz 1673).*

⁹⁷⁴ *AŞS, Defter 507, s. 22/85 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661); Defter 510, 20b/117 (Evâhir-i Zilkade 1078/ 1668); Defter 511, 18b/118 (Evâsıt-ı Zilhicce 1079/ 1669).*

⁹⁷⁵ *AŞS, Defter 507, s. 22/85 (Evâil-i Ramazan 1071/ 1661).*

⁹⁷⁶ *AŞS, Defter 507, s. 27/98 (Evâsıt-ı Şevval 1071/ 1661).*

⁹⁷⁷ *AŞS, Defter 510, 20b/117 (Evâhir-i Zilkade 1078/ 1668).*

⁹⁷⁸ Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1061/ 1651 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre; Karahisâr-ı Sâhib mahallelerinden Egeste Mahallesi sakinlerinden Hasan Kızı Haney mahkemeye müracaat ederek, Şuhut Kazası'na bağlı Mahmut Köyü sakinlerinden iken vefat eden İdris'in küçük kızına bakmakta olduğunu belirterek nafaka takdir edilmesini istemiş ve mahkeme küçük kız için günlük beşer akçe nafaka takdir etmiştir (*AŞS, Defter 502, 11b/77*).

⁹⁷⁹ *AŞS, Defter 511, 57a/349 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670).*

paranın vasiye ödenmesine hükmedilirdi. Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 1670 tarihli bir kayıt buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kayda göre; Kâhil Mahallesi sakinlerinden Seyyid Hacı Maden oğlu Seyyid Hacı Mustafa, kardeşi Mehmet'in çocuklarının vasisi olmuştur. Çocukların nafakaları ve sair masrafları için mahkeme tarafından beşer akçe takdir olunmuştur. Aradan altı yıl geçtikten sonra çocuklar akıl baliğ olması üzerine vasi mahkemeye müracaat etmiş ve mahkeme vasinin elindeki hüccetleri inceleyerek ifadelerinin doğru olduğunu tespitinin arkasından çocukların vasiye yirmi bir bin akçe ödemesine hükmetmiştir⁹⁸⁰.

Öksüz ve yetimlerin nafakası için vasileri tarafından çocukların mal varlıkları satılabilmektedir⁹⁸¹. Bu tür satışlar genelde açık artırma yoluyla yapılır idi⁹⁸².

Egeste Mahallesi'nden Abdi oğlu Abdülkerim'in eşinin eski kocasından olma Satı isimli kızının nafaka ve giyecek masrafları için günlük beşer akçe nafaka takdir edilmiş ve bu parayı harcamaya Abdülkerim yetkili kılınmıştır⁹⁸³. Bu uygulama üvey babaların da vasi tayin edilebildiğini göstermektedir.

Boşanma dolayısıyla kadın boşandığı eşinden çocuklar için nafaka talep edebilirdi. Anlaşma sonucunda her ay nafaka verilmesi yerine bir defada toplu bir para verilerek bir daha nafaka istenmemesi şeklinde uygulamalar olabilirdi⁹⁸⁴. Diğer taraftan kadınlar, boşanmış olduğu kocasından olma, henüz süttten kesilmemiş çocukları için de emzirme parası alabilirdi⁹⁸⁵.

Tespit ettiğimiz iki mahkeme kaydındaki bilgiler, Müslüman çocuklarında olduğu gibi gayr-i müslim çocukları için de şer'î mahkemeler tarafından nafaka takdir edildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu kayıtlardan ilkinde; Ardıç

⁹⁸⁰ *AŞS, Defter 511, 56a/344* (Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 1670).

⁹⁸¹ Kâhil Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Hızır'ın kızı Neslihan'ın nafakası için vasisi olan annesi tarafından, kıza babasından kalan evi açık artırma yoluyla satılmıştır (*AŞS, Defter 512, 43b/251, 1 Muharrem 1084/ 18 Nisan 1673*). Ayrıca, Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Veli'nin küçük kızının nafakası için babasından kalan harabe oda yeri satılmıştır (*AŞS, Defter 506, 31b/170, Evâsıt-ı Receb 1068*).

⁹⁸² *AŞS, Defter 511, 32b/201* (Evâhîr-i Rebû'l-âhîr 1080/ 1669), *Defter 512, 43b/251* (1 Muharrem 1084/ 18 Nisan 1673).

⁹⁸³ *AŞS, Defter 502, 88b/551* (Evâsıt-ı Şevvâl 1060/ 1650).

⁹⁸⁴ Çavuşoğlu Mahallesi'nden Pîrî oğlu Hasan, eşi Ahmet kızı Fâtıma'dan boşanır iken üç yaşındaki oğlu annesinde kalmış ve günlük beşer akçe nafaka takdir edilmiştir. Ancak baba nafakayı ödememesi üzerine anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Daha sonra, kadının başka biriyle evlenmesi durumunda çocuğun yedi yaşına kadar kadında kalması ve toplam yedi yüz akçe baba tarafından kadına peşin olarak ödenmesi şartıyla anlaşma sağlanmıştır (*AŞS, Defter 502, 62b/395, Evâsıt-ı Zilhicce 1060/ 1650*).

⁹⁸⁵ Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden Derviş kızı Satı, mahkemeye müracaat ederek, boşanmış olduğu İvaz'dan olma küçük oğlu Hızır Bâl'nin emzirme süresinin devam ettiğini belirtmiş ve bunun için emzirme ücreti tayin olunmasını istemiştir. Mahkeme tarafından bunun için üçer akçe takdir olunmuştur (*AŞS, Defter 511, 28b/179, 16 Rebû'l-evvel 1080/ 14 Ağustos 1669*).

Mahallesi sakinlerinden olup ölen Hızır Bâfî oğlu Kirkor isimli gayr-i Müslim'in eşi Allahverdi kızı Anna mahkemeye müracaat ederek, küçük oğlu Hasib ve küçük kızları Sara, Meryem ve Horobsima'nın şiddetle nafaka ve elbiseye ihtiyacı olduğunu belirterek mahkeme tarafından nafaka takdir olunmasını istemiştir. Mahkeme, çocukların nafaka, elbise ve sair gerekli zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için günlük her bir çocuğa beşer akçe takdir etmiş ve bunu harcaması hususunda Anna'ya izin vermiştir⁹⁸⁶. İkinci kayıta ise Nasârâ Mahallesi'nden Lotyar oğlu Ohan'ın ölmesinden sonra, eşi Alagöz kızı Zümürüt mahkemeye müracaat ederek, küçük oğlu Karagöz ile kızları Anna, Gevher, Menni ve Hanati için nafaka takdir edilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkeme, yine nafaka, elbise ve diğer masraflarının karşılanması için çocukların her birine günlük beşer akçe takdir etmiştir⁹⁸⁷.

1.2.3.3. Öksüz ve Yetim Çocukların Mallarının İdaresi

İslam hukukunda çocukların mallarında tasarruf velâyet ve salâhiyeti evvelâ babalarına, sonra babalarının vasîlerine, sonra vasîlerinin vasîlerine aittir. Bunlar bulunmayınca sahîh cedlerine, sonra bunların vasîlerine, sonra bu vasîlerin vasîlerine âit olur. Bunlar da bulunmazsa hâkime ve hâkimin tayin edeceği vasîlere ait bulunur⁹⁸⁸.

Osmanlı toplumunda da öksüz ve yetimlerin mallarının idaresi, belli kurallar çerçevesinde vasîlere verilmiştir. Bir kişinin vefatı ile geride küçük yaşta çocuğu kaldığında, muhallefâtından yetimlere düşen hisseleri ayrılarak kadı tarafından listelenir ve vasi tayin edilen kişiye teslim edilirdi. Daha sonra vasiinin değişmesi söz konusu olursa yine eşyalar listelenerek devredilir ve aynı zamanda listesi de sicile kaydedilebilirdi⁹⁸⁹. Bu nedenle bazı muhallefât kayıtlarında geride kalan çocukların babası ve dedesi gibi aile fertleri üzerinde kalan paralarının dökümü de

⁹⁸⁶ AŞS, *Defter 507*, s. 105/360 (Evâhir-i Recep 1072/ 1662).

⁹⁸⁷ AŞS, *Defter 502*, 43b/279 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1066/ 1656).

⁹⁸⁸ Ö. N. Bilmen, *Aynı eser*, V, s. 189.

⁹⁸⁹ AŞS, *Defter 512*, 41b/238 (15 Zilhicce 1083/ 3 Nisan 1673), 66a/360 (15 Rebû'l-âhir 1084/ 30 Temmuz 1673); *Defter 519*, 21b/143 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1099/ 1688).

bulunabilmektedir⁹⁹⁰. Söz konusu mal varlıkları çocuklar bülüğa erişinceye kadar aile büyüklerinin elinde emanet olarak kalabilirdi⁹⁹¹.

Vasiler, yetimlerin zaruri ihtiyaçlarının (nafaka vb.) karşılanması⁹⁹², yetimlerin kendi borçlarının⁹⁹³ veya babalarının borcunun ödenmesi⁹⁹⁴ için kadının kontrolünde yetim mallarını satabilirlerdi. Yetimlerin annelerinin, babalarından mehir alacağı varsa, vasileri vasıtasıyla bunlar da ödenirdi⁹⁹⁵. Başka diyarda olan yetim malları da, tasarrufu mümkün olmaması gerekçe gösterilerek, satılmasının yetimler için daha uygun olduğu belirtilerek satılabilmesi de mümkündür⁹⁹⁶. Aynı zamanda vasiler, yetimlerin mal satın almalarına nezaret ettikleri gibi⁹⁹⁷, yetim mallarına müdahaleler ile yetim haklarının korunmasına dair her türlü işlemi de takip ederlerdi⁹⁹⁸.

Mahkeme kararlarında da mümkün olduğu kadar yetimlerin haklarının korunmasında özen gösterilir ve uygulamalar sırasında yorumlamalar daha ziyade yetimler lehine olurdu. Mesela; şehir merkezinde yetimlere ait han aylık sekiz yüz akçe ile kiralanmış olmasına rağmen, bir başkası aylık dokuz yüz akçe teklif ettiğinde mahkeme yeni kiralamayı yetimlerin lehine olduğu için onaylamıştır⁹⁹⁹.

Bazen küçük çocukların tasarruf hakları bulunan mallarına kanunsuz olarak el koyup kullananlara rastlanmaktadır. Bu gibi durumlarda çocuk büyüyünce mahkemeye müracaat ederek üzerinde tasarruf hakkı bulunan mala yapılan müdahaleye son verilmesini talep etmekte ve mahkeme mala yapılan bu müdahaleye son verilmesi kararı vermektedir. Bazen müdahale on yıl gibi uzun yıllar devam

---

⁹⁹⁰ Meselâ, vefat eden Abdünnebi kızı Ümmügülüm'ün kızı Ayşe'nin babası Bâyezid üzerinde 16000, Dedesi üzerinde 6800 akçe olduğu kaydedilmiştir (*AŞS, Defter 511, 78a/456, Evâil-i Zilkade 1079/ 1669*).

⁹⁹¹ *AŞS, Defter 511, 21b/133 (Evâhir-i Zilhicce 1079/ 1669)*.

⁹⁹² *AŞS, Defter 502, 10b/66 (24 Rebiü'l-âhir 1061/ 16 Nisan 1651), Defter 511, 6a/36 (Evâil-i Ramazan 1079/ 1669), Defter 512, 43b/251 (1 Muharrem 1084/ 18 Nisan 1673)*.

⁹⁹³ *AŞS, Defter 503, 15b/89 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1062/ 1652)*.

⁹⁹⁴ *AŞS, Defter 503, 20a/123 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1062/ 1652)*.

⁹⁹⁵ *AŞS, Defter 503, 8a/43 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651)*.

⁹⁹⁶ *AŞS, Defter 503, 19a/117 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1062/ 1652)*.

⁹⁹⁷ Meselâ, Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661 tarihli kayıтта Hacı Sefer kızı Kerime, vasisi Şeyh Mahmut Efen'nin nezaretinde 10000 akçeye bir haffâf dükkanı satın almıştır (*AŞS, Defter 507, s. 31/123*).

⁹⁹⁸ *AŞS, Defter 503, 7b/40 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651); Defter 510, 4b/19 (Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667); Defter 511, 16b/106 (Evâhir-i Zilkade 1079/ 1669), 24a/151 (Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080)*.

⁹⁹⁹ *AŞS, Defter 511, 6b/39 (Evâil-i Ramazan 1079/ 1669)*.

etmesi söz konusu olmakta ve bu durumda hak sahibi arada geçen dönem için de para talep edebilmekte ve alabilmektedir¹⁰⁰⁰.

Diğer taraftan, yetimlerin akıl baliğ olmadan önce satılan mallarının değerinin altında satılmasına yönelik düşünceleri olabilmekte ve bu durumda akıl baliğ olduklarında satışa itiraz edebilmektedirler¹⁰⁰¹.

Küçük yaşlardaki çocukların mallarına akrabaları tarafından el konularak başkalarına verilmesi¹⁰⁰² ya da haksız olarak el konularak satılması olaylarına rastlanmaktadır¹⁰⁰³. Ancak böylesi durumlarda, çocuk büyüdüğünde hakkını arayabilir ve mahkeme kararı ile veya anlaşma yoluyla alabilirdi.

Vasilerin, yetimlerin mallarına hıyanet ve ihanet etmeleri söz konusu olabiliyordu. Bu durumda vasi değiştirilerek çocukların bir başka yakın akrabası vasi tayin ediliyordu. 15 Safer 1060/ 17 Şubat 1650 tarihli bir hükümde buna benzer bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu olayda, İmaret Mahallesi sakinlerinden olup Girit Adası'nda vefat eden Timur oğlu Salih'in küçük oğlu Salih'in mallarının muhafazası için vasi tayin edilen Bostan'ın tutmuş olduğu kayıtlar incelendiğinde hıyanet ve ihaneti tespit edilmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından vasilik, Bostan'dan alınarak Salih'in akrabalarından Hüseyin oğlu Ahmet Çelebi'ye verilmiştir¹⁰⁰⁴.

Vasilerin yetim mallarını yediğine dair vakalara da rastlanmaktadır. Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080 tarihli kayda göre, Kulatayı Köyü'nden Yusuf oğlu Yusuf mahkemeye müracaat ederek babasının vefatı üzerine vasisi olan Efecik Mahallesi'nden Ali oğlu Hasan'ın, babasından kalan malların bir kısmını yediğini belirterek hakkını istemiştir. Daha sonra bazı kişilerin araya girmesi ile Hasan'ın bin akçe vermesi üzerine arada anlaşma sağlanmıştır¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰⁰ Bazı örnekler için bkz. *AŞS, Defter 502, 7a/39* (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1061/ 1651).

¹⁰⁰¹ *AŞS, Defter 512, 59a/328* (25 Rebîü'l-evvel 1084/ 10 Temmuz 1673).

¹⁰⁰² Girit Seferi'nde şehit olan Muslu Bey'in kızına intikal eden köleyi, amcası bir başkasına vermiştir. Ancak mahkeme bu köleyi yetimin vasisine iade kararı vermiştir (*AŞS, Defter 511, 9b/59*, Evâil-i Şevvâl 1079/ 1669).

¹⁰⁰³ Meselâ, Kasımpaşa Mahallesi'nden Mustafa kızı Kamerşah'ın Akmescit Mahallesi'nde olan ve miras hakkı bulunan harabe evi küçük yaşlarda iken üvey annesi ile kız kardeşi tarafından on beş bin akçeye satılmıştır. Kamerşah daha sonra büyüüp evlendikten sonra eskiden satılmış olan ev üzerindeki miras hakkını talep etmiştir. Evi satın alan kişi ile yapılan görüşmeler sonucunda mahkemeye müracaat etmeden evi satın alan kişi Kamerşah'a bin beş yüz akçe vererek sulh yoluyla anlaşma sağlanmıştır (*AŞS, Defter 502, 33a/216*, 1 Safer 1060/ 3 Şubat 1650).

¹⁰⁰⁴ *AŞS, Defter 502, 35a/228* (15 Safer 1060/ 17 Şubat 1650).

¹⁰⁰⁵ *AŞS, Defter 511, 24b/154* (Evâhir-i Muharrem 1080/ Haziran 1080).

Yetim çocukların mallarının büyük kardeşleri¹⁰⁰⁶ veya üvey babaları tarafından satılmasına ilişkin olaylar da vardır. Böylesi bir durumda üvey babanın satışı meşru görülmemekte ve mal çocuğa geri verilmektedir¹⁰⁰⁷.

Çocuklar akıl-bâliğ olup mallarını idare edecek duruma geldiklerinde, vasi kontrolüne verilmiş olan mallar ve paraları kendilerine teslim edilir ve bu durum sicile kaydedilir¹⁰⁰⁸. Bazen de vasiler çocuk adına el koydukları malları çocuğun âkil ve bâliğ olmasından sonra ona devredilmesinden imtina ettikleri de olurdu¹⁰⁰⁹.

2. SOSYAL HAYAT İDARESİNDE ETKEN MÜESSESELER

2.1. CAMİLER-MESCİTLER VE ŞEHİR HAYATINDAKİ YERLERİ

Geleneksel İslam şehirleri arasında bölgesel farklılıklar olduğu bilinmekle birlikte, çoğu birbirine şaşırtıcı bir şekilde benzerlik de göstermektedir. Ortadoğu şehirlerinin ortak özelliklerinin başında, şehrsel görünümde egemen bir sembol olan "cami" gelir. Cami ve yakın çevresi şehrin toplumsal-ekonomik yaşamının merkezidir. Ticaret de bu caminin yakınındaki "çarşı"larda sürdürülür. Caminin yakınında, kapalıçarşı ya da sokak çarşısı halinde, ana çarşı olan sûklar yer alır. Sûkların içinde ticaret faaliyetleri camiyle bağlantılı olarak dağılmıştır. Buradaki ticarethaneler, aşağı-yukarı eşmerkezli bir şekilde caminin etrafında, azalan önem sırasına göre yerleşmişlerdir¹⁰¹⁰.

Merkez "cami" çoğunlukla şehirdeki en güzel ve en etkili binadır. Bunlar, aynı zamanda da, önemli birer eğitim ve yönetim merkezleriydi. Şehir geliştikçe, yeni camiler yeni çarşıların odak noktaları oldu. Çoğu büyük şehrin birkaç şehrsel merkezi oluştu. Her bir caminin, İslam'ın kurallarını aile yaşamına uygulayan, çarşığı ve su kaynaklarını yöneten ve şehrin dinsel, eğitsel ve hukuki kurumlarını düzenleyen ulemasının faaliyetlerinin toplandığı bir alanı vardı. Konutların

¹⁰⁰⁶ AŞS, *Defter 512*, 58a/322 (18 Rebîü'l-evvel 1084/ 3 Temmuz 1673).

¹⁰⁰⁷ AŞS, *Defter 502*, 6b/36 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1061/ 1651).

¹⁰⁰⁸ AŞS, *Defter 502*, 48b/311 (Evâhir-i Receb 1060/ 1650); *Defter 507*, s. 113/381 (Evâhir-i Receb 1072/ 1662).

¹⁰⁰⁹ AŞS, *Defter 506*, 46a/263 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹⁰¹⁰ Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul 2002, s. 513.

bulunduğu mahalleler, meslek, din, ya da etnik yapıya göre bölünmüş olarak merkezi alanda yer alan çarşı ve camiden çevreye doğru yayılmışlardı¹⁰¹¹.

Osmanlı şehirlerinde de benzer bir yapılanmayı görmek mümkündür. Bununla birlikte cami ve mescitler, şehrin sadece dîni fonksiyonlarını yerine getiren mekanlar olmakla kalmamış, sosyal kurumlar olarak da önemli işlev yüklenmişlerdir. Aynı zamanda şehirlerin gelişip büyümesinde ve yeni mahallelerin oluşumunda bir nevi çekirdek görevi üstlenmişlerdir. Çoğu zaman mahallelerin oluşumu, önce cami ve mescitlerin yapılması ve daha sonra bunların etrafında çarşıların, pazar yerlerinin, bedestenlerin, dükkanların ve meskenlerin yapılmasıyla mahalleler teşekkül etmiştir. Cami ve mescitlerin isimleri aynı zamanda mahallenin de ismi olmuştur. Afyonkarahisar Şehri'nde de, Câmî-i Kebîr Mahallesi, Akmescit Mahallesi, Arap Mescit Mahallesi, Kubbeli Mescit Mahallesi gibi bunun pek çok örneğini görmek mümkündür.

İmarat ve işlevleri Osmanlı şehirciliğini tanımlayan ve onu kırsal bölgeden farklılaştıran önemli bir unsurdur. Halkın ortak olarak kullandığı kurumlar, tamamen işlevsel olmamakla beraber kültürel bir yükümlülük de taşımaktaydı. Şehrin çeşitli alanlarında bulunan bu mekanlar, birbiri içine girmiş ortak kullanıma sahip alanlarını teşkil etmekteydi. Dolayısıyla birçok faaliyet, dîni bir çekirdeğin etrafında gerçekleştirilirdi. Şehrin çeşitli yerlerinde bulunan imarethane ve aşevleri halk arasında bulunan ve maddi gücü olmayan yoksulların beslenme, giyinme ve barınma hizmetlerini yerine getiren şehrin önemli alanlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca bu müesseseler tarafından, dul ve yetimlere maaş bağlanmak suretiyle şehir içerisinde bir birliğin sağlanması hususunda da önemli bir misyonu yerine getirmekteydi¹⁰¹². Bu yönüyle, Afyonkarahisar Şehri'nde İmarat olarak meşhur olan Gedik Ahmet Paşa Külliyesi ile Umur Bey Külliyesi hem şehrin gelişerek büyümesini, hem de şehrin yeni merkezler kazanmasını sağlayan iki önemli kompleksti.

XVII. yüzyılın ikinci yarısı sicil kayıtlarında Afyonkarahisar Şehri'nde, Abdurrahim Efendi Câmîi¹⁰¹³, Atpazarı Câmîi¹⁰¹⁴, Câmî-i Kebîr¹⁰¹⁵, Çavuşbaş

¹⁰¹¹ Aynı eser, s. 514.

¹⁰¹² Mehmet Bayartan, "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s. 90.

¹⁰¹³ AŞS, Defter 512, 9b/36-2 (15 Cemâziye'l-evvel 1083/ 8 Eylül 1672).

¹⁰¹⁴ AŞS, Defter 509, s. 52/96 (Evâhir-i Zilkade 1077/ 1667).

Mustafa Ağa Camii¹⁰¹⁶, Dârülkurrâ Câmii¹⁰¹⁷, Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Câmii¹⁰¹⁸, Kasım Paşa (Mısırî) Câmii¹⁰¹⁹ ve Otpazarı Camii¹⁰²⁰ isimlerinde sekiz cami ile Abdullah Efendi Mescidi¹⁰²¹, Akmescit¹⁰²², Arap Mahallesi Mescidi¹⁰²³, Ardeş Mahallesi Mescidi¹⁰²⁴, Bedrik Mahallesi Mescidi¹⁰²⁵, Doğancı Mahallesi Mescidi¹⁰²⁶, Efecik Mahallesi Mescidi¹⁰²⁷, Efelizade Süleyman Çavuş Mescidi¹⁰²⁸, Hacı Evtal Mahallesi Mescidi¹⁰²⁹, Hacı Yahyâ Mahallesi Mescidi¹⁰³⁰, İbik Mahallesi Mescidi¹⁰³¹, Kâhil Mahallesi Mescidi¹⁰³², Kale Mescidi¹⁰³³, Kara Kâtip Mahallesi Mescidi¹⁰³⁴, Mahkeme Mahallesi Mescidi¹⁰³⁵, Molla Bahşî Mahallesi Mescidi¹⁰³⁶, Rahîmî Efendi Mescidi¹⁰³⁷, Sinan Halife Mahallesi Mescidi¹⁰³⁸, Tâc Ahmet Mescidi¹⁰³⁹, Yukarı Pazar Mescidi¹⁰⁴⁰ ve Zülâlî Efendi Mescidi¹⁰⁴¹ isimlerinde yirmi bir mescit tespit edilmiştir. Camiler minberi ve kürsüsü olan, beş vakit namazın yanı sıra Cuma ve bayram namazlarının da kılındığı mabetlerdir. Mescitler ise minberi ve kürsüsü olmayan, Cuma ve bayram namazlarının kılınmadığı, sadece vakit namazlarının kılındığı, nispeten küçük ibadethanelerdir. Camiler içerisinde, Gedik Ahmet Paşa Câmii, Câmî-i Kebîr, Kasım Paşa Câmii ve Umur Bey'in yaptırdığı Paşa Câmii'nin muhtelif özellikleri dolayısıyla biraz daha ön plana çıktığı söylenebilir.

¹⁰¹⁵ AŞS, *Defter 510*, 16a/88 (Evâhir-i Şevvâl 1078/ 1668).

¹⁰¹⁶ AŞS, *Defter 502*, 8a/48 (30 Rebîü'l-evvel 1061/ 23 Mart 1651).

¹⁰¹⁷ AŞS, *Defter 503*, 8a/41 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

¹⁰¹⁸ AŞS, *Defter 512*, 20a/103 (13 Ramazan 1083/ 2 Ocak 1673).

¹⁰¹⁹ AŞS, *Defter 503*, 61a/404 (Evâhir-i Zilkade 1062/ 1652).

¹⁰²⁰ AŞS, *Defter 503*, 9b/51 (Evâhir-i Zilhicce 1061/ 1651).

¹⁰²¹ AŞS, *Defter 509*, s. 33/65 (20 Rebîü'l-âhir 1077/ 20 Ekim 1666).

¹⁰²² AŞS, *Defter 513*, 18a/72 (15 Zilhicce 1084/ 23 Mart 1674).

¹⁰²³ AŞS, *Defter 503*, 22a/141 (Evâsıt-ı Şaban 1062/ 1652).

¹⁰²⁴ AŞS, *Defter 509*, s. 2/3 (Evâsıt-ı Safer 1077/ 1666).

¹⁰²⁵ AŞS, *Defter 503*, 13a/72 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652).

¹⁰²⁶ AŞS, *Defter 503*, 56a/373 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1063/ 1653).

¹⁰²⁷ AŞS, *Defter 506*, 7a/40 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

¹⁰²⁸ AŞS, *Defter 510*, 7a/34 (Evâil-i Muharrem 1078/ 1667).

¹⁰²⁹ AŞS, *Defter 517*, 106a/234 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1094/ 1683).

¹⁰³⁰ AŞS, *Defter 503*, 24b/158 (Evâhir-i Şevvâl 1062/ 1652).

¹⁰³¹ AŞS, *Defter 509*, s. 18/44 (4 Rebîü'l-evvel 1077/ 4 Eylül 1666).

¹⁰³² AŞS, *Defter 503*, 70a/454 (9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637).

¹⁰³³ 9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637 tarihli Orta Kalede bulunan bir ev yerinin satış işleminde, ev yerinin sınırları belirtilir iken bir tarafta Kale Mescidi'nin bulunduğu belirtilmektedir (AŞS, *Defter 503*, 70b/456, 9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637).

¹⁰³⁴ AŞS, *Defter 509*, s. 2/4 (Evâsıt-ı Safer 1077/ 1666).

¹⁰³⁵ AŞS, *Defter 503*, 7b/38 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

¹⁰³⁶ AŞS, *Defter 502*, 70b/443 (Evâhir-i Şevvâl 1059/ 1649).

¹⁰³⁷ AŞS, *Defter 502*, 32a/211 (19 Cemâziye'l-âhir 1060/ 19 Haziran 1650).

¹⁰³⁸ AŞS, *Defter 502*, 72b/455 (Evâil-i Muharrem 1060/ 1650).

¹⁰³⁹ AŞS, *Defter 506*, 6a/33 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

¹⁰⁴⁰ AŞS, *Defter 502*, 72b/454 (Şevval 1057/ 1647).

¹⁰⁴¹ AŞS, *Defter 509*, s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666).

Gedik Ahmet Paşa Câmii, klasik öncesi Osmanlı mimarisinin güzel bir örneği sayılır. 983(1575-1576)'te kayıtlar bu vakfın, vakfa bağlı medresenin öğrencileri dışında kırka yakın insanı geçindiren önemli bir kuruluş olduğunu göstermektedir. Vakıfta dört aşçı, dört fırıncı ve bir ambarcının görevlendirilmiş olması, her gün bol miktarda yiyecek hazırlandığını ortaya koymaktadır. Bu çalışanlara ödenen parasal ücretler vakfın Karahisar'dan elde ettiği gelirin çok üstünde olduğundan, Lazkiye'deki (Denizli) bedestenin gelirinin bir kısmı da buraya aktarıldı¹⁰⁴². Cami, XVII. yüzyılda önemli tamiratlar geçirmiştir. 1636'da üzerindeki kurşunları, 1667'de yine iki kubbesinin kurşunları ile minaresi tamir edilmiştir. 1670'te ise caminin mihrabı önündeki iki büyük kubbenin kurşunları ve sıvaları, dışarıdaki dört kubbenin bazı yerleri ile sıvaları, 1696'da da küçük çaplı bazı tamiratlar yapılmıştır¹⁰⁴³.

Çalışılan dönemde, Otpazarı'nda Feleoğlu Câmii kurşunludur. Çarşı içerisinde olması nedeniyle her vakit cemaati vardır¹⁰⁴⁴. Kurrâ Câmii kiremitli, Atpazarı Câmii, Abdurrahim Efendi Câmii, Arap Câmii ve Ulu Câmi toprak örtülüdür¹⁰⁴⁵.

Cami görevlileri denildiğinde ilk akla gelecek olan hiç şüphesiz imamlardır. İmamlar haricinde caminin ve vakıflarının durumuna göre değişen, müezzin¹⁰⁴⁶, vâiz, nâsih¹⁰⁴⁷, hatîb¹⁰⁴⁸, şeyh¹⁰⁴⁹, kayyum¹⁰⁵⁰, damcı¹⁰⁵¹ ve ferrâş¹⁰⁵² gibi görevliler de bulunabilmektedir.

İmamlar, hatipler ve nâsihler gibi cami görevlileri bir başka şehre gitmeleri gerektiğinde yerlerine bir kişiyi vekil olarak bırakırlardı¹⁰⁵³.

Birtakım kayıtlar, bazı kişilerin vakıf şartlarına aykırı olarak bir başkasının cihetini, daha fazla ücretle üzerlerine geçirebildiklerini göstermektedir¹⁰⁵⁴. Ayrıca,

¹⁰⁴² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 52.

¹⁰⁴³ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 13-14.

¹⁰⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 20.

¹⁰⁴⁵ Aynı yer

¹⁰⁴⁶ AŞS, *Defter 507*, s. 50/181 (Evâhir-i Ramazan 1070/ 1660).

¹⁰⁴⁷ AŞS, *Defter 507*, s. 15/57 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1071/ 1660).

¹⁰⁴⁸ AŞS, *Defter 512*, 20a/103 (13 Ramazan 1083/ 2 Ocak 1673).

¹⁰⁴⁹ Meselâ, Cemâziye'l-evvel 1080/ 1669 tarihinde Gedik Ahmet Paşa Câmii Şeyhi Mahmut Efendi, Otpazarı Şeyhi Recep Efendi'dir (AŞS, *Defter 511*, 38a/247).

¹⁰⁵⁰ AŞS, *Defter 502*, 71b/450 (Evâsıt-ı Zilkade 1056/ 1646).

¹⁰⁵¹ AŞS, *Defter 502*, 71b/448 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1059/ 1649).

¹⁰⁵² AŞS, *Defter 502*, 85a/531 (Evâil-i Recep 1060/ 1650).

¹⁰⁵³ AŞS, *Defter 507*, s. 115/388 (25 Zilhicce 1103/ 7 Eylül 1692); *Defter 509*, 1/? (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1077/ 1666).

görevde hıyanet dolayısıyla görevden alınmalar ve daha sonra sürekli karşılıklı suçlamalar ile görevlerin el değiştirmesi de söz konusu olabilmektedir¹⁰⁵⁵. Görevlilerin, görevini yerine getirmemesi ve vakıf mallarını yemesi iddiası ile devlet merkezine şikayet edilerek görevlilerin değişmesine ilişkin olaylar da vardır¹⁰⁵⁶. Bazen, cami görevlileri ile vakıf görevlileri arasında birbirlerinin alanlarına müdahaleyle ilişkin şikayetler de olabilmektedir¹⁰⁵⁷.

Muhtelif cihetlerin kişiler arasında sıklıkla el değiştirmesi söz konusu olabilmektedir. Bu tür vakalarda, taraflardan biri mütevellî kanalından merkeze ulaşır iken diğer taraf da eyalet merkezindeki görevlileri aracı kılmaktadır. Taraflar iki farklı kanaldan karşı tarafı suçlayıcı ve kendilerinin haklı oldukları iddiası ile görevin kendilerine verilmesini sağlamaktadırlar¹⁰⁵⁸. Veyâhut bir taraf mütevellî, bir taraf bizzat kendisi devlet merkezine giderek ya da her iki taraf da bizzat devlet merkezine giderek kendi lehlerine berat çıkartmaktadırlar¹⁰⁵⁹. Ancak bu mücadelenin sonu pek gelmemekte, mütemâdiyen tekrarlanıp durmaktadır. Mesela, Kasım Paşa'nın yaptırdığı Câmî-i Şerîf ve Hamama günlük iki akçe ile Mehmet nâzır tayin edilmiştir. Ancak vakfın zarara uğradığına dair mütevellînin arzı üzerine, günlük bir akçe ile nâzırlık Ömer'e verilmiştir¹⁰⁶⁰. Bunun üzerine, Mehmet Halife bizzat devlet merkezine gitmiş, kusuru olmadığı halde gerçeğe aykırı beyan ile görevin Ömer isimli şahsa verildiğini belirterek itirazda bulunmuştur. Bu defa da günlük iki akçe ile görev Mehmet'e iade edilmiştir¹⁰⁶¹. Arkasından, Ömer bizzat devlet merkezine müracaat ederek, aynı iddialarla görevin iadesini istemiş ve nâzırlık beratı yeniden kendisine verilmiştir¹⁰⁶².

Cami ve mescitlerin masrafları ile görevli ücretlerini karşılamak üzere söz konusu eserleri yaptıranlar han, hamam, dükkan, ev, arsa veya nakit para

---

¹⁰⁵⁴ AŞS, *Defter 503*, 32a/211 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1063/ 1653).

¹⁰⁵⁵ AŞS, *Defter 503*, 78a/506 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1063/ 1653).

¹⁰⁵⁶ AŞS, *Defter 503*, 54b/360 (Evâil-i Şaban 1062/ 1652).

¹⁰⁵⁷ Mesela, Fele Çavuş Câmîi Evkâfi'nin mütevellîsi, caminin vaizi olan Mürsel'in haksız yere vakfa müdahale ettiğine dair şikayette bulunarak menini istemiş ve doğru ise engellenmesi emri çıkmıştır (B.O.A, *MD 96*, s. 176/900, Evâil-i Muharrem 1090).

¹⁰⁵⁸ AŞS, *Defter 503*, 46b/310 (1 Rebîü'l-âhir 1062/ 12 Mart 1652), 50a/329 (19 Cemâziye'l-evvel 1062/ 28 Nisan 1652), 51b/341 (4 Şaban 1062/ 11 Temmuz 1652).

¹⁰⁵⁹ AŞS, *Defter 503*, 45b/303 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652), 54b/361 (Evâil-i Şaban 1062/ 1652), 61a/404 (Evâhir-i Zilkade 1062/ 1652).

¹⁰⁶⁰ AŞS, *Defter 503*, 45b/303 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652).

¹⁰⁶¹ AŞS, *Defter 503*, 54b/361 (Evâil-i Şaban 1062/ 1652).

¹⁰⁶² AŞS, *Defter 503*, 61a/404 (Evâhir-i Zilkade 1062/ 1652).

vakfetmektedirler. Bunlarla birlikte, cami ve mescitleri yaptıranlar haricinde, başka kişiler tarafından da gelirleri cami görevlilerine verilmek üzere birtakım gelir kaynaklarının vakfedildiği görülebilmektedir¹⁰⁶³.

Cami ve mescitlere ait çok sayıda para vakfı olup şehirdeki ticaret erbabı veya sıradan vatandaşların kredi ihtiyacı bu vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Sicil defterlerinde vakıflardan borç para alanların listelerini gösteren çok sayıda kaydın¹⁰⁶⁴ yanı sıra vefat eden kişilerin borç kayıtları arasında sıkça vakıflar yer almaktadır¹⁰⁶⁵. Aynı zamanda vakıflardan borç alıp da ödeyemeyen kişilerin rehin gösterdikleri gayr-i menkullere el konulması veya satılmasına ilişkin birçok kayıt bulunmaktadır¹⁰⁶⁶.

Şehirde cami vakıflarına ait arsalar olup, bu arsalar şahıslar tarafından uzun süreliğine kiralanarak üzerine dükkan veya ev gibi gayr-i menkuller yapılabilmektedir¹⁰⁶⁷. Hatta gayrimüslimler de Müslümanlar gibi vakıf arsalarını doksan yıl gibi çok uzun süreler için kiralayabiliyorlardı¹⁰⁶⁸.

2.2. KİLİSELER

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri'nde, Nasârâ Mahallesi'nde Hisarönü denilen mahalde Meryem Ana Kilisesi bulunmaktadır. Evâil-i Rebîü'l-evvel 1081/ 1670 tarihinde kilisenin rahibi, Taşcıoğlu Abraham'dır. Kilise zamanla haraba yüz tutmuş ve Karahisâr-ı Sâhib'de bulunan Ermeniler ile papazları tarafından içerisine girmenin mümkün olmadığı belirtilerek tamirine izin verilmesi hususu ordu-yı hümâyûna arz olunmuştur. Bunun üzerine Karahisâr-ı Sâhib Kadısı ve Mütessellimi ile Kütahya Sancağı Mütessellimine hitaben gelen fermanda, kilisenin

---

¹⁰⁶³ Meselâ, Fakih Paşa Mahallesi'nde Şah Çavuş kızı Sâliha Hatun, 16000 akçe vakfederek müteveli tayin ettiği Hacı İlyas oğlu Seyyid Emrullah Çelebi'ye teslim etmiştir. Bu para onu on bir buçuk hesabıyla yani yüzde on beş ile murâbahaya verilerek işletilecektir. Elde edilen gelir hayatta olduğu sürece Gedik Ahmet Paşa Câmii'nde vâiz ve nâsihlik görevini sürdüren Hacı Mahmut Efendi'ye ve onun vefatından sonra da bu görevi yürüten kişilere verilecektir. Bin akçesinin geliri olan 150 akçesi karşılığında camide vaaz ve nasihatte bulunanlar, vaazdan sonra üç ihlâs-ı şerif okuyacaklardır (*AŞS, Defter 507*, s. 15/57, Evâil-i Rebîü'l-âhir 1071/ 1660).

¹⁰⁶⁴ Meselâ, Çavuşbaş Mustafa Ağa Camii nükûd vakfının Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667 tarihinde 28310 akçe, 159 kuruş parası olup işletilmek üzere şahıslara borç olarak verilmiştir (*AŞS, Defter 510*, 6b/33, Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1078/ 1667).

¹⁰⁶⁵ *AŞS, Defter 503*, 9b/51 (Evâhir-i Zilhicce 1061/ 1651).

¹⁰⁶⁶ *AŞS, Defter 503*, 8a/41 (Evâhir-i Zilkade 1061/ 1651).

¹⁰⁶⁷ *AŞS, Defter 507*, s. 19/70 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661).

¹⁰⁶⁸ *AŞS, Defter 510*, 15a/82 (Evâsıt-ı Şevvâl 1068/ 1658).

keşfinin yapılarak arz olunduğu gibi ise eski haline uygun olarak tamirinin yapılmasına izin verilmesi emredilmiştir. Yapılan keşifte, kilisenin dışarısında olan odalarında, harımı yanında olan ekseri mevzilerin kapı ve duvarında oturulması mümkün olacak bir hâli kalmadığı, ibadethane ittihaz edilen mahallin dört duvarı ve çatısının ekseriyeti harap olmuş, dışarıdan duvarların içerisine giren sular ayak basacak yer bırakmadığı görülmüştür. Mimarbaşı Hacı Hasanzâde Mehmet Çelebi tarafından ölçüleri alınmış; uzunluğu on üç buçuk ve genişliği sekiz zirâ‘, duvarının yüksekliği ise üç buçuk zirâ‘ ölçüsünde eski şekline uygun olarak tamir ve yenilenmesine izin verilmiştir¹⁰⁶⁹. Kilisenin tamirâtı yapılmış ve bir ay sonra yeniden keşfi yapılmıştır¹⁰⁷⁰.

Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1079/ 1668 tarihli bir kayıta bu kiliseye ait bir vakfın bulunduğu dair bilgiler de yer almaktadır. Söz konusu hükümde, Meryem Ana Kilisesi'nin mütevellisi olan Ayvati mahkemeye müracaat ederek, Nasârâ Mahallesi'nde bulunan vîrâne menzil yerinin yirmi beş sene önce Arslan oğlu Tunus tarafından kilisenin kandiline vakf edildiği ancak o tarihten bu yana kimse tarafından kiralanmadığı, tamirinin de yapılmadığı belirtilerek müteveli sıfatıyla tamirine izin verilmesi istenmiştir. Durum Mahalle halkından gayr-i Müslimlere sorulmuş ve onların da mütevellinin söylediklerini tasdik etmeleriyle müteveliye tamir için izin verilmiştir¹⁰⁷¹. Muhtelif kayıtlardan anlaşıldığına göre, kilise tamirâtı için ferman gerektiği halde, kilise vakfına ait gayr-i menkullerin tamirâtına kadı izin verebilmektedir¹⁰⁷².

25 Safer 1084/ 11 Haziran 1673 tarihli, Nasârâ Mahallesi'nin avarız vakfına müteveli tayini için mahkemeye müracaat eden kişilerin arasında, Bâlî Papaz, Taşcıoğlu Papaz ve Serkiz Papaz adlarında üç papazın ismi geçmektedir. Bu kayıt söz konusu dönemde Nasârâ Mahallesi'nde üç papazın varlığını göstermektedir¹⁰⁷³.

Çalışılan dönemde Afyonkarahisar'da Meryem Ana Kilisesi haricinde kilise bulunduğu dair net bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, 22 Cemâziye'l-âhir 1083/ 15

¹⁰⁶⁹ AŞS, Defter 511, 65a/395 (Evâil-i Zilhicce 1071/ 1661), 56a/343 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 1670).

¹⁰⁷⁰ AŞS, Defter 511, 61a/370 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1081/ 1670).

¹⁰⁷¹ AŞS, Defter 510, 26b-2/169 (Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1079/ 1668).

¹⁰⁷² AŞS, Defter 511, 65a/395 (Evâil-i Zilhicce 1071/ 1661), 56a/343 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1081/ 1670); Defter 510, 26b-2/169 (Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1079/ 1668).

¹⁰⁷³ AŞS, Defter 512, 54b/304.

Ekim 1672 tarihli bir kayıttta Karaman Mahallesi'nde bir Yahudi'nin ev satmasıyla ilgili kayıttta, satılan evin bir tarafında kilise yolunun bulunduğu belirtilmektedir¹⁰⁷⁴. Karaman Mahallesi'nin konumu dikkate alındığında, bu yolun Meryem Ana Kilisesi ile ilişkisinin olmadığı açıktır. Dolayısıyla söz konusu bölgede bir başka kilisenin olması muhtemeldir.

2.3. TEKKE VE ZAVİYELER

Tekke ve dergâh ile onların eşanlamlısı zâviye hem birer konut, hem de dinsel-kültürel işlevleri olan yapılardır. Bazen misafirhane işlevi de görürler¹⁰⁷⁵. Afyonkarahisar şehir merkezinde bulunan Sinan Baba Tekkesi, şehre dışarıdan gelen kişilerin konakladığı yerler arasındaydı¹⁰⁷⁶. Yoldan geçenlerin yararlanmasına açık bir ev olarak da tanımlanabilecek zaviyelerin mutfağında gece-gündüz yemek pişmesi dervişlerin şanıındandı¹⁰⁷⁷.

Tekkelerde giysi ve eşyalar bulunur ve bunlardan şeyhler sorumlu olurdu. Şeyhler bir başka yere gideceği zaman da yerlerine birini vekil olarak bırakırlardı. Evâsıt-ı Şevvâl 1060/ 1650 tarihli belgede bunun bir örneği görülmektedir. Sinan Baba Tekkesi zâviyedârı İsmail Dede İstanbul'a gitmek istemiş ve tekkedeki elbise ve eşyaları beklemesi için yerine Hacı İlyas'ı vekil olarak bırakmıştır¹⁰⁷⁸.

Evliya Çelebi, Afyonkarahisar Şehri'nde toplam yedi tekkenin bulunduğunu söylemektedir¹⁰⁷⁹. Yapılan çalışmalar sırasında ise Dîvânî Efendi Tekkesi (Mevlevihane)¹⁰⁸⁰, Çerçi Turgut Tekkesi¹⁰⁸¹, Sinan Baba Tekkesi¹⁰⁸², Dizdâr Tekkesi¹⁰⁸³, Şeyh Esad Efendi Tekkesi¹⁰⁸⁴ ve Şeyh İsmail Zâviyesi¹⁰⁸⁵ isimleriyle altı tekke ve zaviye ismine ulaşılmıştır.

¹⁰⁷⁴ AŞS, *Defter 512*, 11-2b/53 (22 Cemâziye'l-âhir 1083/ 15 Ekim 1672).

¹⁰⁷⁵ N. Göyünç, Aynı makale, s. 265.

¹⁰⁷⁶ AŞS, *Defter 506*, 21a/110-2 (Evâhir-i Zilhicce 1068/ 1658).

¹⁰⁷⁷ S. Faroqhi, Aynı eser, s. 76.

¹⁰⁷⁸ AŞS, *Defter 502*, 88b/550 (10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650).

¹⁰⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹⁰⁸⁰ Mevlevihâne, 1 Muharrem1077/ 4 Haziran 1666 tarihinde Akmescit Mahallesi'nde görünmektedir (AŞS, *Defter 509*, s. 11/26).

¹⁰⁸¹ Otpazarı Çarşısı'ndadır (AŞS, *Defter 502*, 65b/415, Evâil-i Muharrem 1061/ 1650).

¹⁰⁸² AŞS, *Defter 502*, 88b/550 (10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650).

¹⁰⁸³ AŞS, *Defter 509*, s. 8/18 (29 Zilkade 1076/ 2 Haziran 1666).

¹⁰⁸⁴ Câmî-i Kebîr Mahallesi'ndedir (AŞS, *Defter 514*, 12a/62, 5 Receb 1085/ 5 Ekim 1674).

İnceleme yapılan dönemde tekke ve zaviyelerin vakıf gelirlerine müdahalelerle alakalı kayıtlara rastlanmaktadır¹⁰⁸⁶. Aynı zamanda vakıf mütevellilerinin vakıf mallarını yiyerek hıyanetleri¹⁰⁸⁷ ile zaviye görevlilerinin sıkça değişimlerine ilişkin muhtelif bilgiler bulunmaktadır¹⁰⁸⁸.

2.4. MEDRESE, MEKTEP VE MUALLİMHANELER

XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde Alaca Medrese, Gedik Ahmet Paşa Medresesi, Otpazarı Medresesi ve Hisarardı Medresesi isimlerinde dört medrese; Gedik Ahmet Paşa Mektebi, Güdük Minare (Şişmanzade Mehmet Ağa) Mektebi ve Muhyiddin Efendi Mektebi isimlerinde dört mektep; Musa Paşa Muallimhanesi, Abdi Kadı Muallimhanesi ve Dârü'l-kurrâsı, Abdullah Efendi Muallimhanesi, Efelizade Süleyman Çavuş Muallimhanesi ve Zülâlî Efendi Muallimhanesi isimlerinde beş muallimhane tespit edilmiştir. Evliya Çelebi ise şehirde bir imaret ile üç medresenin bulunduğunu belirtir iken aynı zamanda, "Şehirde erbâb-ı maârif, müfessir ve muhaddis çelebiler çoktur. Dîvân sahibi Abûsî Çelebi ilm-i arûzda eşsizdir. Mez'î Çelebi, Vezni Efendi, Uzâmî Efendi ve Meşrebî Çelebi mahlaslı şairlerdendir. Bu şehir, sâir şehirlere nisbetle münevver ve ruhâniyete sahiptir." demektedir¹⁰⁸⁹.

Gedik Ahmet Paşa Medresesi

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Gedik Ahmet Paşa Külliyesi'nin parçası durumunda olan medrese ile ilgili kayıtlar genelde müderris tayinleri ve tamiratlarla ilgilidir. Genel olarak külliyyede yapılan bakım ve onarım çalışmaları sırasında

---

¹⁰⁸⁵ Şeyh İsmail Zâviyesi, Kubbeli Mahallesi'ndedir (*AŞS, Defter 504*, 17b/93, 29 Cemâziye'l-âhir 1065/ 6 Mayıs 1655).

¹⁰⁸⁶ Meselâ, Mevlânâ evlâdıdan Karahisâr-ı Sâhib Mevlevîhânesi şeyhi iken vefat eden Şeyh Mehmet'in kızı Kerime Hatun devlet merkezine müracaat ederek, babasından intikal eden ve mülkiyet üzere tasarruf ettikleri Kozlu Kalecik, Sivri Kalecik, Çukur, Karaca Arslan köylerinin rûsûm-ı serbestiyesine kimsenin müdahale etmemesi gerekir iken hâricten bazı kişilerin müdahale ettiklerini belirterek bunların yasaklanmasını istemiş ve bu yönde ferman gelmiştir (*AŞS, Defter 510*, 63a/313, Ramazan 1050/ 1640-1641).

¹⁰⁸⁷ Meselâ, Şeyh İsmail Zâviyesi Vakfı'nın günlük bir akçe ile mütevellisi olan Süleyman oğlu Ahmet'in vakıf mallarını yiyerek hıyanet etmesi ve aynı zamanda hırsız ve şaki olması yönündeki mahalle halkının şikayeti üzerine yerine Satılmış oğlu İbrahim Halife tayin olunmuştur (*AŞS, Defter 507*, s. 13/50, Evâil-i Rebîü'l-evvel 1071/ 1660).

¹⁰⁸⁸ Meselâ, Çerçi Turgut Zâviyesi'nde Şeyhlik, yani zaviyedarlık birtakım problemler nedeniyle Şeyh İsmail, Şeyh Ferhat ve Şeyh Abdullah arasında sıkça el değiştirdiği görülmüştür (*AŞS, Defter 502*, 72a/453 (Evâil-i Zilhicce 1060/ 1650); *Defter 503*, 46b/310 (1 Rebîü'l-âhir 1062/ 12 Mart 1652), 50a/329 (19 Cemâziye'l-evvel 1062/ 28 Nisan 1652), 51b/341 (4 Şaban 1062/ 11 Temmuz 1652)).

¹⁰⁸⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

medresede de birtakım tamirat çalışmaları yapılmıştır. Evâil-i Ramazan 1077/ 1667 tarihinde yapılan keşif sırasında usta, yiyecek ve kereste masrafları haricinde medresenin kubbelerinin sıvasına 200 kuruş harcanacağı tespit edilmiştir¹⁰⁹⁰. Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670 tarihinde yapılan bir başka keşif çalışmasında ise medresenin dershânesinde ve iki tarafında bulunan 12 odanın kullanılamaz durumda olduğu, odaların pencere demirleri ile kapılarının harap olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, kubbelerinin kurşunları kalmamış, odaların önlerindeki direklerin bilezikleri ve iki kemer arasındaki direklerin üzerinde olan demir direklerden ancak ikisi mevcûd olup diğerleri bulunmamaktadır. Büyük kubbenin ise bir şakı mevcûd olup diğeri yoktur. Medresenin dört tuvaleti de tamamıyla harâp olup berbat durumdadır¹⁰⁹¹.

Çalışılan dönemde medresede görev yapan müderrislere gelince; Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1078/ 1667 tarihinde Mevlânâ Mehmet¹⁰⁹², Evâsıt-ı Zilkade 1080/ 1670 tarihinde Hasan oğlu Mehmet Efendi¹⁰⁹³, 25 Muharrem 1084/ 12 Mayıs 1673 tarihinde Şeyh Hasan Efendi oğlu Mehmet Efendi¹⁰⁹⁴, Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674¹⁰⁹⁵ ve 4 Rebû'l-âhir 1093/ 12 Nisan 1682¹⁰⁹⁶ tarihlerinde Mehmet Efendi hâlâ göreve devam etmektedir.

Otpazarı Medresesi

İncelediğimiz dönemde Otpazarı Medresesi ile ilgili kayıtlar büyük ekseriyetle müderris tayinleriyle alakalıdır. Medresede bu dönemde görev yapan müderrisler, 1 Rebû'l-âhir 1061/ 24 Mart 1651 tarihinde Mevlânâ Hasan Efendi tayin edilir iken¹⁰⁹⁷ 10 Cemâziye'l-evvel 1061/ 1 Mayıs 1651 tarihinde günlük elli akçe ve iki ay süre ile Mevlânâ Yahyâ Efendi müderris olmuştur¹⁰⁹⁸. 20 Safer? 1062/ 1 Şubat 1652 ise Yahyâ Efendi yerine günlük kırk akçe ile Mevlânâ Ahmet Efendi

¹⁰⁹⁰ AŞS, Defter 509, s. 46/85.

¹⁰⁹¹ AŞS, Defter 511, 47a/296; M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 22

¹⁰⁹² AŞS, Defter 512, 63a/312.

¹⁰⁹³ AŞS, Defter 511, 45a/288.

¹⁰⁹⁴ AŞS, Defter 512, 49b/280.

¹⁰⁹⁵ AŞS, Defter 514, 10b/53.

¹⁰⁹⁶ AŞS, Defter 517, 109a/242.

¹⁰⁹⁷ AŞS, Defter 502, 26b/175.

¹⁰⁹⁸ AŞS, Defter 502, 26b/176.

getirilmiştir¹⁰⁹⁹. Daha sonra 1 Zilhicce 1062/ 3 Kasım 1652 tarihinden itibaren bu defa günlük yirmi akçe ile Mevlânâ Seyyid Mehmet Efendi göreve getirilmiştir¹¹⁰⁰.

Diğer taraftan, bazı kayıtlarda, Afyonkarahisar'da Ermeniyân Mahallesi'nden bazı zımmilerin cizyelerinin Yıldırım Bâyezid tarafından Otpazarı'nda bulunan Medrese'ye vakfedilmiş olması ve bu gelirlere yava cizyedarlarının müdahalesine ilişkin bilgiler bulunmaktadır¹¹⁰¹. Ancak bu medresenin Otpazarı Medresesi olup olmadığı açık değildir. Çünkü XVI. yüzyıl kayıtlarında Karahisar'da bulunan zımmilerin başları haracının, Bayezid Hüdavendigâr tarafından Kütahya'da bulunan Fakih Paşa Medresesi'ne vakfedildiğine dair kayıt bulunmaktadır¹¹⁰².

Hisarardı Medresesi

Çalışılan dönemde, Hisarardı Medresesi ile alakalı üç sicil kaydına ulaşılmıştır. Söz konusu kayıtlardan ilkinde, Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1078/ 1667 tarihinde Gedik Ahmet Paşa Meresesi ile birlikte Hisarardı Medresesi'nin Müderrisliğine Mevlânâ Mehmet'in tayin olunduğu görülmektedir¹¹⁰³. Diğer iki kayıt ise buk'adârlıkla ilgilidir. İlgili kayıtlara göre, Hisarardı Medresesi'ne buk'alık üzere mutasarrıf olan kadılardan Mevlânâ Hasan'ın eşirradan olması ve vakfin mahsulünü yemesi suçlaması ile Kadı Mehmet'in arzı üzerine görevden alınarak yerine ulemâdan Mevlânâ Mehmet tayin olunmuştur¹¹⁰⁴. Bilâhare gerçeğe aykırı beyan ile Mevlânâ Mehmet'ten buk'adârlık alınarak İbrahim isimli kişiye verilmesine rağmen Mehmet'in müracaatı ile yine kendisine verilmiştir¹¹⁰⁵.

Gedik Ahmet Paşa Mektebi

Külliyenin ilk yapılışı sırasında, daha medrese yapılmadan önce cami ve imaretle birlikte yapılmıştır. Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670 tarihinde külliyyenin tamiri için keşif yapıldığında muallimhanenin sadece ocaklığının harap olduğu, ancak hizmet vermeye devam ettiği anlaşılmaktadır. 5 Zilkade 1107/ 6 Haziran 1696'de ise caminin dışarısında minare kapısı yakınındaki mermer direk üzerindeki kubbe,

¹⁰⁹⁹ AŞS, Defter 503, 45a/296.

¹¹⁰⁰ AŞS, Defter 503, 60a/396.

¹¹⁰¹ AŞS, Defter 511, 11b/69 (Evâsıt-ı Şevvâl 1079/ 1669).

¹¹⁰² Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kültüğü II*, Afyon 2001, s. 270.

¹¹⁰³ AŞS, Defter 512, 63a/312.

¹¹⁰⁴ AŞS, Defter 505, s. 6/8 (Evâsıt-ı Şevvâl 1065/ 1655).

¹¹⁰⁵ AŞS, Defter 505, s. 19/43 (Evâhir-i Muharrem 1067/ 1656).

tabhâne ve derslane ile birlikte mektebin de tamire muhtaç olduğu tespit edilmiş ve tamirine izin verilmiştir¹¹⁰⁶.

Güdük Minare (Şişmanzade Mehmet Ağa) Mektebi

Şişmanzâde Hacı Bekir oğlu Hacı Mehmet Ağa tarafından 1689 yılında, Güdük Minare (Keçe Pazarı-İmad Dede) Camii yanına yaptırılmıştır. Cami ve mektebin Ocak 1689 tarihli vakfiyesi vardır. Mehmet Ağa vakfiyesinde, vakfettiği yerlerin gelirinden okulun muallimine günlük beş akçe, mektebin halifesi Molla Receb'e günlük iki akçe, mektepte her sabah altı cüz okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye edenlere günlük ikişer akçe verilmesini şart koşturmuşur¹¹⁰⁷.

Muhyiddin Efendi Mektebi

Muhyiddin Efendi Mektebi hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Tespit edilen bilgilere göre, 1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 1 Eylül 1674 tarihinde Muhyiddin Efendi Mektebi'nin muallimi Mahmut Efendi'dir¹¹⁰⁸. Ayrıca mektebin vakfı olup Evâhir-i Rebû'l-evvel 1063/ 1653 tarihinde vakfın mütevellisi de Hacı oğlu Mahmut Efendi'dir¹¹⁰⁹. Mahmut Efendi, vakıf parasının bir kısmı zâyî olması nedeniyle kendi malından 200 kuruşu vakfetmiştir. Mahmut Efendi vefat ettiğinde, alacaklarından 200 kuruş söz konusu mektebin muallimi olan Abdülcabbar oğlu Ahmet Efendi'ye teslim edilmiştir¹¹¹⁰. Diğer taraftan, Muhyiddin Efendi Mektebi Evkâfi'ndan aldığı 3200 akçe borcu ödeyemeyen bir kişinin İki Lüleli Çeşme yakınında bulunan debbağhânesi vakfa devredilmiştir¹¹¹¹.

Şeyh Abdurrahim Efendi Mektebi

Şeyh Abdurrahim Efendi Mektebi'nin 12 Safer 1084/ 29 Mayıs 1673 tarihinde kişilere borç olarak verilmiş toplam 84 kuruş 1 sümün parası bulunmaktadır¹¹¹². Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu mektepte günlük bir akçe alarak Muallim-i sıbyân olarak görev yapan Hacı Hüseyin'in vefat etmesiyle, 19 Kasım 1688 tarihli berat ile yerine Veli isimli biri tayin edilmiştir. 3 Mart 1747 tarihinde ise Muallim-i sıbyân

¹¹⁰⁶ AŞS, Defter 511, 47a/296; Defter 524, 41b/177; M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 20

¹¹⁰⁷ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 264.

¹¹⁰⁸ AŞS, Defter 514, 7a/42.

¹¹⁰⁹ AŞS, Defter 503, 14b/84.

¹¹¹⁰ AŞS, Defter 514, 7a/42 (1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 2 Eylül 1674).

¹¹¹¹ AŞS, Defter 503, 14b/84 (Evâhir-i Rebû'l-evvel 1063/ 1653).

¹¹¹² AŞS, Defter 512, 52a/292.

Abdurrahim'in vefat etmesiyle bu görev müştereken oğulları İsmail ve Ahmet'e verilmiştir¹¹¹³.

Musa Paşa Muallimhanesi

Musa Paşa Muallimhanesi Molla Bahşî Mahallesi'ndedir¹¹¹⁴. Evâsıt-ı Receb 1068/ 1658 tarihinde muallimhane vakfının mütevellisi Timur Beşe oğlu Hacı Ali'dir. Aynı tarihte vakfin, Tâc Ahmet Mahallesi'nden Kara Bayram isimli şahısta 12,5 Riyal kuruş alacağı vardır¹¹¹⁵. 1 Şaban 1085/ 31 Ekim 1674 tarihinde ise işletilmek üzere şahıslar üzerinde 1000 kuruş alacağı bulunmaktadır¹¹¹⁶.

Abdi Kadı Muallimhanesi ve Dârü'l-kurrâsı

Abdi Kadı, Kasım Paşa Mahallesi'nde yaptırmış olduğu caminin yakınında bulunan evinin bir kısmını Muallimhâne haline getirmiş, onun yanına da cüz okunmak üzere Dârü'l-Kurrâ yaptırarak vakfetmiştir. Muallimhâne, vakfi olmaması nedeniyle zamanla harabeye dönmüştür. Muallimhanenin kullanılamaz durumda olması nedeniyle yeri, Kasım 1668 tarihinde Abdi Kadı Vakfı'nın mütevellisi olan Hacı oğlu Şeyh Mahmut tarafından, geliri mescide harcanmak üzere, aylık 2 akçe ücret karşılığında, 90 yıllığına, 25 kuruş peşinat alınarak kiraya vermiştir¹¹¹⁷.

Abdullah Efendi Muallimhanesi

Hamza Efendi oğlu Abdullah Efendi tarafından mescit ile birlikte yaptırılarak birtakım gelir kaynakları vakfedilmiştir¹¹¹⁸.

Zülâlî Efendi Muallimhanesi

Zülâlî Efendi Muallimhanesi 4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666 tarihinde harâb halde olup temeli açılmaktadır¹¹¹⁹.

¹¹¹³ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 269.

¹¹¹⁴ AŞS, *Defter 507*, s. 45/172 (9 Cemâziye'l-âhir 1072/ 30 Ocak 1662).

¹¹¹⁵ AŞS, *Defter 506*, 56a/300 (Evâsıt-ı Receb 1068/ 1658).

¹¹¹⁶ AŞS, *Defter 514*, 18b/89.

¹¹¹⁷ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 262; AŞS, *Defter 511*, 3b/18 (Evâhir-i Şaban 1079 1669); *Defter 510*, 30a/192.

¹¹¹⁸ AŞS, *Defter 509*, s. 33/65 (20 Rebîu'l-âhir 1077/ 20 Ekim 1666).

¹¹¹⁹ AŞS, *Defter 509*, s. 16/39 (4 Safer 1077/ 6 Ağustos 1666).

Efelizade Süleyman Çavuş Muallimhanesi

Saraçlar Çarşısı yakınında Efelizade Süleyman Çavuş tarafından mescitle birlikte yaptırılmıştır¹¹²⁰.

2.5. HAMAMLAR

Yapılan çalışmalar sırasında XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar Şehri'nde, Alaca Hamam, Gedik Ahmet Paşa Hamamı, Cemal Hamamı, Debbağlar Hamamı, Kadı Hamamı ve Timurtaş Hamamı olarak altı hamam tespit edilmiştir. Evliya Çelebi ise şehirde toplam beş hamamın bulunduğunu belirtmektedir. Ancak isimlerini verir iken, İmaret Hamamı, Paşa Sarayı yanında Alaca Hamam, Kadı Hamamı, Tabakhâne Hamamı, Eski Yeni Hamamı (hâlâ Kızlarağası Abbas Ağa tarafından tamir ettirilmektedir), Kale altında Cemâleddin Hamamı (eskiden sel nedeniyle yıkılmış olup yeniden yapılmaktadır) olarak altı hamam ismi zikretmektedir¹¹²¹.

Alaca Hamam

İçerisindeki çini süslemelerden dolayı *Alaca Hamam*, kadın ve erkeklere ait bölümlerinden dolayı *Çifte Hamam* ve yaptıran kişiden dolayı da *Kasım Paşa* adlarıyla anılır. Alaca Medrese Vakfı'na ait *Bey Tarlası* diye bilinen arsa üzerine Kasım Paşa tarafından, 1475 yılında Mimar İlyas Ağa'ya yaptırılmıştır¹¹²². Hamam, Şeyh Abdurrahim Efendi Evkâfi'na mülhak olup, söz konusu vakfın mütevellileri tarafından kiraya verilerek işletilmektedir. Kiralama da bazen birer yıllığına olmakla birlikte genellikle üçer yıllık dönemler için yapıldığı anlaşılmaktadır¹¹²³.

XVII. yüzyılda hamam mütemadiyen önemli tamiratlar geçirdiği görülmektedir. 1636'da camekan, külhanı ve duvarları önemli bir tamirat geçirmiştir. Hamam'ı kiralayarak işleten Ali oğlu Hacı Budak, önce kazanın tamiri, kubbelerinin sıvası, suyolları ve diğer tamire muhtaç olan yerlerini mahkemenin izni ile 3420 akçe harcayarak tamir ettirmiştir. Daha sonra söz konusu hamamın, kadınlar

¹¹²⁰ AŞS, *Defter 510*, 7a/34 (Evâil-i Muharrem 1078/ 1667).

¹¹²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹¹²² M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 45.

¹¹²³ AŞS, *Defter 502*, 78a/489 (6 Cemâziye'l-âhir 1060/ 6 Haziran 1650); *Defter 504*, 16b/86 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1065/ 1655), 20a/114 (4 Şaban 1065/ 9 Haziran 1655).

hamamı önünde bulunan duvar ile debbağlar tarafında olan hazîne ve camekan duvarı yıkılıp haraba yüz tutmasıyla yeniden tamiri gerekmiştir. Hacı Budak söz konusu yerlerin tahmînî tamir masraflarının belirlenmesi için nâib ve muhammin tayin edilerek kira gelirleri ile tamirine izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine nâib Hasan Efendi ile işten anlayanlardan bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet, yaptığı incelemeler sonucunda daha önce yapılan tamirat için Hacı Budak tarafından sarf edilen paranın normal olduğu kararına vararak yapılan masrafları bir nevi ibra etmiştir. Ayrıca, tamirâtı yapılacak kısımların da ancak 3500 akçe harcanarak yaptırılmasının mümkün olduğu kararına varılmıştır. Bunun üzerine 15 Cemâziye'l-evvel 1061/ 6 Mayıs 1651'de kiracı Hacı Budak'a tamirat için belirlenen miktarı harcamasına hem mahkeme hem de vakfın mütevellisi Kâimmakâm Hüdâvirdi oğlu Hasan Halîfe tarafından izin verilmiştir¹¹²⁴. Daha sonraki dönemde, XVII. yüzyıl sonuna kadar değişik zamanlarda hamamın, kazanı, külhanı, suyolu, sıvası, taban mermerleri, kubbeleri, camekanı ve kapısı gibi muhtelif yerlerinin tamir çalışmaları yapılmıştır¹¹²⁵.

Gedik Ahmet Paşa Hamamı

Gedik Ahmet Paşa Külliyesi'nin parçası olup Câmî Evkâfi'na ait olan hamam çalıştığımız dönemde ciddi anlamda harap duruma düşmüştür. Bu nedenle muhtelif yerlerinin tamiratına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Evâil-i Ramazan 1077/ 1667 tarihinde hamam tamamıyla harap durumda olup külliyenin diğer bölümleriyle birlikte tamirinin yapılabilmesi için keşif çalışması yapılmıştır¹¹²⁶. Evâhir-i Zilhicce 1080/ 1670 tarihinde yapılan keşifte hamamın birçok yerinin harap olduğu, kiralayan kişinin ırakarak kaçtığı ve hamamdan herhangi bir gelirin bulunmadığı belirlenmiştir¹¹²⁷. Daha sonra yapılan yeni bir keşifle de, 1080/ 1670 yılı Ramazanı ortasından (6 Şubat 1670) itibaren hamamın harap olması ve kazanının akması nedeniyle kullanılamaz hale geldiği tespiti yapılmıştır¹¹²⁸.

Cemal Hamamı

¹¹²⁴ AŞS, Defter 502, 14b/97; M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 46.

¹¹²⁵ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 46-47; AŞS, Defter 514, 4a/24 (19 Rebîü'l-âhir 1085/ 23 Temmuz 1674).

¹¹²⁶ AŞS, Defter 509, s. 46/85 (Evâil-i Ramazan 1077/ 1667).

¹¹²⁷ AŞS, Defter 511, 47a/296.

¹¹²⁸ AŞS, Defter 511, 61a/369.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Cemal Hamamı ismine rastlanmaktadır. Ancak bu kayıtlar muhtelif kayıtlarda mevki ismi olarak ev veya dükkanların yerini tarif eder iken geçmektedir. Evâsıt-ı Safer 1068/ 1657, Evâil-i Receb 1068/ 1658, 1069/ 1658-1659 ve Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667 tarihli kayıtlarda etrafında yağhanelerin olduğu anlaşılmaktadır¹¹²⁹. Ancak hamamın çalışır halde olup-olmadığı hakkında bilgiye rastlanmamıştır.

Debbağlar Hamamı

Yapılan çalışma sırasında Debbağlar Hamamı ismine iki sicil kaydında rastlanmıştır. Her iki kayıt da debbağhane satış işlemi olup, Debbağhane Hamamı mevki tarifi dolayısıyla zikredilmektedir. Dolayısıyla etrafında debbağhanelerin olduğu anlaşılmaktadır¹¹³⁰. Çalışılan dönemde Yukarıpazar Mescidi civarının debbağhaneler bölgesi olduğu dikkate alındığında, günümüzde Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nun arka tarafında kalıntıları bulunan hamam olduğu söylenebilir.

Kadı Hamamı

Fakih Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Arsası Kadı Paşa Çelebi tarafından Mevlevihane'ye vakfedilmiş olup binasının bir kısmı Mevlânâ Nimetullah bin Alâeddin Vakfı'na, bir kısmı ise Hacı Hamza Vakfı'na aittir¹¹³¹. Çalışılan dönemde hamamla ilgili iki sicil kaydına rastlanmıştır. Bunlardan birinde hamamda bir kişinin vefat ettiğinden bahsedilir iken¹¹³² diğerinde hamamda bir kişinin bazı elbiselerinin çalınmasından bahsedilmektedir¹¹³³. Dolayısıyla bu dönemde hamam faal çalışır durumdadır.

Timurtaş Hamamı

Evâsıt-ı Muharrem 1087/ 7 Temmuz 1667 tarihli bir sicil kaydında, yüz senedir harap olması ve gelir elde edilememesi nedeniyle birtakım malzemelerinin vakıf görevlileri tarafından satıldığı görülmektedir¹¹³⁴.

¹¹²⁹ AŞS, *Defter 506*, 31a/166 (Evâil-i Receb 1068/ 1658); *Defter 510*, 4b/19 (Evâsıt-ı Safer 1068/ 1657), 33a/219 (1069/ 1658-1659); *Defter 512*, 36a/201 (Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667).

¹¹³⁰ AŞS, *Defter 503*, 29b/193 (Evâsıt-ı Muharrem 1063/ 1652); *Defter 507*, s. 3/9 (Evâsıt-ı Zilhicce 1070/ 1660).

¹¹³¹ M. Karazeybek-vd., *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, s. 335-336.

¹¹³² AŞS, *Defter 511*, 58a/352 (Evâil-i Rebü'l-evvel 1081/ 1670).

¹¹³³ AŞS, *Defter 506*, 37a/201 (Evâsıt-ı Ramazan 1068/ 1658).

¹¹³⁴ AŞS, *Defter 515*, 8b/31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI VE TİCARET

1. GENEL EKONOMİK YAPI ÖZELLİKLERİ

Şehir ekonomisi, Osmanlılar devrinde daha çok ziraata ve küçük el sanatlarına dayanmaktaydı¹¹³⁵. Osmanlı Devleti'nde toprakların ekseriyeti ise mîrî araziydi. Ancak mîrî arazi, yani devletin rakabesini (mutlak mülkiyet hakkını) elinde tuttuğu arazi, bütün tarım topraklarını kapsamazdı. Mîrî arazi yalnız hububat ziraati yapılan, tarla olarak kullanılan araziydi. Bağlar ve bahçeler bunun dışında kalırdı¹¹³⁶. Hem büyük hem de küçük Anadolu kentlerinin yakınında kentlilere ait olan ve genellikle de onlar tarafından işlenen bir miktar toprak bulunurdu. Kentlerde yaşayan birçok aile kendi yetiştirdiği tahıl ve meyveyi tüketir ve pazara kısmi bir bağıklık içinde yaşardı. Toprakları büyükçe olan kentliler, ürünlerinin bir kısmını da kent pazarında satabilirlerdi¹¹³⁷. Afyonkarahisar Şehri'nde yaşayanların da şehir yakınında mülk sebze bahçeleri¹¹³⁸, yine şehir çevresi ve şehre yakın köylerde mülk harım, örü ve evler¹¹³⁹ ile içerisinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar da bulunan mülk bahçeleri vardı¹¹⁴⁰. Ayrıca, şehir halkının şehir merkezine yakın köylerde, özellikle Süğlün Köyü'nde çok sayıda mülk bahçeleri olup bunların alım-satımına ilişkin şer'iyeye sicillerinde çokça kayıt karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴¹. Şehir halkının buralarda bahçe ürünleri yetiştirip zirâi faaliyetlerde buldukları muhakkaktır. Evliya Çelebi, Afyonkarahisar halkının ekseriya kazancının afyondan olduğunu bütün bahçelerde haşhaş denilen bu bitkinin ziraat edildiğini belirtmektedir¹¹⁴².

¹¹³⁵ F. Emecen, "Afyonkarahisar", s. 444.

¹¹³⁶ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 3.

¹¹³⁷ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 297.

¹¹³⁸ AŞS, *Defter 506*, 46a/263 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹¹³⁹ AŞS, *Defter 502*, 11a/72 (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651), 13b/90 (14 Cemâziye'l-evvel 1061/ 5 Mayıs 1651); *Defter 503*, 26a/167 (1 Zilhicce 1062/ 3 Kasım 1652).

¹¹⁴⁰ AŞS, *Defter 503*, 21b/136 (Evâsıt-ı Receb 1062/ 1652), 20a/123 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1062/ 1652); *Defter 513*, 10a/42 (8 Zilkade 1084/ 14 Şubat 1674).

¹¹⁴¹ Meselâ, İmaret Mahallesi sakinlerinden Mehmet Halife, Süğlün Köyü'nde bulunan bir dönüm bahçesini 25 kuruşa, aynı köyden Ali oğlu Ayvaz'a satmıştır (*AŞS, Defter 510*, 34b/230, 30 Receb 1079/ 3 Ocak 1669). Ayrıca bkz. (*AŞS, Defter 506*, 2a/8, Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1068/ 1657; *Defter 510*, 20a/111, Evâsıt-ı Zilkade 1079/ 1669, 35b/234, 30 Receb 1079/ 3 Ocak 1669).

¹¹⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 22.

Şehirde yaşayan insanların ekonomik faaliyetleri arasında hayvancılığın da yer aldığı görülmektedir. Şer'îyye sicillerindeki muhtelif kayıtlarda şehir merkezinde oturanların koyun sürülerinin bulunmasına ilişkin bilgiler vardır¹¹⁴³. Aynı zamanda, köylerde büyük sürüler halinde koyun ve keçilerinin olduğu¹¹⁴⁴ ve zaman zaman bunları Rumeli'den gelen çobanlara götürdüklerine ilişkin bilgiler de mevcuttur¹¹⁴⁵.

Vefat eden kişilerin muhalefat kayıtlarındaki mal varlıkları incelendiğinde kişilerin ekonomik olarak faaliyet alanlarını, ortaya çıkarmaya yarayan muhtelif bilgilere ulaşılmaktadır. Söz konusu veriler incelendiğinde şehirde yaşayan insanlardan en azından bir kısmının geçim kaynakları arasında hayvancılık ve ziraatin önemli ölçüde yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Mesela, Burmalı Mahallesi'nden Veli oğlu Mustafa'nın 100 keçisi ve altı koyunu¹¹⁴⁶, İmaret Mahallesi'nden Kürt Halil'in toplam 200 kuruş değerinde 200 koyunu¹¹⁴⁷, Ardeş Mahallesi'nden Yusuf Çelebi'nin 1 kısrağ, 16 karasığır ineği ve dokuz koyunu¹¹⁴⁸, Hacı İsmail Mahallesi'nden Abdülkadir Çelebi'nin ise 387 kuruş değerinde¹¹⁴⁹ keçisi olduğu görülmektedir¹¹⁵⁰. Bu örnekler, şehir halkından bazı kişilerin dikkate değer ölçüde hayvancılıkla uğraştıklarını ortaya koymaktadır. Doğrudan şehir merkezindeki evlerde de büyük baş hayvan beslenmekteydi. Bu hayvanlar, mahalle halkının tuttuğu çobanlar tarafından sürüler halinde otlatılırdı. Sabah bir meydanda toplanarak çobana teslim edilen hayvanlar çobanlar tarafından otlatıldıktan sonra akşama yakın bir zamanda sabah toplanan meydanda sahiplerine teslim edilirdi. Hanlarda konaklayan gayrimüslimler de hayvanlarını bu sürülere katabilirlerdi¹¹⁵¹.

Şehir merkezinde oturanların ekonomik faaliyet alanlarından bir diğeri ise hiç şüphesiz ziraattir. Bu yönde de muhalefat kayıtlarında muhtelif bilgilere ulaşılmaktadır. Mesela; İmaret Mahallesi'nden Abdurrahman'ın muhalefatında, 1 camus çifti, 2 karasığır çifti, aletleriyle araba, 15 dönüm ziraat olunmuş buğday, 10

¹¹⁴³ AŞS, *Defter 506*, 44a/255 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1069/ 1659).

¹¹⁴⁴ AŞS, *Defter 504*, 18b/103 (Evâsıt-ı Receb 1065/ 1655).

¹¹⁴⁵ AŞS, *Defter 507*, s. 13/49 (Evâhir-i Safer 1071/ 1660).

¹¹⁴⁶ AŞS, *Defter 521*, 17b/98 (Evâsıt-ı Zilhicce 1100/ 1689).

¹¹⁴⁷ AŞS, *Defter 520*, 85a/301 (10 Cemâziye'l-âhir 1098/ 23 Nisan 1687).

¹¹⁴⁸ AŞS, *Defter 520*, 50a/163 (Evâil-i Zilka'de 1098/ 1687).

¹¹⁴⁹ Keçi sayısı belli olmamakla birlikte tahminen 300'ün üzerinde olduğu söylenebilir.

¹¹⁵⁰ AŞS, *Defter 520*, 52b/173 (Evâhir-i Şevvâl 1098/ 1687).

¹¹⁵¹ AŞS, *Defter 502*, 16b/113 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

dönüm ziraat olunmuş darı, 3 karasığır ineği, 1 anbarı vardır¹¹⁵². Arap Mahallesi'nden Hacı Mustafa'nın ise 50 koyunu, 2 karasığır çifti, 2 kısrak, 3 tay, 2 karasığır ineği, 6 kile buğdayı, 1 anbarı, 13 dönüm ziraat olunmuş buğdayı, 12 dönüm ziraat olunmuş arpaı bulunduğu görülmektedir¹¹⁵³. Bu bilgiler çerçevesinde, çoğu zaman hayvancılık ve ziraatin, bazı kişiler tarafından aynı anda sürdürülen uğraş alanları olduğu da söylenebilir. Kasım Paşa Mahallesi'nden Osman Ağa ile Molla Bahşî Mahallesi'nden Hacı Osman Çelebi de bu durumda olanlar için iki örnek olarak verilebilir¹¹⁵⁴.

Şehirde oturup da hayvancılık ve ziraatle büyük çaplı olarak uğraşanların önemli bir kısmı köylerle bağlantısı olan, büyük sermaye sahibi kişilerdi. Söz konusu kişilerin köylerde önemli sayılabilecek yatırımları olduğu da görülmektedir. Meselâ, Sofular Mahallesi'nde oturan, Sâbık Sekban Alaybeyisi Mehmet Bey'in, Corca-i Kebîr Köyü'nde 300 kuruş değerinde mükemmel bir evi, yetmiş sekiz koyun ve keçisi, beş camus öküzü, üç kara sığır öküzü, bir camus ineği, iki malak, sekiz kara sığır ineği, beş dana, bir bârgîr, bir iğdiş bârgîr, üç kile yulaf, dört araba, iki köhne araba, seksen kile buğday, otuz kile arpa, kırk araba saman, altmış dönüm ziraat olunan buğday, on dört dönüm ziraat olunan arpaı olduğu görülmektedir¹¹⁵⁵. İmaret Mahallesi'nden Abdi Ağa'nın ise, Öyük Köyü'nde bir çiftlik, bir fırın, üç dönüm harım ve yirmi dönüm tarlası ile iki camus ineği, bir tay ve arabasıyla birlikte karasığır çifti vardır¹¹⁵⁶.

Bazen şehirlilerin merkeze uzak kaza ve köylerde de mülklerinin bulunduğuna ilişkin bilgiler vardır. Meselâ, Fakih Paşa Mahallesi'nden Hamza Efendi oğlu Kadı Abdullah Efendi'nin Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda Karamık merkezinden geçen nehir üzerinde değirmeni¹¹⁵⁷, Hisarönü Mahallesi'nden Abdullah oğlu Ömer Ağa'nın ise, Sincanlı'da oda, ahır, ev, samanlık, koyun ağılı, bir karasığır

¹¹⁵² AŞS, *Defter 520*, 67a/225 [Şaban 1098/ 1687].

¹¹⁵³ AŞS, *Defter 519*, 122b/656 (28 Cemâziye'l-âhir 1100/ 19 Nisan 1689)

¹¹⁵⁴ Osman Ağa'nın muhalefatına bakıldığında, arabası ve aletleriyle birlikte üç karasığır çifti ve yine arabası ve aletleriyle birlikte iki camus çifti, samanlık, anbar, bir at, bir iğdiş, iki camus ineği, iki karasığır ineği, bir camus tosunu, bir camus danası, bir karasığır danası, iki bârgîr, anbarda on dört müdd buğday ve beş müdd arpa, on iki koyunu bulunduğu görülmektedir (*AŞS, Defter 504*, 13a/68, Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1065/ 1655). Hacı Osman Çelebi'nin ise bir katır, üç camus ineği, otuz bir vukıyye afyonu, Mihail Köyü'nde bir çift karasığır, aynı köyde harabe evi, kırk kile buğdayı, Sarbanhisar Köyü'nde üç çift karasığır ile 100 kile buğdayı vardır (*AŞS, Defter 517*, 31b/84, Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093/ 1682).

¹¹⁵⁵ AŞS, *Defter 512*, 27b/141 (10 Zilkade 1083/ 27 Şubat 1673).

¹¹⁵⁶ AŞS, *Defter 502*, 23a/156 (Evâhir-i Şa'bân 1061/ 1651)

¹¹⁵⁷ AŞS, *Defter 504*, 18a/99 (Evâil-i Receb 1065/ 1655).

çifti ile bir tarlanın kullanım hakkının bulunduğu görülmektedir¹¹⁵⁸. Hatta bazen aynı kişinin birçok farklı köyde mallarının varlığına ilişkin örnekler de mevcuttur¹¹⁵⁹.

Şehir ahalisinin, çoğunlukla şehir merkezine yakın yerlerde ve köylerde, zaman zaman diğer kazalara bağlı köylerde, asıl mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı şahıslara ait olan tarlaları da bulunmaktaydı. Kişiler bu tarlaların tasarruf hakkını isterler ise sahib-i arzın izniyle bir başkasına satabilirlerdi¹¹⁶⁰. Söz konusu tarlaları tasarruf edenler de muhakkak ki bu tarlalarda ziraatle uğraşmakta idiler.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Afyonkarahisar Şehri ekonomik hayatında el sanatları ve ticaretin de önemli ölçüde yeri olduğu söylenebilir. Bilhassa, yağcılık, debbağlık ve saraçlık gibi iş kollarının oldukça iyi durumda olduğu bir şehir olmanın yanı sıra, tespit edilen en az dört bedesten, faal durumda on dört han, on iki çarşı, üç pazar yeri ve gerçekten oldukça yüksek oranda dükkan sayısı ile ticaretin çok etkin şekilde var olduğu bir şehirdir.

2. TİCARET HAYATI

2.1. GENEL TİCARİ DURUM

Suraiya Faroqhi, Karahisâr-ı Sâhib (Afyon)'in, Ankara, Konya, Tokat, Niğde, Kütahya, Bergama, Tire, Bursa ve Kayseri ile birlikte Batı ve Orta Anadolu'nun tam anlamıyla gelişmiş ticaret merkezlerini oluşturduğunu belirtir¹¹⁶¹.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar, bedestenleri, hanları, çarşıları, pazar yerleri ve çok sayıda dükkanlarıyla ticaretin etkin şekilde var olduğu bir şehirdir. Hatta Kayseri'den bile ticaret amacıyla gelip yerleşilecek kadar ticareti canlı bir yer olarak görünmektedir¹¹⁶². Evliya Çelebi de "*Şehir, ticaret şehri olduğu*

¹¹⁵⁸ AŞS, *Defter 513*, 20b/85 (15 Zilhicce 1084/ 23 Mart 1674).

¹¹⁵⁹ Meselâ, vefat eden Sofular Mahallesi'nden Hacı Süleyman bin Bâli'nin, terekesi arasında şehirdeki mal varlıklarının dışında Elpirek Köyü'nde dört göz değirmen, Çepni Köyü'nde bahçe, Timurtaş Mevkii'nde Şiruganhâne ve İnaz Köyü'nde çiftliği bulunmaktadır (AŞS, *Defter 507*, s. 16/59, 20 Rebiü'l-âhir 1071/ 23 Aralık 1660).

¹¹⁶⁰ AŞS, *Defter 502*, 6b/37 (12 Rebiü'l-evvel 1061/ 5 Mart 1651), 10a/64 (24 Rebiü'l-âhir 1061/ 16 Nisan 1651), 10b/66 (24 Rebiü'l-âhir 1061/ 16 Nisan 1651), 20b/139 (Evâsıt-ı Receb 1061/ 1651); *Defter 511*, 57a/348 (Evâil-i Rebiü'l-evvel 1081/ 1670).

¹¹⁶¹ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 43.

¹¹⁶² 1080 tarihli bir mahkeme kaydında, Kayseri'den ticaret maksadıyla şehre gelerek yerleşen bir kişi ile Akşehir'den geldiği anlaşılan bir kişinin ortak şirket kurdukları, ancak daha sonra şirketi feshettikleri görülmektedir (AŞS, *Defter 511*, 23a/144, 1080/ 1669-1670))

için çarşı ve pazarı çok kalabalıktır"¹¹⁶³. "*Toplam iki bin kırk sekiz dükkan vardır*"¹¹⁶⁴ diyerek şehrin ticari potansiyelinin düzeyini anlamamıza katkıda bulunacak bilgiler vermektedir.

Afyonkarahisar ticaret hayatının ortaya konmasında, hanlarda konaklar iken vefat eden kişilerin tereke kayıtlarındaki bilgiler önemli katkı sağlamaktadır. Hanlarda konaklarken vefat eden tüccarların terekelerinde yer alan mallarının kadılar tarafından titiz bir şekilde kaydı tutulmaktadır. Çünkü bu mallar eğer bilinen bir mirasçısı var ise onlara teslim edilir¹¹⁶⁵ ya da mirasçısı gelinceye kadar bedestene emanet bırakılırdı¹¹⁶⁶. Mirasçısı olmadığı durumlarda mirliwa hassı geliri olarak el konulur ve sancakbeyi adına mütesellimin adamlarına teslim edilirdi¹¹⁶⁷. Bu kayıtlar Afyonkarahisar'a gelen tüccarların geldiği şehirler, ticaretini yaptıkları emtia, meslekler, hangi hanlarda kaldıkları vb. birçok bilgi içermektedir. Dolayısıyla Afyonkarahisar ticaret hayatının ortaya konmasında önemli katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada sınırlı sayıda mevcut olan tereke kayıtları kullanılarak Afyonkarahisar ticaret hayatıyla ilgili birtakım sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır.

Mesela, Evâil-i Rebû'l-âhir 1099/ 1688 tarihli Denizli'den gelip Abdullah Efendi Hanı'nda kalır iken vefat eden tüccarın muhallefatında 58 kara sığır gönü, 10 tilki derisi, mikrâz, kantar ve terazi olduğu görülmektedir ki bu mallar söz konusu kişinin dericilik yaptığını ortaya koymaktadır¹¹⁶⁸. 4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686 tarihli Yeni Han'da vefat eden bir başka kişinin muhallefatında ise bir papuççu kölesi, sekiz kalıp, 21 çift mest ve 17 sarı sahtiyan bulunmaktadır. Bu bilgiler de, söz konusu kişinin seyyar bir şekilde kölesine mest imal ettirerek sattığını ortaya koymaktadır¹¹⁶⁹. Gerçekten Afyonkarahisar şehrinde deriyle ilişkili esnaf guruplarının çok etkin olduğu düşünüldüğünde bu veriler anlam kazanmaktadır.

Milas'tan gelip Kapan Hanı'nda vefat eden Mehmet oğlu Şaban'ın şehirdeki muhtelif kişilere duhan verdiği¹¹⁷⁰, Arnavut Hüseyin Beşe'nin, Kapan Hanı'nındaki

¹¹⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹¹⁶⁴ Aynı eser, s. 21.

¹¹⁶⁵ AŞS, *Defter 506*, 46b/265 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹¹⁶⁶ AŞS, *Defter 519*, 114b/628 (Evâsıt-ı Zilhicce 1099/ 1688).

¹¹⁶⁷ AŞS, *Defter 511*, 72b/428 (Evâil-i Şevvâl 1080/ 1670).

¹¹⁶⁸ AŞS, *Defter 519*, 85a/489 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1099/ 1688).

¹¹⁶⁹ AŞS, *Defter 520*, 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686).

¹¹⁷⁰ AŞS, *Defter 518*, 25a/80 (Evâsıt-ı Muharrem 1095/ 1684).

odasında 300 vukıyye duhan bırakarak kaybolduğu¹¹⁷¹, İznik'ten gelerek Osman Paşa Hanı'nda kalan bir kişinin daha tütün sattığı¹¹⁷² gibi birtakım bilgiler dikkate alındığında, Afyonkarahisar'ın, yüksek oranda tütün ticareti yapanların da sıkça uğradığı bir yer olmasını akla getirmektedir.

Yeni Han'da kalan bir başka kişinin muhallefatında ise bir deste tesbih, bir deste boncuk, bir miktar lif, bir torba, bir top yemeni vardır¹¹⁷³. Akşehir'den gelip Balık Hanı'nda konaklayan bir diğer kişinin muhallefatı arasında ise karanfil, misk, sakız, kaşık, tarak ve kadınlara yönelik muhtelif eşyalar yer almaktadır¹¹⁷⁴. Bu kişiler de çerçi olsa gerektir.

Afyonkarahisar'a uğrayan tüccarlar arasında demirciler de bulunmaktadır. Evâil-i Receb 1065/ 1655 tarihli Kastamonu'dan gelip Müftü Hanı'nda vefat eden bir kişinin muhallefatında 400 kıyye demir, 20 kıyye çelik, 70 kıyye barut, kantar ve demircilerde 630 akçe alacağı vardır. Bunlar da göstermektedir ki söz konusu kişi demir, çelik ve barut ticareti yapmaktadır¹¹⁷⁵.

Afyonkarahisar hanlarında konaklar iken vefat eden iki kişinin daha terekeleri ilgi çekmektedir. Bunlardan biri Erzurum'dan gelip Hacı Hamza Hanı'nda vefat eden Hacı Mehmet'in muhallefatıdır. Hacı Mehmet'in muhallefatında iki adet Kebîr Abdüsselam, iki adet Sağîr Abdüsselam, bir dirhem-i terazi, iki kutu içinde bir miktar hokka, bir miktar kök, on beş kıyye çuvalıyla çelik bulunmaktadır¹¹⁷⁶. Söz konusu kişi de büyük ihtimalle kitap çoğaltarak satan, aynı zamanda çelik toplayıp satan birisi olmalıdır. Diğer tereke ise macun yiyerek zehirlenerek Yeni Han'da vefat eden bir Arap âliminin muhallefatıdır. Hacı Hasan'ın terekesinde bulunanlar, kilim, ihram, kürk, çuka, sarık, gömlek, beyaz-ı sâde, makrama, havan, heğbe, kahve ibriği, kara bıçak, divit, tesbih, bir miktar çit, Kitâb-ı Avârifi'l-ma'ârif, Perîşân hüküm kitabı, cüzdan, poşış, kavuk, kaftan, zibun, çağşır, dirhem-i terazi, peştamal, kutu, tas, tencere, tava, çizme, sahan, iki kutu tecemmülât-ı hukemâ¹¹⁷⁷.

¹¹⁷¹ AŞS, Defter 512, 53a/295 (15 Safer 1084/ 1 Haziran 1673).

¹¹⁷² AŞS, Defter 512, 39b/227 (10 Zilhicce 1083/ 29 Mart 1673).

¹¹⁷³ AŞS, Defter 520, 58b/191 (Evâhir-i Rebû'l-evvel 1098/ 1687).

¹¹⁷⁴ AŞS, Defter 519, 114b/628 (Evâsıt-ı Zilhicce 1099/ 1688).

¹¹⁷⁵ AŞS, Defter 504, 17b/96 (Evâil-i Receb 1065/ 1655).

¹¹⁷⁶ AŞS, Defter 518, 20a/64 (11 Zilhicce 1094/ 1 Aralık 1683).

¹¹⁷⁷ AŞS, Defter 520, 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686).

Bunların haricinde, Balık Hanı'nda vefat eden ve muhallefatında, bir kara bıçak, eğe, çekiç, kantar, kısıaç, küçük örs, iki Frenk kilidi ile seksen bir adet anahtarsız kilit olduğu görülen, seyyar olarak kilit yaparak satan bir kilitçi¹¹⁷⁸ ile İzmir'den gelerek Müftü Efendi Hanı'nda kalan bir Yahudi kalaycı da kayıtlar arasında yer almaktadır¹¹⁷⁹.

Afyonkarahisar'a gelen tüccarlar arasında Acem tüccarlarının ayrı bir yeri ve önemi olduğu muhakkaktır. Gerçekten İran tarafından Afyonkarahisar Şehri'ne çok sayıda Acem tüccarının geldiği görülmektedir. Gelen bu tüccarların bir kısmı gayrimüslim¹¹⁸⁰ olmasına karşılık bir kısmı da Müslümandır¹¹⁸¹. Acem tüccarlarının büyük çoğunluğu Nahcivan civarından olup, Müslüman veya gayrimüslim olsun hemen hemen tamamının Afyonkarahisar'da bulunan Acem hanlarında kaldıkları anlaşılmaktadır.

Müslüman veya gayrimüslim, yerli veya yabancı bütün tüccarlar yanlarında ticaret mallarıyla birlikte günlük olarak kullandıkları birtakım eşyaları da beraberlerinde taşırlardı. Çünkü uzun süreliğine başka diyarlara gitmek durumunda idiler. Bu nedenle tüccar terekelerinde her ne kadar günlük eşyaları ile ticaretini yaptıkları malların ayrımı yapılmasa da bunları tahmin etmek çok da güç değildir. Dolayısıyla terekeler üzerinden söz konusu tüccarların ilgilendiği mallar hakkında fikir yürütmek mümkündür. Tüccar terekelerindeki günlük eşyaları olarak düşündüğümüz mallar arasında, tencere, leğen, sahan, tas, tava, kepece, ibrik, maşa, çanta, harar, heğbe, seccade, peşkir, meşin, sofraya, yastık, yorgan, kilim, don, gömlek, kuşak, kaftan, kuzu kürkü, serhatli, kavuk, poşu, gem, özengi, terazi, odun baltası, tüfenk, tabancalı tüfenk gibi mallar bulunmakta idi. Ticaretini yaptıklarını düşündüğümüz, tespit edebildiğimiz emtiaları ise acem boğâsîsi, acem çiti, afyon, al çenber, alaca kuşak, boğça, çenber, dival, değirmi çit, ferâce makrama, halep

¹¹⁷⁸ AŞS, *Defter 518*, 14a/45 (26 Şevval 1094/ 18 Ekim 1683).

¹¹⁷⁹ AŞS, *Defter 511*, 53b/332 (Safer 1081/ 1670).

¹¹⁸⁰ AŞS, *Defter 506*, 46b/265 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660); *Defter 512*, 24b/127 (27 Şevvâl 1083/ 15 Şubat 1673); *Defter 520*, 20a/58 (11 Safer 1098/ 27 Aralık 1686).

¹¹⁸¹ AŞS, *Defter 511*, 15b/95 (Evâsıt-ı Zilkade 1079/ 1669); *Defter 515*, 5b/19 (Evâsıt-ı Zilkade 1080/ 1670); *Defter 519*, 76a/445 (22 Zilkade 1099/ 18 Eylül 1688).

boğâsîsi, halep çiti, halep yastığı, ipek, peştamal, serhendî çit, şal, tülbend, yastık yüzüdür¹¹⁸².

Acem tüccarları haricinde Afyonkarahisar'a gelen tüccarların büyük çoğunlukla yerli tüccarlar olduğu söylenebilir. Hanlarda kalan kişilere, geldikleri şehirler itibariyle bakıldığında, Konya, Akşehir, Kütahya, Denizli, Alaşehir, İzmir, Milas, İznik, Mudurnu, Manyas, Tophane, Ankara, Kastamonu, Kayseri, Za'feranbolu, Tokat, Karahisâr-ı Şarkî, Erzurum, Şam ve Mağrib¹¹⁸³ olarak sıralayabiliriz. Gelen tüccarlar arasında Müslüman tüccarlar yanında yine gayrimüslim tüccarları görmek de mümkündür. Söz konusu şehirlere bakıldığında, Afyonkarahisar'a yakın, çevre şehirler olduğu gibi, orta uzaklıkta ve oldukça uzak olan önemli ticaret merkezleri de dikkati çekmektedir. Şehirde tüccarların rağbet ettiği, en yoğun çalışan hanlar Acem hanları, Müftü Efendi Hanı, Balık Hanı, Yeni Han, Osman Paşa Hanı ve Kapan Hanı'dır. Gayrimüslimlerin genelde tercih ettikleri Acem hanlarıdır. Bununla birlikte Müftü Efendi Hanı ile Balık Hanı'nda konaklayan gayrimüslimlere de rastlanmıştır¹¹⁸⁴. Bunların haricindeki hanlarda da kalmaları kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı'nın yerli tüccarlarının günlük ihtiyaç malzemeleri olarak yanlarında bulundurdukları eşyalar arasında öncelikle, aba, alaca, bukağı, boğasi, boğça, cüzdan, çağşır, çarşaf, çizme, çuka, çultar, diz çağşırı, dolama, don, eldiven, fes, gömlek, hırka, ihram, kapama, kebe, kahve ıbrığı, kavuk, kilim, kumkuma, kuşak, külah, kürk, makrama, mukaddem, na'lbekî, papuç, peştamal, peşkir, poşu, sarık, sofrâ, şalvar, tas, terpûş, tespîh, tozluk, velendese ve zıbun gibi giyecekler bulunmaktadır. Sonra yatmak için yastık ve yorgan; alışverişlerde kullanmak üzere terazi ve kantar; su için matara; yemek pişirmek için tencere ve sahan; içmek için kahve ile fincan ve kahve ıbrığı; eşyalarını taşırken içerisine koyacağı çuval,

¹¹⁸² AŞS, *Defter 515*, 5b/19 (Evâsıt-ı Zilkade 1080/ 1670); *Defter 519*, 76a/445 (22 Zilkade 1099/ 18 Eylül 1688); *Defter 520*, 20a/58 (11 Safer 1098/ 27 Aralık 1686).

¹¹⁸³ AŞS, *Defter 503*, 21b/133 (Evâil-i Receb 1062/ 1652); *Defter 504*, 17b/96 (Evâil-i Receb 1065/ 1655); *Defter 511*, 53b/332 (Safer 1081/ 1670); *Defter 512*, 28b/144 (14 Zilkade 1083/ 3 Mart 1673), 39b/227 (10 Zilhicce 1084/ 18 Mart 1674), 60b/335 (28 Rebîü'l-evvel 1084/ 13 Temmuz 1673); *Defter 514*, 48a/201 (9 Safer 1086/ 5 Mayıs 1675); *Defter 518*, 12b/40 (26 Şevval 1094/ 18 Ekim 1683), 14a/45 (26 Şevval 1094/ 18 Ekim 1683), 20a/64 (11 Zilhicce 1094/ 1 Aralık 1683), 25a/80 (Evâsıt-ı Muharrem 1095/ 1684); *Defter 519*, 5b/34 (Evâhir-i Muharrem 1099/ 1687), 85a/489 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1099/ 1688), 114b/628 (Evâsıt-ı Zilhicce 1099/ 1688); *Defter 520*, 51b/171 (Evâsıt-ı Zilkade 1098/ 1687), 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686), 58b/191 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1098/ 1687).

¹¹⁸⁴ AŞS, *Defter 503*, 8b/44 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651); *Defter 511*, 53b/332 (Safer 1081/ 1670).

dağarcık, harar, heğbe, kaşıklık, kese, kutu ve torba; eşyalarını taşıyacak at, bârgîr, katır kısrağ ve eğerleri, güvenliklerini sağlamak için kara bıçak, kara kılıç, kılıç, ve tabancalı tüfenk ile mesleğini icra etmekte kullandığı bıçkı, çekiç, eğe, ayakkabı kalıbı, kışaç, mikrâz ve örs bulunabilmektedir. Hatta pabuç imal ettirmek üzere pabuççu köle dahi bulunabilmektedir. Terekelerde, ticaretini yaptıklarını düşündüğümüz mallar ise şunlardır: Barut, boncuk, çelik, demir, ferâce, frenk kilidi, çağşır, donluk, duhan, kaftan, kalay, kara sığır gönü, kaşık, mest, misk, kilit, sandal, sarı sahtiyan, takye, tarak, tespih, tilki derisi ve yemeni¹¹⁸⁵.

12 Rebû'l-âhir 1077/ 27 Aralık 1659 tarihli bir muhallefât kaydındaki bilgiler de, Afyonkarahisar ticaret hayatıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Vefat eden Abdullah oğlu Hacı Yusuf'un muhallefâtında; Hüdâlı Dükkanı diye bilinen, 120 kuruş değerinde bir haffaf dükkanı, Attârlar Sûku'nda bir na'lçacı dükkanı ve kuyumcular yakınında bir mahzen, tahmînî on bin akçelik na'lça, 6200 akçelik 62 vukıyye bakam, 5500 akçelik kösele, 1080 akçe değerinde 32 adet tiftik kolañ, 56000 akçelik 1860 vukıyye demir, 2560 akçelik 80 vukıyye pamuk, 30600 akçelik 180 batman yağ, 16000 akçelik 200 batman susam olduğu görülmektedir. Yusuf'un haffâf dükkanı olmasına rağmen ayakkabı satmasına ilişkin başka kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte na'lça dükkanında nalça ve kösele sattığı, aynı zamanda demir ticareti yaptığı açıktır. Diğer taraftan, pamuk, kolañ, yağ ve susam ticareti yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca alacak kayıtları arasında bir na'lçacıda 4400 akçe, kalaycılarda 7700 akçelik 35 vukıyye kalay ve Demirci Haydar'da 2200 akçe alacağı olması da Yusuf'un na'lça, demir ve kalay ticaretiyle uğraştığına işaret etmektedir. Bütün bu bilgiler, bir kişinin aynı anda birçok farklı alanda ticârî faaliyette bulunabildiğini göstermektedir. Yusuf'un muhallefâtındaki ödemeler kısmında ise Budanya'dan demir almaya giden ve İstanbul'daki alacakları tahsile giden kişilere verilen harclar ile Edirne'de pazara giden oğluna olan borcunun kaydı bulunmaktadır ki bunlar da ticârî ilişkilerde buldukları yerlere işaretler. Yusuf'un muhallefâtındaki ödemeler kısmındaki diğer bilgiler de Yusuf'un nakit para kaynağının tespitinde bize yol göstermektedir. Yusuf öncelikle yüklü miktarda, 730 guruşluk eşinin parasını

¹¹⁸⁵ AŞS, *Defter 503*, 8b/44 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651); *Defter 504*, 17b/96 (Evâil-i Receb 1065/ 1655); *Defter 512*, 12a/55 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1083/ 1672), 53a /295 (15 Safer 1084/ 1 Haziran 1673); *Defter 518*, 14a/45 (26 Şevval 1094/ 18 Ekim 1683); *Defter 519*, 85a/489 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1099/ 1688), 114b/628 (Evâsıt-ı Zilhicce 1099/ 1688); *Defter 520*, 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686), 58b/191 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1098/ 1687), 86a/304 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1098/ 1687).

kullanmıştır. Bunun dışında Hark Vakfı, Hacı Mahmut Mahallesi Avâriz Vakfı ve İmâret Çeşmesi vakıflarından borç aldığı görülmektedir¹¹⁸⁶. Deri ticareti yaptığı anlaşılan ve ticaret için gittiği Karaman'da vefat eden, Karaman Mahallesi'nden Ahmet oğlu Ali'nin muhallefâtındaki borçlar arasında da Karaman Mahallesi Avâriz Vakfı yer almaktadır¹¹⁸⁷.

Bu kayıtlar, özellikle şehirdeki esnafın kredi ihtiyacının karşılanmasında birinci derecede para vakıflarının kullanılmasına işaret olmalıdır.

2.2. TİCARET MAHALLERİ

2.2.1. Hanlar ve Kervansaraylar

Şehirlerdeki hanlar, hiç şüphesiz şehir ticaretinin önemli bir unsuru idiler. Kentlerdeki hanlar uzun süreli kullanım içindi. Kentte geçici olarak kalan tüccarlar burada kalır, mallarını da aynı yerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlanırdı. Hanların geceleri korunması için çeşitli düzenlemeler vardı¹¹⁸⁸. Kent çarşılarındaki büyük hanlarda tüccarlar kervanların oluşmasına yol açan pazarlıklara girişirlerdi¹¹⁸⁹. Suraiya Faroqhi, Genelde bir kentteki han sayısının o kentin ticari önemini göstermesi gerektiğini ve bununla birlikte hanların bir kısmında çok sayıda oda ve dükkan bulunduğunu, bu türden bir tek hanın varlığının bile kentin bölgelerarası ticarete önemli bir rol oynadığını göstermeye yetebileceğine işaret etmektedir¹¹⁹⁰. Aynı zamanda, Karahisâr-ı Sâhib (Afyon), Tokat ve Beypazarı'nda kayıtlara geçmiş olan 5-6 hanın bulunduğunu ve Tokat ile Afyon'un bölgeler arası ticaret merkezi olduğunu belirtmektedir¹¹⁹¹.

Bir başka çalışmada ise Afyonkarahisar'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında sadece vakıflara ait, han görevi yapan dördü faal sekiz kârbânsarayın varlığı tespit

¹¹⁸⁶ AŞS, *Defter 509*, s. 21/51 (12 Rebü'l-âhir 1077/ 12 Ekim 1666).

¹¹⁸⁷ AŞS, *Defter 513*, 14a/55 (23 Zilka'de 1084/ 1 Mart 1674).

¹¹⁸⁸ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 33.

¹¹⁸⁹ *Aynı eser*, s. 59.

¹¹⁹⁰ *Aynı eser*, s. 37.

¹¹⁹¹ *Aynı eser*, s. 35, 36.

edilmiştir¹¹⁹². 1575 tarihli vakıf tahrir defterinde bir tek han ismi geçmektedir ki o da İncirhanı'dır. İncirhanı'na aynı zamanda kârbânsaray da denmektedir. Buna karşılık şehirde aynı görevi yapan kervansaraylar mevcuttur. Selçuklular döneminde yaygın biçimde kullanılan kervansaraylar için XVI. yüzyılda Osmanlılar *han* tabirini kullanmaya başlamışlardır. Kervansaray ile han tabirlerinin aynı mekanlar için kullanılması İncirhanı'na aynı zamanda kârbânsaray denmesinden de anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar'da dördü faal, dördü harap halde olmak üzere sekiz kârbânsaray vardır. Bunlardan ilki İncir Kârbânsarayı, diğer ismiyle İncir Hanı'dır. Bu han Mustafa Ağa Vakfı'na ait olup geliri Hazret-i Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn rûhlarına Kuran okumak için vakfedilmiştir. İkinci kârbânsaray Arasta Kârbânsarayı'dır. Bunun kira gelirinin bir kısmı Mevlânâ Şeyh Abdurrahim Evkâfi'nin gelirine dahildir. Kârbânsarayın yerinin geliri ise Hacı İsmail Medresesi Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktadır. Afyonkarahisar'dan bu dönemde faaliyette olan bir diğer kârbânsaray da Balıkçılar Kârbânsarayı'dır. Bu kârbânsaray, Çerçi Turud Zâviyesi Evkâfi'na aittir. Şehirdeki en fazla gelir getiren kârbânsaray ise Kapan Kârbânsarayı'dır. Kasım Paşa, Mevlânâ Şeyh Abdurrahim'in müderrislik yaptığı Alaca Medrese'nin evkâfına ait olan *Bey Tarlası* denilen yere hamam ve cami ile birlikte bu kârbânsarayı yaptırmıştır. Kasım Paşa Hamamı'nın yanındaki bu kârbânsarayın kira gelirinin bir kısmı Kasım Paşa Evkâfi'na aittir. Yine bu kârbânsaraydan elde edilen gelirin bir kısmı ile içerisindeki on adet dükkandan elde edilen önemli miktarda gelir de Alaca Medrese Evkâfi'nin gelirleri arasında yer almaktadır. Afyonkarahisar'daki harap haldeki kârbânsaraylardan ilki Umur Bey bin Timurtaş Medresesi ve Câmî'-i Cedîd Vakfı'na ait olup herhangi bir geliri yoktur. Harap olması nedeniyle geliri olmayan bir diğer kârbânsaray da Mevlevîhâne Evkâfi'na ait olup evlâda vakfedilmiş kârbânsaraydır. Geri kalan iki kârbânsaraydan biri Çavuşzâde Mescidi Vakfı'na ait olup harap olması nedeniyle ancak yeri kiraya verilerek gelir elde edilebilmektedir. Diğeri de Çerçi Turud Zâviyesi Vakfı'na ait Sığircıbaşı Kârbânsarayı'dır ki bu da haraba yüz tutması nedeniyle gelir getirmediğinden yeri icara verilmektedir¹¹⁹³.

¹¹⁹² Mustafa Karazeybek, "1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterine Göre Afyonkarahisar Ticaret Mahalleri", V. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000 Afyonkarahisar)*, İstanbul ty., s. 70.

¹¹⁹³ Aynı makale, s. 60-61.

Şehirlere gelip-giden bâzergân ve yolculara, kendi hanlarında kalmaları için birtakım hancılar tarafından baskı yapılmakta ve şikayetler üzerine bu tür baskı ve zorlamaları engellemeye yönelik olarak fermanlar çıkmaktadır. Evâil-i Şaban 1108 tarihli ferman da bunlardan biridir. Karahisâr-ı Sâhib Kadısı'na hitaben yazılan fermana, şehirden gelip-geçen bâzergân ve yolcuların istedikleri hanlarda konaklayarak alış-veriş yapmalarının sağlanması ve hancıların zorlamalarının engellenmesi emredilmektedir¹¹⁹⁴.

Evliya Çelebi de Afyonkarahisar hanlarıyla ilgili olarak, "*On dokuz tüccar hanı vardır. Bunlar, Kapan Hanı, Abdullah Efendi Hanı, Hacı Üveys Hanı, Çiftelerli Osman Paşa Hanı, Çatalbaş Paşa Hanı, Acem Hanı (Kale gibi bir handır, Acem tüccarları başka yerlere gitseler de hanın sürekli kirasını ödeyerek başkalarının burada konaklamasına müsaade etmezlerdi)*" demektedir¹¹⁹⁵.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde mevcut hanlarla ilgili yapılan çalışmalarda, sicil defterlerine muhtelif sebeplerle akseden bilgileri kullanılmıştır. Şer'iyye sicillerindeki dava kayıtları üzerinde yapılan çalışmalar sırasında, Yukarı Acem Hanı, Aşağı Acem Hanı, Abdullah Efendi Hanı, Ali Ağa Hanı, Balık Hanı, Hacı Hamza Hanı, El-Hâc Üveys Hanı, Kapan Hanı, Kemer Hanı, Müftü (Efendi) Hanı, Osman Paşa Hanı, Taş Han, Uzun Ahmet Hanı ve Yeni Han isimleriyle faal durumda bulunan on dört han ismi tespit edilmiştir¹¹⁹⁶.

Afyonkarahisar hanları içerisinde belki de en yoğun olarak çalışanı Acem hanları olarak değerlendirilebilir. Bu hanlar, adından da anlaşılacağı gibi büyük oranda Acem tüccarlarının kaldığı hanlardır¹¹⁹⁷.

Acem Hanı ismi sicil kayıtlarında sık sık geçmekle birlikte, Evâsıt-ı Zilkade 1098/ 1687 tarihli bir sicil kaydında Yukarı Acem Hanı¹¹⁹⁸, 22 Zilkade 1099/ 18

¹¹⁹⁴ AŞS, *Defter 512*, 86b/438 (Evâil-i Şaban 1108/ 1697).

¹¹⁹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹¹⁹⁶ AŞS, *Defter 502*, 22a/149 (Evâil-i Şaban 1061/ 1651); *Defter 503*, 22b/145 (Evâhîr-i Şaban 1062/ 1652); *Defter 506*, 46b/265 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660); *Defter 512*, 28b/144 (14 Zilkade 1083/ 3 Mart 1673), 60b/335 (28 Rebîü'l-evvel 1084/ 13 Temmuz 1673); *Defter 513*, 21a/87 (24 Zilhicce 1084/ 1 Nisan 1674); *Defter 514*, 48a/201 (9 Safer 1086/ 5 Mayıs 1675); *Defter 518*, 14a/45 (26 Şevval 1094/ 18 Ekim 1683), 20a/64 (11 Zilhicce 1094/ 1 Aralık 1683), 26b/115 (Şevvâl 1085/ 1674-1675); *Defter 519*, 5b/34 (Evâhîr-i Muharrem 1099/ 1687), 85a/489 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1099/ 1688); *Defter 520*, 51b/171 (Evâsıt-ı Zilkade 1098/ 1687), 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686).

¹¹⁹⁷ AŞS, *Defter 506*, 46b/265 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹¹⁹⁸ AŞS, *Defter 520*, 51b/171 (Evâsıt-ı Zilkade 1098/ 1687).

Eylül 1688 tarihli diğer bir kayıta ise Aşağı Acem Hanı geçmektedir¹¹⁹⁹. Bu kayıtlar Afyonkarahisar'da iki acem hanının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde de Aşağı ve Yukarı Acem hanı olarak iki acem hanı bulunduğu bilinmektedir¹²⁰⁰. Bazı kayıtlarda, Acem Hanı'nın Fakih Paşa Mahallesi'nde¹²⁰¹, Gön Pazarı'nda bulunduğu ilişkin bilgiler vardır. Aynı zamanda bu hanın Abdullah Efendi tarafından yaptırılan, iki katlı, otuz odası, ahır ve samanlığı olan önemli bir han olarak Şaban 1084/ 1673 tarihinde Hamza oğlu Kadı Abdullah Efendi tarafından neslinden gelenler için vakfedildiği görülmektedir¹²⁰². Ancak bu hanın Aşağı veya Yukarı Acem hanlarından hangisi olduğuna ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Belki de iki katlı hanın her bir katı için aşağı ve yukarı tabirleri kullanılmış olma ihtimali de söz konusu olabilir. Ancak bu konuda da bir bilgiye rastlanmamıştır. Acem Hanı için nadir de olsa kârbânsaray tabiri de kullanılmaktadır¹²⁰³. Aşağı Acem Hanı'nın 22 Zilkade 1099/ 18 Eylül 1688 tarihinde hancısı İvaz isimli bir gayrimüslim olması da dikkat çekicidir¹²⁰⁴.

Çalışılan dönemde Acem hanlarıyla birlikte hareketliliğin fazla olduğu hanlardan biri de Müftü Efendi Hanı'dır. Bu hanın faaliyette olduğunu gösteren birçok kayıt mevcuttur¹²⁰⁵. Söz konusu han, Uzun Çarşı'da¹²⁰⁶ olup Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin de bu handa kalmalarına ilişkin kayıtlar vardır¹²⁰⁷.

Yoğun çalışan hanlardan bir diğeri de Otpazarı Çarşısı ile Haffaflar Çarşısı yanında bulunan Balık Hanı'dır¹²⁰⁸. Yine sık olmamakla birlikte gayrimüslimlerin kaldığı hanlardan bir diğeri de¹²⁰⁹.

Şehirdeki önemli hanlardan biri de Tuz Pazarı yakınında bulunan Osman Paşa Hanı'dır¹²¹⁰. İki katlı olan hanın 5 Muharrem 1084/ 22 Nisan 1673 tarihinde hancısı Abdullah oğlu Yusuf'tur¹²¹¹.

¹¹⁹⁹ AŞS, *Defter 519*, 76a/445 (22 Zilkade 1099/ 18 Eylül 1688).

¹²⁰⁰ M. Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", s. 104.

¹²⁰¹ AŞS, *Defter 512*, 18a/92 (25 Şaban 1083/ 16 Aralık 1672), 18b/93 (28 Şaban 1083/ 19 Aralık 1672).

¹²⁰² AŞS, *Defter 509*, s. 53/98 (Şaban 1084/ 18 Kasım 1673); *Defter 520*, 20a/58 (11 Safer 1098/ 27 Aralık 1686).

¹²⁰³ AŞS, *Defter 502*, 16b/113 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

¹²⁰⁴ AŞS, *Defter 519*, 76a/445 (22 Zilkade 1099/ 18 Eylül 1688).

¹²⁰⁵ AŞS, *Defter 502*, 2a/4 (Evâil-i Şaban 1061/ 1651), 12b/81 (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651), 41a/263 (Evâil-i Rebiü'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 512*, 60b/333, 335 (25, 28 Rebiü'l-evvel 1084/ 10, 13 Temmuz 1673).

¹²⁰⁶ AŞS, *Defter 503*, 3a/9 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651).

¹²⁰⁷ AŞS, *Defter 503*, 3b/13 (Evâhir-i Ramazan 1061/ 1651).

¹²⁰⁸ AŞS, *Defter 502*, 42b/272 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 512*, 35a/191 (Evâil-i Safer 1078/ 1667).

¹²⁰⁹ AŞS, *Defter 503*, 8b/44 (Evâil-i Zilhicce 1061/ 19 Kasım 1651).

Yeni Han da misafirlerin konaklama hususunda rağbet ettikleri hanlardan birisi olarak değerlendirilebilir¹²¹².

Şehirde belli oranda faal olan ve yine gayr-i Müslimlerin de kaldığına ilişkin kayıtlar bulunan bir diğer han ise Hacı Üveys Hanı'dır¹²¹³. Egeste Mahallesinde bulunan üçte bir hissesine, babasından mîrâs yoluyla sahibi olan Burmalı Mahallesi sakinlerinden Hacı Üveys oğlu Mehmet, hissesini baba ve ana bir kardeşi olan Hoca Davud'a 7500 akçe ve Kuyumcular Çarşısı'nda bulunan bir kuyumcu dükkânı karşılığında satmıştır¹²¹⁴.

Bahsettiğimiz hanlardan başka XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde faaliyette olan hanlar Kapan Hanı¹²¹⁵, Abdullah Efendi Hanı¹²¹⁶, Ali Ağa Hanı¹²¹⁷, Hacı Hamza Hanı¹²¹⁸, Kemer Hanı¹²¹⁹, Taş Hanı¹²²⁰, Uzun Ahmet Hanı¹²²¹,

2.2.2. Bedestenler

Bedestenler, şehirlerde ticaretin nabzının attığı, zaman zaman birçok dükkan ve dolabın bulunduğu, muhtelif ticaret mallarının alınıp-satıldığı mekanlar durumundaydı. Ticaret merkezi olan şehirlerin en başta gelen özelliklerinden biri de hiç şüphesiz bedestenlere sahip olmalarıydı.

Bedestenler, değerli mal ve paranın muhafaza edildiği mekanlar olarak hizmet veren yerlerdir. Bedestene emanet konulan malların çalınması durumunda, eğer bedestencinin kusuru var ise ona ödettirilirdi¹²²². Bedestende saklanan malların hepsi satılık eşya da değildi. Ahali değerli eşyalarını bedestendeki kasalara bırakabiliyorlardı¹²²³. Afyonkarahisar'da da bedestene dört yıl gibi uzun bir süre dışarıdan gelenlerin eşya emanet bırakmalarına ilişkin kayıtlar yer almaktadır. Şayet

¹²¹⁰ AŞS, *Defter 506*, 28a/147 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658).

¹²¹¹ AŞS, *Defter 512*, 44b/255.

¹²¹² AŞS, *Defter 520*, 57a/185 (4 Receb 1097/ 27 Mayıs 1686), 58b/191 (Evâhir-i Rebü'l-evvel 1098/ 1687).

¹²¹³ AŞS, *Defter 503*, 2b/6 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651).

¹²¹⁴ AŞS, *Defter 502*, 14a/93 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651).

¹²¹⁵ AŞS, *Defter 519*, 5b/34 (Evâhir-i Muharrem 1099/ 1687).

¹²¹⁶ AŞS, *Defter 519*, 85a/489 (Evâil-i Rebü'l-âhir 1099/ 1688).

¹²¹⁷ AŞS, *Defter 513*, 21a/87 (24 Zilhicce 1084/ 1 Nisan 1674).

¹²¹⁸ AŞS, *Defter 518*, 20a/64 (11 Zilhicce 1094/ 1 Aralık 1683).

¹²¹⁹ AŞS, *Defter 514*, 48a/201 (9 Safer 1086/ 5 Mayıs 1675).

¹²²⁰ AŞS, *Defter 514*, 26b/115 (Şevvâl 1085/ 1674-1675).

¹²²¹ AŞS, *Defter 512*, 28b/144 (14 Zilkade 1083/ 3 Mart 1673), 145, 146 (17 Zilkade 1083/ 6 Mart 1673).

¹²²² Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafları*, İstanbul 2003, s. 49.

¹²²³ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 33.

bedestende emanet bırakılan malların sahibi varissiz olarak vefat ederse, diğer mallarda olduğu gibi bunlara da mirliya hassı olarak el konurdu¹²²⁴. Şehre gelen yabancıların vefatı durumunda, malları mirasçısı gelinceye kadar bedestenlerde emanet olarak tutulduğu gibi¹²²⁵, bedestenler ve bedesten esnâfi mîrî akçelerin emaneten muhafaza edilmesinde de kullanılırdı¹²²⁶. Bunların haricinde, devlet merkezinden bazı önemli hususlara dair gelen emirlerin bir sandık içerisine konularak saklandığı yerler olarak da bedestenler dikkat çekmektedir¹²²⁷.

Sık sık tüccarlarla bedesten yöneticileri arasında çıkar çatışmaları olurdu. Genellikle bedesten yöneticileri, belli malların yalnızca bedestende satılmasını ister, tüccarlar da buna şiddetle karşı çıkardı¹²²⁸.

Diğer taraftan bedestenler Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ortak faaliyet gösterdiği mekanlardır. Mesela, Hızır Bâlî oğlu Alton'un muhalledât kaydından anlaşıldığına göre, Alton ticaret erbabı olup bir yağ dükkanı ile bedestende bir dolabı bulunmaktadır¹²²⁹.

1575 tarihli Afyonkarahisar vakıf tahrir defterine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar'da vakıflara ait "Bezzâzistân-ı Cedîd" (Yeni Bedesten) ismiyle anılan bir bedesten bulunmaktaydı. Bunun dışında bir bedesten ismi geçmese de söz konusu bedestene yeni bedesten denmesinden bir başka bedestenin varlığı anlamı da çıkartılabilir. Fakat bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Yeni Bedesten Şeyh Abdurrahim (Mısrî) ile kardeşi Mustafa'ya ait olup vakfedilmiştir¹²³⁰.

Afyonkarahisar'da çalıştığımız dönemde dört bedesten ismine ulaşılmıştır. Bunlar, Abdurrahim Efendi Bedesteni¹²³¹, Efelizade Bedesteni¹²³², Kurşunlu Bedesten¹²³³ ve Rüstem Paşa Bedesteni'dir¹²³⁴. Abdurrahim Efendi Bedesteni sandık

¹²²⁴ AŞS, *Defter 512*, 31b/165 (Evâsıt-ı Zilhicce 1077/ 1667).

¹²²⁵ AŞS, *Defter 519*, 114b/628 (Evâsıt-ı Zilhicce 1099/ 1688).

¹²²⁶ AŞS, *Defter 502*, 86b/543 (Evâsıt-ı Ramazân 1060/ 1650).

¹²²⁷ BOA, *MD 106*, s. 47/112, 48/114 (Evâhir-i N 1106).

¹²²⁸ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 34.

¹²²⁹ AŞS, *Defter 511*, 79b/468, 469, 470 (Evâhir-i Şa'bân 1079/ 1669).

¹²³⁰ M. Karazeybek, "Ticaret Mahalleri", s. 59.

¹²³¹ AŞS, *Defter 506*, 47b/268 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹²³² AŞS, *Defter 502*, 75b/475 (Evâsıt-ı Muharrem 1060/ 1650); *Defter 512*, 31b/165 (Evâsıt-ı Zilhicce 1077/ 1667).

¹²³³ 20 Rebîü'l-evvel 1061/ 13 Mart 1651 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre söz konusu tarihte bedesten kiralanmış olarak Hacı Mehmet oğlu Hacı Mehmet Ağa'nın tasarrufunda bulunmaktadır. Hacı Mehmet Ağa da bedesteni dolap yeri olarak başkalarına kiralamaktadır (*AŞS, Defter 502*, 7b/43).

¹²³⁴ AŞS, *Defter 510*, 33a/220 (1079/ 1668-1669).

yeri olarak şahıslara kiralanmakta idi. Şahıslar bu sandıklarda ticaret yapar, istediklerinde de başka kişilere sandıklarını satabilirlerdi. Hatta bu sandıkların yüksek fiyatlara el değıştirdiği görölmektedir. Sandık sahipleri arasında gayr-i Müslimler de yer almakta idi. Evâhir-i Şevval 1061/ 1651 tarihli bir hükümde, Ermeniyan Mahallesi'nden olup ölen Şirin oğlu Kirkor'un arsası aylık sekizer akçeye vakıftan kiralanmış olan sandığı 6525 akçeye Mehmet oğlu Mehmet'e satılmıştır¹²³⁵. Bu para şehirde birçok evin değerinden daha fazladır. Bezzâzistan'da bundan başka Ohan ve Alton isimli gayr-i Müslimlerinde sandıkları bulunmaktadır¹²³⁶.

Evliya Çelebi ise şehirde iki bedestenin var olduğunu ancak eskiden üç bedesten olmasına karşılık bunlardan birisinin Kızlarağası Abbas Ağa tarafından cami haline getirilmekte olduğunu belirtmektedir¹²³⁷.

2.2.3. Pazar Yerleri

Afyonkarahisar'da, 1575 tarihli vakıf tahrir defterine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında on adet Pazar vardır. Bunlar; Bezzâzlar, Demirciler, Fırıncılar, Giyâh (Ot), Keyl, Keçe, Meyve, Nemek (Tuz), Sarrâçlar ve Yukarı Pazar'dır. Bunlardan başka, timar tahrir defterlerinde Atpazarı (Bâzâr-ı Esb) ve Palamud Pazarı'ndan bahsedilmektedir ki bunlarla birlikte Afyonkarahisar'da on iki pazarın mevcudiyetini söyleyebiliriz¹²³⁸. XVII. yüzyılda yapılan çalışmalar sırasında üç Pazar ismine rastlanmıştır. Şehirde büyük ihtimalle daha fazla Pazar vardır. Ancak bu dönemde büyük oranda çarşıların ön plana çıktığı söylemek mümkün olabilir.

Avratlar Pazarı

Avratlar Pazarı, Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658 tarihli, Sıçanlı'ya bağlı Saraycık Köyü'nden bazı kişilerin Karahisâr-ı Sâhib'de Avratlar Pazarı'nda bulunan boyacı dükkanlarını satmasından bahseden bir kayıttan geçmektedir¹²³⁹.

¹²³⁵ AŞS, *Defter 503*, 5b/28 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651).

¹²³⁶ AŞS, *Defter 503*, 5b/28 (Evâhir-i Şevvâl 1061/ 1651).

¹²³⁷ Evliya Çelebi, *Şeyhatnâme Bağdat 306*, *Süleymaniye 462*, *Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹²³⁸ M. Karazeybek, "Ticaret Mahalleri", s. 61.

¹²³⁹ AŞS, *Defter 506*, 29b/154.

Gön pazarı

Evâil-i Rebû'l-âhir 1062/ 1652 tarihli bir kayıta Gön Pazarı Çarşısı'nda, İmaret Mahallesi sakinlerinden Bayram Dede oğulları Ali ve Hüseyin'e ait bir dükkan olup Recep oğlu Ahmet'e 7700 akçeye satmışlardır. Söz konusu dükkanın sınırında da Hacı Hızır ve Kalaycı İlyas dükkanları bulunmaktadır¹²⁴⁰ Gön Pazarı'ndaki bir başka dükkan ise Kale mustahfizlarından Mehmet oğlu Aydoğmuş tarafından Seyyid Hacı İlyas oğlu Seyyid Emrullah Çelebi'ye 4700 akçeye satılmıştır. Bu dükkanın arsası Ebulhasan Evkâfi'na ait olup aylık kirası beş akçedir¹²⁴¹.

Ayrıca, Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfizlarından Ebitalıp oğlu Hamza'nın da Gön Pazarı'nda faal durumda bir derici dükkanı bulunmaktadır¹²⁴².

Tahıl Pazarı

Evâil-i Rebû'l-âhir 1071/ 1660 tarihli bir belgede dolaylı olarak "Eski Tahıl Pazarı" bir mevki ismi olarak geçmektedir¹²⁴³.

3. ESNAF

3.1. ESNAF GURUPLARI

Afyonkarahisar Şehri'nde, diğer şehirlerde olduğu gibi muhtelif esnaf guruplarına ait çarşılar ve pazar yerleri olup esnaflar büyük ölçüde bu çarşılarda ve pazar yerlerinde toplanmışlardır. Şehrin çarşı ve pazarlarının fiziki özelliğiyle alakalı olarak Evliya Çelebi, "*Şehrin çarşı ve pazarında yollar gayet dar olup arabalar giremez, ancak atlılar güçlkle gezebilir*"¹²⁴⁴ diyerek kısaca bu mekanlardaki sokakların darlığına dikkat çekmektedir. Esnafların faaliyet alanı olan çarşı ve pazarın düzeni pazarbaşı tarafından sağlanır, ticari faaliyetlerde tekelcilik hoş karşılanmaz ve rekabete imkan tanınırdı¹²⁴⁵.

¹²⁴⁰ AŞS, *Defter 503*, 16a/92 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1062/ 1652).

¹²⁴¹ AŞS, *Defter 511*, 30b/188 (Rebû'l-evvel 1080/ 1669).

¹²⁴² AŞS, *Defter 510*, 3b/14 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1078/ 1667).

¹²⁴³ AŞS, *Defter 507*, s. 37/145 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1071/ 1660).

¹²⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹²⁴⁵ T. Özcan, *Osmanlı Esnafı*, s. 42.

Şehirde genel olarak esnaf guruplarıyla alakalı meselelerde, her esnaf gurubunun şeyhleri ve yiğitbaşlarının muhatap alındığını ve her gurubun şeyh ve yiğitbaşlarının esnaf adına işlerini takip ettikleri anlaşılmaktadır¹²⁴⁶.

Merasim alaylarında esnaf guruplarının belli sıraları vardı ve zaman zaman sıra hususunda aralarında anlaşmazlıklar çıkmakta idi. Debbağlar ile haddadlar arasında hangisinin önce yürüyeceğine dair bir sıkıntı ortaya çıkıp fetva istendiğinde, "*Zâhirde haddâd mukaddem görünür lâkin debbağlar dahi nâsın şiddet-i ihtiyâcına nazar olunursa anlar mukaddem olmak görünür tahkîkine vâsıl olmak murâd ise Âsitâne tarafına mürâcaat itsünler*" diye cevap verilmiştir. Arkasından, "*Bu sûretde otuz kırk seneden beri ikisi berâber yürüyüp lâkin sağ tarafında debbâğ ustalar yürüye gelüp sol tarafında haddâdlar yürüyü gelseler hâlâ âna muhâlif biz sağda yürürüz diyü haddâdlar ta'arruza kâdir olurmu? El-cevâb; Olmazlar*"¹²⁴⁷ şeklinde fetva çıkmış ve bir nevi iki esnaf gurubu arasında orta yol bulunmuştur.

Şehirdeki birtakım esnaf guruplarının meslekleriyle ilişkili diğer esnaf guruplarıyla alakalı şikayetleri ortaya çıkabilmekteydi. Bu şikayetler aynı zamanda içerisinde bulunulan dönemde esnafın sıkıntılarını ortaya koymakta da önemli katkıda bulunmaktadır. Meselâ, 19 Zilhicce 1066/ 8 Ekim 1656 tarihli dikici esnâfının şikayeti üzerine devlet merkezinden Karahisâr-ı Sâhib Kadısına gelen bir emirde bu yönde bilgilere ulaşılmaktadır. Dikici esnâfi, eskiden beri işledikleri pabuç ve mesti kazada haffaf olanlara verdikleri halde, haffaflardan bazılarının artık eskisi gibi pabuç ve mesti kendilerinden almayıp, dışarıdan gelenlerden almaları nedeniyle zarara uğradıklarını belirterek şikayette bulunmaktadırlar. Dikici esnâfının isteği, eskiden olduğu gibi haffâfların pabuç ve mesti kendilerinden almalarıdır. Gelen emirde ise kanunlar ve usule aykırı bir durum var ise düzeltilmesi yönündedir¹²⁴⁸. Yani durumu ayarlamak kadıya kalmaktadır.

Çarşı âdâbından da bahsetmek gerekir ise; Çarşı içinde yiyip içmek pek hoş karşılanmaz, hatta buna riayet etmeyen kişilerin şahitliği altı ay geçmeden kabul edilmezdi. Çarşı içinde falcılık, cincilik, gaipten haber verme gibi faaliyetlere izin

¹²⁴⁶ AŞS, Defter 504, 21b/126 (Evâil-i Rebü'l-evvel 1065/ 1655).

¹²⁴⁷ AŞS, Defter 507, s. 1/2, 3 (Zilhicce 1070/ 1660).

¹²⁴⁸ AŞS, Defter 505, s. 12/27 (19 Zilhicce 1066/ 8 Ekim 1656).

verilmezdi¹²⁴⁹. Pazara getirilen malı satmakla görevli kişi ise dellâldır. Satıcı ile müşteri arasında aracı konumundadır. Dellâlların yaptıkları iş karşılığında belli bir ücret aldıkları ve buna karşılık birtakım sorumlulukları da yükledikleri görülmektedir¹²⁵⁰.

Sancak mutasarrıfları yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını şehir esnafından satın almakta ve bazen paralarını ödemediğine dair esnafın şikayetleri olabilmektedir. Evâil-i Rebû'l-evvel 1065/ 1655 tarihli bir sicil kaydında bu yönde birtakım bilgilere ulaşılmaktadır. Söz konusu kayda göre, demirci esnafı, sâbık Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Mutasarrıfı Muslu Paşa'nın kendilerinden birkaç senedir aldığı mutfak eşyâsının parasını ödemediğine dair şikayette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Muslu Paşa'nın kethüdası ve şer'î vekili olarak Kethüdası Mahmut şehre gelerek mahkemeye müracaat etmiş ve şikayetçi olan demirciler ile sâir esnafın şeyhleri ve yiğitbaşlarının çağrılarak hesaplarının görülmesini istemiştir. Esnâfin ellerindeki defterler ile ifadelerine göre önce şikayette bulunan demircilerin defterleri ve kendi ifadelerine göre alacakları olan 150 akçe kendilerine ödenmiştir. Daha sonra bakkallardan pazarbaşı Hasan, Kasaplar Şeyhi Ahmet, Hayyâtlar Yiğitbaşı Yahyâ, pabuççulardan Osman ve sâir esnâfin şeyh ve yiğitbaşlarından alacakları olup-olmadığı sorularak ifadeleri kayda alınmıştır¹²⁵¹.

Ramazan aylarına mahsus olarak esnafın birtakım hazırlıklar yapması istenirdi. Özellikle halkın et ihtiyaçlarının karşılanmasına özen gösterilir ve bunun için Ramazan ayı yaklaştığında, şehirdeki kasaplar bir araya getirilerek, kendilerinden Ramazan ayı boyunca her gün dükkan başına belli sayıda koyun kesmelerine dair kendilerinden taahhüt alınırdı¹²⁵². Bununla birlikte yağcı esnafından da yağ bulmaları istenirdi. Meselâ, 1068/ 1657-1658 tarihli olduğu anlaşılan bir sicil kaydında şehirdeki 33 yağcı esnâfından birer küp yağ bulmaları sözü alınmıştır¹²⁵³.

---

¹²⁴⁹ T. Özcan, *Osmanlı Esnafı*, s. 41.

¹²⁵⁰ *Aynı eser*, s. 51.

¹²⁵¹ *AŞS, Defter 504*, 21b/126 (Evâil-i Rebû'l-evvel 1065/ 1655).

¹²⁵² Meselâ, tarihi belli olmayan ancak hükmün yanındaki kayıtların tarihlerinden anlaşıldığına göre, 1068 (1658) yılı Şaban ayı sonlarında kaydedildiği anlaşılan bir sicil kaydında, şehirdeki on kasap bir araya getirilerek kendilerinden Ramazan ayı boyunca, dükkan başına, beşer koyun kesmeleri taahhüdü alınmıştır (*AŞS, Defter 506*, 1a/2).

¹²⁵³ *AŞS, Defter 506*, 55a (1068/ 1657-1658).

Diğer taraftan Ramazan aylarında, Ramazan helvası yapılır ve fiyatı da önceden belirlenirdi¹²⁵⁴.

Esnafın ödediği vergilere gelince, prensip olarak ticaret mallarından gümrükten geçenler gümrük vergisine tabi olmakta, bunun dışında bir yılı doldurmuş olmak şartıyla ticaret mallarından dînî bir vecibe olarak zekat verilmekteydi. Zirâî ürün ise öşür adı verilen ve %5 ile %20 arasında değişen oranlarda vergilendirilmekteydi. Müslüman ahaliden alınan öşüre mukâbil gayrimüslim ahaliden de harac alınmakta idi¹²⁵⁵. Pazarda ticaret yapan kişilerden ise bir tür pazar vergisi olan bâc alınır¹²⁵⁶.

Esnafın ordu için de birtakım yükümlülükleri bulunduğu anlaşılmaktadır. 13 Şaban 1060/ 11 Ağustos 1650 tarihli bir ferman bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu fermana göre, baharda Girit seferine karadan ve denizden gönderilecek olan donanma ve asker mühimmatı için umûmen çarşı ve pazarı olan şehir ve kasabalardan içerisinde bulunulan senede ikişer kat ordu akçesi çıkarılması fermanı çıkmış olmasına rağmen daha sonra bunun yarıya düşürüldüğü belirtilmektedir. Aynı zamanda, gönderilen ferman ile şehir ve kasabalardaki ehl-i dükkan ve sanayi erbabından olan ekmekçi, bakkal, kasap, aşçı, başçı, çizmeci, postacı, eskici, muytap, yaycı, okçu, terzi, bezzâz, berber, çakırcı, mumcu, boyacı, çukacı, cüllâh, gazzâz, attâr, kılıççı, saraç, nalbant, bozacı ve diğer bütün esnaftan; Karahisâr-ı Sâhib Kasabası'ndan kırk bin, Şuhut Kasabası'ndan on beş bin, Sandıklı Kasabası'ndan on beş bin, Bolavadin Kasabası'ndan on bin akçe olmak üzere toplam seksen bin akçenin gönderilen defterde belirtildiği üzere tahsil edilerek devlet merkezine gönderilmesi emredilmiştir. İstenilen para esnafın tahammüllerine göre dağıtılarak tahsil edilecektir. Ayrıca parayı devlet merkezine getirmekle görevli mübaşirin masrafları için de her bin akçe başına ellişer akçe toplanacaktır. Esnaf olmayan, ziraat ve köy reayasından ise ordu akçesi talep edilmemesi emredilmektedir. Para tahsilatı sırasında, kâmil kuruş seksen akçe, esedî kuruş yetmiş akçe, zolata kuruş kırk akçe olarak hesap edilmesi, kuruş bulunmadığı yerlerde ise hâlis ayar akçe alınması istenmektedir. Ayrıca esnaflık yapan dergâh-ı

---

¹²⁵⁴ AŞS, *Defter 506*, 1a (1068/ 1657-1658).

¹²⁵⁵ T. Özcan, *Osmanlı Esnafı*, s. 63.

¹²⁵⁶ *Aynı eser*, s. 65.

muallâ yeniçerileri, cebeci, topçu ve bilcümle a'lâ, ednâ ve müteferrika çavuşu ve sair askerî taifesi bu vergi tahsil edilecek guruba dahil olacakları ve bunların hisselerine düşen ordu akçelerinin de zabitleri aracılığı ile tahsil edilmesi gerektiği belirtilmektedir¹²⁵⁷. 10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650 tarihli kayıta bu fermanın gereğinin yapıldığı ve Afyonkarahisar Şehri'ndeki esnaf guruplarından paraların toplanarak gönderildiği anlaşılmaktadır¹²⁵⁸. Diğer bazı kayıtlarda ise kasaba ve pazar kurulan yerlerin esnaflarından ayrıca ordubaz çıkarılarak orduya gönderildiği görülmektedir¹²⁵⁹.

Her şehirde olduğu gibi Afyonkarahisar Şehri'nde de pek çok meslek gurubu faaliyet göstermektedir. 10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650 tarihli olup ordu akçesi toplanan esnaf guruplarını gösteren bir liste, aynı zamanda şehirdeki önemli esnaf gurupları listesi olarak da değerlendirilebilir. Bunlar, Bakkallar, Debbaglar, Attârlar, Terziler, Semerciler, Demirciler, Kasaplar, Berberler, Nalbantlar, Kuyumcular, Sarraçlar, Ekmekçiler, Arpacılar, Kalaycılar, Eskiciler, Kürkçüler, Papuççular ve Kahvecilerdir¹²⁶⁰. Bunların haricinde pek çok farklı işle uğraşan esnafın da bulunduğu muhakkaktır. Farklı meslek guruplarının faal durumda olmasıyla biraz daha ön plana çıkan üç çarşıdan bahsedilebilir. Bunlar, Tuzpazarı Çarşısı¹²⁶¹, Uzun Çarşı¹²⁶² ve Otpazarı Çarşısıdır. Özellikle Otpazarı Çarşısı, incelediğimiz dönemde bir esnaf gurubuna ait çarşı olmaktan çıkmış, muhtelif meslek kollarından dükkanların bulunduğu bir ortak çarşı hüviyetine bürünmüştür. Bu çarşıda; bakkal dükkanları¹²⁶³, kasap dükkanları¹²⁶⁴, ağdacı dükkanları¹²⁶⁵, börekçi dükkanı¹²⁶⁶, boyacı dükkanı¹²⁶⁷, etmekçi dükkanı¹²⁶⁸ ve kahvehâneler¹²⁶⁹ gibi farklı iş yapan çok

¹²⁵⁷ AŞS, *Defter 502*, 82b/514 (13 Şaban 1060/ 11 Ağustos 1650).

¹²⁵⁸ AŞS, *Defter 502*, 89a/553 (10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650).

¹²⁵⁹ AŞS, *Defter 502*, 27a/178 (Evâil-i Safer 1061/ 1651); *Defter 506*, 23a/121 (Evâil-i Zilhicce 1068/ 1658).

¹²⁶⁰ AŞS, *Defter 502*, 89a/553 (10 Ramazan 1060/ 6 Eylül 1650).

¹²⁶¹ Tuz Pazarı'yla ilgili kayıtlara bakıldığında, Tuzpazarı'nın daha ziyade yanından geçen dere üzerinde debbaghaneler ile farklı iş kollarından dükkanların bulunduğu bir yer hüviyetinde olduğu ortaya çıkmaktadır AŞS, *Defter 503*, 11b/66 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652); *Defter 506*, 28a/147 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658); *Defter 507*, s. 43/167 (27 Cemâziye'l-evvel 1072/ 18 Ocak 1662).

¹²⁶² AŞS, *Defter 503*, 3a/9 (Evâil-i Ramazan 1061/ 1651); *Defter 507*, s. 20/71 (29 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Mart 1661); *Defter 510*, 33a/217 (Evâhir-i Receb 1079/ 1668).

¹²⁶³ AŞS, *Defter 502*, 42b/272 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1066/ 1656), 64b/410 (Evâhir-i Zilhicce 1060/ 1650); *Defter 503*, 70a/454 (9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637).

¹²⁶⁴ AŞS, *Defter 502*, 42a/270 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 507*, s.6 /22 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656).

¹²⁶⁵ AŞS, *Defter 502*, 42a/270 (Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656); *Defter 507*, s. 5 /17 (Evâil-i Muharrem 1071/ 1660).

¹²⁶⁶ AŞS, *Defter 514*, 13a/65 (16 Receb 1085/ 16 Ekim 1674).

¹²⁶⁷ AŞS, *Defter 504*, 14b/74 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655).

sayıda dükkan vardır. Afyonkarahisar Şehri'nde en fazla dükkan bulunduran çarşılarından biri olduğu söylenebilir. Balık Hanı da bu çarşının yanındadır¹²⁷⁰. Bu çarşıda, dükkanların yanı sıra meskenlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁷¹.

Afyonkarahisar Esnâfi

Debbağlar

Esnaf teşkilatı içerisinde debbağların özel bir yeri vardır. Debbağ esnâfının kurucusu olan Ahî Evran aynı zamanda diğer esnaf birliklerinin de pîri olarak kabul edilir. Debbağ esnâfi aynı zamanda esnaf arasında en organize ve teşkilatlı birlik olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁷².

Afyonkarahisar'da ön plana çıkan esnaf guruplarından biri debbağlıktır. Şehrin içerisinden geçen dere boyunca çok sayıda debbağhane bulunmaktadır. İki Lüleli Çeşme yakınından, Bedrik Mahallesinden başlayarak Yukarıpazar ve Nasârâ Mahallelerinden aşağıya doğru Tuzpazarı ve İmaret Külliyesi'ne kadar olan bölgede, özellikle Yukarıpazar Mahallesi'nde yoğunlaşan çok sayıda debbağhane bulunmaktadır. Bu bölgede aynı zamanda müstakilen debbağlara ait bir de Debbağ Hamamı yer almaktadır¹²⁷³. Ayrıca, Alaca Hamam yakınında¹²⁷⁴, Hacı İsmail Mahallesi'nde¹²⁷⁵ vb. muhtelif mahallerde de debbağhaneler yer almaktadır.

Evliya Çelebi, Güzelhisar-ı Aydın'daki debbağların sıra dışılığını anlatır iken bunların benzerlerinin ancak Karahisâr-ı Sâhib'de ve Edirne'de olabileceğini belirtmekte ve Afyonkarahisar debbağlarından ne kadar etkilendiğini hissettirmektedir¹²⁷⁶. Aynı zamanda, "*Toplam yüz dükkan tabakhanesi vardır. Tabakhane, şehrin yukarısında, Mevlevihane yakınında, derenin iki tarafındadır.*

¹²⁶⁸ AŞS, *Defter 502*, 65b/415 (Evâil-i Muharrem 1061/ 1650-1651).

¹²⁶⁹ AŞS, *Defter 502*, 64b/410 (Evâhir-i Zilhicce 1060/ 1650); *Defter 504*, 10a/52 (Rebiü'l-âhir 1065/ 1655).

¹²⁷⁰ AŞS, *Defter 502*, 42b/272 (Evâhir-i Rebiü'l-âhir 1066/ 1656).

¹²⁷¹ Evâsıt-ı Rebiü'l-âhir 1066/ 1656 tarihli bir vakıf kaydında, Otpazarı çarşısında bir ağda dükkanının vakf edildiği ve sınırları tarif edilir iken bir tarafında kasap dükkanı ile diğer tarafında Müezzîn Hacı İvaz'ın evinin bulunduğu kaydedilmektedir (AŞS, *Defter 502*, 42a/270). Ayrıca bkz. AŞS, *Defter 507*, s. 5 /17 (Evâil-i Muharrem 1071/ 1660).

¹²⁷² T. Özcan, *Osmanlı Esnafi*, s. 317.

¹²⁷³ AŞS, *Defter 503*, 11b/66 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652), 14b/84 (Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1063/ 1653); *Defter 506*, 3a/14 (Evâil-i Cemâziye'l-ahir 1063/ 1653); *Defter 507*, s. 3/9 (Evâsıt-ı Zilhicce 1070/ 1660), s. 29-2/109 (Evâhir-i Zilkade 1071/ 1661); *Defter 512*, 39b/225 (4 Zilhicce 1083/ 23 Mart 1673).

¹²⁷⁴ AŞS, *Defter 502*, 17a/114 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061/ 1651).

¹²⁷⁵ AŞS, *Defter 510*, 19b/108 (Evâil-i Zilkade 1078/ 1668).

¹²⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 83.

*Bunların ayrı camileri ve mescitleri vardır. Bu taaife çok fazla kimse ile ülfet etmezler idi."*¹²⁷⁷ şeklinde bilgiler vermektedir.

Yağcılar

Afyonkarahisar Şehri'nde ön plana çıkan mesleklerden biri de hiç şüphesiz yağcılıktır. Çevrede haşhaşın yaygın bir şekilde ziraatinin yapıldığı dikkate alındığında bu durum gayet tabii görünmektedir. Yağhanelerin bulunduğu belli bir bölgeden bahsetmek mümkün değildir. Neredeyse şehirde yağhane bulunmayan mahalle ve mevki yok gibidir. Evliya Çelebi de Afyonkarahisar'da yüz adet yağhanenin bulunduğunu söylemektedir¹²⁷⁸. Ancak yağhanelerin yoğunlaştığı bazı yerlerden bahsetmek söz konusu olabilir. Bunlardan biri Cemal Hamamı yanıdır. Afyonkarahisar'da birçok mahallede de yağhane bulunmaktadır. Mahalleler arasında Molla Bahşi ve Sofular mahalleleri yoğunluk yönüyle biraz daha ön plana çıkmaktadır. Bunun haricinde Hacı Evtal, Egeste, Arap, Sinan Paşa, Yukarı Pazar ve Akmescit mahallelerinde de yağhaneler bulunmaktadır. Ayrıca Gön Pazarı yakınında, Eski Tahıl Pazarı yakınında vb. birçok yerde yağhane mevcuttur¹²⁷⁹. Yağhanelerin fiyatları ise çok değişmekle birlikte ortalama dokuz-on bin akçe civarında görünmektedir¹²⁸⁰.

Kasaplar

16. ve 17. yüzyıllar Anadolu'sunda kentlerdeki salhanelere her yıl çok sayıda koyun getirilirdi¹²⁸¹. Anadolu'nun önemli taşra kentlerindeki kasaplar küçük perakendeci esnaf olmayıp topluluklarının zengin kesimlerindendi¹²⁸². Kasapların mali yükünün ise celeplerinkinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bir fermanda celep olmak için gereken asgari servet miktarı 100.000 akçe, kasap olmak için gereken miktar ise 200.000 akçe olarak belirlenmektedir¹²⁸³.

---

¹²⁷⁷ Aynı eser, s. 21.

¹²⁷⁸ Aynı yer.

¹²⁷⁹ AŞS, *Defter 502*, 13b/88 (11 Cemâziye'l-evvel 1061/ 2 Mayıs 1651), 31a/206 (Evâhir-i Şaban 1061/ 1651), 53a/334 (25 Şaban 1060/ 23 Ağustos 1650), 66a/421 (Evâsıt-ı Zilhicce 1060/ 1650) ; *Defter 503*, 25b/166 (Evâhir-i Zilkade 1062/ 1652), 27a/175, 176 (Evâsıt-ı Zilhicce 1062/ 1652), 29a/190 (Evâil-i Safer 1063/ 1653); *Defter 506*, 31a/166 (Evâil-i Recep 1068/ 1658); *Defter 507*, s. 18/66 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661), s. 37/145 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1072/ 1661); *Defter 512*, 36a/201 (Evâsıt-ı Safer 1078/ 1667).

¹²⁸⁰ AŞS, *Defter 502*, 13b/88 (11 Cemâziye'l-evvel 1061/ 2 Mayıs 1651); *Defter 506*, 31a/166 (Evâil-i Recep 1068/ 1658).

¹²⁸¹ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 271.

¹²⁸² Aynı eser, s. 295.

¹²⁸³ Aynı eser, s. 282.

Afyonkarahisar Şehri'nde ön plana çıkan meslek kollarından bir diğeri de kasaplıktır. Kasaplık yapanlar kadı tarafından ismen sicil defterlerine kaydedilmekte ve birbirlerine kefil edilmektedir. Bununla birlikte şehirde et sıkıntısı çekilmemesi için yıl boyunca ihtiyaç olduğu kadar şehre et sağlamaları¹²⁸⁴, hatta ramazan aylarında dükkan başına belli sayıda hayvan kesmeleri için kendilerinden taahhüd alınmaktadır¹²⁸⁵. Kasaplar arasında ortadan kaybolanlar olması durumunda da yerlerine yeni kasap tayin olunmaktadır¹²⁸⁶.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde kasaplık yapanlar genelde dokuz ilâ on bir arasında değişmekteydi. Bununla birlikte ortakların ayrı ayrı sayılması halinde sayı yirmiye kadar çıkabilmekteydi. Kasapların kadı tarafından ismen belirlenerek sicil defterlerine kaydedilmesi ve kefile bağlanmaları, bu mesleğin şehir hayatı için ne kadar önemli olduğunun göstergesi olsa gerektir. Aynı zamanda belli özellikler isteyen, bilhassa ciddi sermaye gerektiren bir meslek olması nedeniyle sürekli takip isteyen bir meslek gurubu olduğu anlaşılmaktadır.

Afyonkarahisar Şehri'nde, Şaban 1068/ 1658 tarihinde kasaplık yapanlar, Seferşahoğlu, Kerim Çelebioğlu, Muharrem, Emrullah Dede, Köse Sefer, Hacı Yusuf, Süleyman, Hamza, Süleyman Çelebi ve Çingenoğlu isimli şahıslardır¹²⁸⁷.

7 Cemâziye'l-âhir 1094/ 3 Haziran 1683 tarihli bir sicil kaydında şehirde 11 kasap olduğu görülmektedir. Bunlardan beşi tek kişi olarak müstakilen kasaplık yapmakta, dördü ikişer ortak, ikisi de üçer ortak olarak kasaplık yapmaktadırlar. Söz konusu kasaplar şehirde yıl boyunca yeteri kadar et bulup satma işini üzerlerine almışlardır. Aynı zamanda kasaplar birbirlerine kefil edilmişler ve usta kasaplar Seyyid İsmail Çelebi'yi aralarında alışılmış olduğu üzere ihtiyâr ve yiğitbaşı olarak belirlemişler, O da bu görevi kabul etmiştir¹²⁸⁸. Zilhicce 1097/ 1686 tarihinde de yine şehirdeki kasap sayısı 11'dir. Bu defa kasaplardan dördü müstakilen kasaplık yapar iken 6'sı ikişer, biri de üç ortak olarak bu işi yürütmektedirler¹²⁸⁹. 21 Zilhicce 1098/ 28 Ekim 1687 tarihinde ise şehirdeki kasap sayısı 9'a düşmüştür. Bunlardan beşi tek

¹²⁸⁴ AŞS, *Defter 518*, 68b/228 (7 Cemâziye'l-âhir 1094/ 3 Haziran 1683); *Defter 519*, 120b/651 (21 Zilhicce 1098/ 28 Ekim 1687).

¹²⁸⁵ AŞS, *Defter 506*, 1a/2 (Şaban 1068/ 1658).

¹²⁸⁶ AŞS, *Defter 503*, 81b/520 (1063/ 1652-1653).

¹²⁸⁷ AŞS, *Defter 506*, 1a/2 (Şaban 1068/ 1658).

¹²⁸⁸ AŞS, *Defter 518*, 68b/228 (7 Cemâziye'l-âhir 1094/ 3 Haziran 1683).

¹²⁸⁹ AŞS, *Defter 520*, 39b/121 (Zilhicce 1097/ 1686).

kişi olarak kasaplık yapar iken biri oğlu ile birlikte ve üçü ikişer ortak olarak kasaplık yapmaktadırlar. Yine şehirde et sıkıntısı çekildiğinde et bulmayı taahhüd etmişler ve kadı tarafından isimleri sicile kaydedilmiştir¹²⁹⁰.

Kasaplar ile kebabçılar arasında anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Kasaplar, kebabçıların pazarda hayvanın bol olduğu zamanlarda pazara gelerek kasapların işlerine karışıp, hayvan alarak kendilerinin kestikleri, ancak et kıtlığı olduğu zamanlarda halkın kendilerine baskı yaptığını belirterek kebabçıların eti kasaplardan almasını istemektedirler. Gelen emir de bu yöndedir¹²⁹¹. Bu tür sıkıntıların yaşanmaması için kebabçılardan, eti kasaplardan alıp, kendileri pazardan koyun ve keçi almamaları üzerine taahhüd alınır¹²⁹².

Saraçlar

Saraçlar, eyer ve sâir at takımı, meşin ve sahtiyân üzerine sırma ve ipek işleyerek muhtelif madde yapan esnaf olarak tarif edilmektedir¹²⁹³.

Ham deri ve tabaklama malzemesinin Anadolu'nun hemen hemen her yerinde şu ya da bu ölçüde bulunmasına karşın, dericiliğin küçümsenemeyecek boyutlarda bir bölgesel uzmanlaşma doğurduğu anlaşılmaktadır¹²⁹⁴.

Afyonkarahisar'da Müslüman Mezarlığı yanında Saraçlar Çarşısı Bulunmaktadır¹²⁹⁵. Kâhil Mahallesi'nden Mustafa oğlu Hasan Beşe'nin Saraçlar Çarşısı'nda, Müslüman Mezarlığı yanında, arsaları Müslüman Mezarlığı'na ait olan iki saraç dükkanı vardır¹²⁹⁶. Söz konusu dükkanlardan biri Hasan Beşe tarafından, aynı mahallede oturan Mustafa oğlu Ebubekir Çelebi'ye 170 kuruşa satılmıştır¹²⁹⁷. Bu dükkanın yanında bulunan diğer dükkan ise Hacı Fazlı oğlu Hacı Recep'e 140 kuruşa satılmıştır. Hacı Recep'in aldığı dükkanın yanında ayrıca bir dükkanı daha bulunmaktadır¹²⁹⁸.

¹²⁹⁰ AŞS, *Defter 519*, 120b/651.

¹²⁹¹ AŞS, *Defter 517*, 92a/202 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1092/ 1681).

¹²⁹² AŞS, *Defter 517*, 124b/276 (Ramazan 1093/ 1682).

¹²⁹³ T. Özcan, *Osmanlı Esnafları*, s. 133.

¹²⁹⁴ S. Faroqhi, *Aynı eser*, s. 209.

¹²⁹⁵ AŞS, *Defter 513*, 16b/65 (6 Zilhicce 1084/ 14 Mart 1674).

¹²⁹⁶ AŞS, *Defter 506*, 46a/263 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1070/ 1660).

¹²⁹⁷ AŞS, *Defter 513*, 16b/65 (6 Zilhicce 1084/ 14 Mart 1674).

¹²⁹⁸ AŞS, *Defter 513*, 20b/86 (18 Zilhicce 1084/ 26 Mart 1674).

Evliya Çelebi Afyonkarahisar'daki saraçlar hakkında bilgi verir iken "*Saraçhanesi başka diyarda yoktur. Tamamı kârgîr, üstleri örtülüdür. Buradaki saraçların kendilerine mahsus ürünleri vardır.*" demektedir¹²⁹⁹. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Afyonkarahisar'da saraçlık üst düzey bir meslek dalı olduğu ve diğer şehirlere göre kendine has özellikleri olan mal ürettikleri anlaşılmaktadır.

Kahvehaneler

Kahvehanelerin oluşturduğu bir çarşıdan bahsedilemez. Ancak yapılan çalışmalar sırasında elde edilen bilgiler, kahvehanelerin Otpazarı Çarşısı'nda yoğunlaştığını göstermektedir. Tespit edilen dört kahvehaneden üçü Otpazarı çarşısındadır. Bunlar, Ali Bâlî Kahvehanesi¹³⁰⁰, Osman Paşa Kahvehanesi¹³⁰¹ ve Abdullah Efendi Kahvehanesi'dir¹³⁰². Diğer kahvehane ise Attarlar Çarşısı'ndadır¹³⁰³. Kahvehanelerin Otpazarı Çarşısı'nda yoğunlaşması, bu dönemde söz konusu çarşının merkezi konumda olması ve bir nevi şehrin en hareketli çarşısı olmasındandır.

Meyveciler

Şehirdeki kalabalık meslek guruplarından biridir. 8 Rebû'l-evvel 1085/ 12 Haziran 1674 tarihli bir sicil kaydında Afyonkarahisar'da bulunan meyveci esnafının isim listesi verilmiştir. Söz konusu tarihte, Yusuf bin Abdullah, Süleyman bin Mehmet Bey, Dedeoğlu Mehmet, Çolak İbrahim, Kasabalı Mustafa, Duran Hacı, Bahşî, Karaarslanlı İbrahim, Hacıbeyoğlu İbrahim, Başçioğlu, Ömer Beşe, Falcı, Kara Ahmet, Bostan Süleyman, Topal Mustafa, Müellif İbrahim, Topal Ahmet, Topal Halil, Şâtır Mahmut, Ömer Çelebi, Hüseyin, Dal Ahmet ve Dâvud Beşe isimlerinde yirmi üç meyveci esnafı bulunmaktadır¹³⁰⁴.

Ağdacılar

Şehirde Müslüman Mezarlığı yanında Ağdacılar Çarşısı yer almaktadır¹³⁰⁵. Ağdacılar Çarşısı'ndaki dükkanlardan bir kısmı da Müslüman Mezarlığı Vakfı'na

¹²⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme Bağdat 306, Süleymaniye 462, Beşir Ağa 452*, s. 21.

¹³⁰⁰ AŞS, *Defter 504*, 10a/52 (Rebû'l-âhir 1065/ 1655).

¹³⁰¹ AŞS, *Defter 502*, 65b/415 (Evâil-i Muharrem 1061/ 1650).

¹³⁰² AŞS, *Defter 502*, 64b/410 (Evâhir-i Zilhicce 1060/ 1650).

¹³⁰³ AŞS, *Defter 507*, s. 19/70 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661).

¹³⁰⁴ AŞS, *Defter 514*, 140a/433.

¹³⁰⁵ AŞS, *Defter 514*, 10a/51 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

aittir¹³⁰⁶. Aynı zamanda, arsası mezarlık vakfına ait, binası mülk olan ağdacı dükkanları da mevcuttur¹³⁰⁷. Tabii olarak bu çarşıda her şeyi ile mülk olan dükkanlar da vardır¹³⁰⁸.

Ağdacılar Çarşısı dışında, Otpazarı Çarşısı'nda da ağdacı dükkanları bulunmaktadır. Meselâ, Kâhil Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa'nın Otpazarı Çarşısı'nda bir ağdacı dükkanı olup Hacı Pîrî oğlu Mehmet'e kiralamıştır. Kirası, bilirkişi kararı ile günlük dörder akçe olarak belirlenmiştir¹³⁰⁹.

Ağdacılar Çarşısı'nda Ali Bâli'ye ait bir de kahvehane bulunduğu görülmektedir¹³¹⁰. Yani her ne kadar çarşı genel olarak ağdacıların bulunduğu bir çarşı olsa da nadiren farklı iş kollarından dükkanlar da vardır.

Bazı ağdacı dükkanlarında bulunan eşyalara bakıldığında, iki kazan, bir badca(?), mîzân, dört dağar, iki büyük küp¹³¹¹ veya iki kazan, iki tencere, iki sini, bir badca(?), bir terazi¹³¹² olduğu görülmektedir.

Tespit ettiğimiz ağdacı dükkanlarının fiyatları ise 6300 akçe, 7000 akçe, 71000 akçe, 130 ve 300 kuruştur¹³¹³.

Arpacılar

Kayıtlarda fazla rastlanmamakla birlikte, Evâil-i Safer 1062/ 1652 tarihli sicil kaydında, dönemin Karahisâr-ı Sâhib Kadısı İbrahim Efendi'nin, Arpacılar Çarşısı'ndaki üç adet dükkanını aylık altışar akçeye bir şahsa kiraladığından bahsedilmesi, arpacılara ait bir çarşının varlığına delil teşkil etmektedir¹³¹⁴. Arpacılar çarşısı dışarısında, Uzun Çarşı'da da bir arpacı dükkanı tespit edilmiştir¹³¹⁵.

¹³⁰⁶ AŞS, *Defter 502*, 16a/107 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 504*, 10a/52 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655).

¹³⁰⁷ AŞS, *Defter 504*, 10a/52 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655).

¹³⁰⁸ AŞS, *Defter 502*, 16a/107 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 506*, 34b/186 (Evâil-i Şaban 1068/ 1658).

¹³⁰⁹ AŞS, *Defter 507*, s. 38/146 (10 Rebîü'l-âhir 1072/ 3 Aralık 1661). Ayrıca bkz. AŞS, *Defter 502*, 33b/220 (Evâil-i Safer 1060/ 1650).

¹³¹⁰ AŞS, *Defter 504*, 10a/52 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655).

¹³¹¹ AŞS, *Defter 514*, 10a/51 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

¹³¹² AŞS, *Defter 504*, 10a/52 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655).

¹³¹³ AŞS, *Defter 502*, 16a/107 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 504*, 10a/52 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655); *Defter 506*, 34b/186 (Evâil-i Şaban 1068/ 1658); *Defter 507*, s. 5/17 (Evâil-i Muharrem 1071/ 1660); *Defter 514*, 10a/51 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1085/ 1674).

¹³¹⁴ AŞS, *Defter 503*, 81b/516 (Evâil-i Safer 1062/ 1652).

¹³¹⁵ AŞS, *Defter 510*, 33a/217 (Evâhir-i Receb 1079/ 1668).

Attârlar

Attarlar da müstakilen çarşısı bulunan esnaf guruplarındandır. Attarlar Çarşısı, Rüstem Paşa Bedesteni'nin yanında bulunmaktadır¹³¹⁶. Bu çarşıda İvaz Çelebi tarafından Evâhir-i Şevvâl 1078/ 1668 tarihinde bir attar dükkanı satın alınmıştır. Aynı zamanda bu dükkanın bitişiğinde, Devlethanoğlu Ahmet Çelebi dükkanı, Cafer dükkanı ve Akoğlan isimli gayrimüslim mağazası bulunmaktadır¹³¹⁷. Ayrıca, Evâsıt-ı Receb 1079/ 1668 tarihli bir dava kaydından anlaşıldığına göre, Attarlar Çarşısı'nda Ahmet, Şahin ve Bayram dükkanları da mevcuttur¹³¹⁸. Söz konusu dükkanlar birbirlerine sınır olarak yer almaktadır. Anlaşıldığına göre bu çarşıdaki dükkanlar bitişik düzende yer almaktadırlar.

Attarlar Çarşısı'nda ayrıca Ali kızı Ümmühânî'ye ait bir dükkan tespit edilmiş olup sınırında da Hüseyin Çelebi ve Durmuşoğlu Ahmet Çelebi, dükkanları ile Hacı Ali'ye ait bir mahzen bulunmaktadır¹³¹⁹.

Attarlar Çarşısı'nda da attar dükkanları haricinde bir kahvehane¹³²⁰ ile gayrimüslimlere ait bir de mağaza bulunmaktadır¹³²¹.

Bakkallar

Yapılan çalışmalar sırasında 3 Cemâziye'l-evvel 1084/ 16 Ağustos 1673 tarihli bir miras davasında bakkallar çarşısına ilişkin bir kayda ulaşılmıştır. Söz konusu kayıta, Bakkallar Çarşısı'nda iki bakkal dükkanından bahsedilmektedir¹³²². Ancak bakkallar çarşısı haricinde de bakkal dükkanları mevcuttur. Mesela, Attarlar Çarşısı'nda, Mehmet oğlu Hacı Mehmet Bey tarafından Mustafa oğlu Mehmet Bey'e 1250 riyal kuruşa satılan bir bakkal dükkanı bulunmaktadır. Dükkanın arsası Câmî-i Kebîr Vakfı'na ait olup yeri için vakfa aylık 16 akçe kira ödenmektedir¹³²³.

¹³¹⁶ AŞS, *Defter 510*, 32b/215 (Evâsıt-ı Receb 1079/ 1668).

¹³¹⁷ AŞS, *Defter 510*, 16a/88 (Evâhir-i Şevvâl 1078/ 1668).

¹³¹⁸ AŞS, *Defter 510*, 32b/215 (Evâsıt-ı Receb 1079/ 1668).

¹³¹⁹ AŞS, *Defter 513*, 1b/3 (23 Şaban 1084/ 3 Aralık 1673).

¹³²⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 19/70 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661).

¹³²¹ AŞS, *Defter 510*, 16a/88 (Evâhir-i Şevvâl 1078/ 1668).

¹³²² AŞS, *Defter 514*, 6a/35 (3 Cemâziye'l-evvel 1085/ 5 Ağustos 1674).

¹³²³ AŞS, *Defter 507*, s. 19/70 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1071/ 1661).

Bakkalların bilhassa yoğunlaştığı yer ise Otpazarı Çarşısıdır. Söz konusu çarşıda dokuz bakkal dükkanının varlığı tespit edilmiştir¹³²⁴.

Bakkalların tamamı bir araya gelerek aralarından yiğitbaşı seçer ve bu kadı tarafından sicile kaydedilirdi¹³²⁵.

Boyacılar

Yapılan çalışmalar sırasında boyacı dükkanlarıyla alakalı olarak iki kayda ulaşılmıştır. Bunlardan birinde, Sıçanlı'ya bağlı Saraycık Köyü'nden bazı kişilerin Karahisâr-ı Sâhib'de Avratlar Pazarı'nda bulunan fevkânî ve tahtânî boyacı dükkanlarını içerisinde bulunan pınarı ile birlikte Hamza Efendi oğlu Kadı Abdullah Efendi'ye 90 riyâlî kuruşa sattıkları görülmektedir¹³²⁶. İkincisinde ise miras meselesi olup, Otpazarı Çarşısında bir boyacı dükkanından bahsetmektedir¹³²⁷.

Bozacılar

Yapılan çalışmalar sırasında iki bozahane tespit edilmiştir. Bunlardan biri Eski Kapan yakınındadır¹³²⁸. Diğeri ise Gön Pazarı'nda olup harap durumdadır¹³²⁹.

Börekçiler

Otpazarı Çarşısı'nda bir börekçi dükkanı tespit edilmiştir. Yeri vakıf, kendisi Molla Bahşî Mahallesi'nden Hacı Bektaş'ın mülkü olan söz konusu dükkan, Hacı Abdürrezzak'a 166 kuruşa satılmıştır¹³³⁰.

Demirciler

Demircilerle ilgili iki kayda ulaşılmıştır. Bunlardan birinde, Çavuşoğlu Mahallesi sakinlerinden Hacı oğlu Mehmet'in, Hacı Mahmut Mahallesi'nde bir ev ile birlikte demirci dükkanının olduğu görülmektedir. Söz konusu ev ile dükkan 4500

¹³²⁴ AŞS, *Defter 502*, 42b/272 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1066/ 1656), 64b/410 (Evâhir-i Zilhicce 1060/ 1650); *Defter 503*, 4a/15 (Evâil-i Şevvâl 1061/ 1651), 28b/187 (1 Safer 1063/ 1 Ocak 1653), 70a/454 (9 Ramazan 1046/ 4 Şubat 1637); *Defter 504*, 14b/74 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655).

¹³²⁵ Meselâ, 10 Receb 1063/ 6 Haziran 1653 tarihinde Bakkal Ali, bakkallar tarafından Yiğitbaşı tayin edilmiştir (AŞS, *Defter 503*, 81b/521).

¹³²⁶ AŞS, *Defter 506*, 29b/154 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658).

¹³²⁷ AŞS, *Defter 504*, 14b/74 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655).

¹³²⁸ AŞS, *Defter 512*, 66b/365 (16 Rebîü'l-âhir 1084/ 31 Temmuz 1673).

¹³²⁹ AŞS, *Defter 511*, 29b/183 (Evâsıt-ı Rebîü'l-evvel 1080/ 1669).

¹³³⁰ AŞS, *Defter 514*, 13a/65 (16 Receb 1085/ 16 Ekim 1674).

akçeye Hacı Mahmut oğlu Hızır'a satılmıştır¹³³¹. İkincisinde ise Egeste Mahallesi'nde, bir evin sınırında demirci dükkanının bulunduğu anlaşılmaktadır¹³³².

Dikiciler

Şehirde pabuç ve mest diken esnaftır. Bunlar diktikleri pabuç ve mesti haffaflara satarlardı. Ancak incelediğimiz dönemde artık haffaflar eskisi gibi pabuç ve mesti şehirdeki dikicilerden almak yerine dışarıdan gelen tüccarlardan aldıkları ortaya çıkmaktadır. Tabii olarak bu durum dikici esnafını sıkıntıya sokmakta ve meselenin çözümü yönünde şikayetlere sebebiyet vermektedir. Meselenin çözümü de merkezi idare tarafından kadıya havale edilmektedir¹³³³.

Etmekçiler

Yapılan çalışmalar sırasında biri Otpazarı Çarşısı'nda Çerçi Turgut Tekkesi yanında ve diğeri Uzun Çarşı'da olmak üzere iki etmekçi dükkanı tespit edilmiştir. Bunlardan Otpazarı Çarşısı'nda bulunan dükkan İmaret Mahallesi sakinlerinden Bayram oğlu Ali Bey'e ait olup daha önce Hamza Efendi oğlu Kadı Mustafa Efendi'den alınmıştır. Ali Bey bu dükkanı Evâil-i Muharrem 1061/ 1650 tarihinde damadı Hacı Yahyâ Mahallesi'nden Ahmet Efendi oğlu Kadı Abdülfettah Efendi'ye 15000 akçeye satmıştır¹³³⁴. Uzun Çarşı'daki ise Palanga Mahallesi'nden Hacı Mustafa oğlu Hacı Ömer'e ait iki göz etmekçi dükkanı hissesi olup Abbas oğlu Ahmet Bey'e 5000 akçeye satılmıştır¹³³⁵.

Haffaflar

Haffâf esnâfının Bedesten ile Attarlar Çarşısı yanında çarşıları bulunmaktaydı¹³³⁶. Çarşı'nın bir tarafında da Balık Hanı yer almaktaydı¹³³⁷. Afyonkarahisar çarşıları arasında en fazla dükkan tespit edilen yer Haffaflar Çarşısıdır. Burada tespit edilen haffaf dükkanı sayısı yirmi altıdır¹³³⁸. Gerçek sayının

¹³³¹ AŞS, Defter 507, 41a/157 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1072/ 1661).

¹³³² AŞS, Defter 512, 71a/390 (28 Cemâziye'l-evvel 1084/ 10 Eylül 1673).

¹³³³ AŞS, Defter 505, s. 12/27 (19 Zilhicce 1066/ 8 Ekim 1656).

¹³³⁴ AŞS, Defter 502, 65b/415.

¹³³⁵ AŞS, Defter 507, s. 20/71 (29 Cemâziye'l-âhir 1071/ 1 Mart 1661).

¹³³⁶ AŞS, Defter 506, 44b/256 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1079/ 1668); Defter 507, s. 31/123 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661).

¹³³⁷ AŞS, Defter 512, 35a/191 (Evâil-i Safer 1078/ 1667).

¹³³⁸ AŞS, Defter 504, 10a/50 (Rebîü'l-âhir 1065/ 1655), 14a/73 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1065/ 1655); Defter 506, 44b/256 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1079/ 1668), 52a/286 (Evâil-i Receb 1070/ 1660); Defter 507, s. 31/123 (Evâhir-i Muharrem 1072/ 1661), s. 41/161, 42/162 (15 Cemâziye'l-âhir 1072/ 5 Şubat 1662); Defter 510,

bunun çok daha üzerinde olduğu muhakkaktır. Haffaflar Çarşısı'nda Müslümanlara ait dükkanlar arasında bir de İsayioğlu Serkiz isimli gayrimüslime ait bir dükkan bulunmaktadır¹³³⁹.

Kalaycılar

Yapılan çalışmalar sırasında bir kalaycı dükkanıyla ilgili kayda ulaşılmıştır. Söz konusu kayda göre, Gön Pazarı Çarşısı'nda Kalaycı İlyas Dükkanı bulunmaktadır¹³⁴⁰.

Katrancılar

Tuzpazarı yakınında, Osman Paşa Hanı yanında arsası Çerçi Turud Evkâfi'na ait binası mülk olan bir katran dükkanı tespit edilmiştir¹³⁴¹.

Kuyumcular

Kuyumcuların da müstakil çarşıları vardı. Kuyumcular Çarşısı'nda on kuyumcu dükkanı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi doğrudan gayrimüslimlere ait olup diğerlerinden ikisi de Müslümanlar tarafından gayrimüslimlere satılmıştır¹³⁴². Diğer dükkanlar ise Müslümanlarındır¹³⁴³. Kuyumculuğun gayrimüslimler arasında ön plana çıkan bir meslek olduğu söylenebilir.

Mumcular

Şehirdeki mumcularla ilgili fazla bilgiye ulaşılamamakla birlikte, 8 Rebîü'l-evvel 1085/ 12 Haziran 1674 tarihinde şehirde Osman, Maden bin Sefer ve Mehmet Çelebi isimlerinde üç mumcu bulunduğu tespit edilmiştir¹³⁴⁴.

Nalbandlar

Nalbantlarla ilgili fazla bilgiye ulaşılamamış olsa da bir kayıta Nalbantlar Çarşısının bulunduğu tespit edilmiştir¹³⁴⁵.

34a/128 (Evâhir-i Receb 1079/ 1668); *Defter 511*, 26a/160 (Evâsıt-ı Safer 1080/ 1669); *Defter 512*, 35a/191 (Evâil-i Safer 1078/ 1667), 62b/345 (2 Rebîü'l-âhir 1084/ 17 Temmuz 1673); *Defter 514*, 6b/39 (1 Cemâziye'l-âhir 1085/ 2 Eylül 1674), 9a/46 (10 Cemâziye'l-âhir 1085/ 11 Eylül 1674).

¹³³⁹ AŞS, *Defter 510*, 34a/128 (Evâhir-i Receb 1079/ 1668).

¹³⁴⁰ AŞS, *Defter 503*, 16a/92 (Evâil-i Rebîü'l-âhir 1062/ 1652).

¹³⁴¹ AŞS, *Defter 506*, 28a/147 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1068/ 1658).

¹³⁴² AŞS, *Defter 512*, *Defter 512*, 59a/328 (25 Rebîü'l-evvel 1084/ 10 Temmuz 1673), 62b/342-2 (2 Rebîü'l-âhir 1084/ 17 Temmuz 1673).

¹³⁴³ AŞS, *Defter 502*, 14a/93 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1061/ 1651); *Defter 504*, 18a/101 (Evâil-i Receb 1065/ 1655); *Defter 510*, 33a/220 (Evâhir-i Receb 1079/ 1668).

¹³⁴⁴ AŞS, *Defter 514*, 140a/433 (8 Rebîü'l-evvel 1085/ 12 Haziran 1674).

Sağrıcılar

24 Zilhicce 1084/ 1 Nisan 1674 tarihli olup, İmaret Mahallesi'nden Hacı kızı Âmine tarafından 100 kuruşa satılan bir dükkanın satış kaydından anlaşıldığına göre, Afyonkarahisar'da Sağrıcılar Çarşısı da vardır¹³⁴⁶. Ancak bu çarşı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, satılan dükkanın sınırları belirtilir iken iki dükkanın daha zikredilmesi, burada daha fazla dükkanın olduğuna işaret olsa gerektir. Kaldı ki, Sağrıcılar Çarşısı denildiğine göre burada belli oranda dükkanın bulunması gerektiği açıktır.

3.2. PARA VAKIFLARI-ESNAF İLİŞKİSİ VE KREDİ MÜESSESESİ OLARAK DEĞERİ

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bankalardan bahsedilmesi söz konusu olmadığı açıktır. Ancak Afyonkarahisar'da ekonomik faaliyetler, ticaret ve sıradan halkın kredi ihtiyacının karşılanmasında, muhtelif amaçlar için oluşturulan para vakıflarının çok yaygın ve etkin bir şekilde görev yaptığını söylemek mümkündür. Öncelikle Afyonkarahisar'da çok sayıda nakit para vakfının olduğunu ve bunların şehirde yaşayan belli düzeyde mal varlığı olan geniş bir tabanla ilişkisi olduğu mahkemelere sirayet eden davalar dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Vakıflardan, talep edenlere para verilirken çalıştığımız dönemde genellikle "*onu on bir buçuk hesabıyla*" yani yüzde on beş murâbaha ile verildiği görülmektedir¹³⁴⁷.

Öncelikle ticaretle uğraşanların para vakıflarından yaygın bir şekilde borç para aldıkları bazı muhalefat kayıtlarındaki borçlar kısmındaki bilgilerden açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Meselâ, Burmalı Mahallesi'nden olup Afyonkarahisar'da ağda dükkanı, Yeni Hamam yakınında yağhâne, Dere Debbaghânesi'nde sele, İstanbul'da Ali Paşa Hanı'nda oda, yine İstanbul'da Dîvân Yolu'nda dükkan, Bursa'da bir haffâf ve bir buçuk sarrâc dükkanı bulunan Veli oğlu Hacı Mehmet'in borçlarına baktığımızda, Hark Vakfı, Hacı Mahallesi Vakfı(?), Otpazarı Vakfı, Akmescit Vakfı ve Câmî'-i Kebîr Vakfı gibi birçok vakfin bulunduğunu görmekteyiz. Hiç şüphesiz

¹³⁴⁵ AŞS, *Defter 512*, 59a/326 (23 Rebû'l-evvel 1084/ 8 Temmuz 1673).

¹³⁴⁶ AŞS, *Defter 513*, 21a/89 (24 Zilhicce 1084/ 1 Nisan 1674).

¹³⁴⁷ AŞS, *Defter 507*, s. 15/57 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1071/ 1660), 28/104 (Evâil-i Zilkade 1071/ 1661), 99/339 (15 Receb 1072/ 6 Mart 1662).

bunlar muameleli olarak alınan paralardır¹³⁴⁸. Şehir halkının köylerdeki vakıflardan da gayr-i menkul rehin göstererek borç para aldıkları ve ödenmesi için bu gayr-i menkullerin satıldığı örneklerle rastlanmaktadır¹³⁴⁹.

Arap Mahallesi Mescidi'nin müezzinine şart koşulan vakıftan borç para alan kişilere bakıldığında, biri kuyumcu, biri debbağ, biri keçeci, biri pabuççu olmak üzere dört esnaf ile meslek ismi belirtilmeyen dört kişinin olduğu görülmektedir¹³⁵⁰. Bu kayıtlar da para vakıflarından borç para alanların muhtelif iş kollarında çalışan esnaf yanında sıradan insanların da olduğunu göstermektedir. Bu kayıtlar dışında para vakıflarından sadece ticaretle uğraşanlar değil, sıradan kişilerin de para vakıflarından borç para aldıklarına ilişkin muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Mesela; Karaman Mahallesi'nden olup vefat eden Oruş oğlu Nasuh'un muhalefatında Karaman Mahallesi Çeşmesi'ne 5 kuruş, Karaman Mahallesi Müezzini Vakfı'na 5 kuruş borcu olduğu kayıtlıdır¹³⁵¹. Arap Mahallesinden olup vefat eden Hacı Mahmut oğlu Hacı Mustafa'nın muhalefatında da Arap Mescidi Mihrâbı Vakfı'na 10, Arap Mahallesi Avârız Vakfı'na 5 ve Akmescit Mihrâbı Vakfına 15 kuruş borcu olduğu belirtilmektedir¹³⁵².

Vakıflardan Müslümanların da yaygın şekilde "mu'âmele-i şer'iyeye" yoluyla borç para aldıkları açıktır. Vakıflardan bu usulle para alınması sırasında borç alan kişiden, aldığı borç için büyük oranda ev gibi bir gayr-i menkulü rehin olarak göstermesi gerekmektedir. Borcun ödenememesi durumunda söz konusu gayr-i menkul vakfa kalmakta ve vakıf tarafından açık artırma ile satılarak vakfın parası tahsil edilmektedir. Borcunu ödeyemeden vefat eden kişilerin rehin olarak gösterdikleri gayr-i menkullerin vakıf tarafından işletilmesi veya satılmasına ilişkin sicillerde çokça kayıt bulunmaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman rehin olarak gösterilen malın satılması sonucunda elde edilen para borcu karşılamaya yetmemekte, hatta başka mal varlığı olmaması nedeniyle vakfın parasının bir kısmının kaybedilmesi de söz konusu olabilmektedir¹³⁵³.

¹³⁴⁸ AŞS, *Defter 520*, 49b/161 (Evâil-i Zilka'de 1098/ 1687).

¹³⁴⁹ AŞS, *Defter 503*, 28a/183 (Evâsıt-ı Muharrem 1063/ 1652), 29a/189 (Evâil-i Safer 1063/ 1653).

¹³⁵⁰ AŞS, *Defter 507*, s. 13/51 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1071/ 1660).

¹³⁵¹ AŞS, *Defter 519*, 53a/344-3 (21 Muharrem 1100/ 15 Kasım 1100).

¹³⁵² AŞS, *Defter 519*, 122b/656 (28 Cemâziye'l-âhir 1100/ 19 Nisan 1689).

¹³⁵³ Meselâ, Dârü'l-kurrâ Câmii Vakfı'ndan 2000 akçe alıp evini rehin olarak gösteren Bedrik Mahallesi'nden Manav Ahmet'in borcunu ödemediği vefat etmesi üzerine vakıf eve el koymuş ve açık artırımla ev satılmıştır.

Vakıf paralarının bir kısmının kaybedilmesi hususu için iyi bir örnek Sofular Mahallesi'nde Pazarbaşı Pîrî'nin vefatı sonrasında ortaya çıkmıştır. Pîrî hayatta iken, Dârü'l-kurrâ Vakfî'ndan 5000, Abdurrahim Efendi Vakfî'ndan 1000, Otpazarı Câmi'-i Şerîfi Kürsüsü Vakfî'ndan 1000 ve Karamanlı Mahallesi Avâız Vakfî'ndan 500 akçe murâbaha ile borç para almıştır. Ancak vefat ettiğinde murâbahasıyla birlikte borcu 7875 akçe olmasına karşılık bıraktığı terekenin 2407 akçe tuttuğu görülmektedir. Bu paranın 1800 akçesi Dârü'l-kurrâ Vakfî'na, 300 akçesi Kürsü Vakfî'na, 300 akçesi Abdurrahim Efendi Vakfî'na teslim olunmuştur. Dolayısıyla Dârü'l-kurrâ Vakfî'nin 3575, Abdurrahim Efendi Vakfî'nin 700, Otpazarı Câmi'-i Şerîfi Kürsüsü Vakfî'nin 700 ve Karamanlı Mahallesi Avâız Vakfî'nin 500 akçesi kaybedilmiştir¹³⁵⁴.

Para vakıflarından murâbaha ile borç para alan kişiler, aynen bankalardan borç alarak ödeyemeyenler gibi birtakım sıkıntılara düştükleri ve çeşitli gayr-i menkul veya diğer mal varlıklarını vakıflara devretmek veya satarak borçlarını kapatmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Gerçekten, vakıflardan alınan borç paraların ödenememesi yaygın şekilde kişilerin ev, ev yeri ve benzeri gayr-i menkullerini satmak zorunda bıraktığı anlaşılmaktadır¹³⁵⁵. Vakıflardan borç para alan kişilerin borçlarını ödeyemeyeceklerini anlayarak sahip oldukları gayr-i menkullerini borçlarına karşılık vakıflara devrettikleri de olurdu¹³⁵⁶.

Vakıflardan murâbaha ile borç alan esnâfin daha sonra borcunu ödeyemeyerek iş yerini vakfa devretmek zorunda kaldığı ve devrettiği iş yerini vakıftan kiralayarak kiracı olarak işini sürdürmek durumunda kaldığı vakalara da rastlanmaktadır. Sofular Mahallesi sakinlerinden Debbağ İvaz bunlardan biridir. İvaz, Muhyiddin Efendi Mektebi Evkâfî'ndan aldığı 3200 akçeyi ödeyemeyerek İki Lüleli Çeşme yakınındaki debbağhânesini vakfa devretmiş ve debbağhâneyi vakıftan

---

Evin satışından elde edilen 850 akçe de vakfa kalmıştır (*AŞS, Defter 503, 8a/41, Evâhir-i Zilka'de 1061/ 1651*). Benzer olaylar için ayrıca bkz. *AŞS, Defter 511, 2a/7 (Evâil-i Şaban 1079/ 1669); Defter 513, 14a/55 (23 Zilkade 1084/ 1 Mart 1674)*.

¹³⁵⁴ *AŞS, Defter 503, 9b/51 (Evâhir-i Zilhicce 1061/ 1651)*.

¹³⁵⁵ Meselâ, Hacı Evtal Mahallesi'nden Mehmet oğlu Menteş aynı mahalledeki harabe ev yerini 2875 akçeye satmış ve bu paranın 1725 akçesini mahallenin avâız vakfına olan borcu için, 1150 akçesini de Dârü'l-Kurrâ Câmiî Evkâfî'na olan borcunu ödemek üzere vermiştir (*AŞS, Defter 503, 26a/169, Evâil-i Zilhicce 1062/ 1652*). Ayrıca benzer örnekler için bkz. *AŞS, Defter 503, 13a/72 (Evâhir-i Safer 1062/ 1652)*.

¹³⁵⁶ *AŞS, Defter 507, s. 14/52 (Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1071/ 1660)*.

kiralayarak işini sürdürmek durumunda kalmıştır¹³⁵⁷. Bazen de vakıflardan borç para alan kişiler, borçlarını ödeyemediklerinde rehin gösterdikleri evini vakıflara devretmekte ve daha sonra evde kiracı olarak yaşamaya başlamaktadır¹³⁵⁸.

Vakıf paraları borç olarak verilir iken, vakfın parasını garanti altına alabilmek için bir gayr-i menkulün rehin alınmasının yanı sıra kefil de istenebilmekte ve problem çıktığında vakıf alacağı kefilden tahsil edilebilmektedir¹³⁵⁹.

Zaman zaman vakıflardan borç para alanların muhalefatından bu paraların ödenmesi istendiğinde varislerinin borcu inkâr ederek ödemek istemedikleri olurdu. Bu durumda vakıf görevlilerinin iki şahit ile iddialarını ispat etmeleri gerekirdi. Şahitler iddianın doğruluğuna şehadet ederler ise muhalefattan vakıf alacakları tahsil edilirdi¹³⁶⁰.

Yine vakıflardan borç para alan ve evlerini rehin gösteren kişilerin borçlarını ödeyemeden vefat etmesi sonrasında mütevelliler rehin gösterilen eve el koymak istediklerinde mirasçıları buna karşı çıkmakta ancak mütevellinin şahit göstermesi ile gayr-i menkulün vakfa ait olduğu mahkeme tarafından tescil edilmektedir¹³⁶¹.

---

¹³⁵⁷ AŞS, *Defter 503*, 14b/84 (Evâhir-i Rebû'l-evvel 1063/ 1653).

¹³⁵⁸ AŞS, *Defter 506*, 56a/300 (Evâsıt-ı Receb 1068/ 1658).

¹³⁵⁹ AŞS, *Defter 506*, 6a/33 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1068/ 1658).

¹³⁶⁰ Meselâ, Egeste Mahallesi'nden bazı kişiler mahkemeye müracaat ederek Dâvud oğlu Osman'dan davacı olarak, Osman'ın babasının zimmetinde mahalle avarız akçesinden bin akçe ve çeşme vakfından iki bin akçe olmak üzere toplam üç bin akçe kaldığını ifade ederek Dâvud'un muhalefatından ödenmesini istemişlerdir. Osman'ın iddiayı reddetmesi üzerine iki şahidin bunu doğrulamasıyla mahkeme kişinin muhalefatından bu paranın ödenmesine hükmetmiştir (AŞS, *Defter 503*, 28a/182, Evâil-i Muharrem 1063/ 1652).

¹³⁶¹ AŞS, *Defter 506*, 3b/19 (Evâsıt-ı Rebû'l-âhir 1068/ 1658).

SONUÇ

Afyonkarahisar, Firikler eliyle, Hapanova Kalesi eteklerinde *Akroniom* (Akroenos) isimli bir köy olarak kurulmuştur. Roma ve Bizans dönemlerinden sonra kaleye hakim olan Türkler, sarp, yalçın kayalık anlamına gelen Akroniom yerine aynı anlamı içeren Karahisar ismini koyarak bir nevi aynı adı Türkçeleşmiş haliyle kullanmışlardır.

Sıra dışı özelliklere sahip olan kalesi, uzun bir süre güvenlik endişesinin çekildiği dönemlerde hep dikkat çekmiş ve şehir kale merkezli olarak gelişme göstermiştir. Türklerin eline geçmesi ve Selçuklular döneminde kalesinin tamir edilmesinden sonra gelişmeye başlayan şehir, özellikle Osmanlılar döneminde, önce Osmanlı-Karamanoğulları mücadelelerinde üs olarak kullanılması, sonra da Memlük ve İran seferlerinde ordugah menzili olmasının da etkisiyle hızla gelişmeye başlamıştır. En önemli gelişmeyi, Umur Bey Külliyesi (1455), Gedik Ahmet Paşa Külliyesi (1475) ve Kasım Paşa Külliyesi(1478)'nin yapılmasıyla XV. yüzyılda yaşamıştır. XVII. yüzyılda şehrin kapladığı alan çok fazla değişmemiş, daha ziyade önceki iki yüzyılda kapladığı alan içerisinde gelişme göstermiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Afyonkarahisar'ın fiziki yapılanması, Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliklerine benzer şekilde gerçekleşmiştir. Camiler, mescitler, bedestenler, hanlar, çarşılar vb. unsurlar bu yapılanmanın merkezinde yer alırlar.

XVII. yüzyılda Afyonkarahisar'a ait mufassal avarız defteri bulunamaması ve icmal kayıtlarının kullanılmak durumunda kalınması, icmal defterlerinin de nüfus verisi olarak kullanılmasında birçok belirsizliğin yok edilememesi, şehrin nüfusu hakkında kesin rakamlar verilmesini mümkün kılmamaktadır. Hatta kesin rakamlar vermektten çok uzakta kalınması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehrin nüfusu hakkında çok genel, tahmîni bir nüfus vermek mümkündür. Bu dönemde şehrin nüfusunun yaklaşık olarak 10000 civarında, belki biraz üzerinde olabileceği söylenebilir.

Afyonkarahisar, çalışılan dönemde otuzdan fazla mahallesi bulunan bir şehirdir. Şehirde Müslüman çoğunluğun yanı sıra Ermeni ve Yahudilerden oluşan bir halk yaşamaktadır. Bu şehirde yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimlerin ayrı

mahalleleri var gibidir. Birtakım vergi kayıtlarında Ermenilerin bulunduğu mahalle olarak Nasârâ veya Ermeni Mahallesi, Yahudilerin yaşadığı mahalle olarak da Yahudi Mahallesi isimlerine ulaşılmaktadır. Ancak bu durum devletin vergi toplamak veya idarî birtakım işlerin kolaylaştırılması için Ermenilerin bir mahallede, Yahudilerin de bir mahallede kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki şer‘iyye sicillerinde muhtelif dava kayıtlarında dolaylı olarak geçen bilgilerden anlaşıldığına göre, gayrimüslim mahallelerinde Müslümanların meskenlerinin olmasının yanı sıra, Müslümanların yaşadığı birçok mahallede de gayrimüslimlere ait meskenlerin olduğu görülmektedir. Meskenler haricinde, işyerleri olarak da bedestenlerde, çarşılarda ve pazarlarda yan yana dükkanların bulunduğu ve aynı mekanlarda ticaretle uğraştıkları ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte mahkemelerdeki işlemlerde, alışverişlerde, her türlü beşeri münasebetlerde gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında herhangi bir fark veya ayırımın olmadığı da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yani Müslim-gayrimüslim ilişkileri, Müslümanlar arası ilişkilerden farksızdır.

Şehirdeki halk-idareci ilişkilerine baktığımızda birtakım kişilerin idarecilerle bir şekilde irtibat kurarak kendilerine menfaat sağladıkları, hatta idarecilerin bazı eşkıya tipli kişileri himaye ederek yargılanmalarını engelledikleri görülmektedir. Hatta bu türden bir gelişme sonucunda mütesellime karşı şehirde birkaç bin kişinin katıldığı bir isyan çıkmış ve mütesellim sarayı ve mahkeme basılarak, bazı kişiler öldürülmüş, mütesellim de kaleye hapsedilmiştir. Bazı durumlarda yöneticilerin birtakım gerekçeler ile halka baskı yaparak para koparmalarına da rastlanmaktadır. Halk kadıya müracaatından sonuç alamadığı veya ortaya çıkan sonuçtan tatmin olmadığı durumlarda eyalet merkezine veya devlet merkezine şikayette bulunmakta ve gönderilen mübaşirler marifetiyle haklarını alabilmektedirler. Ancak bunun da her zaman sonuç verdiğini söylemek de pek mümkün görünmemektedir. Çünkü bazı davalar, tekrar tekrar şikayetlerin yapılması şeklinde devam edebilmektedir. Devlet merkezine giden şikayetlerde dikkat çeken bir başka husus vardır ki; o da, muhtelif cihetlerin, bazı şahıslar tarafından kadı, mütevellî ya da birtakım nüfuzlu kişilerin aracı yapılarak elde edilmesidir. Ancak bu tür davalarda karşılıklı hamleler tekrar tekrar cihetlerin bazı bahanelerle el değiştirmesi sonucunu doğurmaktadır.

Diğer taraftan, şehirde insanlar büyük oranda bir veya iki katlı, aynı zamanda bir veya iki odalı gayet mütevazı evlerde yaşamaktadırlar. Aile hayatı, evlenme, boşanma ve sosyal ilişkiler yönüyle diğer şehirlere benzer bir hayat söz konusudur. Toplumun yönlendirilmesi ve kontrolünde şeyhler, hatipler ve imamlar gibi din adamlarının yanı sıra Mevlevilerin de ayrı bir yerinin olduğu görülür.

Geçim kaynaklarının bir kısmı şehir çevresinde veya şehre yakın köylerde bulunan bahçe ve tarlalarda yapılan ziraata, bir kısmı hayvancılığa dayanmaktadır. Şehir halkının bir kısmı ise şehir merkezinde olmasına rağmen geçimini, köylerdeki çiftlik, tarla, bahçe veya hayvanlardan sağlamaktadır.

Afyonkarahisar'ın XVII. yüzyılın ikinci yarısında ön plana çıkan en önemli özelliğinin, bölgelerarası, hareketli bir ticaret şehri olma özelliği olarak belirtilebilir. Şehrin ekonomisi ve geçim kaynakları da büyük ölçüde bununla alakalıdır. Afyonkarahisar'da çalışılan dönemde dört bedesten ile faal durumda bulunan on dört han ismi tespit edilmiştir. Bunlardan sadece Acem Hanı'nın, iki katlı, otuz odası, ahır ve samanlığı olan bir han olduğu dikkate alındığında Afyonkarahisar'da ticaretin ne kadar faal olduğu biraz daha iyi anlaşılacaktır.

Afyonkarahisar'a gelen tüccarlar arasında Acem tüccarlarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Gerçekten Müslim ve gayrimüslim pek çok Acem tüccarı şehre gelmekte ve uzun süre de Acem hanlarında kalmaktadırlar. Acem tüccarları haricinde Afyonkarahisar'a gelen tüccarların büyük çoğunluğu yerli tüccarlardır. Hanlarda kalan kişilere, geldikleri şehirler itibariyle bakıldığında, Konya, Akşehir, Kütahya, Denizli, Alaşehir, İzmir, Milas, İznik, Mudurnu, Manyas, Tophane, Ankara, Kastamonu, Kayseri, Za'feranbolu, Tokat, Karahisâr-ı Şarkî, Erzurum, Şam ve Mağrib olarak görünmektedir. Diğer şehirlerde sıkça karşımıza çıkan mukataalara bu dönemde Afyonkarahisar şehir merkezinde pek rastlanmaz.

Afyonkarahisar'a has özellikler taşıyan ve şehir ekonomisinde ve ticaretinde ön plana çıkan iki meslek kolundan bahsedilebilir. Bunlardan biri debbağlık, ikincisi ise yağcılıktır. En yaygın meslek kolu ise herhalde yağcılıktır. Bu durum, haşhaşın büyük oranda ziraatının yapıldığı bir yer olması ile de paralellik göstermektedir. Gerçekten, şehrin neredeyse bütün mahalle ve mevkillerinde yağhaneler bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

1.1. Ankara Milli Kütüphane

Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicilleri

Defter No: 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 554.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.2.1. Mühimme Defterleri

Numara 23, 24, 94, 95, 96, 100, 106.

1.2.2. Maliyeden Müdevver Defterler

Numara 3832, 2001, 3451, 3909, 15383

1.2.3. Kamil Kepeci Tasnifi

Numara 2567

2. KAYNAK ESERLER, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AKTAŞ, Ayşe, *Afyon, Akşehir ve Konya Dolaylarının İklim Özellikleri*, (İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

ARDOS, Mehmet, *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, C. I, 2. Baskı, İstanbul 1995.

ÂŞIK MEHMED, *Menâzirü'l-Avâlim*, II. Cilt Metin, (Haz. Mahmut Ak), Ankara 2007.

ATABEK, Ömer Fevzi, *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi*, (Haz. Turan Akkoyun), Afyon 1997.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s. 1-12.

_____, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik' ", *Osmanlı Araştırmaları*. V, İstanbul 1986, s. 1-12.

_____, "Aile", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 196-200.

BAKI, Edip Âli, "Şeriyye Sicillerine Göre: Afyon'da Eski Zamanlarda Yaşayış, Beylik Saray Denilen Vali, Mutasarrıf Paşaların Konakları Hakkında", *Taşpınar*, (Afyon Halkevi Mecmuası), Sayı: 118-119, İkinciteşrin, Birincikanun 1944, s. 413-414.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA*, II, V. Baskı, MEB, İstanbul 1979, s. 13-19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992

BAYARTAN, Mehmet, "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s. 85-92.

_____, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 13, İstanbul 2005, s. 93-107.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, "*Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*" Kamusu, II, V, İstanbul ty.

BULDUK, Üçler, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı basılmamış doktora tezi, Ankara 1993.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev: Erol Üyepazarcı), 2. baskı, İstanbul 2002.

ÇADIRCI, Musa, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective*, İstanbul ty.

ÇÖLAŞAN, Umran Emin, *Türkiye İklimi*, Ankara 1960.

- DARKOT, Besim, *Türkiye İktisadî Coğrafyası*, 5. Baskı, İstanbul 1972.
- _____, "Karahisar", *İA*, VI, MEB. Yayını, İstanbul 1977, s. 276-284.
- DARKOT, Besim-Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995.
- DREW-BEAR, Thomas, "Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü I*", Afyon 2001, s. 97-111.
- El-Mu'cemu'l-Vasit, Metabiu Dâru'l-Maarif*, (İkinci Baskı), Kahire 1980.
- El-Muncid Fi'l-Lugati Ve'l-a'lâm, Dâru'l-Meşrîki Beyrut*, Beyrut 1986.
- EMECEN, M. Feridun, "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi Prof Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, XII, İstanbul 1982, s. 159-170.
- _____, "Afyonkarahisar", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 443-446.
- _____, *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997.
- _____, "Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Mahkeme", *18. Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Edit: Tülay Artan, İstanbul 1998, 73-81.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 49-60.
- EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizin*, (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), II. Kitap, İstanbul 1999.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizin*, (Haz. Yücel Dağlı -Seyit Ali Kahraman-Robert Dankof), 9. Kitap, İstanbul 2005.

- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), 3. Baskı, İstanbul 2000.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Arpalık", *İ.A.*, I, M.E.B., İstanbul T.Y., s. 592-595.
- GÖNÇER, Süleyman, "İshaklı Kervansarayı", *Taşpınar*, (Afyon Halkevi Dergisi), Sayı: 159, Ekim 1948, s. 474-476.
- _____, *Afyon İli Tarihi*, I, İzmir 1971.
- _____, *Afyon İli Tarihi*, II, (Düzenleyen: Ahmet İlaslı), Afyon 1991.
- GÖNEY, Süha, *Şehir Coğrafyası*, I, 3. Baskı, İstanbul 1995.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective*, İstanbul ty., s. 264-268.
- GÜNAY, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- GÜNEŞ, Mehmet, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı (Şer'îyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- _____, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisâr-ı Sâhib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, Aralık 2008, s. 35-63.
- İLASLI, Ahmet, "İlk Yerleşimden Roma Dönemine Kadar Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü I*, Afyon 2001, s. 83-96.

- _____, "Afyonkarahisar Yer Adları", VI. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10-11 Ekim 2002 Afyonkarahisar)*, Ankara 2003, s. 267-271.
- İLGAR, Yusuf -Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar'da Cami ve Mescitler", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 295-340.
- İNALCIK, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 1-14.
- _____, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 33-65.
- _____, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 187-201.
- _____, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî ve Fatih'in Kanûnları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 319-341.
- _____, "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 203-258.
- İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 189-214.
- KARAZEYBEK, Mustafa, "1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterine Göre Afyonkarahisar Ticaret Mahalleri", V. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000 Afyonkarahisar)*, İstanbul t.y., s. 57-71.
- _____, "Osmanlılar Döneminde İdari Yapı", *Afyonkarahisar Kütüğü I*, Afyon 2001, s. 181-210.
- _____, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü II*, Afyon 2001, s. 257-292.

- _____, "Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda Mevlevî Vakıfları", *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon 2002, s. 297-357.
- _____, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*", Afyon 2004, s. 76-104.
- KARAZEYBEK, Mustafa -Zelkif Polat-Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri I. Cilt Merkez*, Afyonkarahisar 2005.
- KOÇAK, Özdemir, *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya 2004.
- KÜPELİ, Özer, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 133-147.
- LİGHTFOOT ,C. S., "Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü I*", Afyon 2001, s. 113-124.
- LÜTFİ PAŞA, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Kayhan Atik), Ankara 2001.
- MAJER, Hans Georg, *Das Osmanische "Registerbuch Der Beschwerden" (Şikayet Defterleri) Vom Jahre 1675 Österreichische Nationalbibliothek Cod. Mixt. 683*, Band I, Wien 1984.
- MC GOWAN, Bruce, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s. 1327-1331.
- METE, Zekai, "16. Yüzyılda Osmanlı'da Kaza Yönetimi: Muğla, Milas, ve Peçin Kazaları", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*", (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 129-161.
- Müdessir Abdurrahim, "Hukuki Kurumlar", *İslâm Şehri*, (Haz. R. B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil), 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 49-61.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen: Salih Özbaran), İzmir 1984.
- ORTAYLI, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 33-40.

- ÖZ, Mehmet, "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642)", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 1999.
- ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003.
- _____, "Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar", *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Edit: Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 113-128.
- ÖZEL, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avârız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 1999, s. 787-794.
- PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Askerî", *DİA*, C 3, İstanbul 1991, s. 488-489.
- SEVİM, Ali -Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995.
- SEVİM, Ali -Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- SÜLEYMAN HİLMİ, "Afyon Kalesi ve Tarihi Mevkii", *Taşpınar* (Afyon Halkevi Yayını), C.1, Sayı: 3, 19 İkinci Kanun 1933, s. 57-58.
- _____, "Afyon Kalesi ve Tarihte Mevkii", *Taşpınar* (Afyon Halkevi Yayını), C.1, Sayı: 5, 19 Mart 1933, s. 119-120.
- ŞAHİN, Gürsoy, *Karahisâr-ı Sâhib'de Sosyo-ekonomik Yapı (1684-1686)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2001.
- ŞAHİN, Meral (Döngel), *Afyonkarahisar ve Çevresinin İklimi*, (İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

- ŞAHİN, Naci, *Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisâr-ı Sâhib Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- TAŞ, Hülya, "Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*", (İkinci Baskı), İstanbul 1996, s. 191-205.
- TİRYAKİOĞLU (Kazak), Zübeyde, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Şer‘iyye Sicillerine Göre Karahisâr-ı Sâhib Sancağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- TÜMERTEKİN, Erol, -Nazmiye Özgüç; *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul 2002.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927.*
- UYSAL, Ali Osman, *Afyon'da Üç Eser*, Ankara 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 150; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 4. baskı, Ankara 1982.
- ÜÇER, S. Sırrı, "Afyon Karahisarında Türkmenlerin Yerleşmesi", *Taşpınar*, (Afyon Halkevi Yayını), C. III, Sayı: 32, 19 Haziran 1935, s. 135-137.
- _____, "Afyon Karahisarında Türkmenlerin Yerleşmesi", *Taşpınar*, (Afyon Halkevi Yayını), C. III, Sayı: 35, 26 Eylül 1935, s. 191-192.
- ÜNAL, Mehmet Ali, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", *EÜEF Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir 1997, s. 9-73.

- ÜYÜMEZ, Mevlüt, "Antik Dönem Afyon Bölgesi Şehir Sikkeleri", V. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000 Afyonkarahisar)*, İstanbul t.y., s. 205-214.
- YILDIRIM, M. Zahit, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdârî, Sosyal, ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- YILMAZ, Özer, *Afyon ve Çevresinin İklim Özellikleri*, Afyon 1999.
- _____, "Afyonkarahisar İli Genel Coğrafya Özellikleri", *Afyonkarahisar Kütüğü*, I, Afyon 2001, s. 3-26.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *İbn Bîbî Selçuknâme*, (Haz: Refet Yinanç- Ömer Özkan), İstanbul 2007.

EKLER

Sayfa

Ek Tablo 1 : Muhallefat Kayıtlarına Göre Eş ve Çocuk Sayıları.....	234
Ek Tablo 2 : Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Mustahfiz Timarlarının Bulunduğu Yerleşim Birimleri	237
Ek Tablo 3 : Afyonkarahisar Evlerinin Özellikleri	239

Ek Tablo 1: Muhallefat Kayıtlarına Göre Eş ve Çocuk Sayıları

Sıra No	Şahsın İsmi	Mahallesi	Cinsiyeti	Medeni hali	Eş sayısı	Çocuk sayısı		
						E	K	Toplam
1.	Mehmet (Bayram oğlu) ¹³⁶²	Sofular	E	E	2	1	4	5
2.	Kurd ¹³⁶³	?	E	E	1	2	2	4
3.	Keklik Ahmet Ağa ¹³⁶⁴	Kasım Paşa	E	E	3	4	3	7
4.	Nefise Hatun (Ebubekir Çelebi kızı) ¹³⁶⁵	Burmali Mahallesi	K	E	-	0	0	0
5.	Yusuf (Pîri oğlu) ¹³⁶⁶	?	E	E	1	2	2	4
6.	Hacı Mustafa (Muharrem oğlu) ¹³⁶⁷	Hacı Yahyâ Mahallesi	E	E	1	0	3	3
7.	Osman Ağa ¹³⁶⁸	Kasım Paşa Mahallesi	E	E	1	1	0	1
8.	Hacı Mehmet (Musa oğlu) ¹³⁶⁹	?	E	E	2	0	1	1
9.	Mustafa (Nûh oğlu) ¹³⁷⁰	Kâhil Mahallesi	E	E	1	1	0	1
10.	İsmail (Hızır Bâlî oğlu) ¹³⁷¹	Tâc Ahmet Mahallesi	E	E	1	1	3	4
11.	Kâmile (Abdullah kızı) ¹³⁷²	İmaret Mahallesi	K	E	-	0	0	0
12.	Zülfikar Ağa (Karahisâr-ı Sâhib Mütessellimi İbrahim Ağa'nın hüddamından) ¹³⁷³	?	E	-	0	0	0	0
13.	Hacı Yusuf (Abdullah oğlu) ¹³⁷⁴	Hacı Mahmut Mahallesi	E	E	1	1	1	2
14.	Sâbiha (Recep kızı) ¹³⁷⁵	Kâhil Mahallesi	K	E	-	1	1	2
15.	Sâliha (Hacı Burhan kızı) ¹³⁷⁶	?	K	E	-	1		1
16.	Mehmet Beşe (Abdullah oğlu) ¹³⁷⁷	?	E	E	1	3	1	4
17.	Ümmügülsüm (Abdünnebi kızı) ¹³⁷⁸	?	K	E	-	0	1	1
18.	Rukiye (Süleyman oğlu) ¹³⁷⁹	Kasım Paşa Mahallesi	K	E	-	1		1
19.	İsmihan (Mehmet kızı) ¹³⁸⁰	Efecik Mahallesi	K	E	-	1	1	2
20.	Ümmühan (Ramazan kızı) ¹³⁸¹	Fakih Paşa Mahallesi	K	E	-	1	2	3
21.	Şeyh Çoban ¹³⁸²	?	E	E	2	0	3	3

¹³⁶² AŞS, Defter 502, 37b/244 (Evâil-i Ra 1060).

¹³⁶³ AŞS, Defter 502, 2b/5 (Evâsıt-ı Muharrem 1061).

¹³⁶⁴ AŞS, Defter 502, 8b/53 (16 Rebîü'l-evvel 1061).

¹³⁶⁵ AŞS, Defter 502, 17b/117 (Evâsıt-ı C 1061).

¹³⁶⁶ AŞS, Defter 503, 6b/33 (Evâsıt-ı Zilkade 1061).

¹³⁶⁷ AŞS, Defter 503, 17a/102 (Evâhir-i Rebîü'l-âhir 1062).

¹³⁶⁸ AŞS, Defter 504, 13a/68 (Evâhir-i Rebîü'l-evvel 1065).

¹³⁶⁹ AŞS, Defter 507, s. 2/8 (Evâil-i Muharrem 1071).

¹³⁷⁰ AŞS, Defter 507, s. 11/41 (Evâsıt-ı Safer 1071).

¹³⁷¹ AŞS, Defter 507, s. 26/96 (Evâhir-i Şevvâl 1071).

¹³⁷² AŞS, Defter 507, s. 33/129 (1 Safer 1072).

¹³⁷³ AŞS, Defter 509, s. 17/41 [Safer 1077].

¹³⁷⁴ AŞS, Defter 509, s. 21/51 (12 Rebîü'l-âhir 1077).

¹³⁷⁵ AŞS, Defter 510, 33b/221 (Evâhir-i Recep 1079).

¹³⁷⁶ AŞS, Defter 511, 80b/476 (Evâil-i Şevvâl 1079).

¹³⁷⁷ AŞS, Defter 511, 86b/506 (Şevvâl 1079), 507 (Evâhir-i Zilhicce 1079).

¹³⁷⁸ AŞS, Defter 511, 78a/456 (Evâil-i Zilkade 1079).

¹³⁷⁹ AŞS, Defter 511, 97a/559-2 (Rebîü'l-âhir 1080).

¹³⁸⁰ AŞS, Defter 511, 73a/429 (Receb 1080).

¹³⁸¹ AŞS, Defter 511, 73b/432 (Evâil-i Şaban 1080).

¹³⁸² AŞS, Defter 511, 71b/423 (10 Zilkade 1080).

22.	Hasan Ağa (Mütesellim Ahmet Ağa'nın ağalarından) ¹³⁸³	?	E	-	-	0	0	0
23.	Müezzîn Mustafa Çelebi (Süleyman Halife oğlu) ¹³⁸⁴	Kasım Paşa Mahallesi	E	E	1	2	1	3
24.	Hacı Ali Beşe (Hacı Süleyman oğlu) ¹³⁸⁵	Aslen Karahisâr-ı Sâhib'den olup Konya'da oturan	E	-	-	4	0	4
25.	Sâliha ¹³⁸⁶	Bedrik Mahallesi, aslen Bayburtlu	K	-	-	0	0	0
26.	Mehmet Bey (Himmet oğlu, Sâbık Sekban Alaybeyisi) ¹³⁸⁷	Sofular Mahallesi	E	E	2	1	1	2
27.	Fâtıma (İlyas kızı) ¹³⁸⁸	Sofular Mahallesi	K	E	-		1	1
28.	Hızır (Ali oğlu) ¹³⁸⁹	Kâhil Mahallesi	E	E	1	1	2	3
29.	Ali (Ahmet oğlu) ¹³⁹⁰	Karaman Mahallesi	E	E	1	0	3	3
30.	İsmihan (Derviş Ahmet kızı) ¹³⁹¹	Câmi'-i Kebîr Mahallesi	K	E	-	1	0	1
31.	Râziye (Abbas kızı) ¹³⁹²	Arap Mahallesi	K	E	-	0	2	2
32.	Hacı Mahmut Efendi ¹³⁹³	Arap Mescidi	E	E	2	1	2	3
33.	Osman (Durmuş oğlu) ¹³⁹⁴	Kasım Paşa Mahallesi	E	E	1	1	0	1
34.	Emine (Ahmet kızı) ¹³⁹⁵	Tâc Ahmet Mahallesi	K	E	-		2	2
35.	Sarı Hacı Mehmet ¹³⁹⁶	Sofular Mahallesi	E	E	1	1	3	4
36.	Hacı Hüseyin (Ali oğlu) ¹³⁹⁷	Kasım Paşa Mahallesi	E	E	2	1	2	3
37.	Hasan Efendi (Hacı Mehmet oğlu) ¹³⁹⁸	Aslen Burmalı Mahallesi'nden olup İstanbul'da vefat eden	E	E	2	1	2	3
38.	Hacı Osman Çelebi (Hacı Hasan oğlu) ¹³⁹⁹	Molla Bahşi Mahallesi	E	E	1	2	3	5
39.	Yusuf (Pîri oğlu) ¹⁴⁰⁰	Tâc [Ahmet]	E	E	1	2	1	3
40.	Ali (Muharrem oğlu) ¹⁴⁰¹	Bedrik Mahallesi	E	E	2	0	1	1
41.	Abdullah ¹⁴⁰²	Çavuşoğlu Mahallesi	E	E	1	2	2	4
42.	Hacı Mustafa (Yahyâ oğlu) ¹⁴⁰³	Hacı Evtal Mahallesi	E	E	1	0	1	1
43.	Hacı Mustafa ¹⁴⁰⁴	Arap Mahallesi	E	E	1	0	2	2
44.	Hasan (Hüseyin oğlu) ¹⁴⁰⁵	Arap Mescidi Mahallesi	E	E	1	0	0	0
45.	Emine (Abdi kızı) ¹⁴⁰⁶	İmaret Mahallesi	K	E	-	0	0	0
46.	Mehmet Halife ¹⁴⁰⁷	İmaret Mahallesi	E	E	1	0	1	1

¹³⁸³ AŞS, Defter 512, 14b/71 (2 Cemâziye'l-evvel 1083).

¹³⁸⁴ AŞS, Defter 512, 9b/36-2 (15 Cemâziye'l-evvel 1083).

¹³⁸⁵ AŞS, Defter 512, 11a/44 (8 Cemâziye'l-âhir 1083).

¹³⁸⁶ AŞS, Defter 512, 22a/114 (9 Şevvâl 1083).

¹³⁸⁷ AŞS, Defter 512, 27b/141 (10 Zilkade 1083).

¹³⁸⁸ AŞS, Defter 512, 27b/140 (Evâsıt-ı Zilkade 1083).

¹³⁸⁹ AŞS, Defter 512, 41b/238 (15 Zilhicce 1083).

¹³⁹⁰ AŞS, Defter 513, 14a/55 (23 Zilka'de 1084).

¹³⁹¹ AŞS, Defter 514, x/2 (5 Rebû'l-evvel 1085).

¹³⁹² AŞS, Defter 514, 2a/11 (Evâsıt-ı Rebû'l-evvel 1085).

¹³⁹³ AŞS, Defter 514, 7a/42 (1 Cemâziye'l-âhir 1085).

¹³⁹⁴ AŞS, Defter 514, 16b/83 (Evâil-i Şa'bân 1085).

¹³⁹⁵ AŞS, Defter 514, 30a/130 (Evâsıt-ı Şevvâl 1085).

¹³⁹⁶ AŞS, Defter 514, 66b/275 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1086).

¹³⁹⁷ AŞS, Defter 517, 23b/61 (26 Safer 1093).

¹³⁹⁸ AŞS, Defter 517, 20a/52 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093).

¹³⁹⁹ AŞS, Defter 517, 31b/84 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093).

¹⁴⁰⁰ AŞS, Defter 517, 49b/133 (3 Rebû'l-evvel 1094).

¹⁴⁰¹ AŞS, Defter 517, 54b/150 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1094).

¹⁴⁰² AŞS, Defter 518, 2a/6 (10 Recep 1094).

¹⁴⁰³ AŞS, Defter 518, s. 169/252 (Evâil-i Şaban 1094).

¹⁴⁰⁴ AŞS, Defter 518, 10a/32 (4 Şevvâl 1094).

¹⁴⁰⁵ AŞS, Defter 520, 100a/365 (Evâil-i Recep 1097).

¹⁴⁰⁶ AŞS, Defter 520, 103b/382 (Evâsıt-ı Şa'bân 1097).

¹⁴⁰⁷ AŞS, Defter 520, 88b/315 (Evâil-i Şevvâl 1097).

47.	Râbi'a (Hacı Süleyman kızı) ¹⁴⁰⁸	Sofular Mahallesi	K	E	-	0	1	1
48.	Hüseyin Beşe ¹⁴⁰⁹	Karahisâr-ı Sâhib'den olup İstanbul'da vefat etmiş	E	E	1	1	0	1
49.	Kürt Halil ¹⁴¹⁰	İmaret Mahallesi	E	E	1	1	2	3
50.	Hacı Mustafa ¹⁴¹¹	Câmi'-i Kebîr Mahallesi	E	E	1	3	1	4
51.	Kerîme (İsa kızı) ¹⁴¹²	İmaret Mahallesi	K	E	-	1	3	4
52.	Abdülkadir Çelebi (Eyyûb oğlu) ¹⁴¹³	Hacı İsmail Mahallesi	E	E	1	1	2	3
53.	Hacı Mehmet (Veli oğlu) ¹⁴¹⁴	Burmali Mahallesi	E	E	2	3	1	4
54.	Yusuf Çelebi (Ahmet oğlu) ¹⁴¹⁵	Ardıç Mahallesi	E	E	2	0	4	4
55.	Hacı Mehmet (Veli oğlu) ¹⁴¹⁶	Bedrik Mahallesi	E	E	1	0	2	2
56.	Hacı Şaban (Yusuf oğlu) ¹⁴¹⁷	Arap Mescidi Mahallesi	E	E	1	0	2	2
57.	Halil (Ali oğlu) ¹⁴¹⁸	Çavuşoğlu Mahallesi	E	E	1	0	0	0
58.	Hacı Mehmet (Muharrem oğlu) ¹⁴¹⁹	Câmi Kebîr Mahallesi	E	E	1	2	4	6
59.	Rahîme (Kurt kızı) ¹⁴²⁰	Arap Mahallesi	K		-	0	1	1
60.	Tavîl Ahmet ¹⁴²¹	Sofular Mahallesi	E	E	1	1	0	1
61.	Rahime ¹⁴²²	Hacı Mahmut Mahallesi	K	E	-	0	0	0
62.	..... (Mûsâ oğlu) ¹⁴²³	Ardıç Mahallesi	E	E	1	2	2	4
63.	Ümmühânî (Ebubekir kızı) ¹⁴²⁴	Tâc Ahmet Mahallesi	K		-	3	2	5
64.	Mustafa (Osman oğlu) ¹⁴²⁵	Ardıç Mahallesi	E	E	1	2	0	2
65.	Mahmut ¹⁴²⁶	Sofular Mahallesi	E	E	1	0	0	0
66.	Rahime (Hüseyin kızı) ¹⁴²⁷	Câmi Kebîr Mahallesi	K		-	0	2	2
67.	Fâtuma (Hüseyin kızı) ¹⁴²⁸	Câmi Kebîr Mahallesi	K		-	0	2	2
68.	Kara Mehmet ¹⁴²⁹	Ardıç Mahallesi	E	E	2	0	0	0
69.	Ümmühan (Ramazan kızı) ¹⁴³⁰	Hacı Mahmut Mahallesi	K	E	-	0	3	3
70.	Hacı Hasan (Hacı İsmail oğlu) ¹⁴³¹	Fakih Paşa Mahallesi	E	E	2	0	0	0
71.	Râbi'a (Mehmet kızı) ¹⁴³²	Arap Mahallesi	K	E	-	0	0	0
72.	Mustafa (Veli oğlu) ¹⁴³³	Burmali Mahallesi	E	E	1	1	3	4
73.	Hacı Bayram (Hoca Bey oğlu) ¹⁴³⁴	İmaret Mahallesi	E	E	1	3	1	4

¹⁴⁰⁸ AŞS, Defter 520, 88a/314 (Evâsıt-ı Şevvâl 1097).

¹⁴⁰⁹ AŞS, Defter 520, 90b/322 (Evâhir-i Şevvâl 1097).

¹⁴¹⁰ AŞS, Defter 520, 85a/301 (10 Cemâziye'l-âhir 1098).

¹⁴¹¹ AŞS, Defter 520, 63b/209 (Evâil-i Şaban 1098).

¹⁴¹² AŞS, Defter 520, 67a/225 [Şaban 1098].

¹⁴¹³ AŞS, Defter 520, 52b/173 (Evâhir-i Şevvâl 1098).

¹⁴¹⁴ AŞS, Defter 520, 49b/161 (Evâil-i Zilka'de 1098).

¹⁴¹⁵ AŞS, Defter 520, 50a/163 (Evâil-i Zilka'de 1098).

¹⁴¹⁶ AŞS, Defter 519, 20a/134 (28 Zilhicce 1098).

¹⁴¹⁷ AŞS, Defter 519, 18a/119 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1099).

¹⁴¹⁸ AŞS, Defter 519, 19a/126 (15 Rebîü'l-âhir 1099).

¹⁴¹⁹ AŞS, Defter 519, 23a/151 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1099).

¹⁴²⁰ AŞS, Defter 519, 23a/152 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1099).

¹⁴²¹ AŞS, Defter 519, 30a/197 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1099).

¹⁴²² AŞS, Defter 519, 32a/208 (Evâsıt-ı Şevvâl 1099).

¹⁴²³ AŞS, Defter 519, 34a/220 (12 Zilka'de 1099).

¹⁴²⁴ AŞS, Defter 519, 38a/244 (15 Zilhicce 1099).

¹⁴²⁵ AŞS, Defter 519, 48a/316 (1099).

¹⁴²⁶ AŞS, Defter 519, 47a/309 (Evâil-i Rebîü'l-evvel 1100).

¹⁴²⁷ AŞS, Defter 519, 125a/664 (15 Cemâziye'l-evvel 1100).

¹⁴²⁸ AŞS, Defter 519, 125a/665 (15 Cemâziye'l-evvel 1100).

¹⁴²⁹ AŞS, Defter 519, 125b/666 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1100).

¹⁴³⁰ AŞS, Defter 521, 4a/20 (Evâhir-i Receb 1100).

¹⁴³¹ AŞS, Defter 521, 4b/23 (Evâil-i Şaban 1100).

¹⁴³² AŞS, Defter 521, 14b/83 (Evâil-i Zilkade 1100).

¹⁴³³ AŞS, Defter 521, 17b/98 (Evâsıt-ı Zilhicce 1100).

74.	Ayşe (Mansur kızı) ¹⁴³⁵	İmaret Mahallesi	K	E	-	0	0	0
75.	Nasuh (Oruş oğlu) ¹⁴³⁶	Karaman Mahallesi	E	E	1	2	0	2
76.	Hacı Mustafa (Mahmut oğlu) ¹⁴³⁷	Arap Mahallesi	E	E	1	0	0	0
77.	Ümmühânî (Hacı Mûsâ kızı) ¹⁴³⁸	Kâhil Mahallesi	K	E	-	0	2	2
78.	Hacı Mustafa (Mestan oğlu) ¹⁴³⁹	İmaret Mahallesi	E	E	1	2	4	6
79.	Mehmet Ağa ¹⁴⁴⁰	Tâc Ahmet Mahallesi	E	E	1	0	0	0

**Ek Tablo 2: Karahisâr-ı Sâhib Kalesi Mustahfız Timarlarının
Bulunduğu Yerleşim Birimleri¹⁴⁴¹**

Sıra No	Yerleşim birimi
1.	Çakır Köyü
2.	Kumardaş Köyü
3.	Dinlendik Mezraası, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
4.	Çobanlı Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
5.	Susuz Köyü'nün bir kısmı (Hoca İbrahim Çiftliği ile birlikte), Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
6.	Sülümen Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
7.	Halimuğru Köyü, Şehr-âbâd Nâhiyesi, Karahisâr Kazası
8.	Şeyh Çiftliği, Başlı Köyü yakınında, Şehr-âbâd Nâhiyesi, Karahisâr Kazası
9.	Kutluhan Çiftliği, Büzürk Köyü, Şehr-âbâd Nâhiyesi, Karahisâr Kazası
10.	Muttalib Köyü, Şehr-âbâd Nâhiyesi, Karahisâr Kazası
11.	Ulu Murat Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
12.	Ablak Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
13.	İleğen Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
14.	Todurga Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
15.	Mihail Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası ¹⁴⁴²
16.	Çepni Köyü'nün bir kısmı, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
17.	Akviran Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
18.	Kısılmış [Kıskamış] Çiftliği, Ablak Köyü yakınında, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
19.	Karacaviran Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası ¹⁴⁴³
20.	İsmail Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
21.	Mînet Çiftliği, Kınık Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
22.	Kiçi Bayat, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
23.	İldoğan Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
24.	Yenice Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
25.	Güney Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
26.	Sarık Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası ¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁴ AŞS, Defter 521, 18b/105 (Evâhir-i Zilhicce 1100).

¹⁴³⁵ AŞS, Defter 519, 53a/344-2 (22 Muharrem 1100).

¹⁴³⁶ AŞS, Defter 519, 53a/344-3 (21 Muharrem 1100).

¹⁴³⁷ AŞS, Defter 519, 122b/656 (28 Cemâziye'l-âhir 1100).

¹⁴³⁸ AŞS, Defter 521, 27a/189 (Evâsıt-ı Safer 1101).

¹⁴³⁹ AŞS, Defter 521, 37b/190 (1 Rebîü'l-âhir 1101).

¹⁴⁴⁰ AŞS, Defter 521, 40b/206 (22 Rebîü'l-âhir 1101).

¹⁴⁴¹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları, Ankara 1993, s. 171.

¹⁴⁴² Karahisâr-ı Sâhib Kalesi mustahfızlarının Mihail Köyü'nde oşur ve resimlerini tahsil ettikleri on bir çiftlik miktarı tarlaları vardır (AŞS, Defter 507, s. 32/124, Evâsıt-ı Muharrem 1072). Ayrıca bir başka kayıta Mihail Köyü ve saireden yedi bin akçelik mustahfız tîmârî bulunduğundan bahsedilmektedir (AŞS, Defter 510, 49a/254, 12 Safer 1075).

¹⁴⁴³ Safer 1081 tarihinde de bu köy mustahfız timarı olarak geçmektedir (AŞS, Defter 511, 53a/328).

¹⁴⁴⁴ 27 Zilhicce 1061 tarihinde Şehrâbâd Nâhiyesi'nde Sarık Köyü ve saireden sekiz yüz akçelik gedik mustahfız tîmârî vardır (AŞS, Defter 503, 42b/275, Defter 506, 21b/112).

27.	Yassıvıran Köyü, Ulu Sincanlı Nahiyesi, Karahisâr Kazası
28.	Deli Saltuk Çiftliği, Halimuğru Köyü, Karahisâr Kazası
29.	Kızılcaköy Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
30.	Odaferrâş Öyüğü Mezraası, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
31.	Kiçi Corca Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
32.	Viran-ı Burcu Kara, İnaz Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
33.	Horosman Köyü, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
34.	İsmail Köyü'nde Çayır, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
35.	Bozluca Köyü'nün bir kısmı, Kırhisar Nahiyesi, Karahisâr Kazası
36.	Ayrıca Süğlün, Ayvalu, Sarupınar, İnaz, Sipsin, Gecek, Boyalu, Meremce(?), Saraycık, Ulu Bük köylerinde bulunan çiftliklerin öşürleri de daha önce hisar erleri tarafından tasarruf edilirdi.

Ek Tablo 3: Afyonkarahisar Evlerinin Özellikleri

Sıra No	Evin bulunduğu mahalle	Oda sayısı	Sofa	Hanay	Bahçe	Avlu	Akan Çeşme	Ahur	Çardak	Ambar	Samanlık	Fırın	Ağaç	Yağhane yeri	Evin değeri
1.	Arap ¹⁴⁴⁵	Tahtani: 1 Fevkânî: 1	-	-		Bir miktar	1	1	-	-	-	-	-	-	60 kâmil guruş
2.	Arap ¹⁴⁴⁶	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	2700 akçe
3.	Arap ¹⁴⁴⁷	Fevkânî :1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
4.	Ardıç ¹⁴⁴⁸	Harâbe menzil yeri	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	1000 akçe
5.	Ardıç ¹⁴⁴⁹	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	7000 akçe
6.	Ardıç ¹⁴⁵⁰	Tahtânî: 1 Fevkânî: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	2	-	-	9000 akçe
7.	Bedrik ¹⁴⁵¹	Tahtani: 2	-	-		-	Su kuyusu	1	-	-	-	-	-	-	3500 akçe
8.	Bedrik ¹⁴⁵²	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	1000 akçe
9.	Bedrik ¹⁴⁵³	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	1	-	-	-	-	-	-	-	25 kâmil guruş
10.	Burmalı ¹⁴⁵⁴	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	1	1	-	-	-	-	-	5000 akçe

¹⁴⁴⁵ AŞS, Defter 503, 15b/90 (Evâil-i Rebî'ü'l-âhir 1062).

¹⁴⁴⁶ AŞS, Defter 503, 22a/140 (15 Şaban 1062).

¹⁴⁴⁷ AŞS, Defter 504, 2a/9 (Evâhir-i Zilhicce 1064).

¹⁴⁴⁸ AŞS, Defter 503, 19a/118 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1062).

¹⁴⁴⁹ AŞS, Defter 503, 25a/161 (Evâhir-i Şevvâl 1062).

¹⁴⁵⁰ AŞS, Defter 504, 17b/97 (H Evâil-i Recep 1065).

¹⁴⁵¹ AŞS, Defter 502, 45b/291 (H Evâhir-i C 1060).

¹⁴⁵² AŞS, Defter 503, 16a/93 (Evâil-i Rebî'ü'l-âhir 1062).

¹⁴⁵³ AŞS, Defter 503, 19a/116 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1062).

11.	Burmahl 1455	Fevkânî :1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1200 akçe
12.	Câmi-i Kebîr ¹⁴⁵⁶	Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde Menzil (müştemilatıyla birlikte). Ayrıca Halimuğru Köyü'nde iki bahçe, ev	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	140 kâmil guruş
13.	Câmi-i Kebîr ¹⁴⁵⁷	Tahtani: 2	-	1	-	Bir miktar	1	-	-	-	-	-	-	-	100 kâmil guruş
14.	Câmi-i Kebîr ¹⁴⁵⁸	Tahtânî: 2 Fevkânî: 1	-	-	-	Bir miktar	-	1	-	-	-	-	-	-	1500 akçe
15.	Çavuşbaş 1 ¹⁴⁵⁹	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10000 akçe
16.	Çavuşlar 1460	Tahtani: 2	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
17.	Çavuşlar 1461	Tahtani: 2	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	1	-	-	1800 akçe
18.	Çavuşoğlu ¹⁴⁶²	Tahtânî: 3 Fevkânî: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	5000 akçe

¹⁴⁵⁴ AŞS, Defter 503, 5a/23 (Evâsıt-ı Şevvâl 1061).

¹⁴⁵⁵ AŞS, Defter 504, 5b/27 (Evâhir-i Muharrem 1065).

¹⁴⁵⁶ AŞS, Defter 503, 26a/167 (1 Zilhicce 1062).

¹⁴⁵⁷ AŞS, Defter 503, 29b/194 (8 Rebû'l-evvel 1063).

¹⁴⁵⁸ AŞS, Defter 504, 21a/123 (Evâhir-i Şaban 1065).

¹⁴⁵⁹ AŞS, Defter 503, 7a/36 (Evâhir-i Zilkade 1061).

¹⁴⁶⁰ AŞS, Defter 502, 3b/12 (Evâhir-i Muharrem 1061).

¹⁴⁶¹ AŞS, Defter 502, 15b/101 (Evâsıt-ı Ca 1061).

19.	Çavuşoğlu ¹⁴⁶³	Tahtânî: 2 Fevkânî: 2	-	-	-	Bir miktar	-	1	-	-	-	-	-	-	4000 akçe
20.	Efecik ¹⁴⁶⁴	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	1	-	-	-	eşcâr	-	?
21.	Efecik ¹⁴⁶⁵	Tahtânî: 1 Fevkânî: 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40 Esedî guruş
22.	Egeste ¹⁴⁶⁶	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1500 akçe
23.	Fakih Paşa ¹⁴⁶⁷	Tahtani: 3 Fevkânî: 1	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	500 Riyâlî kuruş
24.	Fakih Paşa ¹⁴⁶⁸	Tahtani: 1 Fevkânî: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	1	-	-	9000 akçe
25.	Fakih Paşa ¹⁴⁶⁹	Tahtani: 2	-	-	-	Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	700 akçe
26.	Fakih Paşa ¹⁴⁷⁰	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5100 akçe
27.	El-Hâc Evtal ¹⁴⁷¹	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	800 akçe
28.	Hacı Evtal ¹⁴⁷²	Tahtani: 1 Fevkânî: 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20 Riyâlî guruş
29.	Hacı Evtal ¹⁴⁷³	Harâbe ev yeri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2875 akçe
30.	Hacı İsmail ¹⁴⁷⁴	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	1	-	1	-	-	-	-	-	150 Riyâlî kuruş

¹⁴⁶² AŞS, Defter 504, 15b/79 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1065).

¹⁴⁶³ AŞS, Defter 504, 18a/102 (Evâhir-i Receb 1065).

¹⁴⁶⁴ AŞS, Defter 503, 16b/97 (24 Rebîü'l-âhir 1062).

¹⁴⁶⁵ AŞS, Defter 504, 15a/77 (3 Cemâziye'l-âhir 1065).

¹⁴⁶⁶ AŞS, Defter 503, 16a/95 (Evâsıt-ı Rebîü'l-âhir 1062).

¹⁴⁶⁷ AŞS, Defter 502, 51a/324 (17 Şaban 1060).

¹⁴⁶⁸ AŞS, Defter 502, 56a/355 (Evâhir-i Ramazan 1060).

¹⁴⁶⁹ AŞS, Defter 502, 4a/18 (Evâil-i Safer 1061).

¹⁴⁷⁰ AŞS, Defter 503, 24b/158 (Evâhir-i Şevvâl 1062).

¹⁴⁷¹ AŞS, Defter 502, 4b/21 (Evâil-i Safer 1061).

¹⁴⁷² AŞS, Defter 502, 11a/70 (1 Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁷³ AŞS, Defter 503, 26a/169 (Evâil-i Zilhicce 1062).

31.	El-Hâc Mahmut 1475	Tahtani: 1 Fevkânî: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	1800
32.	El-Hâc Yahyâ ¹⁴⁷⁶	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	1500
33.	Hacı Yahyâ ¹⁴⁷⁷	Fevkânî: 2	-	-		Bir miktar	1	1	-	1	-	-	-	-	12000 akçe
34.	Hacı Yahyâ ¹⁴⁷⁸	Menzil, müştemilatıyla birlikte, ayrıca ev ve bahçe	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	2700 akçe
35.	İmaret ¹⁴⁷⁹	Tahtani: 2	Bir miktar	-		Bir miktar	1	1	-	-	-	-	-	-	8075 akçe
36.	İmaret ¹⁴⁸⁰	Tahtani: 3 Fevkânî: 3	-	-		Bir miktar	1	1	-	-	-	-	ve Meyveli meyvesiz ağaçlar	-	250 Riyâlî kuruş
37.	İmaret ¹⁴⁸¹	Tahtani: 1 Fevkânî: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
38.	İmaret ¹⁴⁸²	Tahtani: 2	-	-		Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	3600 akçe
39.	İmaret ¹⁴⁸³	Harâbe 2 örü	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	600 akçe

¹⁴⁷⁴ AŞS, Defter 502, 22a/148 (Evâil-i Şaban 1061).

¹⁴⁷⁵ AŞS, Defter 502, 6a/34 (Evâil-i Rebü'l-evvel 1061).

¹⁴⁷⁶ AŞS, Defter 502, 6a/33 (Evâil-i Rebü'l-evvel 1061).

¹⁴⁷⁷ AŞS, Defter 503, 6a/30 (Evâil-i Zilkade 1061).

¹⁴⁷⁸ AŞS, Defter 503, 21b/136 (Evâsıt-ı Receb 1062).

¹⁴⁷⁹ AŞS, Defter 502, 55a/350 (Evâsıt-ı Şevvâl 1060).

¹⁴⁸⁰ AŞS, Defter 502, 64a/404 (Evâsıt-ı Zilhicce 1060).

¹⁴⁸¹ AŞS, Defter 502, 11b/75 (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁸² AŞS, Defter 502, 14a/94 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁸³ AŞS, Defter 502, 20a/135 (Evâil-i Receb 1061).

40.	İmaret ¹⁴⁸⁴	Fevkânî: 1	-	-		-	-	1	-	-	-	-	-	1	4500 akçe
41.	İmaret ¹⁴⁸⁵	Menzil (Müştemilâtı: Yolu ile birlikte bir beyt-i süflâ)	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	16 kâmil guruşa
42.	İmaret ¹⁴⁸⁶	Tahtani: 2 Fevkânî: 1	1 büyük, iki yarım	-		Bir miktar	1	-	-	-	-	anbarıyla birlikte firn	-	-	300 esedî guruş
43.	İmaret ¹⁴⁸⁷	Tahtani: 2	-	1		Bir miktar	-	1	-	-	1	-	-	-	5000 akçe
44.	İmaret ¹⁴⁸⁸	Tahtani: 4 Dışarıda bir oda, Harabe hamam	1	-	1	Bir miktar	1	1	-	1	-	1	ve Meyveli meyvesiz ağaçlar	-	600 riyâlî guruş
45.	İmaret ¹⁴⁸⁹	Arsası vakıf Tahtânî: 2	-	1	Bir miktar	-	1	-	-	-	-	1	-	-	9000 akçe
46.	Kâhil ¹⁴⁹⁰	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	4700 akçe
47.	Kâhil ¹⁴⁹¹	Menzil	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	20 esedî guruş

¹⁴⁸⁴ AŞS, Defter 502, 22b/155 (Evâhir-i Şaban 1061).

¹⁴⁸⁵ AŞS, Defter 503, 28b/186 (Evâsıt-ı Muharrem 1063).

¹⁴⁸⁶ AŞS, Defter 503, 29b/192 (8 Rebü'l-evvel 1063).

¹⁴⁸⁷ AŞS, Defter 503, 30a/197 (Evâsıt-ı Rebü'l-evvel 1063).

¹⁴⁸⁸ AŞS, Defter 504, 1b/4 (Evâhir-i Zilkade 1064).

¹⁴⁸⁹ AŞS, Defter 504, 17a/91 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1065).

¹⁴⁹⁰ AŞS, Defter 502, 16b/108 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁹¹ AŞS, Defter 503, 30a/196 (Evâsıt-ı Rebü'l-evvel 1063).

48.	Kâhil ¹⁴⁹²	Tahtani: 2	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	ve Meyveli meyvesiz ağaçlar	-	10000 akçe
49.	Kâhil ¹⁴⁹³	Tahtânî: 1 Fevkânî :1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	5500 akçe
50.	Kâhil ¹⁴⁹⁴	Harâbe ev yeri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
51.	Kâhil ¹⁴⁹⁵	Tahtânî: 2	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
52.	Karamanl ¹⁴⁹⁶	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4000 akçe
53.	Kasım Paşa ¹⁴⁹⁷	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	1	1	-	1	-	-	-	3000 akçe
54.	Kasım Paşa ¹⁴⁹⁸	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	3000 akçe
55.	Kasım Paşa ¹⁴⁹⁹	Tahtani: 2	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
56.	Kasım Paşa ¹⁵⁰⁰	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	1	-	-	-	-	-	-	2000 akçe
57.	Kasım Paşa ¹⁵⁰¹	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4500 akçe
58.	Sofular ¹⁵⁰²	Tahtani: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	1	-	-	-	-	-	3500 akçe
59.	Sofular	Tahtani: 2	-	-	-	Bir	-	1	-	-	-	-	-	-	4700 akçe

¹⁴⁹² AŞS, Defter 504, 1b/1 (Evâhir-i Zilkade 1064).

¹⁴⁹³ AŞS, Defter 504, 6a/31 (Evâhir-i Safer 1065).

¹⁴⁹⁴ AŞS, Defter 504, 6b/35 (Evâil-i Safer 1065).

¹⁴⁹⁵ AŞS, Defter 504, 7a/39 (Evâhir-i Safer 1065).

¹⁴⁹⁶ AŞS, Defter 503, 22b/142 (Evâsıt-ı Şaban 1062).

¹⁴⁹⁷ AŞS, Defter 502, 13a/84 (11 Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁹⁸ AŞS, Defter 502, 13a/85 (11 Cemâziye'l-evvel 1061).

¹⁴⁹⁹ AŞS, Defter 502, 17a/115 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1061).

¹⁵⁰⁰ AŞS, Defter 502, 20b/138 (Evâsıt-ı Receb 1061).

¹⁵⁰¹ AŞS, Defter 503, 11b/64 (Evâsıt-ı Safer 1062).

¹⁵⁰² AŞS, Defter 503, 16a/94 (Evâil-i Rebû'l-âhir 1062).

	1503					miktar									
60.	Kasım Paşa ¹⁵⁰⁴	Kış evi: 1	-	-		Bir miktar	Kuyu	-	1	-	-	-	-	-	6000 akçe
61.	Kasım Paşa ¹⁵⁰⁵	Tahtani: 2	-	-		Bir miktar	-	-	1	1	-	-	-	-	100 esedî guruş
62.	Sofular ¹⁵⁰⁶	Menzil	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	1800 akçe
63.	Kasım Paşa ¹⁵⁰⁷	Tahtânî: 1 Fevkânî :1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3800 akçe
64.	Kasım Paşa ¹⁵⁰⁸	Tahtânî: 1 Fevkânî: 1	2	-	-	1	Su kuyusu	2	-	Dört göz	2 (Biri Karamanlı Mahallesinde, harâbe)	-	-	-	25000 akçe
65.	Kubbeli ¹⁵⁰⁹	Fevkânî: 1	-	-		Bir miktar	1	1	-	-	-	-	-	-	4500 akçe
66.	Kubbeli ¹⁵¹⁰	Avlu	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	70 Riyâlî guruş
67.	Kubbeli ¹⁵¹¹	Menzil	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	5000 akçe
68.	Molla Bahşı ¹⁵¹²	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	?
69.	Molla Bahşı ¹⁵¹³	Tahtani: 2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1500 akçe
70.	Sinan	Tahtani: 2	-	-		Bir	1	-	1	1	-	-	-	-	12000 akçe

¹⁵⁰³ AŞS, Defter 503, 17a/101 (25 Rebü'l-âhir 1062).

¹⁵⁰⁴ AŞS, Defter 503, 21a/132 (Evâil-i Receb 1062).

¹⁵⁰⁵ AŞS, Defter 503, 21b/135 (Evâsıt-ı Receb 1062).

¹⁵⁰⁶ AŞS, Defter 503, 23b/151 (Evâsıt-ı Ramazan 1062).

¹⁵⁰⁷ AŞS, Defter 504, 6b/33 (Safer 1065).

¹⁵⁰⁸ AŞS, Defter 504, 12a/62 (14 Rebü'l-âhir 1065).

¹⁵⁰⁹ AŞS, Defter 503, 17a/100 (25 Rebü'l-âhir 1062). Bu ev daha önce Arslan isimli gayr-i müslimden alınmıştır (AŞS, Defter 502, 34b/224 Evâil-i Safer 1060).

¹⁵¹⁰ AŞS, Defter 503, 24a/152 (Evâsıt-ı Ramazan 1062).

¹⁵¹¹ AŞS, Defter 503, 56b/374, 374-2 (Evâil-i Rebü'l-âhir 1063).

¹⁵¹² AŞS, Defter 502, 54a/141 (Evâhir-i Şaban 1060).

¹⁵¹³ AŞS, Defter 504, 2a/8 (15 Zilhicce 1064).

	Paşa ¹⁵¹⁴	Fevkânî: 1				miktar									
71.	Sinan Paşa ¹⁵¹⁵	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	6000 akçe
72.	Sinan Paşa ¹⁵¹⁶	Menzil, müştemilatıyla birlikte	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	10000 akçe
73.	Yukarıpa z ¹⁵¹⁷	Tahtânî: 2 Çatı katı: 1	-	-	-	Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	3000 akçe
74.	? ¹⁵¹⁸	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	-	-	55 Riyâlî guruş
75.	? ¹⁵¹⁹	Tahtani: 1	-	-		Bir miktar	-	-	-	-	-	-	Meyve veren ağaçlar	-	8000 akçe

¹⁵¹⁴ AŞS, Defter 502, 5a/24 (Evâsıt-ı Safer 1061).

¹⁵¹⁵ AŞS, Defter 502, 5a/25 (Evâsıt-ı Safer 1061).

¹⁵¹⁶ AŞS, Defter 503, 21b/137 (1 Şaban 1062).

¹⁵¹⁷ AŞS, Defter 504, 19b/109 (Evâsıt-ı Recep 1065).

¹⁵¹⁸ AŞS, Defter 502, 2b/7 (Evâsıt-ı Muharrem 1061).

¹⁵¹⁹ AŞS, Defter 502, 3a/8 (Evâsıt-ı Muharrem 1061).

ÖZGEÇMİŞ

Ad SOYAD : Mustafa KARAZEYBEK

Anabilim Dalı : Tarih

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı :16.04.1965

Eğitim

Yüksek Lisans : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ
Tarihi

Lisans : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İş/İstihdam

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı'nda (Ocak 1987-Ağustos 1987)

Uzman Yardımcısı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı
Arşivi Daire Başkanlığı'nda (Ağustos 1987-Aralık 2006)

Tarih Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniv. (Aralık 2006-08.09.2004)

Okutman, Afyon Kocatepe Üniv. (08.09.2004)

Mesleki Birlik/Dernek/KuruluŞ Üyelikleri

.....

.....

Alınan Burs ve Ödüller

.....

.....

Yabancı Dil ve Puanı (ÜDS, Dönemi ile birlikte): Ekim 2007, 62,5